

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SİYASİ TARİH VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**KÜRESEL HEGEMONYA VE GÜÇ DENGELERİ BAĞLAMINDA ABD-İRAN
İLİŞKİLERİ**

Doktora Tezi

HAZIRLAYAN: YASEMİN KONUKCU

İSTANBUL, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SİYASİ TARİH VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**KÜRESEL HEGEMONYA VE GÜÇ DENGELERİ BAĞLAMINDA ABD-İRAN
İLİŞKİLERİ**

Doktora Tezi

DANIŞMAN: PFOR. DR. ALAEDDİN YALÇINKAYA

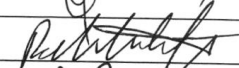
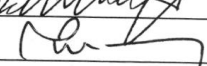
HAZIRLAYAN: YASEMİN KONUKCU

İSTANBUL, 2018

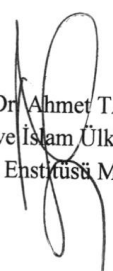
TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Doktora öğrenimi gören 706312001 no'lu Yasemin KONUKCU'nun hazırladığı "Küresel Hegemonya ve Güç Dengeleri Bağlamında ABD-İran İlişkileri" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, M.Ü. Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 01/02/2018 tarihinde saat 13.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin KABULÜNE ne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr.Alaeddin YALÇINKAYA	MisPET	
Prof.Dr.Zekeriya KURŞUN	Kabul	
Prof.Dr. M.Akif OKUR	Kabul	
Doç.Dr.Behlül ÖZKAN	Kabul	
Doç.Dr. Muzaffer KOÇ	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 15/02/2018 tarih ve 2018/3-11 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Sınav evrakları 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3(üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Yasemin KONUKCU

Anabilim Dalı : Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA

Tez Türü ve Tarihi : Doktora – 2018

Anahtar Kelimeler : Hegemonya, güç dengesi, dış politika, kamuoyu, İran-ABD İlişkileri

ÖZET

20. yüzyıl, dünya tarihi ve Ortadoğu siyaseti açısından önemli değişimlere sahne olmuştur. Ekonomik rekabetin, ideolojik mücadelelerin ve kültürel çatışmaların yoğunlaşması, Çarlık Rusya'sının Bolşevik Devrimi ile son bulmasına zemin hazırlarken, Avrupa'da ve dünyanın birçok bölgesinde yıkıcı savaflara neden olmuştur. Bu süreçte ABD, küresel bir aktöre dönüşmüştür. Amerikan hegemonyası, Avrupa deneyimlerinden etkilenerken ve fakat bu deneyimi kendi şartlarına göre dönüştürerek, farklı ülkeleri siyasi mücadele sahası haline getirmiştir.

İran ise, 20. yy. başından itibaren önce SSCB ve Birleşik Krallık sonra SSCB ve ABD arasında, jeopolitik mücadelelerin Ortadoğu'daki önemli üslerden biri haline gelmiştir. 1979'da İran İslam Devrimi sonrası ise, ABD-İran ilişkileri çok bilinmeyenli karmaşık bir denklem haline dönüşmüştür. İki ülkenin ilişkileri jeopolitik, ideolojik ve pragmatik gerçekliklerle belirlenirken, resmi ilişkilerin kesilmiş olmasına rağmen siyasal etkileşim kanalları her zaman açık olmuştur. İran ve ABD, "uzaktaki yakın komşular" olarak dinamik bir ilişki biçimine sahiptir. Bu iki ülkenin ilişkileri, kamuoyuna, normlara ve dönemsel siyasal aktörlere göre radikal değişiklikler geçirebilmektedir. Bu değişim arkasında yatan gerekçeleri anlamak bu tez çalışmasının temel hedefidir. Devrim öncesi iki yakın müttefik olan Tahran ve Washington, 1979 sonrası ideolojik ve siyasi olarak düşman ülkeler haline gelmişler fakat asimetrik etkileşim önemini yitirmemiştir.

GENERAL NOWLEDGE

Name and Surname : Yasemin KONUKCU

Field : Political History and International Relations

Supervisor : Prof.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA

Degree Awarded and Date : Ph.D - 2018

Keywords : Hegemony, balance of power, foreing policy,
public opinion, USA-Iran relations.

ABSTRACT

The 20th century was the scene of significant changes in terms of world history and Middle East politics. The intensification of economic competition, ideological struggles and cultural conflicts caused the Bolshevik Revolution in the Tsarist Russia and destruction of wars in Europe and in many parts of the world. In that process, the US has become a global actor. American hegemony was influenced by European experiences, but by transforming this experience into its own terms has made the different countries a place of power battle.

From the beginning of the 20th century, Iran had become one of the important bases in the Middle East in the geopolitical struggles first between the USSR and United Kingdom then the USSR and the US. After the Islamic Revolution in Iran in 1979, US-Iranian relations became a very complex unknown equation. While the relations of the two countries are determined by geopolitical, ideological and pragmatic realities, the channels of political interaction have always been open, even though official relations have been cut off. Iran and the US have a dynamic relationship as "close neighbors far away". The relations of these two countries can easily undergo radical changes according to the public, norms and periodical political actors. Understanding the reasons behind this changes are the main objective of this thesis. Tehran and Washington, two pre-revolutionary allies, have become ideologically and politically hostile countries since 1979, but asymmetric interaction has not lost its significance.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO/ŞEKİL LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1.Hegemonya Kavramının Evrimi	4
1.1.Hegemonya ve Devlet	9
1.2.Küreselleşme ve Hegemonya İlişkileri	13
2.Bölgesel Devlet ve Politik Nüfuz.....	16
3.Güç Dengesi Kavramı	20
3.1.Güç Dengesi ve İç Politika.....	23
3.1.1.Siyasal Değişim İmkânı Olarak Güç Dengesi.....	25
3.1.2.Kontrol Mekanizması Olarak Güç Dengesi	27
3.1.2.1.Güvenlik ve Korku	28
I. BÖLÜM : AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI	36
1.Amerikan Ekonomik Gücünün Yükselişi	37
1.1.Amerikan Tarzı Siyasetin Yükselişi	44
1.1.1.Militarizm ve ABD Siyaseti	49
1.1.2.Kamuoyu ve ABD Siyaseti	55
1.1.3.Soğuk Savaş Sonrası Küresel Rekabet Sistemi ve ABD'nin Rolü	59
1.2.ABD'nin Siyasal İdeolojisi ve Değerleri	64
1.3.Eski Düzen Yeniden: Amerikan Polis Devleti Geleneği	69
2.ABD'de Siyasal ve Toplumsal Dengeler	74
2.1.ABD Toplumunun Sınıfsal Yapısı	75
2.2.Karar Alma Mekanizmaları ve Güç Dağılımı	81
II. BÖLÜM: İRAN DIŞ POLİTİKASI	90
1.İran'da Devrim Süreci	90
1.1.İran'da "Şii Eylemciliğin" Yükselişi.....	91
1.2.İran Sanayiinin Yükselişi ve Devrimin Ekonomik Nedenleri.....	98
1.3. Devrim ve Siyasi Eğilimler	103

2.İran Siyasetinde 1989 Sonrası Dönem: Siyasi, İktisadi ve Toplumsal Yapı.....	108
2.1.Küresel Sistemle Uyum Potansiyeli.....	117
2.2.Küresel Sistemle Çatışma Potansiyeli.....	121
2.2.1.Yeşil Hareket.....	124
2.3.İran Toplumunun Yapısı ve Çelişkileri.....	128
2.4.Karar Alma Mekanizmaları ve Güç Dağılımı	133
3.Devrim Sonrası İran'ın Dış Politika Stratejisini Şekillendiren Başlıca Alanlar	139
3.1.Bölgesel Nüfuz Arayışı	140
3.2.İran-İrak Savaşı	145
III. BÖLÜM: ABD-İRAN İLİŞKİLERİ.....	151
1.ABD-İran İlişkileri: Tarihsel Arka Plan.....	151
1.1.Devrim Sonrası İlk Kriz ve Etkileri	162
1.2.İrangate Skandalı.....	166
1.3.ABD-İran İlişkisinin Sınırları: Kriz ve Belirsizlik Alanları	171
2.ABD-İran Yakınlaşması ve Değişen Dinamikler.....	175
2.1.İran'ın Uluslararası Kuruluşlara ve Küresel Normlara Yakınlaşma Çabaları.....	179
2.2.Bölgesel Gelişmeler Bağlamında ABD-İran Yakınlaşması	182
2.3.Sermaye İlişkilerinin Yakınlaşması	189
2.4.Nükleer Gerilim ve Uluslararası Toplumla Uzlaşma Çabası	197
2.5.Küreselleşme ve Değişim Dinamiklerinin Yarattığı Yakınlaşma	207
SONUÇ.....	212
KAYNAKÇA.....	217

TABLO/ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: İran'ın Ekonomik Göstergeleri.....	195
Şekil 1: Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Doğrudan ve Dolaylı Nüfuz Alanları.....	62
Şekil 2: İran Haritası.....	91
Şekil 3: İran Toplumunun Etnik Yapısı.....	131
Şekil 4: Ortadoğu'da Şii/Sünni Nüfus Dağılımı.....	143

KISALTMALAR

APOC:	Anglo-Persian Oil Company
AIPAC:	American Israel Public Affairs Committee
BAE:	Birleşik Arap Emirlikleri
BM:	Birleşmiş Milletler
CIA:	Central Intelligence Agency
CIO:	Congress of Industrial Organizations
DMO:	Devrim Muhafızları Ordusu-Sepāh-e Pāsdārān-e Enghelāb-e Eslāmi
FBI:	Federal Bureau of Investigation
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade
GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF:	International Monetary Fund
ISNA:	Iranian Students News Agency
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
MASH:	Mobile Army Surgical Hospital
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
NGO:	Non-Governmental Organization
NSC:	National Security Council
NPT:	Non-Proliferation Treaty
OAS:	Organization of American States
OPEC:	Organization of Petroleum Exporting Countries
SAVAK:	Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar
UAEK:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development
USAID:	United States Agency for International Development
WB:	World Bank
WRA:	War Relocation Authority

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik liberalleşme aşamaları, temelde malların, hizmetlerin ve sermayenin hareket serbestisini ifade etmektedir. Liberal enternasyonalizmin merkezinde kabul edilen ABD ve Avrupa, ekonomik adımlarla birlikte siyasal eğilimlerini de, küresel normlar ve idealler şeklinde bir formasyona dönüştürmüştür. Küresel aktörlerin eylemlerine meşruiyet kazandıran ise, kolektif faillerin ortak karar alma mekanizmaları kullanarak hareket etmesidir.

Karar alma mekanizmalarında BM, NATO, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara ihtiyaç duyulmasının nedeni, ittifak halinde hareket eden devletler arasında askeri, ideolojik, siyasi, ekonomik ve hukuki alt yapıların bütünleşmesini veya yakınlaşmasını sağlamaktır. Ülkeler arasındaki dengesizlikler ve küresel hiyerarşi, evrensel normların oluşturulmasının önünde bir engel olarak görülmemiş, var olan bütün çelişkileri aşmanın yolu olarak değerlendirilmiştir.

Liberal enternasyonalizmin, siyasi, ideolojik ve entelektüel gelişimi, tarihsel açıdan tartışmalı noktalar içermekle birlikte, sınıf ve ulus-üstü eğilimleri şekillendirmede belirli bir aşama kaydetmiştir. Küreselleşme ile birlikte demokrasi ve özgürlükler de, toplumsal bir talep haline gelmiştir. Her toplum, az ya da çok içinde bulunduğu siyasal sistemin görmezden gelinemeyecek bir aktörüdür. Esasında devletlerin güvenlik aygıtlarını sürekli genişleyen bir şekilde yorumlama eğilimleri, bu aktörün sınırlandırılmasındaki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Kısacası toplumlar, yalnızca otoriteye tâbi olan kategorisine indirgenerek çözümlenemez. Toplumsal değişim ve dengeler, siyasal sistemi ve bu sistemin aktörlerinin eğilimlerini değiştirmekte ve şekillendirmektedir. Bu çalışmada, hegemonya ve güç dengesi bağlamının kullanılmasının temel amacı, değerleri, normları ve reel güç ilişkilerini birlikte analiz etme ihtiyacından kaynaklanmıştır. Çünkü dış politika eğilimleri, meydana geldikleri ve algılandıkları ulusal ve uluslararası durumun bir fonksiyonudur.

ABD-İran ilişkilerinde, geleneksel eğilimler, ideolojik farklılıklar ve partizan yaklaşımlar devletlerin birbirlerini değerlendirme şeklini aşırı duyarlı hale getirmiştir. Bu nedenle küresel norm ve ilkelere dayalı olarak, kolektif aktörlerle birlikte, çeşitli sorunlara çözüm arayışı çoğu zaman dinamik bir eğilimdir. İlişkilerin çatışma zemininden uzlaşma zeminine doğru evrilmesi, üst kurumlar tarafından garanti altına alınan küresel norm ve ilkelere uyumu çözüm arayışlarına bağlanmaktadır. “Küresel normlardan” uzaklaşmak aynı zamanda, uluslararası tecrit ve ablukanın genel gerekçeleri arasında yer almaktadır.

1979'dan önce, siyasi olarak yakın müttefik kabul edilen ABD-İran, Devrim'den sonra bakış açıları ve yorumları tamamen birbirine farklı olan iki “düşman” ülkeye dönüşmüştür. Bu yeni evrede, jeopolitik hesapların yanında, güvensizlik ve korku ilişkilere damgasını vurmuştur. Bunun yanında, her iki ülkede birbirinin ideolojik yönelimlerini açıkça kınamaktan sakınmamışlardır. Zıt kutuplara düşen iki ülke de, ilk bakışta ideolojik bir uçurumla birbirinden ayrılmakla birlikte, kısa denilebilecek bir süre içinde ekonomi merkezli benzer anlayışların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu tez çalışmasında bu “farklı” göstergelerin anlamı, hegemonya değerleri bağlamında analiz edilmiştir. Sahip olunan pozisyonlar açısından derin bir değişiklik olmamasına rağmen, 1989'dan sonra ekonomik olarak, 2003-2017 yılları arasında siyasi açıdan iki ülke arasında yaşanan yakınlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi gereklidir. Zira iki ülkenin de arayışları sadece jeopolitik açmazlarla sınırlı değildir.

Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi kaynaklarından, gazete ve dergilerde yer alan makale ve söyleşilerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, interdisipliner bir çalışma yapılmıştır. Kaynaklarda, farklı görüş ve değerlendirmeleri içeren bir çeşitlilik bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu çalışma özellikle 1979 İran Devrimi sonrası ile 2017 Obama döneminin sonu arasındaki dönemde ABD-İran ilişkilerine odaklanmaktadır.

Bu çalışma üç bölüme ayrılmaktadır. Çalışmaya kuramsal bir tartışma yapılarak, hegemonya ve güç dengesi kavramları değerlendirilerek başlanmaktadır. Hegemonya kavramının evrimi devlet ve küreselleşme bağlamında analiz edilmiş, güç dengesi kavramı ise iç ve dış siyasi dengeler açısından da ele alınmıştır. Soğuk Savaş

sonrası yeniden tanımlanan dünya sisteminde, iç ve dış siyaset arasındaki dinamik etkileşim iki yapının birlikte değerlendirilmesini gerektirmiştir.

İlk bölümde, ABD dış politikasının normatif ve pratik karakteri analiz edilmektedir. Bu bağlamda, ABD hegemonyasının yükselişi ve ülkenin materyal kapasitesi değerlendirilmiş, buna ek olarak, siyasal ve sınıfsal güç merkezleri ile dış politika yapımında etkin lobiler ve düşünce kuruluşları kısaca açıklanmıştır.

İkinci bölümde İran'ın iç ve dış politikası analiz edilmektedir. Bu çerçevede, 1979 İran Devrimi'nin siyasi ve iktisadi nedenleri değerlendirilmiştir. İran'da dış politikada belirleyici olarak genellikle devlet bürokrasisi öne çıkmaktadır. Rejimin baskın kurumu ise *velayet-i fakih*dir. Bu durumda ise seçilmişler ile mevcut devlet sistemi arasında işleyiş ve mantık önem kazanmaktadır. Aynı zamanda dış politika açısından, Soğuk Savaş sonrası küresel sistemle uyum ve çatışma potansiyeli ele alınmıştır.

Sonuncu bölümde, ABD-İran arasındaki ikili ilişkiler hegemonya ve güç dengesi bağlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde Devrim'in iki ülke ilişkilerine etkisi, iç politikaya etkisi, doğrudan ve dolaylı ya da gayri resmi temaslar incelenmiştir.

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde kuramsal yaklaşımlar, politik ve toplumsal konulara ve çatışmalara ilişkin farklı perspektif ve çözümler sunma iddiasındadır. Güncel siyaset, kriz, savaş ve çatışma gibi tarihsel döngüler etrafından şekillenirken, teorik analizler sözü edilen olayların düşünsel arka planını betimlemek için kullanılır. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde kuramlar yalnızca bir olaya dayalı değil sürekli tekrar eden ilişkiler bütününe açıklamak amacını taşımaktadır.¹

Buna ilave olarak, teorik analizlerde siyasal olayların “ortak paydaları” olduğu varsayımının ideolojik bir görünüm arz etmesi nedeniyle, söz konusu teorik açıklamalar, “iktidar biçimlerinden” kendisini tamamıyla soyutlamakta eksik kalmaktadır. Esasen, teorilerin mevcut iktidar ilişkilerinin bir yansıması olduğu yönünde güçlü bir inanç bulunmaktadır.

Teorik analizler ile ilgili diğer bir sorun, uluslararası ilişkilerde hiçbir teorinin, olayları hassas bir şekilde bütüncül olarak açıklamamasıdır. Bununla birlikte, bazı durumlarda bir teorinin göreceli olarak başka bir teoriden daha fazla uygulama alanının olması da mümkündür.² Bir bölgede, ülkede, zamanda geçerli ve anlamlı olan teorik açıklama farklı bir ülkede siyasal sistemi açıklamakta yetersiz kalabilmektedir.

Sözü edilen sorunlar, özellikle uluslararası ilişkilerin realist yorumunda öne çıkmaktadır. Realist yaklaşımda, devletlerarası ilişkileri çıkar çatışması, anarşik bir sistemde hayatta kalma endişesi ve güç elde etme mücadelesine indirgeme eğilimi mevcuttur. Realistlere göre, toplumsal/siyasal değişimler, devletlerin genel hareket tarzına etki etmemektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası ilişkiler, kendi kurallarına göre işleyen otonom bir yapıdadır. Buna karşı realist yaklaşıma yönelik eleştirel literatür, oldukça geniş ve anlamlıdır. Özellikle 1980’lerden sonra devletlerin davranışları, bölgesel rolleri ve küresel politikalarını açıklamanın yanında, devlet dışı aktörler, karar

¹ Kenneth Waltz, George H. Quester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Ersin Onulduran (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.4.

² Rizwan Naseer, Musarat Amin, “Balance of Power: A Theoretical Explanation and Its Relevance in Contemporary Era”, **Berkeley Journal of Social Sciences**. 2011, Vol. 1, No. 10, pp.1-16, p.2.

alma mekanizmaları, sınıf, kimlik, ideoloji ve normlar da uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmiştir.

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri, iç ve dış politikayı farklı düzlemlerde ele alarak, dış politikayı devlet çıkarlarının saf bir ifadesi olarak tanımlar. Diğer taraftan 1980’li yıllardan itibaren, devlet ve sivil toplumun birbirine çok güçlü bir şekilde nüfuz ettiği ve tamamen analitik ve tanımlanması zor hale geldiği kabul edilmektedir.³ Bununla birlikte, İktidar mekanizmaları da karmaşık bir fenomen haline gelmiştir ve tek bir otorite merkezini esas alarak, uluslararası ilişkileri açıklamak oldukça zordur.

Bu çalışmada teorik yaklaşım olarak, hegemonya ve güç dengesi kavramları kullanılmaktadır. Hegemonya kavramı mutlak bir gerçeklikten ziyade, dış politika stratejisi olarak ele alınmaktadır. Hegemonya kavramının rıza⁴ ve güç kullanımı konusundaki yaklaşımı, ABD-İran ilişkilerini açıklamak için uygun bir zemin olarak değerlendirilmektedir. ABD-İran ilişkileri aynı zamanda İran-Batı ilişkileri anlamına gelmektedir ki, bu durum ikili ilişkilerde rıza olgusunun güç kullanımı kadar belirleyici olabileceğini göstermektedir.

1979 sonrası ABD ve İran arasında diplomatik ve ekonomik ilişkiler resmi olarak askıya alınmış veya üçüncü taraflar aracılığıyla yürütülmüştür. Bu nedenle Tahran-Washington ilişkilerini açıklamak için devletleri merkeze alan bir yaklaşım yetersiz kalacaktır. Bununla birlikte ABD-İran ilişkilerinin çerçevesi, ne tam olarak güç ilişkilerine ne de “küresel normlara” dayanmamakta, her iki değişkenin de belirleyici olduğu bir zemine oturmaktadır. Toplumsal yapı, küresel ilişkiler ve devlet mekanizmalarından, herhangi bir tarafı reddetmeden, ikili ilişkileri ele almak, süregelen siyasi dinamizmi anlamak için, önemli imkânlar sunmaktadır. ABD-İran ilişkileri pek çok faktöre bağlı olarak dönüşüm geçirebildiği gözlemlenmektedir.

³ Robert. W Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millennium - Journal of International Studies**, 1981, Vol. 10 No. 2, pp.126-155, p.126. https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/public-docs/Internationale_Beziehungen/cox.pdf (12.11.2015).

⁴ Rıza kavramı, itaat ve meşruiyet ve aynı zamanda baskı ve zorlama gibi kavramlarla, bir harmoni oluşturur ve “yaptırma sanatı” olarak da tanımlanabilir. Ancak rıza, salt kendi benliğinden kaynaklanan bir olgu olarak ele alınırsa, rıza olgusundan bahsedilemez. Her şey belli ölçüde nedenselliğin etkisi altındadır ve kısmen bir takım dışsal mekanizmaların eyleme yönlendirmesi ile rızadan bahsedilebilir; bkz. Frédéric Lordon, **Kapitalizm, Arzu ve Kölelik**, Akın Terzi (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2012, ss.78-79.

Aynı zamanda iki ülkenin karşılıklı ilişkilerinin özellikle Ortadoğu'yu ve diğer bölgeleri etkileme kapasitesi son derece yüksektir. Bu nedenle ikili ilişkilerde mevcut durumu tespit etmek muhtemel gelişmeleri analiz etmek için yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda geleceğe dairi perspektif sunmak için ilişkilerin arka planını gün yüzüne çıkarmak gereklidir. Bu çalışma sözüedilem arkaplanı ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

Bu tez çalışmasında İnter-disipliner bir çalışma yapılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda analitik ve betimsel çözümlerler ışında bir çalışma yürütülmüştür. İki ülkenin iktidar yapısının analizi, tarihsel, ekonomik ve toplumsal açıdan dayanaklarıyla birlikte ele alınmıştır Bu açıklama tarzına zemin oluşturması amacıyla, hegemonya ve güç dengesi kavramları temel alınmıştır.

İran'ın ekonomik entegrasyon vizyonunu içeren ikili ilişkiler, siyasal dengelerin yeniden oluşmasına zemin hazırlayabilir. Bu çerçevede güç dengesi kavramı analiz edilmektedir. Hegemonya ve güç dengesi kavramlarının kullanılmasının temel amacı, küreselleşmenin uluslararası sistemi⁵ yeniden şekillendirmesi sonucunda, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerin, ulusal ve uluslararası düzeyde etkilerinin incelenmesi, kapitalizmin esnek ve hegemonik kapasiteleri⁶ üzerine bir çerçeve sunmak ve analiz yapmaktır.

Hegemonya kavramı, iktidar ilişkileri bağlamında yapısal bir dizi açıklama sunmaktayken güç dengesi kavramı siyasal ve toplumsal aktörlerin analizi için alan açmaktadır. İktidarın tek bir merkez üzerinden tanımlanması dolayısıyla hiyerarşik bir siyasal sistem, hegemonya kavramının çerçevesini belirleyen “ortak akıl”, kamuoyu ve rızaya dayalı bir form ifade etmez. Hegemonya, “bağımsız” güç merkezlerinin bulunduğu bir kolektif yapının üretebileceği bir iktidar tarzıdır. Bu durum, hem ulusal hem de uluslararası sistem için geçerlidir. Ayrıca hegemonya ve egemen grubun iktidarı için aktif rıza ve işbirliği gerekli ve zorunlu görüldüğüne göre, temelde bir güç dengesinin olması da zaten gereklidir. ABD ile ilişkiler, İran açısından dünya

⁵ Uluslararası sistem dar anlamda, egemen devletleri ve siyasal yapıları, uluslararası örgütlenmeleri ve ulus ötesi grupların oluşturduğu genel mekanizmayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Realist bakış açısında göre uluslararası sistem, askeri kapasite, ekonomik güç, nüfus ve teknolojik alt yapıya göre şekillenmektedir. Ancak realizme karşı yapısalcı teoriler, uluslararası sistemde aktörleri ve yapıyı birlikte ele almaktadırlar. Genel kabul olarak küreselleşme süreci, temel aktörler ve yapılar arasında bağımlılık ilişkisini güçlendirmiştir.

⁶ Li Xing, “The Crisis of Hegemony and Counter-Hegemony Under Transnational Capitalism”, Aalborg University, 2006, s.1. http://vbn.aau.dk/files/12561173/the_crisis_of_hegemony.pdf (21.04.2016).

sisteminden izole edilmek ya da edilmemek gibi bir boyut taşıdığı için ikili ilişkilerde güç hiyerarşisinin yanında, yapısal özelliklerden kaynaklanan normların ve egemen sistemin etkili olduğunu tespit etmek gerekir.

1.Hegemonya Kavramının Evrimi

Uluslararası sistemde politik düzlemin hızlı değişimine paralel olarak kavramsal açıklamalar, bu değişimlerden sonuçlar çıkarılarak yeniden yorumlanmaktadır. Mevcut siyasal durumun kavramsallaştırılması, siyasal ve sosyal değişimlerin analiz edilmesine imkân sağlamaktadır.

Avrupa dillerindeki pek çok politik terim gibi hegemonya ve imparatorluk kavramları da⁷ antik Yunan ve Roma kökenlidir. Hegemonya, Yunancada özellikle devletin veya ulusun bir birlik veya konfederasyon içerisindeki egemenliği veya liderliği anlamına gelir, fakat zorlama, uzlaşma veya her ikisinin bir karışımı olup olmadığı konusunda bir açıklık yoktur.⁸

Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'ye göre, kavramın siyasal anlamda kökenini, Rus Sosyal Demokrasisinde⁹ bulmak mümkündür. Kapitalizmin tarihsel eğilimleri nedeniyle, *normal* kabul edilebilecek kriz ve çöküş sırasında, üstü örtük bir müdahale olarak hegemonya kavramı tanımlanmıştır. Hegemonya, bir ilişki biçiminden daha fazlasını ifade eder; idealleştirilen normlar ve bu normları temsil eden egemen sınıf ile pasif veya aktif olarak tabi kılınanlar arasındaki ilişki, hegemonya kavramının teorik tartışma alanlarını belirler.¹⁰

⁷Herfried Münkler, bu iki kavram arasında bazı farklılıklara dikkat çekmektedir. Buna göre, hegemonya daha kırılğan bir yapıdadır ve büyük güçlerin meydan okumalarına çok sık maruz kalır. Hegemonya bu nedenle, daha fazla çatışma içerir. Hegemonya savaşları, şiddetli ve daha ziyade düzeni sağlamlaştırmaya yöneliktir. Burada asıl önemli olan, mevcut hegemon gücün, diğerleri ile yer değiştirme mücadelesidir. Hegemonya mücadelesi sonunda, Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin konumunda olduğu gibi, ortaya yeni bir büyük güç çıkarabilir. Bu durumda imparatorluk ya da hegemonya arasında karar vermek inisiyatifli süper gücün tekelindedir. Herfried Münkler, **İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı**, Zehra Aksu Yılmaz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.71-74.

⁸ John Agnew, **Hegemony: the New Shape of Global Power**, Philadelphia: Temple University Press, 2005, s.20.

⁹ Plehanov ve Akselrod'un yazılarında geçen hegemonya kavramı, Rus burjuvazisinin verdiği ve "normal" kabul edilen mücadeleyi ve işçi sınıfının karşı direnişini tanımlamak için kullanılırdı. Ernesto Laclau, Chantal Mouffe. **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, Ahmet Kardam, Doğan Şahiner (çev.) , İstanbul: Birikim Yayınları, 1992, s.64.

¹⁰ Laclau, Mouffe, 1992, s.65.

Buna göre hegemonya ilişkileri, toplumsal sınıf kategorilerinin birbirine eklenmelerini analiz eder. Hegemonya teorisi, başlangıç aşamasından itibaren karmaşık toplumsal ilişkileri tartışmak üzere konumlandırılmıştır. Laclau ve Mouffe'ye göre, "pozitiflik ve karmaşıklık, sınıflar arasındaki hegemonik ilişkileri olanaklı kılan durumlar tipolojisine ve verili bir konjonktürde hareket eden toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler çeşitliliğine ilişkindir."¹¹ Bu bağlamda kavram, tek bir toplumsal gruba veya zamana ilişkin bir açıklama değildir.

Daha sonra Leninizm göre, emperyalizm çağında sınıf çatışması ile birlikte hegemonya, politik tartışmalarda anahtar bir kavram haline gelmiştir. Son olarak Gramsci'nin yaklaşımında kavram, taktik ve stratejik kullanımı aşan yeni bir merkezde tanımlanmaya başlamıştır. Kavramın taktik, stratejik ve sosyal bir formasyon çerçevesinde, zaman içinde genişleme meydana gelmiştir.¹² Hegemonya terimi, bu bağlamda somut bir sosyal formasyonun açıklaması haline gelmiştir. Bu çerçevede Gramsci'ye göre hegemonya, "entelektüel ve ahlaki önderlik, ideoloji yoluyla bir "tarihsel blok"u birleştiren organik çimento haline gelen, daha yüksek bir sentez, bir "kolektif irade" oluşturur."¹³ Entelektüel ve ahlaki önderlik stratejik nokta kabul edilirse, kolektif irade de sosyal formasyon olarak değerlendirilebilir.

Siyaset biliminde uzun bir geçmişi olan hegemonya kavramı, Antonio Gramsci tarafından açıklandığı şekliyle, egemen grupların sivil¹⁴ ve politik toplumu -devleti-kullanarak kurguladığı tahakküm ilişkisini ifade etmektedir.¹⁵ Gramsci esas olarak, devletin ve sivil toplumun kapitalizmin sınıf hiyerarşisini inşa etmedeki rolüne odaklanır.¹⁶ Gramsci, devletin tahakküm biçimlerini üretirken bir dizi mekanizma ile meşruiyetini sağlama çabasında olduğunu ve davranışlarını rasyonel, etik ve gerekli

¹¹ Laclau, Mouffe, 1992, s.67.

¹² Laclau, Mouffe, 1992, s.14.

¹³ Laclau, Mouffe, 1992, s.86

¹⁴ Sivil toplum, bütün "özel" örgütlenmeleri kapsamaktadır. Okullar, kiliseler, kulüpler ve siyasi partiler toplumsal ve siyasal bilincin oluşmasına moleküler bir şekilde katkı sağlamaktadırlar. Thomas R. Bates, "Gramsci and the Theory of Hegemony", **Journal of the History of Ideas**, Apr-Jun. 1975, Vol. 36, No. 2. ss.351-366, s.353. <https://ondercetin.files.wordpress.com/2011/04/bates-1975.pdf>. (25.02.2016).

¹⁵ Martin Carnoy, "Gramsci ve Devlet", **Praksis**, 2001, Sayı. 3, ss.252-278, s.255. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/003-Carnoy.pdf> (08.06.2016).

¹⁶ Önce İtalyan Sosyalist Partisinin ve sonra Komünist Partinin aktif bir üyesi olan Antonio Gramsci, işçi hareketinin gerilemesi konusuna ve işçilerin büyük bölümünün faşizmin yükselişindeki rolüne odaklanmış ve böylelikle Marksist yaklaşıma, farklı bir boyut kazandırmıştır. Carnoy, 2001, ss.252-253.

olarak sunabilmesini için iktidar bağlantılarının kesintisiz olarak çalışması gerektiğini vurgulamıştır.

Gramsci'nin kullandığı şekliyle Marksizm'e temelde uygun olan hegemonya kavramı, Marksizm'in krizine ve sınıf bilinci hakkında ortaya çıkardığı sorulara getirilmiş bir yanıt ve toplum tarafından pozitivizme karşı bir başkaldırı niteliğindedir.¹⁷ Gramsci'nin bakış açısına göre, hegemonya değişik sonuçlar doğuran bir kavramdır. Buna karşın Gramsci, uluslararası ilişkilerle ilgili doğrudan fazla bir şey söylememiştir.¹⁸ Ancak İtalyan faşizmini, savaş sonrası krizin bir ürünü, savaşın kendisini ise tarihsel boyutta bir hegemonya krizinin sonucu olarak değerlendirmiştir.¹⁹

Vietnam savaşı dönemine kadar sol/Marksist düşünce uluslararası ilişkilerde ana okumalar içerisine güçlü şekilde yer almamıştır. Bu dönemde, Latin Amerikalı yazarların²⁰ uluslararası eşitsizliği açıklamak üzere ortaya koydukları bağımlılık teorisine ilaveten sol düşünürler de disipline dâhil olmaya başlamıştır. Buradan hareketle uluslararası ilişkiler kuramsal çalışmalarında, dünya sistemleri teorisi ve Gramsci'nin hegemonya açıklamaları önem kazanmaya başlamıştır.²¹ Hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere aktaran isim ise, Robert Cox olmuştur.

Neo-Gramsciyan yaklaşım, hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere uyarlarken hegemonyanın uluslararası sistemdeki rolüne odaklanmıştır. Buna göre hegemonya, sosyal güçlerin uluslararası sistemi nasıl okuduğu ile ilgilidir. Hegemonya bu çerçevede sosyal, ekonomik ve politik bir yapı olarak tanımlanabilir. Neo-Gramsciyan yaklaşım, güçlü devlet çerperinde hegemonyayı tanımlamaz, üretim ilişkilerini belirleyen uluslararası sosyal güçler çerçevesinde kavramı analiz eder. Aynı

¹⁷Bates, 1975, s.353.

¹⁸Bkz. Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", **Millennium: Journal of International Studies**, Vol. 12, No. 2, pp.162-175. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/03058298830120020701> (15.12.2015).

¹⁹Bates, 1975, s.358.

²⁰Celso Monterio Furdado, Raul Prebisch vd.

²¹Vendulka Kubalkova, Nicholas Greenwood Onuf, Paul Kovert, **Internatlonal Relations in Cunstructival World**, New York: M.E.S.H.A.R, 1998, s.11.

zamanda, maddi kaynaklar üzerindeki egemenliğin önemini de reddetmez, ancak hegemonya güç kavramı ile değil, paylaşılan inançlar ve “ortak değerler” ile açıklanır.²²

Robert Cox’a göre, uluslararası ilişkilerde bireyselliğin etkin olduğu sosyal yapılar ve iletişim kültürü ile devlet merkezli toplumun yerini pazar ilişkilerinin alması göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir deyişle devlet, sınırlı etkinliği ile iç barışın devamını, dış güvenliğini ve piyasa ilişkilerinin gerekliliklerini tek başına sağlayamaz.²³ Örneğin, Amerikan hegemonyası devlet kontrolünde uluslararası bir sınıf egemenliğine dayanmaktadır.²⁴

Cox, şu anki küresel hegemonyayı *pax-Americana* olarak adlandırır ve Amerikan tarihsel bloğunun dışa doğru genişlemekte olduğu tespitinde bulunur. Bu dışa doğru genişlemenin meşrulaştırıcı ideolojisi neoliberalizmdir. Cox aynı zamanda, uluslararası kuruluşlar tarafından ifade edilen hegemonik dünya düzeninin üretimi ve neoliberalizm kurallarının genişlemesine yardım eden kurumlar yoluyla, hegemonyayı uluslararası sistemde tanımlar.²⁵ Siyasi analizlerin büyük çoğunluğunda, hegemonya kavramının uluslararası ilişkilerdeki temel karakteristik özellikleri hakkında ortak uzlaşma noktaları vardır. Buna göre, hegemonya kavramı zorlama için büyük bir kapasite ve/veya büyük bir etkileme derecesi anlamına gelebilir ya da uluslararası sistemin yapısını kontrol etme halini ve uluslararası davranışın bütününe ifade edebilir. Fakat dolaysız kurulan ilişkiler ve yabancı hükümetlerin bir bölgeyi resmi kontrolü gibi durumlar hegemonya kavramına dâhil değildir.²⁶ Başka bir ifadeyle yürütülen egemenlik veya liderlik için bölge veya komşuluk bağının mutlaka olması gerekmez. Hegemonya kavramı, askeri ve ekonomik üstünlük ve baskıdan daha fazlasını ihtiva ederken, rızaya dayalıdır.²⁷

²²Andreas Antoniadis, “From ‘Theories of Hegemony’ to ‘Hegemony Analysis’ in International Relations”, **49. ISA Annual Convention Panel: Hegemony, Security, and Defense in IR**, 28 March 2008, San Francisco. <https://core.ac.uk/download/files/109/2709786.pdf> (16.02.2016), s.3-4.

²³ Cox, 1981, ss.126-127.

²⁴Agnew, 2005, s.20

²⁵ Anna Cornelia Beyer, “Hegemony and Power in the Global War on Terrorism”, E. Fels et al. (eds.), *Power in the 21st Century, Global Power Shift*. 2012, pp.29-41, p.34

Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2012. www.springer.com/.../9783642250811-c1.pdf (11.04.2016).

²⁶Antoniades, 2008, s.2.

²⁷Agnew, 2005, s.20.

Diğer taraftan söylem kuramı ve post-modernizm, Marksizm'in ideoloji eksenini sorgulamaktadır. Söylem kuramı, Marksizm'in ideolojik ve ekonomik açıklamalarını ve işçi sınıfının tarihsel bir aktör olarak ayrıcalıklı konumunu zayıflatıcı bir bakış açısına sahiptir. Bu yaklaşıma göre sosyal yapı üzerinde belirleyici güç, bir ilişkiler sistemi içerisinde kesin bir merkezden yoksun olarak tanımlanmalıdır.²⁸ Laclau ve Mouffe'ye göre, 'topluma özgü hiçbir dikişli yer yoktur, çünkü toplumsalın kendisi herhangi bir öze sahip değildir.'²⁹ Buradan hareketle, hegemonya temel politik bir ilişki şekli kabul edilse de, toplumsal bir topografya içinde belirlenebilir konumda değildir. Verili bir sosyal formasyonun içinde, hegemonik bağlam alanları çeşitli olabilir veya sosyal ilişkilerde bir dizi yoğunlaşma noktası bulunabilir. Sosyal yapıda ilişkiyel anlamada bir sonsuzluk olduğuna göre, altta yatan herhangi bir üniter ilkeye indirgenerek iktidar ilişkisi tanımlanamaz. Kısacası, sosyal merkezde üretilen bazı fikirlerin hiçbir anlamı yoktur.³⁰

Sonuç olarak, hegemonya kavramının yeniden tanımlanmasında ve yorumlanmasında toplumsal ve siyasal olayların doğrudan etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Vietnam Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde ABD'nin "siyasal çekim merkezi" anlamına gelen konumu ve politikalarının tartışılır hale gelmesi, sözü edilen politikaların meşruiyet kaynağının yeniden analiz edilmesine neden olmuştur. Küreselleşme ile birlikte ise, siyasal çekim alanlarının herhangi bir iktidar merkezinden yoksun olduğu varsayımı üzerine, iktidarın mikro anlamları üzerinden siyasal analizler ve açıklamalar yapılmaya başlanmıştır.

Ne var ki hegemonya, iktidar ilişkilerinin yarattığı çelişkilerin ortadan kaldırılmasını değil bu çelişkilerin zımni hale gelmesini sağlayan mekanizmalara dayalı bir açıklamadır. Hegemonya, bir iktidar ilişkisi formunun, değişik kanallarla zihinsel, ideolojik ve pratik olarak yaratılması için bir çekim alanıdır. Baskı araçlarının belirgin siyasi, askeri ve ekonomik zorlama yöntemleri dışında ikna ve rızaya dayalı olması, hegemonyanın somut olarak varlığının kanıtlanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak kavram

²⁸Mark C. J. Stoddart, "Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power", **Social Thought & Research**, Vol. 28, pp.191-225. p.193
<https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/5226/STARV28A9.pdf?sequence=1> (12.03.2016).

²⁹ Laclau, Mouffe, 1992, s.119.

³⁰ Stoddart, s 193

genel olarak uzlaşa, kamuoyu ve sivil toplum zemininde yapılan analizlere dayanmaktadır. Hegemonyanın gözlenebilir eğilimleri, ulusal veya uluslararası ortak kurum, değer ve inançlarda kendini belli eder.

1.1.Hegemonya ve Devlet

Devlet üzerine yapılan teorik analizlerde güç kullanımı ve meşruluğun, değerler ve kurumların, çelişkileri görmezden gelme ve belirginleştirme gibi iki ana eğilim bulunmaktadır. Egemenliğin politik olarak örgütlenmesi ve bunun karşısında (sivillerin) toplumsal/politik olarak örgütlenme hakkı arasında, uyum ve çıkar ortaklığı olabileceğini iddia eden geleneksel teoriler ile bunları birbirine tezat eğilimler olarak tespit eden muhalif açıklamaların her ikisi de kendi değerlendirmelerinin nesnel temelleri bulunduğu iddiasındadır. Hegemonya ise, nesneliğin muğlak gerçeklik iddiasının tartışılmasına zemin yaratırken, meşruluğun iktidar tarafından üretilen bir varsayım olduğu iddiasındadır. Bu bağlamda devlet, meşruluğun yaratılmasında merkezi bir konumdadır. Devlet ve hegemonya ilişkisi, devletin meşruiyet üreten bir mekanizma olarak yarattığı ortak perspektifler çerçevesinde, toplumsal kesimlerin çıkarları ve siyasal beklentileri arasındaki farklılıkların “ortadan kaldırılması” anlamına gelmektedir.

Buna karşın, realist yaklaşıma göre, devlet otonom bir yapıdadır ve toplum üzerinde belirgin bir egemenliği bulunmaktadır.³¹ Diğer taraftan devletin, lobiler ile sermaye hizmetindeki baskın kurum ve kuruluşların ve bunların farklı fraksiyonlarının birlikte yarattığı etki, uluslararası güçlerin veya emperyal devletlerin uyguladığı baskı, Dünya Bankası, IMF gibi makro finans kurumlarının hükümetler üzerindeki etkinliği göz önünde bulundurulduğunda, devletlerin otonom bir güç olduğu iddiası büyük ölçüde zayıflamaktadır.

Realist yaklaşıma karşın Marksist analizlerde de genellikle devlet, bir sınıfın hegemonyasını kurmak için kullandığı araç olarak tanımlanır.³² Buna göre, devlet sivil

³¹Ralph Miliband, “State, Power and Class Interest”, 2011, pp. 57-68, p.58. <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Soc924-2011/Miliband%20-%201983%20State%20Power%20and%20Class%20Interests%20NLR13404.pdf> (23.04.2016).

³²David A. Gold, Clarence Y.H. Lo, Eric Olin Wright, “Marksist Kapitalist Devlet Teorilerinde Son Gelişmeler”, Yasemin Berktaş (çev.). **Birikim Dergisi**, Cilt, 21, Sayı, 40.

toplumu ekonomik yapıya uyarlama aracıdır.³³ Geleneksel Marksist yaklaşım, realizmin aksine devletin özerkliğini reddeder. Ancak bunun yanında, “devletin görece özerkliğini” kabul eden eğilimler de bulunmaktadır. Örneğin Laclau’ya göre, devlet sistemin kendisine empoze etmiş olduğu “nesnel ilişkiler” yüzünden, egemen toplumsal blok ile özdeşlik olmadan eş güdümlü davranmaktadır.³⁴

Bunu mümkün kılan ve unutulmaması gereken nokta, devletin sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde geniş bir faaliyet alanının bulunmasıdır. Bu nedenle devlet, *fikir ve rıza mühendisliği* konusunda büyük ve büyüyen bir rol oynamaktadır.³⁵ Devlet aygıtının ve egemen bloğun kullandığı ideolojik söylem, sınıfsal çelişkileri zımni hale getirip, örtük mekanizmalar aracılığı ile dayanışma eğilimini güçlendirir.³⁶ Hegemonya kavramı da, güç kullanımı olmadan sıradan yurttaşların siyasal ve ekonomik sistemle neden uyumlu davrandığını açıklamak için tasarlanmıştır.³⁷

Üstün organizasyon yeteneği, bilgi ve iletişim mekanizmaları vasıtasıyla *kamuoyunun* oluşturulmasında, modern bir enstrüman olan parlamentonun rıza sağlama potansiyeli, Gramsci ve başka teorisyenler tarafından ortaya konulmuştur. *Kamuoyu*, sivil toplum ve politik toplum arasında bir iletişim ağı işlevi görmesi bakımından hegemonya ile yakından ilişkilidir. Devlet, toplum tarafından kabul görmeyen bir eylemde bulunduğu anda, sivil toplumun bazı unsurları ve organizasyonları ile yeterli kamuoyu desteği sağlanarak,³⁸ toplumsal refleksler kontrol altında tutulmuş olur. Buna göre, hegemonya, saf ve basit hâkimiyetten farklı bir şeydir. Topluma önderlik edebilecek kapasiteye sahip egemen bir grubun çıkarlarına hizmet eden, ek bir güçtür.³⁹

Devletin hegemonya kapasitesini devrimle ilişkilendiren Dylan Riley, hegemonyanın genel anlamda herhangi bir entelektüel ve etik liderlik biçimi değil,

https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/21/marksist_kapitalist_devlet_teorilerindeki_son_gelismeler_david_a_gold_clarence_y.h_lo_eric_olin_wright.pdf (12.04.2016).

³³ Bates, 1975, s.358.

³⁴Ernesto Laclau, **İdeoloji ve Politika**, Hüseyin Sarıca (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s. 62.

³⁵ Ralph Miliband, s.60.

³⁶ Laclau, 1998, ss.110-111.

³⁷ James C. Scott, **Tahakküm ve Direniş Sanatları**, Alev Türker (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.109.

³⁸ Bates, 1975, s.363.

³⁹ Giovanni Arrighi, Beverly J. Silver, “Introduction”, Craig Calhoun (ed), **Chaos and Governance in the Modern World System** içinde. Minneapolis:University of Minnesota Press, 1999, https://selforganizedsminar.files.wordpress.com/2011/07/arrighi_silver_chaosgovernan.pdf (24.03.2016), pp. 1-36, pp.16-20.

rasyonel anlamda entelektüel ve etik bir liderlik biçimi olduğunu iddia etmektedir. Hegemonya ne sivil toplumun içerisinde gizlenen, ne de aşağıdan yukarıya kültürel olarak inşa edilen bir süreç değildir. Genellikle hegemonya, belirleyici politik dönüşüm süreci tarafından yani, tarafından devrim yaratılır. *Yeni* bir sınıfın devrim olmadan iktidara gelmesi durumunda, hegemonya ve demokrasiyi kurmak son derece zordur.⁴⁰ Hegemonik ilişki, potansiyel olarak enternasyonal geleneği nedeniyle, diğer tahakküm ilişkilerine nazaran daha demokratik bir anlayış gerektirir.⁴¹ Aynı zamanda küresel sistemde hegemon bir lider olmak için, bu öncü rolün toplamı sıfır olmayan bir ilişkiler sistemi yaratmayı da gerektirir.

Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda küreselleşme süreci bağlamında devletin rolünün ne olacağı konusu, çok farklı çevrelerde tartışma konusu olmuştur. Soğuk Savaş döneminde doruğa çıkan devletin rolünün sınırlanması ve piyasanın kendi yolunu bulacağı iddiası, yerini devletin rolünü yeniden düşünmek gerektiği fikrine bırakmıştır. 1997 tarihinde Dünya Bankası (WB) tarafından yayınlanan “Değişen Dünya’da Devlet” raporunda, devletin yeni rolünün ne olması gerektiği tartışılmıştır. Bu raporda, piyasa başarısızlıklarında devletin etkin bir rol üslenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁴² Buna göre, devletin konumu, hegemon yapı içerisinde sabit bir noktada bulunmamaktadır.

Hegemon güç, var olan *hiyerarşik* toplumsal yapının zihniyetini temsil ettiği oranda rıza olgusuna dayalı bir baskı ve yönlendirme aracında dönüşür. Buna karşın hegemonya, hiyerarşik yapının dışında ve hatta bu yapıyı zorlayacak şekilde bir değerler sistemine dönüştüğü oranda, siyasal idealler haline gelebilir. Örneğin, 1960'larda küresel sistemde etkili olan siyasal hareketler ve demokratik taleplerin artması nedeniyle, Amerikan yeni muhafazakârları tarafından, toplumun yönetilemez hale geldiği iddiası ortaya atılmıştır. 1975'te yayınladığı Üçlü Komisyon raporunda Samuel Huntington, bu taleplerin *demokratik kabarmayı* veya talepleri tahrik ve teşvik

⁴⁰ Dylan Riley, “ Hegemony, Democracy and Passive Revolution in Gramsci’s Prison Notebooks”, **California Italian Studies Journal**, 2011. Vol. 7. s.3
<http://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/faculty/Riley/hegemonydemocracy.pdf> (24.03.2016).

⁴¹ Laclau, Mouffe, 1992, s.72.

⁴² World Bank, **World Development Report 1997: The State in a Changing World**, 1997, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5980/9780195211146_overview.pdf?sequence=22&isAllowed=y. (06.03.2016).

etmekte olduğu görüşünü ileri sürmüştür.⁴³ Bir diğer örnek de 11 Eylül sonrası süreçte yaşanmıştır. 11 Eylül sonrasında, NATO bir toplantı düzenleyerek oy birliği ile beşinci maddeyi devreye sokmuştur ancak, ABD bunu kabul etmeyerek tek taraflı hareket edeceğini belirtmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla hegemonyanın çekim gücünü oluşturan ortak akıl, uzlaşa ve değerler, öne çıkan failleri tarafından istikrarlı bir şekilde savunulmaz. David Harvey'in belirttiği gibi, “hegemon devletin gücü, baskı ve oйдаşma arasında gidip gelen bir denge ile biçimlendirilir ve ifade edilir.”⁴⁵ Baskı ya da oйдаşma, dönemseller olarak ve hükümetten hükümete değişlik gösterebilir.⁴⁶

Butler'a göre, “hegemonyanın normatif ve iyimser uğrağı, liberalizmin temel koşullarını daha kapsayıcı, daha dinamik ve daha somut hale getirerek demokratik olanakları genişletme olanağına dayanır.”⁴⁷ Bu anlamda hegemonya, politik insiyatiften bağımsız değil onun bir yansımasıdır. Politik insiyatif ortak paydaların oluşması ve bu ortak paydaların kurumsal olarak desteklemesi durumunda, eşitsizlikler ve çelişkiler yerini kolektif pratiklere bırakır.

Sonuç olarak geleneksel devletlerin aksine modern devlet, insan topluluklarının hukuki, rasyonel, etik ve gönüllü sözleşmeye dayanan bir örgütlenmesi olarak tanımlanmıştır. Modern devleti yüksek bir olgu olarak tasvir eden bu yaklaşıma göre devlet, ortak iyiyi temsil eden ve akılcı bir merkez olarak kabul edilmektedir. Buna karşın, toplumsal olarak ideolojik çatışmaların veya çıkar farklılıklarının ortaya çıktığı birçok alan vardır. Sermaye ilişkileri kapsamında çalışanlar ve sermaye sahipleri, etnik gruplar arası gerilim ve modern ve geleneksel toplum kesimleri arasındaki mücadele de bunlardan bazılarıdır. Devlet, bu gerilimin üstünde tüzel bir uzlaşa noktasını temsil etme iddiasındadır. Devletin meşruluk kaynağı kabul edildiği bir yapıda, belli başlı ideolojik ve siyasi alternatiflerin öncelikli olarak devletle uzlaşması beklenir. Bu bağlamda

⁴³ Samuel Huntington, “The Democratic Distemper”, N.Glazer ve, I. Kristol (ed.), **The American Commonwealth** içinde, New York 1976, s.37. Aktaran Laclau, Mouffe, 1992, s.203.

⁴⁴Zbigniew Brzezinski, **Amerika ve Dünya**, moderatörler: David Ignatius, Brent Scowrot. Manolya Aşık (çev.). İstanbul: Profil Yayınları, 2012, s.30.

⁴⁵ David Harvey, **Yeni Emperyalizm**. Hür Güldü (çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s.33.

⁴⁶ Harvey, 2004, s.36.

⁴⁷ Judith Butler, “Evrenseli Yeniden Sahnelemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları”, Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Žižek. **Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik** içinde. Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Hil Yayınları, 2009. s.21.

devlet, “ortak yaşam biçiminin”, “ortak ideallerin” ve “ortak geleceğin” tesis edilmesi, korunması ve yüceltilmesi görevi üzerinden kendisini tanımlamaktadır.

Aynı zamanda devlet, siyasal çatışma alanlarında “denge” unsuru olarak farklı siyasal eğilimleri de bünyesinde barındırabilir. Devlet, ideolojik olarak yalıtılmış bir görünüm kazandığında “denge” rolünü kaybeder ve bu durum toplumsal rekabetin radikalleşmesine neden olur. Neticede resmi yapı, toplumsal siyasi dengeyi gözetdiği oranda meşruiyetini çoğulculuk üzerinden inşa ederken, dışlayıcı bir ideolojik cehreye büründüğü oranda çoğunluğa dayalı veya materyal gücüne güvenen tüzel bir yapıya dönüşür. Bu nedenle, hegemonik gücün somut merkezi devlettir denilebilir. Devlet, hegemonya değerlerine dayalı olarak kurguladığı otoritesini, maddi kapasitesinin kendisine sağladığı imkânlarla borçlu değildir. Kendi meşruiyetine toplumu ikna edecek, kapsayıcı, dengeleyici ve kolektif bir görünüm sergilemesine borçludur. Bu özelliklere sahip devlet, maddi güç kaynakları, kurumsal yapıları ve toplumsal bağlantılarını harekete geçirerek, küresel veya bölgesel ölçekte hegemonik bir güç haline gelebilir.

1.2.Küreselleşme ve Hegemonya İlişkileri

Küreselleşme en genel anlamıyla, farklı toplumların, sermaye gruplarının ve hükümetlerin etkileşimini ifade etmektedir. Sözü edilen etkileşim yeni olmamakla birlikte, 1990 yıllardan sonra iletişim teknolojisi ve alt yapısından hızlı ilerleme, nitelik ve nicelik olarak, etkileşimin dinamizmine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Küreselleşme özellikle sermaye merkezli bir kavram olarak görülmekle birlikte, toplumların heterojen doğası, burjuvazinin küresel perspektifini esnek bir şekilde olgunlaşmaya zorlamaktadır. Bu nedenle küreselleşme, modern ulus devlete nazaran daha fazla bireysellik ve toplumsallık tasavvur edebilmeyi de gerektirmektedir. Ve aynı nedenle küreselleşme modern devletin imtiyazı olarak kabul edilen egemenlik alanlarının aşınmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda küreselleşme, hegemonya paradigmasında yeni bir evre olarak kabul edilebilir.

1990’lı yıllarla birlikte çok fazla kullanılan küreselleşme kavramı, net bir anlam taşımamakla birlikte, dünyanın ulus devletlerin sınırlarıyla tanımlanmadığı ve

siyasal, ekonomik ve kültürel geçişlerin hız kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Andrew Heywood'un dikkat çektiği gibi,

Dünya çapında” veya “sınırları aşan” nitelikteki birtakım bağlantılar, hem sayıca çoğalmakta hem de çeşitlenmektedir. Küreselleşme katıyen yansız bir ideolojik güç değildir. Daha ziyade neo-liberalizm ile beraberdir ve bu açıdan devlete rağmen piyasayı güçlendirir.⁴⁸

Piyasanın ulus devletler ile sınırlı olmadığı daha geniş ekonomik mekân olarak algılandığı, devletlerarası bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yolla tanımlanmış dünya, katmanlaşmış bir tahakküm ilişkisi içermektedir.⁴⁹ Tahakküm güç kullanımı olarak değil, “ortak” irade şeklinde tezahür etmektedir. Lacau'ya göre, “burjuvazinin ideolojik hegemonyasını ileri sürerken elde ettiği başarılar, büyük ölçüde, ülkedeki popüler ve demokratik kültürün birçok ögesinin kendi sınıf ideolojisine değiştirilemez bir şekilde bağlı olduğu yolunda yarattığı konsensüsten (onay) ötürüdür.”⁵⁰ Buna göre burjuva, sahip olduğu gücünü, değerlerini ve ekonomik önceliklerini, demokratik ve popüler kültürü birbiri ile bağlantılı hale getirerek pekiştirmektedir. Demokrasi ideali ile burjuva ideolojisinin tarihsel olarak ortaya çıkan güçlü sentezini, Amerikan siyasetinde gözlemek mümkündür.

ABD'nin himayesindeki küresel ekonomik idealler, ülkenin tarihsel hegemonik güç olma stratejisinin bir yansımasıdır. Amerikan hegemonyasının küreselleşmeye etkisini anlamak ve diğer imparatorluklara benzemeyen siyasi ve ekonomik yapısını açıklamak için, ilk olarak Amerikan hegemonyasının ülke içinde nasıl şekillendiğini anlamak gerekir.⁵¹ Avrupa'da yönetim yapısı, feodal ve aristokrat kalıntılardan kurtulmuş tamamen burjuvaziye yansıtan niteliktedir. ABD'de ise, Avrupa tarzı dar milliyetçiliği olanaksız kılan çok etnili bir toplumsal yapı bulunmaktadır. Harvey'e göre ABD, “gücün hem kapitalist ve hem de siyasi mantığının işletildiği ülke içi yayılma için geniş alanların olması bakımından da ayrıksıydı (farklıydı). Belirlenmiş yazgı [manifest destiny) kuramı, yine ABD'ye özgü yayılmacı ırkçılıkla uluslararası idealizm karışımını

⁴⁸Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, Ahmet Kemal Bayram, vd. (çev.), Ankara: Adres Yayınları, 2013, s.37.

⁴⁹Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, Celal Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2004, ss.15-16.

⁵⁰Laclau, 1998, s.120.

⁵¹Agnew, 2005, s.73.

ateşledi.”⁵² Avrupa tarzı modernleşme ideolojisinin ve modern burjuvazinin farklılıkları reddetme arayışına karşın, ABD’deki iktidar mekanizması toplumsal farklılıkları “ortak ideallere” indirgeme yolunu seçmiştir. Farklılıkları mutlaklaştırmak yerine “uysallaştırmak” anlamına gelen bu strateji, ABD hegemonyasının evreselleşmesine de önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Buna karşın ABD’de siyasal alan yine de, homojen bir perspektiften hareketle tanımlanmıştır. Bu bağlamda, materyal olarak tekçi ve liberal/kapitalist demokratik tüm devletler, serbest ticaret ve siyasal özgürlük yolunda bir arada gelişmelidir düşüncesi benimsenmiş, dolayısıyla, uygar devletler kültürel olarak *geri* bölgeleri yönetmelidir fikri de her zaman güncel kalmıştır.⁵³ Pazar ilişkilerinin her şeye kadir olduğu⁵⁴ ve pazarın uluslararası hale gelerek tüm küreyi kaplaması gerektiği düşüncesi, demokratikleşme ve özgürlükle aynı anlama gelirken, bu çerçevede dogmatik bir dış politika şekillenmiştir.⁵⁵

Gramsci sözü edilen sürece uygun bir analiz yapar. Buna göre, uluslararası nitelikte bir sınıf, aydınlar veya köylüler gibi ulusal/toplumsal yapıdaki birbirinden farklı katmanlara, yönettiği ölçüde katılmak, bir anlamda *uluslaşmak* zorundadır. Çünkü küresel bir hareket tarzı yerelden başlayarak ve bölgeselleşerek mümkün olabilir.⁵⁶

Küreselleşme deneyimi, muhalif hareketleri de belli ölçüde yeniden şekillendirmiştir. Kapital sermayenin politik soyutlanması, önce finans sermayesini sonra da elektronik sermayeyi içerecek şekilde genişlemiştir. Buna bağlı olarak, ulusal kültürler ve yasal düzenlemeler, sermayenin ideolojik perspektifine uyarlanmıştır.⁵⁷ Yeni yaklaşıma göre, hegemonik ilişki, hegemonik kesimin kimliğini de dönüştürmekte

⁵² Harvey, 2004, ss.40-41.

⁵³Michael Doyle, “Liberalism and World Politics”, **The American Political Science Review**, 1986, Vol. 80, No. 4, pp.1151-1169, p.1154. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/doyle%201986.pdf> (01.04.2016).

⁵⁴ Pazarın her şeye kadir olduğu düşüncesi Amerikan siyasal kültürünün en belirgin özelliklerindedir. Reagan “tek çözümün pazar olduğu” yönündeki sıkça tekrarladığı söylemi, Bush’un 11 Eylül saldırıları sonrası halka moral için alışverişe gitmeleri yönünde yapmış olduğu telkinleri göz önünde bulundurulursa, ABD siyasetinde pazar ilişkileri ticari mübadelenin çok ötesinde anlamlar taşıdığı sonucuna varılabilir.

⁵⁵ Benjamin R. Barber, **McWorld’e Karşı Cihat**, Eser Birey (çev.), İstanbul: Cep Kitapları, 2003, s.258.

⁵⁶ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri Seçmeler**. Kenan Somer (çev.), İstanbul: Onur Yayınlar, 1986, s.178.

⁵⁷ Hamid Dabashi, **Islamic Liberation Theology**, London: Routledge, 2008, ss.158-159.

ve bu emperyalist çağda yeniden-düzenleme pratiklerinin egemen olduğu toplumsal mücadelelerle, gittikçe karmaşıklaşan bir zeminde meydana gelmektedir.⁵⁸

Artan çatışma dinamikleri ve “ötekinin” tehdit olarak kabul edilmesi, politik mücadelelerde, kültürel alanlara da yayılan⁵⁹ bir karşıtlık yaratmaktadır. Örneğin, Güney Kore ve Latin Amerika’da ABD hegemonyasına karşı ılımlı nitelikteki muhalif hareketler, devletler düzeyinde bir tepkiye dönüşme potansiyeli taşımaktadırlar.⁶⁰ Bu sorunu Brzezinski açık bir şekilde ifade etmektedir. Brzezinski’ye göre emperyal bir politikayı, kitlelerin büyük ölçüde siyasal hale geldiği emperyalizm sonrası bir çağda sürdürebilmenin imkânı artık kalmamıştır. Bu ancak, muhalif hareketlerin güçlenmesine neden olabilir. Asıl uygulanması gereken strateji, emirler yerine ilham vermek olmalıdır. Amerikan önderliği böyle bir çerçeveye evirmeli ve küresel riskler için katalizör görevi yapmalıdır.⁶¹

ABD, Soğuk Savaş boyunca verdiği mücadeleyi, kuramsal olarak “özgür dünya” ve demokrasi idealine dayalı olarak açıklamıştır. 1990’lardan sonra, ABD’nin hegemonya siteminin alt yapısı olan uluslararası kurumlar, sermayenin engelsiz küreselleşmesi amacına hizmet etmeye devam etmiş, küresel sivil toplum organizasyonları oluşturulmuş ve Amerikan liderliğinde küresel bir “Amerikan barışı” hedeflenmiştir. Bu şekilde ülkenin, dünya ölçeğinde etkisine “meşru” ve güçlü bir zemin yaratılmaya çalışılmıştır. Amerikan siyasetinin sahip olduğu nüfuz alanı, ikili ilişkilerinde de belirleyici olmaktadır.

2.Bölgesel Devlet ve Politik Nüfuz

Küreselleşme uluslararası aktörlerin çeşitlenmesine olanak sağlayan ve dini, siyasi, etnik ve ekonomik dinamizmi tetikleyen bir fenomen olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, uluslararası sistem ve bu sistemin içindeki devletlerin ilişkileri analiz edilirken, teorik olarak bölgesel devlet kavramının açıklayıcı bir yeri bulunmaktadır.

⁵⁸ Laclau, Mouffe, 1992, s.83.

⁵⁹ Nathan C. Funk, Abdul Aziz Said, “İslam and the West: Narratives Conflict and Conflict Transformation”, **International Journal of Peace Studies**, 2004, Vol. 9, No 1, pp. 1-28, p.1 http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol9_1/Funk&Said_91IJPS.pdf (13. 04.2016).

⁶⁰ Harvey, 2004, s.174.

⁶¹ Brzezinski, 2012, ss.38-48.

Bölgesel devlet kavramı, yalnızca jeopolitik bir anlam taşımamakta, buna ek olarak bir devletin, ekonomik, demografik, siyasi, etnik veya dini boyutlarıyla çeşitli bağlamlarda analiz edilmesini gerektirmektedir. Küresel hareketliliğin artması ile birlikte, devletlerin coğrafi statüleri de farklı biçim ve anlamlarda yorumlanmaya başlanmıştır. Buna ilave olarak, devletlerin tek muhatabı diğer devletlerin bürokratik ve siyasal elitleri olmaktan çıkmış, ulusal ve bölgesel gruplar arası yatay hareketler ivme kazanmıştır. Özellikle Ortadoğu’da farklı “dengelerin” otorite merkezleri tarafından belirlendiği düşünülürse, bu otoritelerin gücü sarsıldığında yeni bir merkezin ortaya çıkabilmesi mümkündür.

Siyasal alanın devletlerin hukuki sınırlarına bağlanmaması, bölgesel düzeyde etkinliklerine göre farklı bir açılıma, yani bölgesel güç ekseninde analizine imkân vermektedir. Sandra Destradi’ye göre, bölgesel güçler genellikle “bölgesel lider” ülkeler olarak tanımlanır. Bu ülkeler komşuları ile iyi ilişkiler ve işbirliği arayışında bulunabilirler. Bölgesel güçler dış politika stratejilerini, ikili ilişkilerden daha geniş bir aralıkta düşünerek oluştururlar. Bölgesel güçler kendi dış politikalarını, bölgesel liderlik, imparatorluk ve hegemonya arayışlarını göz önünde bulundurarak şekillendirirler. Uluslararası ilişkilerde bölgesel ‘ağırlığı’ olan ülkeler Brezilya, Çin, Güney Afrika ve Hindistan olarak sıralanabilir.⁶² Ortadoğu’daki bölgesel ilişkiler düşünüldüğünde bu listeye İran’ı da eklemek mümkündür. İran’ın bölgesel etkisini Brzezinski de ifade etmektedir:

Büyük ihtimalle tek bir asker kaybetmeden, İran’ın ordusunu toz haline getirebiliriz, sözde nükleer silahlarını, sanayilerini yok edip, binlerce İranlıyı öldürebiliriz. Irak’ta askeri açıdan bize yapabilecekleri çok şey yok ama bölgede karışıklık çıkarabilirler ve bu başımıza tam bir bela olur, zayıflıkları bir noktada onlara avantaj sağlıyor.⁶³

Bu bir önsezi değil, tarihsel bir deneyimdir. Zira büyük bir güç kapasitesine ve zengin kaynaklara sahip ABD için Vietnam büyük bir hezimet, Afganistan işgali ise

⁶²Sandra Destradi, “Regional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership”, **Review of International Studies**, 2010, Vol 36, Issue 4, pp.903-930, p. 906. <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=7918503> (27.11.2015).

⁶³ Brzezinski, 2012, ss.82-83.

SSCB açısından sonun başlangıcı sayılabilir. Herfried Münkler'in belirttiği gibi, "gerek Vietnam'da gerek Afganistan'da güçsüzlerin gücü ele geçirmesinin en önemli nedeni, güçlülerin yanlış hesaplar yapıp yanlış kararlar almalarıdır."⁶⁴ Bu örneklere, 19. yüzyılın başında, Amerika'nın İngiltere karşısında verdiği savaşı, Cezayir savaşında Fransa'nın düştüğü durumu da eklemek mümkündür.⁶⁵

Küresel sistem içinde, orta derecede etkili kuvvetler olarak tanımlanabilecek olan ve bölgesel olarak anahtar role sahip ülkelerin, bölgesel ağırlığı ve coğrafi amaçları daha mütevazı olsa da, 'realist küresel oyunda', dış politikalarının, küresel güçlerin davranışlarına benzediği tespit edilebilir. Bölgesel güç dengesinde merkezi bir konumda olmaları ve bölgesel koalisyona karşı caydırıcı etkileri ile daha az etkili bölgesel güçlerden ayırt edilebilirler.⁶⁶ Bölgesel devletlerin ittifakının bir başka boyutu ise, bölgesel egemen sınıfların ittifakıdır. Harvey'e göre;

Bölge içinde egemen sınıflar ve egemen sınıf ittifakları oluşabilir; bunlar hem ekonomik hem de siyasi faaliyete özel bir nitelik kazandırır. Ekonomik etkinliği desteklemenin yanı sıra, kültürel ve eğitimsel değerleri ve toplumsal yaşamın başka birçok yönlerini korumak için yapılan fiziksel ve sosyal altyapılar, küresel ekonomi içinde ortaya çıkan bölgesel entitenin tutumunu güçlendirir.⁶⁷

Bu ülkeler, ekonomik ve teknolojik olarak bağımlı bir konumda olsalar bile, ekonomik kaynaklarını çeşitlendirerek, otonom yapıları üzerindeki kısıtlamaları kaldırmaya çalışırlar. Küresel güçlerin bölgesel güçlerle ilişkisi de, belirsizlikler taşır. Ancak, genellikle büyük güçlerin askeri müdahalelerinden ve diplomatik izolasyonlarından nispeten kaçmayı başarırlar.⁶⁸

Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren ABD, Ortadoğu'da bölgesel caydırıcı gücünü kaybetmemek için bölgesel hegemonik bir gücün ortaya çıkışına engel olmaya ve bölgesel dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu durum, 1990'lı yıllara kadar sürmüştür.

⁶⁴ Münkler, 2009, s.199.

⁶⁵ Münkler, 2009, ss.199-201.

⁶⁶ Anoushiravan Ehteshami, Raymond A. Hinnebusch., **Syria and Iran Middle Powers in a Penetrated Regional System**, New York: Routledge, 2002, s.7.

⁶⁷ Harvey, 2004, s.87.

⁶⁸ Ehteshami, Hinnebusch, 2002, s.7.

sonrasında ise, İran ve Irak'ın izolasyonu ve İsrail'in güvenliği perspektifinde devam etmiştir.⁶⁹

Benzer bir dinamik İran için de geçerlidir. Devrim sonrası siyasal İslamcı hareketler ve özellikle de Şii gruplar, İran'la bağlantılı hareket etmişlerdir. Lübnan, İran'ın siyasal olarak meşruiyet dayanağıdır ve iki tarafın etkinliği, uzlaşmalarına bağlıdır. Benzer bir durum, İran-Suriye ilişkilerinde de gözlemlenebilir. Bölgede var olan sistemin meşruiyetinin zayıflığı, bölgesel güvenlik açığı, ülke içindeki iktidar dengesizlikleri ve tehditlere karşı güç dengelerini koruma eğilimi, iki ülkeyi de birlikte hareket etmeye zorlamaktadır. İki ülkenin otoriter ve devrimci siyasal tercihleri, ortak dış politika eğilimleri yaratmaktadır.⁷⁰ İran'ın bölgesel dinamikleri yakından takip etmesi, jeopolitik rekabetteki zayıflıklarına rağmen, belirli bir güç elde etmesine neden olmuştur.

Günümüzde Küresel düzene, “bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde katkı bölünmeler ve hiyerarşiler damgasını vurmaktadır.”⁷¹ Bölge ülkeleri de bu gelişmelere uyum sağlamak eğilimindedir. Bölgesel devletlerin, bölgesel nüfuz oluşturmak için negatif ve pozitif eğilimli farklı gerekçeleri ve stratejileri bulunmaktadır. Bu stratejiler, devletlerin yapısından kaynaklanabildiği gibi, bölgenin genel ve güncel durumundan da etkilenmektedir. Aynı zamanda bölgesel politikanın, iç politik sorunlar ve denge arayışı üzerinde de etkisi bulunur. İran'ın bölgesel nüfuz arayışının, ekonomik sınıf ittifakından daha çok siyasal/toplumsal ve yönetici sınıfların ittifakı niteliğinde olduğu varsayılabilir.

Küresel hegemonya yoluyla veya bölgesel güç ağları oluşturarak yaratılmaya çalışılan iktidar momentumunun özelliği, tek yönlülükten belli ölçüde soyutlanmayı gerektirmektedir. Ülkeler açısından ekonomik bağlar kurmak, siyasal ilişkiler geliştirmek ve bunlar üzerinden nüfuz oluşturma arayışının, çeşitli toplumsal ve siyasal merkezlerle iletişim halinde olmayı gerektirdiği söylenebilir. Ancak söz konusu

⁶⁹ Nicholas Kitchen, “The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arab Spring”, pp.53-58, p. 53. http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR011/FINAL_LSE_IDEAS_UnitedStatesAndTheArabSpring_Kitchen.pdf (12.02.2016).

⁷⁰ Ehteshami, Hinnebusch, 2002, s. 14-16.

⁷¹ Michael Hardt, Antonio Negri, **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Barış Yıldırım (çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006, s.11.

bağlantıların oluşturulabilmesi, pek saygın olmayan dayatmacılık yoluyla değil, karşı tarafın bir aktör olarak kabul edilmesini de gerektirir. Çünkü nüfuz alanları oluşturma çabası, ilgili tarafın tüm bağlantılarından ve değerlerinden soyutlanmasına olmadan belli bir özerkliğin kabulü ile mümkündür. Bu bağlamda, hegemonya kavramına ilave olarak güç dengesi kavramı da irdelenecektir.

Hegemonya ve nüfuz oluşturma bağlamında sürekli ideale doğru yöneldiği iddiasında olan bir hegemon güç, doğrudan ve tek yönlü olarak dikte etmenin ve güç kullanmanın makul ve makbul sayılmamasının nedeni, bu araçların denge ve çoğulculuk görünümünün yarattığı siyasal pasifizmi ortadan kaldırma riski taşımasından kaynaklanmaktadır. Tek yönlülük, ortak aklın değil “radikalleşen” siyasal kesimlerin ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla hegemonik güç, toplumsal olarak yarattığı inanç ve doktrinlerle bağımlılık ilişkisi içerisindedir ve dolaylı olarak da toplumsal dengelerden ve tepkilerden etkilenirler.

3.Güç Dengesi Kavramı

Önceki bölümde de belirtildiği gibi güç dengesi kavramı, nüfuz alanı oluşturulmaya çalışılan toplumsal alanların tali bir unsuru olarak değil bir aktör olarak ele alınması gerekliliği varsayımı üzerine temellendirilmiştir. Eşitlik/denklik (equilibrium) ve denge (balance) kavramı fizik, biyoloji, ekonomi, sosyoloji ve siyaset biliminde çoğu zaman eşanlamlı olarak kullanılır. Bir denge durumu sistem dışı bir güç tarafından veya sistemi oluşturan unsurların birinde değişiklik (güç azalması veya artması) meydana geldiği zaman bozulur. Denge bozulduğunda sistem, eski durumunu muhafaza etme eğilimi gösterir veya yeni bir denge noktası ortaya çıkar.

Güç dengesi kavramı üzerine kısa bir tarihsel değerlendirme yapılırsa kavramın ilk olarak uluslararası ilişkiler disiplininde tartışmaya açıldığı görülebilir. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda güç dengesi, ‘mekanistik’ felsefesi ile uyum içinde, Avrupa’da entelektüel alanda baskın bir düşünce sistemi olmuştur.⁷² Daha sonra 1723 tarihli

⁷²Aristole Tziampiris, “Balance of Power and Soft Balancing”, Aristole Tziampiris. **The Emergence of Israeli-Greek Cooperation** içinde, 2014, pp. 21-37, p.22. http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-12604-3_2#page-1. (15.04.2016).

Utrecht Anlaşması⁷³ sırasında, güç dengesi özellikle İngiltere tarafından isim olarak kullanılmasına rağmen, tam olarak benimsenmemiştir. Daha çok bölgesel düzeyde sınırlı bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bölgesel bir güç dengesinden bahsedilirken, genel bir güç dengesi üzerinde durulmamıştır. Bunun yanında, güç dengesi mantığı, anlaşma metninde nispi olarak bulunmaktadır. Utrecht diplomatların açık amacı, Hıristiyan dünyasında barış ve huzuru sağlamak için, her 25 yılda bir karşılıklı dostluk ve anlaşmaları ile sorunları güç dengesini gözeterek aşmaktır.⁷⁴

Güç dengesi kavramı aynı zamanda devletlerarası sistemin işleyişi hakkındaki kısıtlamalara vurgu yapar. Immanuel Wallerstein'a göre, "bütün devletler, en güçlüleri bile, devletlerarası sistem denilen kolektivitenin, işleyişi ile sınırlanırlar. Güç dengesi tabiri tam da bu kısıtlamalara atıfta bulunmaktadır."⁷⁵ Modern anlamda, güç dengesi ve güç kaymaları teorileri, devletlerin ve sistemin, dinamik ve statik karakterleri hakkında farklı perspektifler sunar.⁷⁶ Diğer bir deyişle, güç dengesi teorisi savaş dâhil jeostratejik rekabet koşullarında esnek bir uzlaşma vaat etmektedir.

Batı'da güç dengesinin korunmasının tek nedeni stratejik güç elde etmek isteyen rakiplere karşı bir hamle olması ve sınırlarının ötesindeki bölgelerden yeni bir denge pozisyonu yaratılmasıdır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bölünmüş bir sistem içinde devletler geri dönmüş ve dinamik bir sistem oluşturmuştur. Bölünmeye karşı "eski Avrupa" refleksi birleşme ve küreselleşme eğilimi şeklinde, yeniden ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı bu sistemin Avrupa'da test edilip başarısızlıkla sonuçlandığının kanıtı sayılmıştır.⁷⁸

Bununla birlikte Petras'ın ifadesine göre, "günümüz dünyasının politik ve ekonomik gerçeklikleri tek taraflı duruşu"⁷⁹ zayıflatmaktadır. Örneğin, Irak işgaline

⁷³Anlaşmanın tam metni için bakınız. **Treaty of Utrecht**.

<https://archive.org/stream/cu31924027872021#page/n3/mode/2up> (25.04.2016).

⁷⁴ Knutsen, 2007, s.6

⁷⁵ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi**, Tuncay Birkan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.164.

⁷⁶ Ameet Patel, "The End of the Unipolar International Order?", **Stanford Journal of East Asian Affairs**, 2006. Vol. 6. pp. 12-25, p.16. <http://web.stanford.edu/group/sjeaa/journal61/china1.pdf> (17.01.2016).

⁷⁷ Giovanni Arrighi, Po-keung Hui, Krishnendu Ray, Thomas Ehrlich Reifer. **Geopolitics and High Finance**. Craig Calhoun (Ed.). **Chaos and Governance in the Modern World System** içinde. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999, pp. 37-96, p.90

⁷⁸ Bkz. Henry Kissinger, **Diplomasi**, İbrahim H. Kurt (çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.

⁷⁹ Petras, 2006, s.61

karşı Almanya, Fransa ve Rusya tarafından bildiri yayınlanması ve veto tehdidi, uluslararası sistemde,⁸⁰ Soğuk Savaş sonrası yeni bir “dönüm noktası” mı sorusunu akla getirmiştir. Kissinger, askeri olarak değilse de, ekonomik ve kültürel açıdan göz ardı edilemeyecek bir güç oluşturan söz konusu ülkelerin tavrının, 19. yüzyıldaki güç dengesi sistemine geri dönüş olarak yorumlamış ve yeni güç dengesinin bağlamında kimin kazanacağını belirsiz olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Güncel olarak, tek kutuplu dünya anlayışı önemini birçok nedenden dolayı kaybettiğinden, küresel çapta çok merkezli bir sistem ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, küreselleşme ile birlikte artan bağımlılık, sistemi daha da kırılgan hale getirmektedir. Bunun sonucunda, tek yönlü siyasal güç merkezlerinden bahsetmek zorlaşmakta, gücün yaygın, dağınık ve istikrarsız olduğu bir model ortaya çıkmaktadır. Tarihsel analizlerden de anlaşılacağı gibi, değişim süreçleri yeni bir denge arayışının, istenen ya da tersi yönde sonuçlanabileceğini göstermektedir. Bu değişimin hangi yönde gerçekleşeceği, çok değişkenli bir sistem tarafından belirlenmektedir. Dolayısı ile denge politikası, Soğuk Savaş dönemi iki kutuplu sistemin bir parçası olduğu gibi, örneğin ABD ile müttefiklerinin SSCB’ye karşı ortak hareket etme eğilimi gibi- çok kutuplu bir dünyada iç ve dış politika bağlamında da gerçekliliğini korumaktadır.

Soğuk Savaş’ın ardından yapılan değerlendirmelerde ortaya atılan küresel sistemde hegemonya kavramının güç dengesi kavramı ile tezatlık taşıdığı iddiası, yani hegemonyanın asimetrik güç ve güç dengesinin belli bir güç dağılımını temsil ettiği düşüncesi, genellikle ABD ana akım uluslararası okumalarının bir sonucudur. Diğer taraftan, iki kavram arasındaki tezatlık algısının, hegemonya kavramının içeriğini oluşturan kamuoyu, uzlaşma ve uyum sağlayan değerlerin “liberal barış” fikrine atfedilmesinin bir sonucu olduğu da değerlendirilebilir.

⁸⁰ Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler disiplini en fazla tartışılan konu, küresel sistemin ne şekilde tanımlanacağı ile ilgilidir. Yeni dünya düzeni, tek kutupluluk ve çok kutupluluk üzerinden analiz edilmiştir. Genel değerlendirmelere göre, 11 Eylül ve sonrası yaşanan süreç sonunda uluslararası sistem ve güç yapısı, çok eksenli bir görünüm kazanmıştır.

⁸¹ Bkz. Patrick E. Tyler, "Threats and Responses, News Analysis: A Deepening Fissure", **The New York Times**. 6 Mart 2003. <http://www.nytimes.com/2003/03/06/world/threats-and-responses-news-analysis-a-deepening-fissure.html> (05.03.2016).

Kendi iç siyasi yapısında asimetrik güç ilişkisine göre bir mantık bulunan ülkelerin ise hegemonya üretme kapasiteleri zayıflamaktadır. Yani gücün tek bir merkezde toplandığı siyasal tasarıların normatif ilkelerden ziyade otoriter eğilimlerin etkisi altında kaldığı gözlemlenebilir. Hegemonik gücün tutarlı bir görünüm oluşturması için çeşitli kurumsal uzlaşmalara dayanması ve istikrar yaratıcı bir forma bürünmesi gerekir. Bu bağlamda iç ve dış politikada hegemon güç kendisini, tek bir otorite merkezi üzerinden değil, zihinsel bir profil üzerinden “küresel idealleri” temsil ederek yaratır.

3.1.Güç Dengesi ve İç Politika

Toplumsal itici güçler ile bu güçlerin yarattığı idealler, heterojen yapıdaki toplumu belirli ortak paydalara odaklayarak dengede kalmasını sağlar. Bu nedenle hegemon merkez, ülke içi ilişkileri göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir iktidar biçimi toplumsal açıdan yalnızca bir otorite değildir. Aynı zamanda ideal bir otorite olma iddiasını savaş, ekonomik kriz ve siyasal travmalar yaratan idari uygulamalara rağmen sürdürebilmesi için, duygusal ve ideolojik açıdan toplumsal kesimlerin bir özne olarak kabul edilmesi gereklidir. Hegemon olarak tanımlanabilecek ülkelerde iktidarın paydaşlara bölünmesi, yani iktidar ve kolektif ortakları, muhalefet, kamuoyu ve sivil toplumunun geniş bir örgütlenme ağı ile oluşturulma eğilimi, iktidar ve toplum polarizasyonunu ortadan kaldırarak bir bütün olarak benimsenen ideolojik “özün” ve ortak aklın şekillenmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte değer ve normlar ile toplumsal gerçeklikler arasında çelişkiler arttığında lidere dayanan eski ideallerin yeniden canlanması da mümkün olur. Gelecek açısından artan küresel riskler, egemenliğin karakterinin tutucu bir iklime yönelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda toplumsal ve küresel değişimler, hegemonya değerlerinin yeniden yorumlanmasına, anlamını kaybetmesine, merkezi düşünüş biçimlerinin form değiştirmesine ve nihayet ideallere göre belirlenen toplumsal dengenin yerini gücün ve hiyerarşik düzenin idealize edilmesine bırakabilir. Bu tercihleri, ideolojiler, ekonomik durum, küresel gelişmeler farklı oranlarda belirler.

Güç dengesi ile iç politikada, çeşitli siyasal kanallar, kendi çıkarlarını takip ederken, uyum ve çatışma için *aşırılık* içermeyen bir alan açılmış olur. Bu çerçevede

ülke içindeki siyasi dengelerin tarihsel arka planı genellikle uzun dönemli eğilimlere göre şekillenir. İç politikada yeni güç dengesinin tanımlandığı siyasal olaylar, devrimler, isyanlar veya daha uzun vadeli sonuçlar yaratacak yeni siyasal tercihlerdir. Acemoğlu ve Robinson'a göre;

Kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlar kendiliğinden ortaya çıkmazlar. Genellikle ekonomik gelişime ve siyasal değişime direnen elitler ile onların ekonomik ve siyasal güçlerini sınırlamak isteyenler arasındaki ciddi bir mücadelenin ürünüdürler. Kapsayıcı kurumlar bir dizi etkenin elit kesimin iktidarını zayıflatıp rakiplerini güçlendirdiği ve çoğulcu bir toplumun inşası için teşvik yarattığı kritik dönemeçlerde ortaya çıkarlar.⁸²

Denge durumu, çoğu zaman iktidar ve muhalefet arasındaki mücadele, egemen sınıflar arası çatışma ve yerleşik siyasi elitler ile var olan ideolojik düzeni sahiplenen ancak elitlerin dışında konumlanan aktörler arasındaki mücadelenin sonucunda ortaya çıkar. Aynı zamanda bu mücadele, toplumsal dengenin değişmesine neden olabileceği gibi ideolojik özün değişmesine veya benimsenen ideolojik kalıpların merkez noktasında kaymaların ortaya çıkmasına da neden olur.

Siyasal sistemin dengede kalabilmesi, iki belirleyici unsura bağlıdır. Buna göre, toplumsal yapı denge durumunda ve üretim ve tüketim kapasitesi orantılı olmalıdır. Bu denge durumu olmadan bölgeler arası dengesizlik ortaya çıkacaktır. Siyasi ve ekonomik potansiyel arasındaki uçurum, dezavantajlı grubun hakları ve çıkarları açısından yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Denge arayışı çoklu, sosyal, ekonomik ve siyasal grupların olduğu bir sistemde istikrar için gereklidir. Bu istikrar, sistemin tüm unsurlarına yaşam hakkı tanıyan bir anlayışı temsil eder. İstikrar durumunda, farklı unsurlar birbiri ile etkileşim halindedir, ancak diğer unsuru tamamen aşacak güçte değildir. Sadece kendi konumunu koruyacak kadar güçlüdür.⁸³

Siyasal olarak denge, toplumların mevcut sistemde üst düzeyde bir entegrasyonunun oluşmasına katkı sağlamaktadır. ABD'nin tarihsel seyirinden de

⁸² Daron Acemoğlu, James A. Robinson, **Ulusların Düşüşü**, Faruk Rasim Velioğlu (çev.), İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2014, s.332.

⁸³ Hans J. Morgenthau, "The Balance of Power", 1947, pp.237-257, s.238. https://blackboard.angelo.edu/bbcswebdav/institution/LFA/CSS/Course%20Material/SEC6302/Readings/Lesson_5/Morgenthau.pdf (12.03.2016).

anlaşılacağı gibi demokratikleşme aşamaları bir taraftan sermaye gücünün Kuzey Amerika merkezinde yoğunlaşmasına neden olurken diğer taraftan siyasal olarak eşit norm ve değerlerin inşasının birlikte şekillendiğini söylemek mümkündür.

Toplumsal açıdan ortak bir bakış açısının veya “ortak aklın” yaratılması için kendini soyutlayan bir egemenlik, yeterli değildir. Dönüştüren ve tabi kılmak istediği kesimler ile dinamik bir yakınlık kurabilen, onları siyasal açıdan pasifize edebilecek özerk ve kolektif kurumlar, istikrarlı bir siyasal sistemin belirleyici özelliklerinden kabul edilebilir.

Ülkelerin küresel veya bölgesel olarak liderlikleri veya öncü rolleri, iç siyasal yapıdan kolaylıkla etkilenebilmektedir. Kısacası dış politikada izlenen yol, ülkenin politik kültürü, yönetsel yapısı ve ideolojik eğilimleri tarafından belirlenmektedir. Bu çerçevede ABD ve İran ilişkileri, farklı değişkenlere ve güç merkezlerine bağlı olarak dönüşebilmektedir.

3.1.1.Siyasal Değişim İmkânı Olarak Güç Dengesi

Daha önce de belirtildiği gibi siyasal alan, statükoyu devam ettirmek isteyen güçlere rağmen dinamik bir özellik göstermektedir. Ekonomik yapıda güç dengesinin değişmesi, ekonomik özne ile politik öznenin ayrışmasına yol açtığı gibi, Petras’ın ifadesiyle, “güçler arasında bütün kuruluş ve denge oyunlarının yeniden başlayacağı gerçek bir mücadele zemini-somut ve uygun bir kriz, hatta belki de devrim durumu-tespit edebiliriz.”⁸⁴ Kısacası, ekonomik yapı ve dinamizmi, siyasal güç merkezlerini etkileme potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda, Güç dengesini etkileyen en önemli itici güç toplumsal ve sınıfsal dinamizmdir. William I. Robinson’un ifade ettiği gibi, “sınıf oluşumu tarihsel bir süreçtir ve yeni sınıf gruplarının yükselişi ile eskilerinin çöküşünü de kapsayan, toplumun sınıf yapısında zaman içinde meydana gelen değişimlere gönderme yapar.”⁸⁵ Bu dinamizmin daha ziyade orta sınıflar üzerinden şekillendirildiği tespitini yapmak genel bir eğilimdir.

⁸⁴ Hardt, Negri, 2015, s.324.

⁸⁵ Robinson, 2011, s.131.

Orta sınıf genellikle, siyasal ve ekonomik değişimlere en hassas tabakayı oluşturur. Örneğin, ülkenin ekonomik yapısında olumsuz⁸⁶ veya olumlu⁸⁷ değişiklikler meydana geldiğinde siyasal refleksler yeniden şekillenir. Bu sınıf, yapısı gereği toplumsal değişimleri ve politik ve ekonomik dönüşümü yakından takip etme imkânına sahip olduğundan siyasal, etkileşime girmeye açıktır. Örneğin, İran'daki sosyal ve siyasal kriz, orta sınıfın öfkesini tahrik etmek yoluyla Şah'ın devrilmesine ve Humeyni'nin şahsında orta ve alt sınıfların siyasal güç dengesini tamamen değiştirmesine yol açmıştır.⁸⁸

Diğer taraftan orta sınıflar, hâkim üretim ilişkilerinin görece uzağında yer alırlar. Ernesto Laclau belirttiği gibi, "bu, onların egemen blokla olan çelişkilerinin, hâkim üretim ilişkileri düzeyinde değil, o toplumsal formasyonda egemenlik sistemini oluşturan politik ve ideolojik ilişkiler düzeyinde ortaya çıktığı anlamına gelir."⁸⁹ Orta sınıflar, hâkim üretim sisteminin karşısında yer almamakla birlikte, ideolojik ve politik olarak egemen bloğa karşı çelişkiler geliştirebilirler. Egemen siyasal ve ekonomik yapıda doğrudan yer almayan kesimlerin oranının artması, toplumun hâkim ideolojik formasyonunun, üretim ilişkilerinden görece özerkleşmesine neden olur. Böylece ideolojik mücadelenin önemi, popüler demokratik formlar aracılığı ile artmaya başlar.⁹⁰ Ancak bunun sonucu olarak, *ideolojik billurlaşma*,⁹¹ denge sisteminin toplumsal bölünmeyi keskinleştirecek şekilde evrilmesine neden olur. Heterojen kuvvetlerin bir denge sistemi içerisinde birbirine eklenememesi durumunda, güç dengesi iç politikada da kırılğan bir özelliğin varlığına işaret etmektedir. Bu noktada, hangi grubun ne ölçüde temsil edilebildiği önem kazanmaktadır.

Bir sınıfın politik olarak güçlü bir temsil kazanması durumunda ise, var olan yönetsel dengenin değişmesi olasıdır. Bu değişim, demokratik veya demokrasi dışı

⁸⁶ "1-Gerilemekte olan hareketlilik (hem statü hem de gelirden). 2- İş kaybetme 3-Politik süreç içindeki temsil yokluğu" olarak sıralanabilir. Bkz. James Petras, 2006, s.93.

⁸⁷ Ekonomik gelişme durumunda orta sınıfın genişleyeceği varsayımından yola çıkarsak, bu durumda siyasal belirleyicilik kapasitesi artacaktır. Diğer taraftan, ekonomik gelişme sınıfsal olarak dar kesime rant sağlıyorsa yine tepkisel bir orta sınıf oluşması muhtemeldir.

⁸⁸ Gilbert Achcar, **Kaynayan Orta Doğu**, Rida Şimşekel (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, s.80.

⁸⁹ Laclau, 1998, s.124.

⁹⁰ Laclau, 1998, s.146.

⁹¹ Laclau, 1998, s.202.

araçlarla gerçekleştirilebilir. Sistem içinde var olan meşruiyet sorunu, dinamik bir siyasal alan yaratır ya da sistem kendi muhalefetini kısa bir sürede ortaya çıkarabilir.

Ulusal siyasette güç dengesi, politik gruplar ile politik grup içinde belirli çatışmalar yoluyla görünürlük kazanır. Buna göre, devlet aygıtı içinde bulunan güçler açısından, bölgesel ve sınıfsal çıkarlar, üniter bir özellik göstermez.⁹² Hegemonya kavramı, bir sınıfın ortak çıkarına vurgu yaparken, güç dengesi sınıf, devlet ve toplumda, çatışan çıkarlar olabileceğini göstermektedir. Diğer taraftan hegemonya değerleri, farklı ve dinamik unsurların merkezi tahayyüllerini belirleme iddiasındadır. Bu yolla, sınıfsal çatışma veya dengesizlikler “zayıf bir kimlik” haline gelir. Dolayısıyla hegemonya, sınıfsal çatışmaların tamamen tasfiye edilmesi anlamına gelmemekle birlikte, kutuplaşmaları ortadan kaldıran mekanizmalar ile ortak paydaları yeniden kurma mantığını temsil etmektedir.

Dış politika referanslarını belirleyen unsurlar arasında, söz konusu ulusal uzlaşımın önemli bir payı bulunmaktadır. Dış politika süreçleri ile iç siyasal gelişmeler farklı süreçleri ifade etmekle birlikte, herhangi bir ülkede siyasal ve toplumsal kutuplaşma zeminin güçlenmesi, ikili ilişkilere ve genel anlamda dış politikaya doğrudan yansımaktadır. Örneğin, ABD-İran ilişkilerinde iç politikada gözlemlenen kutuplaşmalar, ikili ilişkilerde gerilim veya yakınlaşma şeklinde kendini belli edebilmektedir.

3.1.2.Kontrol Mekanizması Olarak Güç Dengesi

Her ekonomik ve siyasal sistemin devamından yana olan belli aktörler ve toplumsal gruplar bulunmaktadır ya da gruplar arasında nispi olarak statükoyu sahiplenme açısından farklılıklar göze çarpar. Hem siyasi hem de ekonomik motivasyonların birleşimi olan statükoyu koruma eğilimi, çoğu zaman ideolojik öteki tarafından temsil edilir. Judith Butler’ ifadesine göre;

Yönetimin resmi olarak temsil ettiği “irade”ye, temsil işlevinden dışlanan bir “irade” hayaleti musallat olur. Yönetim, temsil alanından dışladığı iradelerin tüm kalıntılarını

⁹² Harvey, 2004, s.88.

silerek evrensellik iddiasını sürekli kanıtlamak zorunda olduğu paranoyak bir ekonomi temelinde kurulur.⁹³

Toplumsal düzeni sağlamayı ve sürdürmeyi amaçlayan mücadelelerin sonu yoktur. Çünkü böyle bir mücadele, iktidarın kesintisiz ve sürekli meşruiyetini inşa etmesine zemin hazırlar. Bu tarz mücadele her gün tekrar edilir, fakat asla tam olarak kazanılmaz. Dolayısıyla, *polis faaliyetleri* ulusal düzeyde politik statükonun örtük ve açık araçları haline gelir.⁹⁴

Statükoyu korumanın en önemli iki enstrümanı güvenlik kaygısı ve korku politikasıdır. “Hobbes çok zaman önce etkili tahakküm için “üzerinde düşünülmesi gereken tutku korku’dur”, demiştir. Hobbes açısından korku, toplumsal alanı bir arada tutan ve güvenceye alan şeydir.”⁹⁵ Güvenlik kaygısı ve korku, bir dizi stratejiyle siyasal olarak üretilebilir ve toplumsal dolaşıma sokulabilir. Bu iki eğilim meşruiyet sağlama, ötekileştirme, düşman yaratma ve itaat duygusunun pekiştirilmesinde oldukça işlevseldir.

Mevcut güç dengesini koruma ya da statükoyu devam ettirme, büyük ölçüde uluslararası ilişkilerde ve iç siyasette benzer stratejilerle birlikte gündeme gelir. İçeride tehlikeli sosyal gruplar, dışarıda ise “düşman” mefhumu siyasal alanın temel konularıdır. Devletin önceliklerinin değişmesi durumunda, toplumun bu yeni duruşu ikame etmesi beklenir veya belli ön kabullerle ve araçlarla, ikame etmesi sağlanır.

3.1.2.1.Güvenlik ve Korku

Korku, *de facto* durum ile inşa edilen durum arasında politik bir maniveladır. Güvenlik ise inşa edilen ve edilebilecek olan korku haline üretilen çözümlerin tümüdür. Otoriteyi kısıtlamak fikrine dayalı olarak açıklanan modern devletin genişlemeci eğilimi temsil eden güvenlik ve korku araçları, kademeli olarak otoriter devleti de güçlendirmektedir. Toplum ve devlet arasında hukuki olarak düzenlenmiş veya

⁹³ Judith Butler, “Evrenseli Yeniden Sahnelemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları”, Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Žižek. **Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik**. içinde. Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Hil Yayınları, 2009, ss.19-55, s.31.

⁹⁴ Hardt, Negri, 2006, s.22.

⁹⁵ Hardt, Negri, 2015, s.325.

düzenlenmemiş bütün alanları kapsayabilecek bu iki araç, her meşrepten devletin ve hükümetin sığındığı kendi iktidarını yeniden üretme biçimidir.

Güvenlik veya siyasal bir form olarak ulusal güvenlik kavramı, tarihsel bir süreç içerisinde ve devlet otoritesinin bir fonksiyonu olarak şekillenmiştir. Bu nedenle tehdit olarak tanımlanan gruplar ve ideolojiler, devlet aygıtının yapısına ve ideolojisine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Örneğin otoriter bir modeldeki tehdit tanımına, iktidar ile yeteri kadar uyum içerisinde olmayan herkesi dâhil etmek mümkündür. Buna karşın, demokratik sistemde ideolojik eksenli olarak belirlenen tehdit, eleştirel bakan bütün eğilimleri kapsayabilir. Bu nedenle geleneksel ve modern siyasal sistemlerde güvenlik kavramı, iktidar üretmek ve güçlendirmek için oldukça bereketli bir alan olmuştur.

Güvenlik, Antik Yunan ve Roma'nın siyasi ve felsefi tartışmalarında farklı boyutları ile ele alınan bir kavramdır. Roma kilisesinin yaklaşımında, özne-merkezli anlamlarla birlikte *dikkatsiz öznelerin* etrafında yer alan dünya olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Buna göre kavram, olumsuz bir dünya ya da sosyal alan düşüncesini de içermektedir. Roma döneminde güvenlik, Roma'nın *barış ve sükûnet* ortamı anlamına gelmektedir. Frederik M. Arends'in tespitine göre, "Imperium Romanum, "sonsuzluğu" ümit edebileceğinden, "ölüm'ünden korkmak zorunda olmayan öznedir. Imperium Romanum'un güvenliği, tebaasının da kişisel güvenlikleridir."⁹⁶

Güvenlik kavramı, emperyal Roma propagandasının siyasal araçlarından biridir. Geçmişte kavram, özel hayatla ilgili endişeden uzak olmak ve felsefi anlamlar taşıırken bu dönemde siyasal bir gerçeklik ifade etmeye başlamıştır. Seneca'ya göre "güvenlik, karşılıklı güvenle elde edilebilir; halkın ılımlılığı kralın emniyetine katkı yapacaktır...hükümdara karşı hiçbir şeyin güvende olmadığı durumda sadece hükümdar güvendedir."⁹⁷

Güvenlik, bu aşamadan sonra egemenlik kavramının bir alt kategorisine dönüşmüştür. Ancak ortaçağ düşüncesini sorgulayan Reform ve Rönesans döneminde

⁹⁶ J. Frederik M. Arends, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", Burcu Yavuz (çev.), *Uluslararası İlişkiler*, 2009, Cilt 6, Sayı 22 , s.3- 33. s.17.

⁹⁷ Seneca, *Epistulae ad Lucilium*; Schrimm-Heins, "Gewißheit und Sicherheit", Böl. I, s.138. Aktaran, Arends, 2009, s.17.

güvenlik kavramı yeniden ele alınmış, Thomas Hobbes ile kavram Hıristiyanlık öncesi formuna geri döndürülmeye çalışılmıştır. Bu noktada, dönemin kilisesi ve burjuvazisi etrafından süre giden siyasal, entelektüel ve moral tartışmaları da akılda tutmak gereklidir. Hobbes gerçek bilgi kaynağını klasik Yunan ve Hıristiyanlık öncesi Roma olarak görmektedir. Hobbes'a göre, "securitas'ın karşıtı, meus, yani "korku"dur."⁹⁸ Hıristiyan felsefesinin insanların doğuştan kötü olduğu fikrinden hareketle, sadece hukuk yoluyla suçluların cezalandırılmaları durumunda güvenliğin temin edileceği fikri öne çıkmıştır. Bu yaklaşım, psikanaliz çerçevesinde ve korkuya dayalı bir "doğa yasası" formunda ortaya konmuştur.

Bu "yasaya" göre, insanlar veya devletler mümkün olduğu kadar çok müttefik edinerek kendi güvenliğini sağlarlar ve başkalarının kendilerine saldırmasının akıllıca olmadığı bir zemin hazırlarlar ve böylece barış durumuna ulaşırlar. Bireyler için bir arada olmayı temsil eden ve ortak uzlaşa ile oluşan devlet, *doğa* yasasının uygulanmasından sorumludur. Hobbes, insanların ortaklaşa bir uzlaşa ile kendi güvenliklerini sağlama görevini devlete verdiklerini ifade eder. Ancak yükümlülük iki taraflı bir anlam taşır. Devlet, iç ve dış güvenliği ve refahı sağlarken, toplum da devletin egemenlik hakkına riayet edecek ve itaat edecektir.⁹⁹

Bu şekilde, liberal devlet kavramının temel özelliklerinden olan ve devletin asli görevlerinden kabul edilen güvenlik kavramı tanımlanmış olmaktadır. 1648 Vestfalya Anlaşması'nda devletin meşruiyetinin standartları oluşturulurken, güvenliği sağlama konusu da devletin asli görevi olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁰ Diğer taraftan, uluslararası ilişkilerde Kantçı olarak bilinen güvenlik yaklaşımı, şiddet ve çatışmaları aşmanın mümkün olduğunu ve barışçıl bir sistemin inşa edilebileceğini savunmaktadır. Grotiusçu düşünürler ise, şiddeti ve savaşı tam olarak yok etmek mümkün olmasa da, norm ve kurallar geliştirerek aşırılıkların azaltılabileceğini iddia etmektedirler.¹⁰¹

⁹⁸ Thomas Hobbes, De Cive, XIII, Londra (ed.), W. Moesworth, 1658. Aktaran, Arends, 2009, s.23.

⁹⁹ Thomas Hobbes. Aktaran, Arends, 2009, s.24.

¹⁰⁰ John. Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". **Uluslararası İlişkiler**, 2008, Cilt 5, Sayı 18, ss. 69-85, s.71.

<http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2011/06/UIde-Guvenlik-Kavrami.pdf> (02.02.2016).

¹⁰¹ Baylis, 2008, s.70.

20. yüzyıla gelindiğinde, güvenlik meselesi küresel bir konu olarak tanımlanmaya başlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından, 10 Ocak 1920 tarihinde kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) tarafından kabul edilen ilkelerde de bu eğilim gözlemlenebilir. Toplam kabul edilen yasa/ilke sayısının 26 olduğu Milletler Cemiyeti'nin üyelik, kurumsal yapı ve atama dışında bütün maddeleri doğrudan ya da dolaylı olarak güvenlikle ilgilidir. Wilson tarafından ifade edilen barış yaklaşımı, İngiltere, Fransa ve bu ülkelerdeki sol cenah partileri tarafından da desteklenmiştir. Bununla birlikte 14 madde olan Wilson prensipleri, Milletler Cemiyeti'nin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu ilkeler hazırlanırken, devlet egemenliği konusu ayrıca taraflarca tartışılmıştır. Çünkü güvenlik meselesi, ulus üstü bir konu haline gelmiş ve ülkelerden bu prensibe işbirliği ve dayanışma içerisinde bağlı kalmaları talep edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaş döneminin başlaması, iki kutuplu bir dünya fikrini ortaya çıkarmıştır. 1945'ten sonra dünyayı içeren *ortak güvenlik* modeli ve müttefik devletlerin SSCB karşısında güvenliği prensibi, ABD'nin temel politikası haline gelmiştir. Güvenlik dış politikasının merkezi haline gelirken, ABD'nin güvenliği artık tüm dünyanın güvenliği ile ilgili hale gelmiştir. Bu arada çağdaş güvenliğin tanımı çeşitli alanları içine alarak genişleme eğilimine girmiştir: Çağdaş güvenliğin yapısı ekonomik, siyasal ve kişisel alanları içermektedir.¹⁰²

Soğuk Savaş sonrası, ideolojik ve jeopolitik öteki olarak kabul edilen SSCB'nin dağılması ve zemin kaybetmesi, ülkelerin güvenlik algılamalarında çelişkili eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, küreselleşme ile birlikte dünyada artan bağımlılık ve iletişim nedeniyle, ABD'nin tek taraflı ve milliyetçi güvenlik politikaları da eski meşruiyetini kaybetmiştir. Küresel güvenlik için çok taraflı kurumlar ve *sorumlu güç* kavramı öne çıkmıştır.¹⁰³

Güvenlik kavramı, egemenlik kavramının bir alt kalorisine haline geldiği Roma döneminden itibaren çok farklı evrelerden geçmiştir. Bu değişim daha çok uluslararası ilişkiler alanında geçerlidir. Öte yanda, güvenlik kavramının işlevsel olduğu bir diğer

¹⁰² Arends, 2009, ss.27-287.

¹⁰³ Álvaro de Vasconcelos, "Multilateralising Multipolarity II Between Self-interest and a 'Responsible Power' Approach", Luis Peral (ed.), **Global Security in a Multipolar World** içinde, Institute for Security Studies, 2009, pp.5-15, p.6. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp118.pdf> (08.04.2016),

konu siyasal alan için meşruiyet sağlama potansiyelidir. Bu duruma ABD’de 11 Eylül saldırıları sonucu uygulamaları örnek vermek mümkündür. Irak’la savaş, dikkatleri iç politikadan başka bir yöne çevirirken, toplumda yeni bir düzen fikri, uygulama ve kontrol mekanizmalarını çeşitlendirme imkânı yaratmıştır. David Harvey’in deyimiyle, “eleştirenler, vatansever olmadıkları gerekçesiyle”¹⁰⁴ susturulmuşlardır.

Modern bürokratik devlet, kamu yararı adına vatandaşlara karşı geniş bir legal güç alanına sahiptir. Bunun yanında, devletin anayasal faaliyetleri ve gücü bireyler için tehdit anlamına gelebilir. “Yapısal şiddet” olarak tanımlanabilecek¹⁰⁵ bu durum, Irak savaşı sürecinde kamusal olarak kendini hissettirmiştir. Buna göre, iç politikada siyasal dengeler açısından, güvenlik yaklaşımları ve söylemi kontrol mekanizması olarak işlevselleşebilir.

Aynı zamanda Birleşik Devletler’deki teröre karşı savaş propagandası, iç siyasi yapıda baskıcı devleti güçlendirmeye, devasa sosyal kesintilere karşı ortaya çıkacak muhalefet için ön almaya, ülkede yükselen militarizmi teşvik etmeye ve küresel sistemde yükselen sesleri susturmaya yönelik olarak kullanılmıştır.¹⁰⁶ Bu açıdan, güvenlik mefhumu, toplumsal yaşamı ve düzeni, genel ve küresel düzeyde üretmeyi ve dönüştürmeyi esas alan bir kavramdır. Aktif ve kurucu özellikleri nedeniyle güvenlik, tehdit olgusunu istisna olmaktan çıkarıp doğal bir hale getirir ve sürekli düzeyde ulusal ve uluslararası bir faaliyet alanı yaratmıştır.¹⁰⁷ Örneğin, 11 Eylül saldırılarından sonra Başkan Bush, dünyayı “kötülerden” temizlemek için harekete geçtiğinde terörizme karşı savaş, 'Sonsuz Adalet Operasyonu' (Operation Infinite Justice) olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸

Benzer bir örneği İran için de vermek mümkündür. 1980’de başlayan İran-İrak savaşı, devrim’den bir yıl sonra hem rejimin muhalifleri ortadan kaldırmasını sağlamış hem de çok farklı kesimlerin desteği ile yapılan devrimin ardından çıkan İran-İrak savaşı, demokrasi taleplerini bastırmak ve İranlıları Humeyni etrafında birleştirmek için kullanılmıştır. Şirin Ebadi’ye göre, “İran Devrimi ve savaşı, içinden çıkılamayacak şekilde iç içe geçmişti. Biri diğerini öyle süratle takip etti ki devrim kendi ideolojisini

¹⁰⁴ Harvey, 2004, s.15.

¹⁰⁵ Barry Buzan, **People, State and Fear**. Brighton: Harvester Press, 1983, s.25.

¹⁰⁶ Petras, 2006, s.12.

¹⁰⁷ Hardt, Negri, 2006, ss.26-27.

¹⁰⁸ Wood, 2003b, s.164.

ve sembolizmini savaş sürerken”¹⁰⁹ oluşturmuştur. Başka bir ifade ile savaş, Humeyni açısından ekonomik problemler, siyasi sorunlar ve muhaliflerden kurtulmak için büyük bir kaçış yolu olmuştur. Irak savaşı, sosyo-ekonomik sorunları ve artan iç çatışmayı önemsizleştirirken, ekonomik olarak işsizlik sorununu kısmi olarak ortadan kaldırarak, yeni rejimin ihtiyaç duyduğu militer ruhun şekillenmesine yardım etmiştir. Öncelik savaşı kazanmak olarak belirince, toplumsal açıdan tercihler yalın ve basitleşmiş bir hale gelmiş ve ortak düşmana karşı ulusal birlik anlayışı, siyasi tepkilerin bastırılmasını da kolaylaştırmıştır.¹¹⁰

Az sayıda devlet, politik gücün el değiştirebildiği istikrarlı bir mekanizma inşa edebilmiştir. Bu nedenle, politik düzensizlikten kaynaklanan devlet tehditleri geniş bir toplumsal kesimi etkileyebilir. İç politik şiddet endemik hale geldiğinde, dış müdahale tehlikesine de kapı aralayabilir. Sonuç olarak, devlet ve toplum güvenliği arasında zorunlu bir harmoni yoktur.¹¹¹

Güvenlik gibi korku yaratma ve bu korkuyu kitleselleştirme de modern devletin gücünü pekiştirmek için kullandığı en önemli araçlardan birisidir. Daha önce Hobbes’un ifadesi ile güvenliğin karşıtı korkudur metaforundan söz edilmişti. Fakat siyasi kontrol mekanizması olarak değerlendirildiğinde, korku-güvenlik polarizasyonu, strateji ve retorik olarak bütünleşebilir.

Korkuyu tetikleyen en önemli etken toplumsal yapıda değişen güç ilişkileridir. Ekonomik alanda geçerli olan ve daha çok kapitalist değerler ve üretim ilişkileri ile şekillenen korku formu, siyasi alan için de geçerlidir. Sınıf çatışması ve ötekilere duyulan abartılı, şüpheli ve komplocu bir tarz, “paranoid tipte” bir siyasi eğilim yaratabilir.

Bu bağlamda “düşmana”, hem ideal hem de kabul edilemez yönleri bulunan bir projeksiyon olarak ikili bir rol atfedilebilir.¹¹² Dolayısıyla, tehlike çoğu zaman siyasi olarak nesnel bir durum değildir. Durum, tehlikenin nasıl analiz edildiği ve olayın nasıl

¹⁰⁹ Şirin Ebadi, **İran Uyanıyor**, Eda Aksan (çev.), İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013, ss.75-77.

¹¹⁰ Achcar, 2004, s.88.

¹¹¹ Buzan, 1983, ss.26-30.

¹¹² Richard Hofstadter, **The Paranoid Style in American Politics and Other Essays**. Massachusetts:Harvard University Press, 1996, s.30. <http://www.micciacorta.it/wp-content/uploads/2013/05/Hofstadter-1996-Paranoid-Style-American-Politics-1-to-40.pdf> (11.05.2016).

düşünüldüğü ile ilgilidir. Bu nedenle, tehdit içerisinde bir yorumlama etkisi bulunmaktadır. Bütün risklerin eşit olmamasına veya risklerin tehdit olarak yorumlanması zorunlu olmamasına rağmen, modern toplum için tehditler bereketli bir siyasal alan oluşturur. Çünkü objektif olarak tehdit ve risk unsurlarının bilinmesi olanaklı değildir. Tehlikeli olduğu varsayılan olayların ve faktörlerin tehdit potansiyeli, onların çeşitli boyutlarının yorumlanmasının bir sonucudur.¹¹³

Özellikle savaş korkusu ve tehdidi, otoriteye veya devlete bağlılığı arttıracak unsurlardan biridir. Bu duruma, Soğuk Savaş dönemi nükleer saldırı ihtimali üzerinden yapılan propaganda tekniklerini örnek vermek mümkündür. Soğuk Savaş dönemi ABD politikalarının içeride ve dışarıda sorgulanmasının meşruiyetini kaybetmesi, büyük ölçüde sözü edilen propaganda stratejisi ile açıklanabilir. Bu dönemdeki korkuya dayalı propaganda tarzını, sinema, rutin haberler, karikatürler¹¹⁴ ve gazetelerde görmek mümkündür. Amerikan deneyiminde bu siyasal söylem önemli bir yer tutar.¹¹⁵ ABD toplumu, İkinci Dünya Savaşı'nda "nükleer saldırı gerçeğine" ve Soğuk Savaş döneminden "nükleer savaş masallarına" fazlasıyla tanık olduğundan, nükleer tehdit düşüncesinin güncel olarak siyasal aktörlerin kullandığı etkili bir araç olması şaşırtıcı değildir.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD'de, korku dalgasının sembol ismi Joseph Raymond McCarthy'dir. Aynı dönemde SSCB'nin atom ve hidrojen bombasına sahibi olması, ABD'de yaşanan korku ve histeri ortamını en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Nükleer saldırıya karşı okullarda tatbikat yapma, evlerde sığınak ve yiyecek depolama gibi günlük hayatın rutini içerisinde korku iklimi oluşturulmuştur. Aynı zamanda sakıncalı yayınların toplatılması gibi uygulamalara da başvurulmuştur.¹¹⁶ Bu dönemde, sendikalardan karşıt görüşlü unsurlar uzaklaştırılmış, solcu partiler yasaklanmış ve FBI

¹¹³ David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**. Manchester: Manchester University Press, 1992 pp.248-249, http://www.ssu.edu.tr/uploads/Article-14_6YXVKCpU.pdf (26.04.2016).

¹¹⁴ Özellikle karikatürler, korkuya dayalı siyasetin metaforik gerçekliğini çok iyi temsil etmektedir. Örnekler için bkz. National Humanities Center: America in Class, "The Twenties in Political Cartoons: The Red Scare", 2012, <http://americainclass.org/sources/becomingmodern/divisions/text8/politicalcartoonsrs.pdf> (16.02.2016). Benzer kalıplar İran için de kullanılmaktadır; bkz. **Political Cartoons About Iran**, <http://middleeast.org/mereport/go.php?bWlKZGxLZWfZdC5vcmd8fG1lcnx8aHR0cDovL3d3dy5hbniZhcmkub3JnL2NvbHMvUG9saXRpY2FsX0NhcncRvb25zX2Fib3V0X0lyYW4uaHRtbA==> (16.02.2016).

¹¹⁵ Campbell, 1992, s.350.

¹¹⁶ **McCarthy Dönemi: ABD'de Cadı Avı**, 12 Nisan 2012. <http://www.serenti.org/mccarthy-donemi-abdde-cadi-avi/> (11.01.2016).

(Federal Bureau of Investigation) tarafından muhalif olduğu düşünölenler izlemeye alınmıştır. Harvey'e göre, "tüm bunlar, Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin iç güvenliği açısından yaşamsal oldukları gerekçesiyle meşrulaştırılıyordu. Sonuç, yurtiçinde siyasi uyum ve dayanışma"¹¹⁷ olmuştur.

Bir diğer örneğe göre, 7 Aralık 1941 tarihinde Japonya Pearl Harbor'ı bombaladıktan 2 ay sonra Franklin D. Roosevelt *Order 9066* isimli bir kanun imzalamış ve Japon kökenli 122.000 Amerikan vatandaşı kamplara hapsedilmiştir. Batı eyaletlerdeki tarıma dayalı çıkar grupları ve birçok yerel politikacının talep ettiği tehcir siyaseti, saldırı ile meşruluk kazanmıştır.¹¹⁸ Bu yasada etnisite belirtilmemiş olmakla birlikte, Japon Amerikalılar kitlesel olarak hapsedilmiştir. Aynı zamanda, Mart 1942'den 1946 yılına kadar US War Relocation Authority (WRA) isimli kurumun Japonlar ve Japon Amerikalılar üzerinde yargılama yetkisi de bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu kampların yönetimi, WRA tarafından yapılmaktaydı. 1981'de *Order 9066*'yı araştırmak üzere Kongre tarafından kurulan bir komiteye göre, uygulama savaş histerisi ve başarısız liderlik olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹ Siyasal açıdan korku, irade ve direnme yetilerini kontrol altına alan bir özellik taşır. Korku politikası, toplumsal tepkileri ve duyarlılıkları bastırmak için de ideal bir araçtır.

1967 yılı Mart ayında New York Times, Vietnam'da Hanoi ve kuzey bölgelerde Amerikan saldırıları ile ilgili röportajlar yayınlamış, cephe gerisinde sivil halkın zararları ile ilgili durumu Amerikan kamuoyu ile paylaşmıştır. Yayımlanan makaleler, Amerikan liberallerini kaynaştırırken, geniş halk kitlelerinin savaşla ilgili kanaatlerinde büyük ölçüde değişiklikler yaratmamıştır.¹²⁰

Amerikan siyasetindeki korku iklimine benzer bir durum İran için de geçerlidir. İran siyasetinin en önemli bileşeni kuşkusuz ki Devrim Muhafızlarıdır. Devrim Muhafızlarının siyaset üzerindeki etkisi, özellikle Hatemi dönemi ile birlikte artmış ve Sinkaya'nın tesbitine göre, "Mayıs 2004'te açılan İmam Humeyni Uluslararası

¹¹⁷ Harvey, 2004, s.44.

¹¹⁸ Bu dönemde Amerikan kamuoyunda Japonlar, "küçük sarı hayvanlar" olarak tarif ediliyor ve insandışı olarak betimleniyorlardı. Bkz. Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, İsmail Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.66.

¹¹⁹The University of California, "Relocation and Incarceration of Japanese Americans During World War", 2015, <http://www.calisphere.universityofcalifornia.edu/jarda/historical-context.html> (02.03.2016).

¹²⁰ Juan Bosch, **Pentagonizm**, Babur Kuzucu (çev.), İstanbul: Ant Yayınları, 1969, s.57.

Havaalanı'nın güvenlik gerekçesiyle hükümetin iradesi dışında işgal edilmesiyle, müdahaleci bir hal almıştır.”¹²¹ İran'da militer güçlerin siyasal alandaki etkinliği, rejimin devamlılığı ile ilgili kuşkular ve Batı karşıtı söylem, ABD'ye benzer bir eğilimin varlığına işaret etmektedir.

Güvenlik ve korku, karmaşık bir siyasal tablo içerisinde birbirine eklenilebilen ve toplumun yüksek otoriteye bağlanmasını ve itaatini pekiştiren araçlar olarak, ideolojik bir proje biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu iki araç topluma yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri dolaylı olarak dikte ederken, belirlenmiş bir yaşam ve düşünce sisteminin sınırlarının da şekillenmesine katkı sağlar. Siyasal alanın çerçevesini belirleyen resmi bir yetkili makamın tek başına yapamayacağı eylemler, yüksek tehdit ortamında var olan hukuki normlara doğrudan aykırı bir şekilde uygulamaya konulabilir. Esasında hegemonya değerlerinin kapsamı da, “meşru” zeminde bu iki araç yoluyla sınırlandırılabilir.

¹²¹ Bayram Sinkaya, “İran'da Asker-Siyaset ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi”, **Ortadoğu Etütleri**, Ocak 2010, Cilt 1, Sayı 2, ss.115-142. s.117.

I.BÖLÜM: AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI

Amerikan dış politikası, stratejisinin ve değerlerinin analiz edildiği bu bölüm iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk ana başlık hegemonyanın uluslararası ilişkilerde belirleyici bir özellik olduğu varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuştur. İkinci ana başlık ise küreselleşme ile birlikte toplumsal yapının, yalnızca tabi olan kategorisine indirgenemeyecek belirli bir özerkliğinin de bulunduğu düşüncesinden hareketle şekillendirilmiştir.

1.Amerikan Ekonomik Gücünün Yükselişi

Amerikan hegemonyasının bir evrensellik projesine dönüşerek ilerlemesi, siyasi açıdan talep edilebilir ve ekonomik açıdan mantıklı görünmesinde hem ABD'nin kendi tarihsel deneyimi hem de dünya üzerinde yaşanan siyasal evreler etkili olmuştur. Bunun yanında, ABD hegemonyasının esnek ve aynı zamanda kontrole dayalı karakteri, hareket kabiliyeti ve ahlaki yoğunluğunun oluşumu, belirli ilişkiler ağına ve itici maddi kapasiteye bağlı olarak şekillenmiştir.

Öncelikli olarak Birleşik Krallığın menziline belirlenen Amerikan siyasi düşüncesi, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan esnek ve hiyerarşik bir modelin yeniden inşası olarak görülebilir. Westphalia Anlaşması'ndan itibaren Avrupa ve dünya sisteminin merkezinin ulus devletler olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyılda küresel sistem, Birleşik Krallığın egemenliği üzerinden tanımlanmaktadır. Bu dönemde Birleşik Krallık, bölgesel belirleyiciliği ve güç ağıları tüm dünyayı kapsayacak şekilde örgütlenen bir imparatorluk olarak algılanmaya başlanmıştır.¹²² İngiltere'nin dünya devleti olma iddiasının diğer bir dayanağı ise ekonomik gücü ve sahip olduğu nüfuzudur. Çünkü Sanayi devrimi de ilk olarak İngiltere'de başlamıştır. Pamuk üretiminin mekanizasyonunun, tekstilde ve diğer sanayi dallarında üretim verimliliğini büyük ölçüde arttırmasıyla, ekonomide teknoloji kullanımı yaygınlaşmıştır. Acemoğlu

¹²² Giovanni Arrighi, Po-keung Hui, Krishnendu Ray, Thomas Ehrlich Reifer, Geopolitics and High Finance. Ed. Craig Calhoun **Chaos and Governance in the Modern World System**.University of Minnesota Press Minneapolis. 1999. s.37. https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/arrighi_silver_chaosgovernan.pdf (24.03.2016).

ve Robinson'ın ifadesiyle, “bu ilk filizlenme kısa sürede Kuzey Atlantik boyunca Birleşik Devletler'e yayıldı. İnsanlar İngiltere'de geliştirilen bu yeni teknolojileri hayata geçirmenin sağlayacağı büyük ekonomik fırsatları gördüler. Ayrıca kendi icatlarını kullanmak için ilham aldılar.”¹²³ Başka bir ifade ile bir kapitalist toplumun yükselişi, diğerlerini de etkileyerek dönüştürmüş ve kapitalist “zorunlulukların” yayılmasına neden olmuştur. ¹²⁴

İngiltere'de serbest ticaret zaferi kazanılırken ve sınırların dışına akın edilmişken, benzer bir eğilim, Amerika Birleşik Devletleri'nde de gözlemlenmekteydi. Sweezy'ye göre ilk başlarda, ABD'de endüstriyel gelişim çocukluk aşamasında ve daha az teknolojik donanıma sahip olduğundan, rekabet alanında geri durumda sayılabilirdi. Tarım alanında güney eyaletleri ihracat pazarında etkili iken, kuzey endüstriciliği koruyucu gümrük vergileri için gürültü koparıyordu. Büyük çiftlik sahipleri ticaret serbestisi isterken, endüstri kartelleri koruyucu ticaret sistemini talep etmekteydiler.¹²⁵ ABD ekonomik olarak iç çelişkilerini, İngiliz hâkimiyeti nedeniyle bir süreliğine erteleyebilmiştir.

Amerika'nın İngiliz sömürgesi olması nedeniyle, iki ülkenin ekonomileri dolaysız olarak etkileşime açık bir yapı sergilemiştir. Bir tür “ticaret imparatorluğu” olarak tanımlanabilecek Birleşik Krallığın bu duruma kayıtsız kalması elbette ki beklenemezdi. “Ekonomik şartların sessiz zoru”¹²⁶ kendini belli etmiştir. Fernand Braudel'e göre, “Amerika'nın çok erkenden bir rakip olarak ortaya çıktığı, refahının adanın refahını azalttığı ve Londra'daki ticari servetleri ürküttüğü kesindir. Bunun sonucunda, öfkeye yol açan ve pek etkin olmayan kısıtlayıcı tedbirler alınmıştır.”¹²⁷

1776-1781 yılları arasında, İngiliz hükümetine karşı yürütülen mücadelelerin iktisadi nedenleri, çeşitli gruplar ve çıkarlar arasında değişkenlik göstermekteydi. Kuzey Amerika'daki tüccar ve sanayiciler, Güney Amerika'nın plantasyon sahipleri ve Batı bölgelerinde bulunan toprak spekülâtorlerinin ekonomik beklenti ve şikâyetleri,

¹²³ Acemoğlu, Robinson, 2014, s.38.

¹²⁴ Wood, 2003(b), s.209.

¹²⁵ Paul M. Sweezy, **Kapitalist Gelişim Teorisi**, Aslan Başer Kafaoğlu (çev.), Eriş Yayınları, 2014. s.60.

¹²⁶ Fülberth, Krätke. agk.

¹²⁷ Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İstanbul: İmge Yayınları, 2004, s.355.

birbirinden oldukça farklıydı. Kuzey, İngiltere'den ithalat yapmakla birlikte ihracat için yeterince değerli ham maddeye sahip değildi. Aynı zamanda kaçak ticareti önlemek için İngiltere'ye ait savaş gemileri, Amerikan sularında denetim yaparken, İngiliz subaylar istediği bütün binalar da arama yapma yetkisine sahipti. Güney bölgelerinin ürettiği mallar ise İngilizler tarafından oldukça düşük fiyatlar karşılığında satın alınmaktaydı ve ürettikleri sanayi mallarını yüksek bir fiyatlandırmaya tabi tutuyorlardı. Batı'da ise İngiliz hükümetinin sıkı kontrol ve asayiş uygulaması, İngiliz egemenliğine tepkiyi arttıran bir diğer nedendir. Bu durum, plantasyon sahipleri için çok yüksek maliyet oranları yaratmış, İngiliz egemenliğine son vermek için çeşitli çevreler bu şekilde bir araya gelmişlerdir.¹²⁸ İngiliz egemenliğinin ortadan kalkması, Amerikan kapitalist birikiminin genişlemesi önündeki önemli bir engelin aşılması olarak tanımlanabilir.

İngiliz hâkimiyeti sona erdikten sonra yaşanan ekonomik ilerleme, siyasal ve toplumsal kutuplaşmayı beraberinde getirmiştir. Kuzey ve Güney Amerika arasındaki zıtlık, ileride Birleşik Devletler'in güçlü yapısal çizgisini de şekillendirmiştir. Braudel'in belirttiği gibi, "Güney'de küçük bir azınlık için daha büyük bir rahatlık vardır; Kuzey'de daha büyük bir kamusal refah, daha fazla özel mutluluk, mutlu bir vasatlık daha fazla nüfus vardır."¹²⁹ İki farklı bölge de yüksek üretim kapasitesi taşımasına rağmen iktisat politikalarından her iki taraf da feragat etmemiştir.

Bunun yanında iktisadi yapıdaki farklılık, refahın dağılımı konusunda da ciddi oranda farklılaşmaya yol açmıştır. Mülkiyetin ve toprağın eşitsiz bir şekilde paylaşımı, yine de en talihlilerin lehine bir toplumsal ve siyasal dengenin kurulmasına engel olmamıştır. Bu denge durumu, İç Savaş'ta İngiliz yanlısı toprak sahipleri müsadere ve satış yoluyla denklemden çıkarılana kadar devam etmiş, Anglo-Sakson tarzı bir müdahale ile de yeniden inşa edilmiştir.¹³⁰

Kuzeyli sanayici kesimi ülkede egemen güç haline geldikten sonra, ekonomik ve siyasi gücü sayesinde, yüksek gümrük vergileri yoluyla iç pazarı koruma altına almış, ham madde ve diğer uzmanlık gerektiren ürünlerin ithal edilmesi sağlanmıştır.

¹²⁸ Allan Nevins, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, 6. Baskı. Halil İnalçık (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, ss.95-98.

¹²⁹ Braudel, 2004, s.353.

¹³⁰ Braudel, 2004, s.353.

Bu ekonomik ilişkiler, kısa süre içerisinde uluslararası ilişkileri de etkilemeye başlamıştır. Yüksek üretimin iç pazarın ihtiyaçlarını aşabileceği korkusu nedeniyle, çıkar grupları ve üreticiler (örn Pittsburg çelik üreticileri) siyaset üzerinde baskı uygulamaya başlamışlardır. Çin ve Latin Amerika ile ekonomik ilişkileri geliştirme kaygısı, büyük çıkar gruplarının endişelerini temsil eden siyasal hamlelerdir. Sanayi ve ticaret kesimi ile Dış Ticaret Bürosu, (Bureau of Foreign Commerce) Amerikan sanayisinin dünya pazarlarında egemen olması için Çin'in en umut verici ülkelerden biri olduğu konusunda birleşmişlerdir.¹³¹

Buna göre ABD, endüstride dünya liderliğine yükselmek için bütün unsurlara sahiptir. Nevins ve Commager'ın ifadesiyle, “hammadde, ulaştırma, bilim ve keşif, yöneticilik ve girişim yeteneği, ucuz işçi ve nihayet demiryollarının genişlemesi ve inşaat çeliğinin kullanılması”¹³² ile ekonomik ilerleme hız kazanmıştır. Düşük üretim maliyeti ve geniş ülke içi pazarın bulunması nedeniyle büyük ölçekli International Harvester, Singer, Du Pont, Bell. Colt ve Standard Oil gibi Amerikan şirketleri, teknolojik açıdan rakiplerine göre çoğu zaman üstün durumdaydılar.¹³³

İç Savaş'tan sonra ABD'nin ekonomik yapısı önemli değişiklikler geçirmiştir. Bunlardan en önemlisi, tröst ve tekelleşmiş şirketlerin ortaya çıkmasıdır. Hemen hemen bütün tarım aletlerini *International Harvester* Şirketi yaparken, *Standard Oil* ise, petrol tekeli haline gelmiştir. *Pool* denilen ve sermayenin bir havuzda toplanmasını amaçlayan bir sistem sayesinde sermaye tekelleşmeye başlamıştır. Bu türlü şirketler uluslararası alanda faaliyet gösterdiklerinden, belki de ilk küreselleşen şeyin sermaye olduğunu söylemek yanlış olmaz. Banker J.P. Morgan'ın kurduğu, Morgan şirketi ile para piyasası da tröst bir görünüm kazanmış ve halkanın bir zinciri daha tamamlanmıştır.¹³⁴

ABD hegemonyasının arkasındaki güçlerden olan tröstler ve tekeller, o zamana kadar bilinen en büyük mülkiyet sistemini meydana getirmişlerdir. Büyük ölçekli korporasyon sahiplerinin ekonomik etki alanı, milyonlarca insanı kapsayacak kadar genişlemiştir. Gayrimeşru kabul edilen tekellerin önüne geçmek, pratikte mümkün

¹³¹ Nevins, Commager, 2014, s.439.

¹³² Nevins, Commager, s.317.

¹³³ Kennedy, 2001, ss.296-297.

¹³⁴ Nevins, Commager, 2014, ss.319-324.

olamamıştır. 1884'e doğru servet aristokrasisi, demokrasi önünde engel olarak görülmeye başlandığı için Kongre tartışmalara dâhil olmuş, şirketlerle, mahkemeler ve Kongre karşı karşıya gelmiştir. Siyasi aktörler bir taraftan serbest ticareti sınırlandırmamaya, diğer taraftan da kontrolsüz bir güç haline gelmelerini engellemeye ve bir denge noktası bulmaya çalışmışlardır.¹³⁵ Amerikan sisteminde öngörülen güçlü denge ve denetim mekanizması, sermaye karşısında da belli bir direniş göstermiştir. Çünkü kontrolün tamamen şirketlere geçmesi, demokrasi ve toplumsal tepkileri açısından belli riskleri de içinde barındırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyılda şekillenen dünya siyasi yapısını tamamen değiştirmiştir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, küresel güç dengelerinde, gelecek dönem için belirleyici olacak olan ABD'nin ekonomik olarak büyümesi, dikkat çekici boyuttadır. Bunun yanında, ABD *New Deal* ile birlikte, sanayi ilişkilerinde merkezi hükümetin kontrolünü pekiştirmiştir.¹³⁶

19.yüzyıldan itibaren Birleşik Devletler'in küresel bir güç haline geldiği kesin olmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'na kadar küresel güç politikasının bir parçası olamamıştır.¹³⁷ Hatta Birinci Dünya Savaşı'nın başında ABD "oyunun dışında" sayılmaktadır. İki büyük savaş arasında ABD, küresel konularda nispi bir güç olarak tanımlanabilir. 1920'li yılların aksine 1930'lu yıllarda, ekonomik bunalım ağır şekilde hissedilmiş ancak tam bu dönemin sonunda yeniden toparlanan ABD, mali alandaki gücünü pekiştirerek borç veren bir ülke haline gelmiştir. İktisadi yaşamda büyük ölçekli bir gelişme yaşanmıştır. Örneğin, en yakın takipçisi İngiltere'de motorlu taşıt üretimi 182.000 iken, bu sayı ABD'de 4,5 milyona ulaşmıştır. Sanayi üretimini, petrol ihtiyacını ve ithalatını da aynı oranda arttırmıştır. Sorunlu askeri ve diplomatik ilişkilerden uzak durma eğilimi, ticari faaliyetlerin zarar görmemesinin istenmesi ile orantılı bir değişkendir. Zaten hâlihazırda ABD iç pazarı yeteri kadar geniş olduğundan, ABD'li sanayicilerin ve siyasi aktörlerin politik risklerden kaçınması şaşkıncı değildir. Rusya'nın politik izolasyonu ve Japonya'nın savaş sonrası sakin durumu, ABD'nin askeri olarak küçülmesini ve tüm dikkatini ekonomik alana kaydırmasını

¹³⁵ Nevins, Commager, 2014, ss.326-328.

¹³⁶ Nevins, Commager, 2014, s.335.

¹³⁷ Kennedy, 2001, ss.301-304.

kolaylaştırmıştır. Amerikan kapitalizminin denetimsizliği ve değişken yapısı, 1929 ekonomik buhranının ağır bir şekilde hissedilmesine yol açsa da –yaklaşık 15 milyon çalışan işini kaybetmiştir- kısa dönemde, tecrit politikasının tamamen terk edilmediği ancak, bu yönde artan eleştirel bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülür. Özellikle savaş borçlarını ödemeyen ülkeler, ekonomik istikrarın dış politikadan bağımsız olmadığı fikrinin benimsenmesine katkı sağlamıştır.¹³⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD, Bretton Woods, IMF, Dünya Bankası ve GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması/General Agreement on Tariffs and Trade) kuruluşu ile ekonomik hegemonyasını dünyaya kabul ettirmiştir. 1944'de Bretton Woods sistemi ile dünya tarihinde ilk kez, bağımsız ülkeler için ticari ve mali konularda çerçeve kurallar geliştirilmiştir.¹³⁹ Bu kurallar aracılığı ile dünya ekonomisini istikrara kavuşturma hedefi ile birlikte, Wood'a göre, “dünya ekonomisindeki paraları ABD dolarına karşı konvertible hale getirerek rasyonelleştirmek ve ekonomik yeniden yapılanma ve gelişme için bir çerçeve oluşturmak”¹⁴⁰ da amaçlar arasındadır.

Soğuk Savaş'ın başından itibaren küresel ekonomik sistemde, bir dizi değişiklik meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal kutuplaşmayla birlikte Soğuk Savaş mantığının gölgesinde, dünyada sanayi üretiminde hızlı bir artış gözlemlenmiş, ekonomik yapılanma, teknolojik gelişme ve tarımdan sanayi alanına kayma gibi yapısal değişiklikler küresel bir boyut kazanmıştır.

Soğuk Savaş, emek hareketlerine karşı anti-komünizmin yükselişe geçtiği ABD'de, Batı Avrupa'da, Japonya'da ve dünyanın ABD yörüngesindeki diğer bölgelerinde sağ kanat siyasetin destek bulmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu durum, tüm dünyayı piyasa alanına dönüştürmek için siyasi bir zemin de hazırlamıştır.¹⁴¹ İlave olarak, ABD'nin ekonomik kaynakları da askeri alana kaymıştır. ABD doğrudan coğrafi yayılmacılık fikrine karşı çıkmakla birlikte, genellikle askeri araçlar ekonomik ve emperyal genişleme amacına yönelik olarak kullanmış ve küresel

¹³⁸ Kennedy, 2001, s.394-397.

¹³⁹ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya**, Yeliz Özkan (çev.), Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2009, s.457.

¹⁴⁰ Wood, 2003b, s.149.

¹⁴¹ Agnew, 2005, ss.59-60.

rekabet anlayışı Amerikan sermayesinin ucu açık amaçları doğrultusunda yeniden yorumlanmıştır.¹⁴²

İdeolojik, askeri ve ekonomik mücadele, hem içyapıda Amerikan askeri ekonomisinin güçlenmesine hem de dışarıda Amerikan güvenlik “şemsiyesinin” altında kalmayı seçen politik elitlerin Soğuk Savaş boyunca desteklenmesine neden olmuştur.¹⁴³ 1970’li yıllarda resmi olarak kontrole dayanan sömürgeci modelin neredeyse tamamen sistemden dışlanması, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik ve politik olarak BM ve diğer uluslararası platformlarda kendi taleplerini gündeme getirebilmelerine de olanak sağlamıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri, UNCTAD aracılığıyla (United Nations Conference on Trade and Development) “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”in oluşturulması için bir ölçüde baskı yapmışlardır.¹⁴⁴

Ancak 1978’de ilan edilen Washington Konsensüsü’ çerçevesinde, IMF ile Dünya Bankası da 'yapısal uyumu' hedeflerken, küresel ekonomide, ABD sermayesinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Wood’a göre, “bu, gelişmekte olan ekonomileri, özellikle tarımsal üretimde, hayli yüksek oranda desteklenen Batılı üreticilerin rekabetine açarken, bu ülkelerin üreticilerini hayatta kalabilmek için pazara bağımlı hale”¹⁴⁵ getirmiştir. Mali ve ticari ağlar üzerinde kontrolü sağlayan ABD, fazla olan sermayeyi, mali spekülasyonlara yönlendirmiş ve iç ekonomik çelişkileri bu yolla azaltmıştır.¹⁴⁶

Wallerstein’a göre, 1980’lerin şifre terimlerden biri de “askeri Keynesyenciliktir.” ABD’de Reagan yönetimi ekonomik gerilemeyi ve işsizliği önlemek için Japonya’dan yüksek miktarda borç almış ve bu finansmanı askeri sistemin inşasına kanalize etmiştir.¹⁴⁷ SSCB’nin çöküşünden sonra *denge* unsuru ortadan kalkmış ve geriye, Batılı değer ve üretim sisteminin zamanla içinin boşalacağı

¹⁴² Wood, 2003b, s.146.

¹⁴³ Agnew, 2005, ss.59-60.

¹⁴⁴ Reifer, Sadler, 1999, s.47.

¹⁴⁵ Wood, 2003b, s.151.

¹⁴⁶ Wood, 2003b, s.151.

¹⁴⁷ Wallerstein, 2004, s.54.

umudunun yitirilmesi ve Üçüncü Dünya ülkelerinin 130 milyar dolarlık borcu kalmıştır.¹⁴⁸

Soğuk Savaş sonrası dönemde, küresel ölçekli ekonomide ABD'nin güçlü bir etkinliği bulunmaktadır. Hegemon ekonomik güç olarak ABD, bankacılık, endüstri ve ticarete AB ve Japonya ile birlikte büyük şirketlerin %90'nına ev sahipliği yapmaktadır ve bu alanlardaki şirketler güçlü ve etkin bir kontrol ağına sahiptir. Küresel ekonomik kurumların yanında, dünyadaki en büyük şirket ve bankalarının neredeyse %48'i Birleşik Devletler'de, %30'u Avrupa Birliği'nde ve %10'u Japonya'dadır.¹⁴⁹ ABD'nin uyguladığı ekonomik program, üretim, ticaret ve yatırım bağlamında İkinci Dünya Savaşı sonrası beklenen amaçlara ulaşmıştır. Ekonomik canlanma ve demokratik geleneklerin yaygınlaştırılması, düzenleyici bir dizi siyasi ve ekonomik küresel kuruluş vasıtasıyla sağlanmıştır. Ekonomik olarak bütünleşmiş bloklar, daha ileri hedef olan liberal uluslararası düzenin temellerini oluşturulmuştur. Kapitalizm ve açık pazarın hedeflerinde dönemsel sapmalar olsa da temel bir kırılma yaşanmamıştır. Ekonomik hedeflerin taşıdığı siyasi anlamlar ise tartışmaya açık bir boyuttadır.

1.1.Amerikan Tarzı Siyasetin Yükselişi

ABD tarzı hegemonyanın ortaya çıkmasında, toplumsal değişim, küresel dönüşümler ve yeniden yapılanma arayışları belirleyici olmuştur. ABD, kuruluş aşamasından itibaren ekonomik dinamizme dayalı bir modeli ve ideali temsil etme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle, yeni piyasa ve kaynak arayışı, askeri üstünlüğün de ötesinde daha etkin tahakküm biçimlerinin temelini ve gelişimini zorunlu hale getirmiştir.

Birleşik Devletler, kuruluş yapısındaki çeşitliliklerinden kaynaklanan özellikleri nedeniyle, cumhuriyetçi ve benzer nitelikler gösteren siyasi doktrinlerin gelişimi için uygun bir altyapıya sahiptir. Nevins ve Commager'ın belirttiği gibi John Locke'nin siyasi düşünceleri, siyasetle ilgili eğitim görmüş ve İngilizlere karşı mücadele vermiş Amerikalılarda derin bir hayranlık uyandırmıştır. Amerikalılar, 1765'te İngiliz hükümeti ile anlaşmazlığa düştiklerinde belli bir ölçüde de olsa kendi yönetim

¹⁴⁸ Münkler, 2009, s.225.

¹⁴⁹ Petras, 2006, s.49.

sistemlerini oluşturmuşlardır.¹⁵⁰ 1787 Anayasası ile Konfederasyon döneminin iç mücadeleleri ve sıkıntıları kısmen aşılarak federal sisteme yaklaşılmıştır.

Anayasa kabul edildikten sonra, merkezi hükümetin etrafında oluşmuş sanayici ve ticari gruplarca desteklenen Federalistler ile eyaletlerin çıkarlarını ve haklarını savunan Anti-federalistlerin karşı karşıya gelmesi ile iç siyaset tam anlamıyla bir çatışma alanına dönüşmüştür. Bu durum, ABD toplumsal yapısının derin çelişkiler barındırdığını göstermektedir. Washington'un yerine geçen John Adams, iç politikada belli bir zihniyet darlığını ifade etmektedir. Onun döneminde çıkarılan yasalar sonucu ABD vatandaşı olmak için ABD'de yaşama süresi beş yıldan on yıla çıkarılmış, şüpheli bulunan bir kişinin yurt dışına çıkarılması yetkisi başkana verilmiş ve eyalet memurlarının eleştirilmesi bile suç haline getirilmiştir. Bütün bunlar, ABD'nin, kuruluş felsefesi olan bireysel özgürlüklerin oldukça gerisine düşüldüğünü göstermektedir. Buna karşın, hem federalistler hem de demokratlar merkezi hükümeti güçlendirme yolunu seçmişlerdir.¹⁵¹

Jefferson dönemindeki demokrasi eğilimleri, Jackson döneminde yeni kitleleri de kapsayacak bir şekilde genişlemiştir. Bu dönemde, basın gelişerek çeşitlenmiş ve seçme hakkı tanınan insan sayısı da artmıştır. Ancak, savaş eğrisi bu kez Kızılderilileri göstermeye başlamıştır. 1840'a kadar neredeyse bütün Kızılderililer Mississippi'nin doğusundan sürülmüşlerdir.¹⁵²

Sonraki dönemde, ekonomik bir *kurum* olarak kabul edilen kölelik tartışmaları ortaya çıkmıştır. Kuzey ve güney giderek ekonomik, siyasi ve sosyal olarak farklılaşmış ve temel kırılma noktası kölelik üzerinden tanımlanmıştır.1848 yılında, kölelik karşıtı bir parti olan *Free Soil* ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorun, kriz ve uzlaşmalarla birlikte 1857 ekonomik krizine kadar devam etmiştir. 1857 yılında Lincoln, ekonomik kriz ve cumhuriyetçilerin iktisadi talepleri karşılama konusundaki vaatleri nedeniyle seçimi kazanmıştır. Lincoln, 16 Ekim 1854'de bu kurum hakkında ne yapılması gerektiğini bilmediğini ifade etmiştir. Uzun süren tartışmalar sonucunda savaş, 1861 yılında

¹⁵⁰ Nevins, Commager, 2014, ss.99-102.

¹⁵¹ Nevins, Commager, 2014, ss.178-193.

¹⁵² Nevins, Commager, 2014, ss.212-222.

başlamış ve 1865 yılında sona ermiştir.¹⁵³ İç Savaş hukuki bir takım adımların atılmasıyla sonuçlanmış olsa bile, uygulama esnasında krizler devam etmiştir.

Savaş, kölelerin değilse bile, Kuzeyli girişimcilerin önündeki siyasi engellerin kaldırılmasına, modern ABD'nin inşası ve sermaye sahiplerinin elverişli koşullara kavuşmasına neden olmuş ve her savaşın sonunda olduğu gibi kaynaklar yeniden dağıtılarak yeni savaş zenginleri sınıfı ortaya çıkmıştır. Kölelik kaldırılmış ve hukuki olarak eşitlik sağlanmış ancak ekonomik yönden sınıflar arası, özellikle de özgürlüğüne yeni kavuşan köleler aleyhine olmak üzere, uçurum devam etmiştir. Bunun yanı sıra Kuzey merkezli sanayiciler, demiryolu, kereste ve petrol devleri için yeni bir dönem de başlamıştır. Mülkiyet sahipliği ve mali gücün ABD siyaseti üzerinde görünmeyen vesayeti, kesin olarak tesis edilmiştir.

ABD Monroe Doktrin'inin¹⁵⁴ ilan edilmesinden sonra, hem Batı yarımkürede hem de dünyanın çeşitli bölgelerinde, "etki alanını" doğrudan genişleterek ya da itaatkâr rejimleri destekleyerek coğrafi olarak ileriye taşımıştır.¹⁵⁵ Amerikan hegemonyasının ilk hedefi olan Latin Amerika'da karşılıklı konferanslarla bölgesel birlik fikri oluşturulmaya çalışılmıştır. 1889 yılından sonra çeşitli aralıklarla ABD önlüğünde toplanan Latin Amerika ülkeleri, ortak norm ve değerler oluşturmaya yönelik adımlar atmışlardır.¹⁵⁶ Bu bağlamda Üçüncü Pan-Amerika Konferansı¹⁵⁷ Rio de Janeiro'da 1906 yılında düzenlenmiş ve bu konferansta Monroe Doktrini ile Güney Amerika'daki cumhuriyetlerin himayesinin ABD açısından önemi vurgulanmıştır. Dışişleri Bakanı Root, Monroe Doktrini'ne ekleme yaparak Avrupa'nın askeri müdahalelerine kesinlikle izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Cumhuriyetlerin "iyi" hareket etmelerini sağlamanın

¹⁵³ Nevins, Commager, 2014, ss.248-275.

¹⁵⁴ 1817'de başkanlık koltuğuna oturan James Monroe, 1823 yılında Kongre'de yaptığı konuşmada, Monroe Doktrini olarak tanımlanan iki ana düşünceyi ifade etmiştir. İlk olarak Kolonizasyonu reddeden Avrupa'nın batısında yeni uydu devletlerin oluşturulmasının engellenmesi, ikinci olarak da, Avrupa'nın 'Yeni Dünya'nın içişlerine ve bağımsızlığına müdahalenin kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. İlk ilke Rusya'nın Alaska'nın güneyinde hak iddia etmesine bir tepki, ikinci ilke ise, Avrupa'da kurulan ittifakin, Latin Amerika ülkelerine tehditkâr bir tavır almasından kaynaklanmaktadır. Monroe doktrini ABD dış politikasının temellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nevins, Commager, 2014, ss.198-199.

¹⁵⁵ Wood, 2003b, s.145.

¹⁵⁶ Organization American States, "Our History", http://www.oas.org/en/about/our_history.asp (12.06.2016).

¹⁵⁷ Monroe doktrini ilkelerinin kıtasal hale getirmek için kurulan Organization of American States, (OAS) öncülüğünde yapılan pan-Amerika konferansları, karşılıklı ilişkileri düzenlemek için oluşturulduysa da örgüt ve konferanslarda ABD'nin tek taraflı etkisi belirgindir. Stephen P. Ladas, "Pan American Conventions on Industrial Property", *The American Journal of International Law*, 2012, Vol. 22, No. 4, (Oct. 1928), pp.803-821. p.803. https://www.wcl.american.edu/faculty/farley/pactuf/ladas_panamericanconventions.pdf. (21.05.2016).

ABD'nin görevi olduğunu vurgulayarak, bunun ABD'nin kaçınılmaz sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸ Monroe doktrini ile ABD, güç politikasını doğrudan uygulamaksızın kendisini büyük bir güç haline getirmiştir.¹⁵⁹

1920'li yılların sonlarına gelindiğinde ise, Batılı siyasi alan üzerine yapılan tartışmalarda savaşın yarattığı yıkım, ölüm ve dehşet üzerine güçlü imgeler hâlâ canlıdır.¹⁶⁰ Savaş Avrupa'da yüksek bir toplumsal maliyet, işsizlik, enflasyon ve burjuva düzenine tepkiyi arttırırken bir ölçüde militarizm, fedakârlık ve disiplin gibi eğilimleri güçlendirmiştir. Bu durumda Wilson'un liberal enternasyonalist eğilimlerinin, Avrupa'daki siyasi alanı temsil etmediği ortadadır. Bir genelleme yapmak gerekirse, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizce konuşan ülkeler, iç siyasi ve ekonomik sorunlara öncelik vererek geri çekilmişler ve askeri harcamalarını azaltmışlardır. Avrupa'da ise, Fransa Almanların yeniden dirilerek yıkıcı savaşa girilebileceği endişesi ile askeri harcamalarını arttırmıştır. Ayrıca 1919'dan sonra yeni bir devlet olarak sahneye çıkan Almanya, Japonya ve İtalya kapitalist statükoyu suçlamaktadırlar. Bu arada, Avrupa'nın sömürgelerinde mevcut olan milliyetçilik ve kendi kaderini tayin fikri de başka bir çatışma kaynağı olmuştur.¹⁶¹

Savaş sonrası restorasyon girişimleri yalnızca, 1930'lu yıllarda ortaya çıkan krizi hızlandırmıştır. Hollanda hegemonyasının İngiliz hegemonyasına geçişinde olduğu gibi, eski hegemonik düzenin çöküşü, ani bir şekilde yeni bir hegemon gücün ortaya çıkışı ile sonuçlanmamıştır. Amerikan merkezli dünya düzeni, üç aşamada yani, 1929 Büyük Buhranı, İkinci Dünya Savaşının muazzam yıkımı, SSCB'nin Avrasya'da oluşturduğu konsolidasyon ve Soğuk Savaş'ın *keşfi* ile yaratılmıştır. Soğuk Savaş yapıları ile 1950'li yıllarda ancak hegemonik geçiş tamamlanmıştır.¹⁶² ABD, 1945'ten sonra kendi siyasi eğilimini, "açık kapı" politikası şeklinde dayatırken dünyanın pek çok bölgesinde askeri harekâtlara ve siyasi müdahalelere başvurmuştur. Örneğin ABD, 1953 yılında İran'da Musaddık'ın iktidarına son verilmesi ve 1954'te Guatemala'da

¹⁵⁸ Nevins, Commager, 2014, s.445.

¹⁵⁹ Kissinger, 2008, s.29.

¹⁶⁰ Kennedy, 2001, s.346.

¹⁶¹ Kennedy, 2001, ss.346-347.

¹⁶² Giovanni Arrighi, Po-keung Hui, Krishnendu Ray, Thomas Ehrlich Reifer, 1999, s.66.

ABD kaynaklı çokuluslu şirketlere imtiyaz tanımayan siyasal iktidarların devrilmesine yardım etmiştir.¹⁶³

Reagan, 1982 yılı Haziran ayında İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada, özgürlüğün barışı üreteceğini belirtmiş, hükümetlerin bireysel özgürlük ve dış politikalarının “barışçıl amaçlar” için olduğunu ilan etmiştir. Daha sonra, “haçlılar için özgürlük” ve “demokratik gelişme”yi öne çıkaran bir retorik benimsemiştir.¹⁶⁴ Reagan, Bush döneminde de yansıması görülen bir söylemle ABD’yi “dünyada mevcut en büyük barış yanlısı güç” olarak tanımlarken, SSCB’yi “her suçu işlemeye, yalan söylemeye, aldatmaya” hazır, “kötülük imparatorluğu” olarak ifade etmiştir.¹⁶⁵

ABD hegemonyasının yetersizliğini ve özgüvensizliğini açığa çıkaran alternatif ideolojileri topyekûn reddetme söylemi, kendi narsisizmini tatmin anlamına gelirken, diğer taraftan da tehdit algısını üst seviyelere taşıyabilmektedir. Bu tür bir söylem doğal olarak bir risk kalkını oluşturmayı da gerekli kıldığından, hegemonyanın kapsayıcılığına gölge düşürmektedir. Hem içeride hem de dışarıda boyun eğen ve daima itaat edenlerle kazanılacak bir zaferin dönüştürücü etkisi sınırlı düzeydedir. Reagan’ın dışarıdaki ideolojik muhalefete ve toplumdaki alternatif seslere göndermiş olduğu mesaj, olgunlaşmış bir demokrasiden daha ziyade ABD siyasetinin temsil ettiği değerleri zorunlu bir emre dönüştürmüştür. Bu eğilim, Soğuk Savaş sonrası yeni döneme uyum sağlayarak tekrarlanmaya devam etmiştir.

Bununla birlikte ABD tarzı siyasetin yükselişi, daha çok uluslararası kurumların ve normların inşası ile sonuçlanmış ve ülkeye geniş bir politik ve ekonomik nüfuz alanı sağlamıştır. ABD nüfuzunun zorlamaları ile elde edilebilecek avantajlar, sözü edilen üst yapının doğru ve uygun görünmesine neden olmuştur. Kendi performansları nedeniyle “küme düşmüş ideolojiler” ve “başarısız devletler”, ABD’nin karşısında verdikleri rekabetin kurbanları olarak “sorumluluk sahibi” devletlere ve muhalefete dönüşmeye zorlanabilmektedir. Sonuç olarak ABD hegemonyası, temsil ettiği değerlerden ziyade farklı değişkenlerin yarattığı perspektif örtüşmesine ve güçlü kurumsallaşma stratejisine bağlı olarak uluslararası sistemde belirleyici bir güç haline

¹⁶³ Reifer, Sadler, 1999, s.37.

¹⁶⁴ Doyle, 1986, s.1151.

¹⁶⁵ Kissinger, 2008, s.745.

gelmiştir. Bu nedenle, ABD'nin askeri kapasitesinin yoğun olarak kullanılması ve öne çıkması, Amerikan gücünün gerilemesinin işareti olarak değerlendirilmektedir.

1.1.1.Militarizm ve ABD Siyaseti

ABD'nin, küresel sorunlara iki ayaklı bir çözümü bulunmaktadır. İlki IMF ve Dünya Bankası odaklı bir ekonomik dönüşümün sağlanması ve bunun gerektirdiği siyasi sistemin ve normların oluşturulması, ikincisi ise birinci çözümün yeterli görülmediği durumlarda başarısız veya “terörist” olarak tanımlanan devletlere askeri müdahalelerde bulunulmasıdır.

Siyasal açıdan değerlendirildiğinde Roosevelt için işgal ve tahakkümün haklılık gerekçesi Avrupa'dan esinlenerek *uygarlık götürme* ve *özgürleştirme* misyonu olmuştur; Wilson'un yaklaşımı ise, dünyaya barış getirme fikridir.¹⁶⁶ Bu çerçevede, ABD'deki kurucu gelişmelerin seyrine iki düşünce sistemi/önerme etki etmiştir. Birincisi Theodore Roosevelt'in geleneksel Avrupa tarzı emperyalist teori eğilimi, ötekisi ise Woodrow Wilson'un kurucu ağ biçimindeki iktidar kavrayışının yaygınlaştırılması olarak uluslararası bir barış ideolojisidir.¹⁶⁷

Bu iki düşünce sistemi de çoğu zaman farklı bir retorikle de olsa askeri müdahalelere kapıyı her zaman açık tutmuştur. 1930'lu yılların sonunda Avrupa'da yükselişe geçen faşizm, ABD'de Roosevelt yönetimini iyiden iyiye kaygılandırmıştı ancak, kamuoyu ve ekonomik kaygılar bu konuda öncü rol alınmasını engellemiştir.

Buna karşın artan kaygıların ilk belirtisi, yüksek savunma harcamaları olmuş, 1938'de Kongre “En Büyük Donanma” yasasını onaylamıştır. Buna rağmen 1937 rakamları ile Japonya ulusal gelirinin %28,2'ni savunmaya ayırırken, ABD bütçesinde savunma harcamalarının oranı %1,5 düzeyinde kalmıştır. Ancak, ABD'nin ulusal gelirinin bu dönemde 68 milyar dolar olduğu, Japonya'nın ulusal gelirinin ise 4 milyar dolar düzeyinde kaldığı da dikkate alınmalıdır. Bu dönemde ABD'nin nispi savaş potansiyeli %41,7, en yakın rakibi olan Almanya'nın savaş potansiyeli %14,4

¹⁶⁶ Hardt, Negri, 2015, s.185

¹⁶⁷ Hardt, Negri, 2015, s.184.

seviyesinde kalmıştır. Silahlanma yarışı, 1940’da açık bir eğilimdir. Savaş, ABD’yi küresel arenada en büyük askeri devlet haline getirmiştir.¹⁶⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’nin “düşmesi” ihtimali nedeniyle ABD, yalnızca silahlanmaya hız vermekle kalmamış aynı zamanda Latin Amerika’daki devletlerle koruma sistemi anlaşması yapmıştır. Buna ilaveten, Kanada ile ortak Savunma İdaresi kurmuştur ve bir milyon civarında Amerikalı da askeri eğitime katılmıştır. “İngilizce konuşan demokrasilerin bir parça daha kaynaşması” amacıyla elli destroyer (bir tür savaş gemisi) karşılığında İngiltere, bir dizi deniz üssünü ABD’ye kiraya vermiştir. Roosevelt bu durumu, Louisiana’nın satın alınmasından bu yana ABD savunması için yapılan en stratejik atılım olarak tanımlamıştır.¹⁶⁹

Savaş sırasında ise 10 milyon insan fiili hizmete alınmış ve gönüllülerle birlikte sayı 15 milyonu aşmıştır. Bunun yanında, savunma ve saldırı için ordugahlar, limanlar, petrol boru hatları ve gerekli teknik altyapı da hızla organize edilmiştir. Bu şekilde, ABD “demokrasinin silah ve asker deposu” haline getirilmiş ve sivil ekonomik dengeler altüst olmuştur.¹⁷⁰ Güçlü bir askeri bütçe için Truman’ın ifadesi ile önce Amerikan halkının “ödünün kopartılması”¹⁷¹ gereklidir.

ABD’yi yüksek düzeyde askerileşmeye sevk eden dönüm noktası ise, Soğuk Savaşın yarattığı nüfuz oluşturma yarışıdır. Vietnam’ın kontrolü için Fransa’ya destek vermeye başladığı dönemde ABD, kültürel ve ideolojik değerlerinin komünizm karşısında yeterli olmayacağını fiilen kabul etmiş oluyordu. Özellikle de 1953 yılında Başkan Eisenhower’ın John Foster Dulles’ı dışişleri bakanı olarak atamasından itibaren askeri güç ve güvenceler vermek dış politikada temel strateji haline gelmiştir. Bundan sonra çeşitli ülkelerle (örn Filipinler, Avustralya, Yeni Zelanda) askeri ve güvenlik anlaşmaları ile maddi kapasite öncelikli dış politika araçları hale gelmiştir.¹⁷²

1949’da ABD ve Batı bloğunun öncülüğünde kurulan NATO, (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) öncelikli olarak Sovyetler Birliği’nin yarattığı tehdit algısına karşı

¹⁶⁸ Kennedy, 2001, ss.399-400.

¹⁶⁹ Nevins. Commager, 2014, s.499.

¹⁷⁰ Nevins. Commager, 2014, ss.508-512.

¹⁷¹ Haluk Gerger, **ABD, Ortadoğu, Türkiye**. 5. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s.33

¹⁷² Kennedy, 2001, s.455.

kurulmuştur. NATO, hem çok taraflı bir şekilde örgütlenmiş hem de birçok ülkede askeri üsler yoluyla yayılmıştır. NATO, Soğuk Savaş'ın sonunda işlevini tamamlanmış olduğu ve ortadan kalkacağı beklentilerine karşın, varlığını yeni hedefler belirleyerek sürdürmeye devam ettirmiştir. Demokratik devletlerin askeri örgütlenmesi kimliği ile öne çıkarılan NATO, sahip olduğu demokrasiyi koruma misyonu nedeniyle, askeri ve politik bir örgütlenme olarak tanımlanabilir. Kitlesele askeri kapasitesinin yanında, politik dayanışma ve istikrarlı bir güvenlik ortamı yaratma gibi hedefleri bulunan Örgüt, kolektif bir yapıya sahiptir. 1990'lı yılların başında küresel güvenlik önceliklerinin değişmesine bağlı olarak NATO da barışın korunması ve istikrarın sağlanması hedefine yönelmiş ve genişlemiştir.

Esasında NATO'nun hayatta kalması ve genişlemesi, ABD'nin gücü ve etkisi hakkında çok şey, çok taraflı kurumsal yapılar hakkında ise çok az şey söylemektedir. ABD'nin siyasal yeteneği, can çekişen ve misyonu biten bir kurumun ömrünü uzatmak için, uluslararası kuruluşların oluşturulması, geliştirilmesi ve güçlü devletler tarafından algılanan çıkarlara hizmet etmesidir.¹⁷³ ABD dış politikasında NATO, hegemonya değerlerini aşındırmaktan ziyade, hegemonik gücün "icraatçısı" şeklinde formüle edilmiştir. NATO tüm Amerikalıları ve "özgür dünyayı" komünist saldırılardan korumak amacıyla kurulmuş ve tüm faaliyetlerini bu şekilde meşrulaştırmıştır. Benimsenen ideal, uluslararası hukuk ve kuralları önemsizleştirirken toplumsal ve küresel bir seferberlik ihtiyacına da vurgu yapmaktadır. Tıpkı savaş durumu ve güvenikleştirmenin ABD'nin içinde uygun siyasal iklimi yaratmak amacıyla tasarlanmış olması gibi, müttefikler, paktlar, ittifaklar ve diğer büyük ekonomik güçler, denklik kurmaya çalışmayı anlamsız görmelerine neden olacak kadar göz korkutucu ve pahalı bir askeri üstünlük yoluyla, ABD'nin hegemonik yörüngesi genişlemiştir.¹⁷⁴

Bunun yanında iki kutuplu dünya sisteminin ortadan kalkması, Pentagon'un askeri bütçesinin azaltılması ile sonuçlanmamıştır. 1990'lı yıllarda savunma teknolojisi altyapısının geliştirilmesi amacıyla uzayın askeri açıdan değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda ABD, uzayın askeri amaçlar için kullanılmasının yasaklanması

¹⁷³ Waltz, 2000, s.20.

¹⁷⁴ Wood, 2003b, s.187.

konusunda Rusya ve Çin'in çağrılarını kabul etmeyerek yeni ve oldukça pahalı bir silahlanma yarışının da önünü açmıştır.¹⁷⁵

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrası büyük ölçekli bir askeri kapasiteye ulaştığını tespit etmek mümkündür. Bu eğilim Soğuk Savaş ve sonrasını da kapsayacak şekilde devam etmiştir. Örneğin, güncel olarak küresel savunma harcamalarının yaklaşık yarısı ABD tarafından yapılmaktadır. Son rakamlara göre ABD'nin toplam savunma harcamaları, küresel ölçekte yapılan harcamaların %39'unu oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Hatta ABD savunma bütçesinin toplamının dünyanın geri kalan ülkelerinin toplam bütçesini aştığı iddiaları bile bulunmaktadır.¹⁷⁷ ABD ordusunun dünyayı Latin Amerika, Avrupa, Ortadoğu, Pasifikler ve Kuzey Amerika olarak beş askeri bölgeye ayırması, ülke dışında 250.000 bin asker bulundurması, 150'den fazla ülkede 700 askeri üs kurması ve kullanılan askeri teçhizatı, ülkenin küresel askeri kapasitesinin bel kemiğini oluşturmaktadır.¹⁷⁸ Askeri kapasite, varlığını hissettirmek ve üstünlüğünü teyit ve ispat için elverişlidir.¹⁷⁹

Buna ek olarak militarizmin sürekli hale gelmesi, ekonomik sonuçları olan bir eğilimdir. Paul M. Sweezy'ye göre militarizm, "ilk olarak, silah üretimi için en önemli girdi olan çelik ve gemi yapımı gibi endüstrilerde özellikle ayrıcalıklı bir tekeller grubunun desteklenmesine"¹⁸⁰ neden olmaktadır. Amerikan militarizmi sermaye ilişkileri ile içiçe geçmiş bulunmaktadır. Militarizm hem iç politikayı hem de dış politikayı benzer şekilde ele almaktadır. Savaş veya savaş tehdidinin çok boyutlu bir anlamı vardır. Ordunun önleyici güç olarak öneminin artması, ülke içindeki ekonomik fonksiyonları ve asker sivil dengesini şekillendirmektedir.

Militarizm, iktisadi yapıyı şekillendirdiği gibi toplumsal eğilimleri de belli oranda şekillendirmektedir. Toplumu birleştiren bağların inşa edilmesi de yine askeri ve siyasi tehditlerin tanımlanmasını gerektirmektedir. Amerikan milliyetçiliğinin, kıta

¹⁷⁵ Naom Chomsky, **Amerikan Müdahaleciliği**, Taylan Doğan Barış Zeren (çev.), 3. Basım, İstanbul:Aram Yayıncılık, 2002, s. 196.

¹⁷⁶ John Trowell, "Military Power and Use Force". s. 187. www.mercury.ethz.ch/serviceengine/.../14.pdf. (12.03.2016).

¹⁷⁷ Brzezinski, 2012, s.280.

¹⁷⁸ Münkler, 2009, s.235.

¹⁷⁹ Wood, 2003b, s.185.

¹⁸⁰ Sweezy, 2014, s.77.

Avrupa'sından farklı bir şekilde etnik vurgulara bağılı olarak değil, Amerikan ulusunun temsil ettiği değerlere odaklanılarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Amerikan düşünce sistemine ve yaşam tarzına itiraz etmek, en fazla tahammül gösterilebilen bir tehlike olarak görölmektedir. Siyasal kanallarla inşa edilen ve Amerikan toplumuna atfedilen değerler, sosyal yolla da kolaylıkla üretilebilmektedir.

Militarizm, Amerikan toplumunun güçlü eğilimlerinden biridir. 1958 yılında, Amerikan ordusuna gönüllü olarak katılanlar ile gönüllü olduğu halde çeşitli nedenlerle askere alınamayanların toplamı, Amerikalı erkeklerin %70'ine tekabül etmektedir. Bu yüksek orana rağmen, 1969 yılında seçim kampanyası vaatleri arasına zorunlu askerliği kaldırmayı ekleyen Başkan Nixon, bu yolla Amerikan orta sınıfının endişelerini dindirmeyi ve desteğini almayı hedeflemiştir. Vietnam Savaşı, Amerikan askeri gücüne karşı olumsuz bakış açısının pekişmesine neden olurken bu durum zorunlu askerlikten kaçışları da tetiklemiştir.¹⁸¹

1992 ve 1996 yıllarında Başkan seçilen Bill Clinton'ın bizzat kendisi de Vietnam Savaşı'na katılmaktan kaçınmış bir isimdir. Militarizme destek savaş dönemlerinin belirgin özelliklerinden olmasına rağmen, savaş kahramanlığı imgesi de dönemselsel olarak eleştirilen bir konudur. Bu durum, popüler sanatsal çalışmalarda da gözlemlenen bir olgudur. Sözelimi, M.A.S.H. (Mobile Army Surgical Hospital-Ordu Seyyar Cerrahi Hastanesi) filmi Kore Savaşı'nı alaycı bir dille ele alırken, 1990-1991 Körfez Savaşı medyadan canlı izlenmiş, çeşitli ve anlık yorumlar topluma kolayca ulaşabilmiştir.¹⁸²

Buna karşı ABD'ye doğrudan saldırılar, savaşın ve askeri müdahalelerin meşrulaştırılması güçlü bir zemin yaratmaktadır.¹⁸³ Örneğin 11 Eylül saldırılarında, ülkenin ekonomik merkezlerinin hedef alınması, Amerikan ekonomik ve siyasi değerlerine yönelik bir saldırı olarak nitelendirilmiştir. Bu şekilde, ulusal savunma ile uluslararası saldırı arasındaki mesafe ortadan kalkmış bulunmaktadır. Artan sağ

¹⁸¹ Black, 2009, s.466.

¹⁸² Black, 2009, ss.466-467.

¹⁸³ Örneğin, 1991 yılında yapılan kamuoyu araştırmalarına göre Amerikan halkının %75'i, ABD'nin dünyanın jandarması rolünü oynamasına karşı olduğunu ifade ederken, 11 Eylül sonrası Amerikalıların Irak işgali konusunda Bush yönetiminin desteği %75 düzeyine kadar yükselmiştir. Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", **Uluslararası İlişkiler**, 2008, Cilt 5, Sayı 19, ss.119-144, s.134.

popülizmi, savaş harcamalarını ve militarizmi tetiklerken, buna karşı siyasal direniş imkânını da zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak ABD tarzı militarizm, yalnızca küresel düzeninin korunması ve asayişin sağlanması anlamına gelmemektedir. Militarizm, otorite biçiminin tanımlanmasına, meşruiyetinin sağlanmasına, hareket özgürlüğü ve toplumsal/küresel hiyerarşilerin yeniden inşa edilmesine imkân yaratan çok bileşenli ve dönüştürücü bir siyasal manevra alanını temsil etmektedir.

Savaş dönemi, çatışmalarının ve husumetlerin çoğu zaman kişiselleştirilmesi, tüm ulusun beklentileri ve çıkarları ile uyumlu olmayan savaş mantığı, mücadelenin maliyeti ve öngörülemeyen sonuçları, kısacası “kamuoyunun” artan hassasiyeti, savaş politikasını tamamen ortadan kaldırmaya yeterli olmamıştır. Ancak, hükümetlerin savaş stratejisini belli ölçüde değiştirmiştir. ABD, savaş stratejisinde hızlı ve etkili olan yöntemleri tercih etmektedir.

Ayrıca düşman kabul edilen ülke “şehitliği” idealize eden bir ideoloji ve savaşmak için kültürel bağlam geliştirdiyse, bu durumun aşılması zor bir takım sonuçlar ortaya çıkardığı “Batılı” güçler tarafından kabul edilen bir sorundur.¹⁸⁴ Kısa sürede askeri olarak kazanılan zafer, uzun vadede bölgesel ve küresel bir krizin önüne geçememekte ve hatta bölgede yaşayan çeşitli unsurları da birbirine amansız düşman haline getirmektedir. Militarizm yoluyla ABD tarafından inşa edilen siyasal alan, eşitlik anlayışına aykırılık teşkil ettiği için müzakere yollarını kapatan modern bir itaat mekanizmasını da oluşturmaktadır.

Bunun yanında ABD’nin, kendi güvenliğini coğrafi sınırlarının çok ötesinde bütün dünyada tesis etme arayışı ve İran’ın, devrim sonrası yaşadığı savaş ve küresel tecrit, her iki ülkede de militer eğilimlerin güçlü ve güncel kalmasını sağlamaktadır. Ayrıca iki ülke ilişkilerinde, militarizmin belirleyici olmasında çevre koşullarının ve küresel mücadele ikliminin de etkisi bulunmaktadır. Militer eğilimlerin ve güç merkezlerinin etkisiyle, ikili ilişkilere farklı bir yön verme arayışı çoğu zaman kuşku ile karşılanmaktadır.

¹⁸⁴ Black, 2009, s.484.

1.1.2.Kamuoyu ve ABD Siyaseti

Çelişkili görünmekle birlikte ABD, askeri olarak küresel bir güç haline gelirken, küresel sistemde kamuoyunun güçlenmesini de desteklemiştir. 1920’li ve 1930’lu yıllarda uluslararası konular, giderek artan oranda “kamuoyunun” konusu haline gelmiştir.

‘Eski diplomasiye’, yani seçkin ve gizli kapalı yöntemler ile ilişkilerin yürütülmesine tepki, halkın bilgisine açık ilişkiler kurulması çağrılarını neden olmuştur. Savaş bu talepleri daha da belirginleştirmiş ve bu durum Woodrow Wilson, (Fransa Başbakanı) Georges Clemenceau ve (İngiltere Başbakanı) David Lloyd George tarafından ifade edilen, yeni bir dünya düzeni beklentisini güçlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında “kamuoyu”, liberal eğilimler ve hukukun üstünlüğü konusunda etik bir merkez olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu durum yalnızca Wilson reformculuğu ile değil aynı zamanda Bolşeviklerin mevcut dünya düzeni ve ilişkilerine yönelttikleri sistematik eleştirilerin de bir sonucu ve sentezidir.¹⁸⁵ Paul Kennedy’e göre;

Dünyanın 1945 yılı içinde bulunduğu durum, barış dönemi istikrarını bir an önce sağlamak hevesinde olan büyük güçlere tehdit oluşturabilecek muazzam politik çalkantılar taşıyordu; ama bu aynı zamanda, tüm insanlığa yönelik kendi doktrinleriyle dopdolu olan süper güçlerin her biri için, yıkılmış eski düzenin enkazı içinden çıkmakta olan pek çok halk arasında destek aramakta bir fırsat olabilirdi.¹⁸⁶

1815 yılından sonra İngilizlerin keşfettikleri gibi,¹⁸⁷ Birleşik Devletler de resmi olmayan nüfuz oluşturma faaliyetlerinin, resmi nüfuzun yolunu açtığını İkinci Dünya Savaşı sonrası fark edebilmiştir. ABD, elverişli ekonomik ve stratejik konumunu da etkin şekilde kullanarak, geleneksel büyük güçlerin silindiği bir ortamda, onların ardından maddi ve moral “boşluğu” doldurmak için neredeyse tamamen boş bir alan bulmuştur.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Kennedy, 2001, s.345.

¹⁸⁶ Kennedy, 2001, s.452.

¹⁸⁷ 18 Haziran 1815 tarihinde Prusya ile ittifak yapan Birleşik Krallık, Napolyon liderliğindeki Fransa’yı yenerek Avrupa’da ekonomik ve siyasi olarak rakipsiz bir güç haline gelmiştir. Endüstri devrimi, Kraliyet donanmasının denizlerdeki hâkimiyeti, stratejik üstünlük ve serbest ticaret anlayışı, İngiltere’nin, “gayri resmi” gücünü pekiştirmiş, ülkeyi “dünyanın atölyesi” haline getirmiştir.

¹⁸⁸ Kennedy, 2001, ss.428-429.

İkinci Dünya Savaşı, işgal ve çatışma hakkında sivillerin düşüncelerini de belli ölçüde değiştirmiştir. Örneğin, 1956 yılında Süveyş Krizi nedeniyle İngilizler Mısır'a saldırdığında ortaya çıkan tepki, 1882'deki işgali kabullenme eğiliminden oldukça farklılaşmıştır. Bu fark, askeri olmaktan çok politik bir karakter ifade etmiştir. Sömürgelerde yükselen ulusçuluk, vatani için kendini feda etmeyi meşru gören bir seviyeye ulaşmıştır. Diğer taraftan Soğuk Savaş boyunca savaşlar büyük güçlerin kendi ülkelerinde değil, Cezayir, Vietnam, Afganistan ve Falkland Adaları'nda yapılıyor; ABD'de, Britanya'da ve SSCB'de ise halklar tarafından uzaktan izleniyordu. Buna karşın halklar, savaşın askeri, politik, psikolojik ve mali sıkıntılarına daha duyarlı hale gelmiştir. Çatışma sürelerinin uzunluğu ve amacının tartışılması, göze çok fazla çarpan ve muhalefeti güçlendiren bir unsura da dönüşebilmektedir. Bu durum, özellikle ABD-Vietnam savaşında kendini belli etmiştir.¹⁸⁹

Hem ABD hem de SSCB, Soğuk Savaş dönemini küresel düzeyde ve çok boyutlu bir yeniden inşa süreci olarak değerlendirmek istemişlerdir. Her iki güç merkezinin de askeri olduğu kadar ideolojik misyonları ve değerleri bulunmaktadır. Bu amaç için küresel düzeyde resmi araçlar oluşturulmuş, SSCB komünizme yakın görünen ideolojik eğilimleri aynı çatı altında toplamaya çalışmış,¹⁹⁰ ABD ise sağ ve liberal partileri açık ve gizli olarak desteklemiştir. Bunun yanında ABD, (ekonomik ve insani yardım amaçlı) USAID (United States Agency for International Development) ve Voice Of America (Radyo) gibi çeşitli propaganda araçlarını devreye sokmuştur.

Soğuk Savaş'ın sonu, küresel düzlemle ilgili yeni sistemi tanımlama tartışmalarını da körüklemiştir. Bu tartışmaların merkezinde ABD bulunmakta ve tartışma eksenini ABD'nin hegemonya potansiyeli oluşturmaktadır. Brzezinski, ABD'de var olan bu psikolojik eğilimi Rusya bağlamında değerlendirirken, bir sonraki Rus cumhurbaşkanının Harvard Ticaret Okulu ya da Londra Ekonomi Okulu'ndan mezun birisi olmasını ümit ettiğini ifade etmektedir. 1990'laradan itibaren Rus elitleri Pekin ya da Tokyo üniversitelerinden ziyade ABD ve İngiltere'deki üniversiteleri tercih

¹⁸⁹ Black, 2009, ss.465-466.

¹⁹⁰ Örneğin bu amaçla 1947'de Komünist Enformasyon Bürosu kurulmuştur. Bkz. Zbigniew Brzezinski, **Büyük Çöküş**, Gül Keskil, Gülsev Pakkan (çev.). 3. Basım. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1994, s.225.

etmektedirler. Brzezinski bu yolla alternatif vizyonların birbirine yaklaşmasının hem Rusya hem de Batı için daha güven verici olacağı tespitinde bulunmaktadır.¹⁹¹

Resmi araçların yanında kamuoyu oluşturmak için sivil nitelikli örgütlenmeler de ABD yönetimleri tarafından doğrudan ve dolaylı olarak kullanılmışlardır. Örneğin 1961 yılından J. F. Kennedy öncülüğünde Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü kurulmuştur. Kurulan Örgüt Amerikan dış politikasının önemli unsurlarından birisi kabul edilmektedir. Dünya'nın pek çok bölgesinde faaliyet gösteren gönüllüler, kalkınma projeleri ve diğer gönüllü hizmetlerde yer almışlardır. Kuruluşundan günümüze kadar 140 ülkede yaklaşık olarak 220.000 gönüllü, Amerikan sistemine yönelik ön yargıların ortadan kaldırılması, az gelişmiş ülkelere uzmanlık gerektiren konularda yardım sağlanması ve Amerikalıların dünyanın farklı ülkelerini tanınması için görev üslenmiştir. 2014 yılı verilerine göre 64 ülkede 6814 gönüllü çeşitli alanlarda çalışmaya devam etmektedirler.¹⁹²

Kamuoyu oluşturma çabası hem demokratik hem de otoriter sistemler de gözlenmektedir. Ancak otoriter ve hiyerarşik bir siyasi modelde kamuoyu, taşıması gereken otonom anlamını ve işlevini yerine getirememektedir. Kamuoyu, iktidarın bir uzantısı ve yardımcı kuvveti gibi görüldüğü oranda sistem tek sesli bir görüşün sergilemeye devam eder. Oysaki devlete karşı bir özerkliğinin olduğu demokratik sistemlerde kamuoyu, mevcut sorunlar karşısında sorumluluk taşıyan kesimlerin kendi kişisel yaklaşımlarını ifade edebildikleri bir alandır.

Hegemonya bağlamında kamuoyu, fikirlerin ve eylemlerin “rasyonel” görünmesine katkı yapan ve hiyerarşik düzenden özerk görünen bir alanı temsil etmektedir. Demokratik sistem lider, lideri takip eden çoğunluk ve “kabul edilebilir” muhaliflerden oluşan yarı-hiyerarşik bir yapı değildir. Kamuoyu, bu üç ana değişkenden bağımsız hareket edebilen ve düşünebilen özerk bir alanı temsil etmektedir. Bu şekilde davranan kamuoyunun varlığı otoriter düşüncelerin aksine siyasi rejim için dengesizlik

¹⁹¹ Brzezinski, 2012, s.230.

¹⁹² Zafer Parlak, “Kendi Anılarında Türkiye’de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci”, **Kebikeç**, 2015, No. 39, ss. 291-314, s. 291-293. Yaşadıkları deneyimlerden sonra bazı barış gönüllüleri, Amerikan sistemine ve emperyalizmine muhalif hale gelmişlerdir. Bkz. Parlak, 2015.

unsuru değildir, kamuoyu siyasal alanın içselleştiremediği yaklaşımlara bir çeşit temsil alanı sağlayarak toplumda “ortak aklın” zemininin oluşmasına katkı sunar.

Demokratik devlette kamuoyu ve iktidar ilişkisi belli bir iş bölümüne de tekabül eder. Buna göre iktidar, inisiyatif alan “yapıcı bir dinamik”, kamuoyu ise “sorumlu bir dinamik” olarak faaliyet gösterir. Bununla birlikte demokratik sistemlerde kamuoyu, var olan düzenin bütün haksızlıklarının ortaya çıkarılması için çaba sarf eden bir yapı da göstermemektedir. Makul bir kuşkuculuk taşımakla birlikte kamuoyunun demokrasi içinde rolü, kaygıların basit bir şekilde dile getirilmesi ve “radikal” düşüncelerin siyasal tartışmaların dışına itilmesi şeklinde olup kamuoyunun mevcut düzen için yapıcı bir konumu bulunmaktadır. Bu nedenle hegemon sistem içinde, otorite ve kamuoyu birbirinden tamamen yalıtılmış bir görünüm oluşturmamakta, bu iki alan arasındaki farklılıklar kadar benzerlikler de öne çıkmaktadır.

Otoriter sistemler ise kendi kontrolü dışında hareket eden kamuoyunun ortaya çıkmasını engelleme veya etkisini azaltmaya dönük bir eğilim sergilemektedirler. Belli bir güç dağılımının olmadığı sistemde, otorite merkezi, kendi dışında kullanılacak özerk bir erk oluşmasını engelleme çabası içerisindedir. İktidarın bünyesinden çıkan kamuoyu, otonom bir alanı temsil etmekten çok iktidar ile açık bir işbölümü içinde hareket eden bağımlı bir değişkene tekabül etmektedir ki bu durum hegemonik bir güç oluşumunun önündeki “sorun” sayılabilir. Bu şekilde otorite, hiyerarşik ve dışlayıcı bir iktidar algısının yerleşmesine neden olurken, farklı unsurlar arasında perspektif örtüşmesini değil, egemenin kendi perspektifini zorla dayattığı fikrinin yerleşmesine imkân sağlamaktadır.

ABD ve İran’da, göreceli olarak “bağımsız” kamuoyu güçleri bulunmaktadır. Bu güçler karar alıcı mekanizmaları doğrudan veya dolaylı olarak belli ölçüde etkileme kapasitesine sahiptirler. Amerikan yönetimleri askeri işgal operasyonlarında, kendi kamuoyu mesaj verme amacı taşımaktadır. Örneğin ABD, 2003 Irak İşgaline, “Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu” ve Afganistan işgaline “Sürekli Özgürlük” ismini vererek kamuoyunda meşruiyet yaratmaya çalışmıştır.

İran’da ise, ABD ilişkilerin normalleşmesi konusunda kamuoyu baskısı yaratan sivil kuruluşlar, Reformcular tarafından desteklenmekte, Muhafazakârlar tarafından ise baskı altına alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin 2002 yılında, kamuoyu araştırmaları yapan Tahran merkezli “Ulusal Araştırma Çalışmaları ve Kamuoyu Enstitüsü” yargı kararıyla kapatılmıştır. Bunun nedeni ise, Enstitünün İran halkının ABD ile ilişkilerin düzeltilmesi ve iletişim kanallarının açılmasını beklediğine yönelik anket sonuçları yayınlamasıdır. Ayrıca anketi yayınlayan Abbas Abdi, Huseyin Gaziyan ve Behruz Geranpaye isimli gazeteciler tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir. Bu örnekler, her iki ülkenin de, tek taraflı kararlarında ve ikili ilişkilerinde kamuoyu baskısından çekindiklerini göstermektedir.

1.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Küresel Rekabet Sistemi ve ABD’nin Rolü

ABD’nin Soğuk Savaş sonrası küresel sistemdeki rolünü netleştirme konusunda teorik tartışmalar devam etmektedir. SSCB’nin kendi siyasal ve ekonomik kırılmalıkları dolayısıyla dağılması sonucu, ABD’nin başını çektiği Batı bloğu ideolojik ve stratejik olarak zafer ilan etmiştir. ABD’nin sistem içinde hiyerarşik pozisyonu, yeni dünya sisteminin tanımlanması için esas kabul edilmiştir. 1990’lardan sonra yeni dünya sistemi, tek kutuplu ve çok merkezli gibi genellemelerle ifade edilmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası tek kutupluluk, bloklaşmalar ve rekabet, küresel hegemonya tartışmalarının eksenini belirlemektedir.

Tek kutupluluk tezini iki boyutta ele almak mümkündür. İlk açıklama tarzına göre, ABD tek kutuplu dünyanın hegemon gücüdür.¹⁹³ Diğer boyuta göre ise, üç geniş blok -Kuzey Amerika, Japonya ve Avrupa- tek bir blok halinde ilemeye başlamış durumdadır ve “Kuzey Amerika, Güneydoğu Asya ve Avrupa birleşik bir mali, endüstriyel, ticari bir yapıya sahip”¹⁹⁴ olduğunu ileri sürülmektedir. Buna göre, ABD ile AB arasındaki anlaşmazlıklar aile içi mücadele niteliğindedir.¹⁹⁵

Tek hegemon güç tezinine göre, ABD’nin baskın bir aktör olarak ortaya çıkması için kökleri vardır ve buna ek olarak İkinci Dünya Savaşı küresel hegemonya inşa

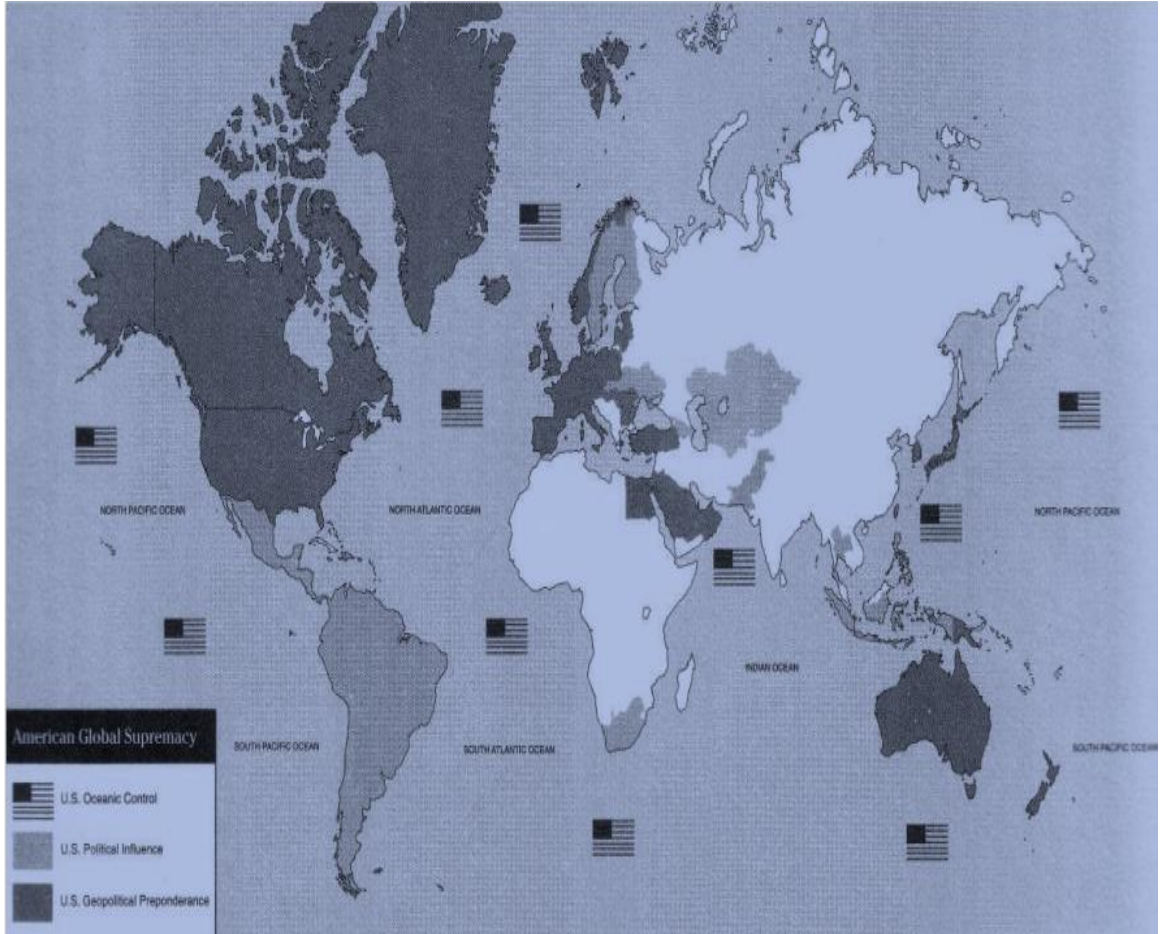
¹⁹³ Riccardo Bellofiore, Alan Freeman, Hugo Radice, “Yuvarlak Masa: Küreselleşme ve Güç İlişkileri”, **Praksis**, 2011, ss. 235-249, s.235. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-11.pdf>. (12.12.2015).

¹⁹⁴ Bellofiore, Freeman, Radice, 2011, s.235

¹⁹⁵ Kissinger, 2008, s.796.

etmek için tarihsel bir fırsat yaratmıştır. Soğuk Savaş'ın da etkisiyle eski güçler çökmüş ve ABD öncülüğünde küresel hegemonya halkaları, birbiri ardına örülmüştür. Bu dönemde hegemonik girişim için gerekli siyasal zemin, zaten hazır durumdaydı ve aynı zamanda bu girişimle birlikte, ABD Soğuk Savaş'tan egemen olarak çıkmayı başarabilmiştir.¹⁹⁶

Şekil 1: Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Doğrudan ve Dolaylı Nüfuz Alanları

Kaynak: Zbigniew Brzezinski, **The Grand Chessboard**, Basic Books, 1998, s.22.

Buna göre, ABD'yi de içine alan pan-Avrupa'nın ekonomik ve siyasi değerleri, dünyanın tek gerçek gücünü ve idealini temsil etmektedir. Amerikalılar, moral değerlerin dış politikada önemli rol oynaması gerektiğine inanmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Hardt, Negri, 2015, s.189.

¹⁹⁷ Mearsheimer, 2001, s.13.

Ancak, tek kutupluluk ve bu bağlamda ABD'nin küresel gücü Soğuk Savaş'tan daha ileri bir konuma gelip gelmediği tartışma konusudur. Wallerstein'e göre, 1945'ten sonra ABD hegemonik bir güç haline gelmiş ve 1970'lere kadar o şekilde devam etmiştir. Bu yılları takip eden dönemde ise gerileme eğilimi belirgindir.¹⁹⁸ Söz konusu gerilemenin nedenleri Vietnam (moral) yenilgisi, sonraki dönemde 11 Eylül saldırılarının önlenemeyişi ile ilgili zafiyet ve kendi gücünü ikame eden ideolojik ötekinin kaybıdır.¹⁹⁹

Farklı nedenlerle ABD egemenliğinin gerileyeceğini savunan Kissinger, ortak tehdit olmadığında her devletin kendi güvenliği için sorumluluk alacağını, ABD'nin ideolojik olarak düşmanın olmaması nedeniyle askeri olarak küçüleceğini ve dünya sisteminde yeni bir dengenin ortaya çıkacağını savunmuştur.²⁰⁰ Ayrıca Kissinger, ABD'nin diğer devletler gibi bir devlet olmakla birlikte "eşitler arasında birinci" konumunda kalacağını ifade etmiştir.²⁰¹

Diğer bir tez ise Soğuk Savaş sonrası küresel sistemi, karmaşık bir bloklaşma eğiliminin belirlediği yönündedir. Petras'a göre, AB-ABD ilişkisini müttefik-rakip²⁰² olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre ise küresel sistem çok merkezlidir ve güç merkezleri arasında rekabet esas kabul edilmelidir. Weede, ABD'yi küresel hegemonik güç olarak tanımlamakla birlikte Amerikan egemenliğine karşı, ekonomik gelişmişlik düzeyinden dolayı Asya'dan bir karşı hamle olabileceği konusunda da uyarılmaktadır.²⁰³ Bu açıdan SSCB'nin ortadan kalkması, ABD hegemonyasının durumunu karmaşık hale getirmiştir.

Çok kutuplu sistemde rekabet, tek kutuplu bir yapıdan farklılıklar gösterir. Çünkü devletlerin karşılaştırılmalı yetenek ve kapasitelerinde farklılıklar, bütünleşme ya da koalisyonların gücü hakkında tahminlerde bulunmak zordur.²⁰⁴ Zira devletler açısından uyum ve işbirliği görüntüde varsa da özellikle Irak işgali ve tek taraflı ABD

¹⁹⁸ Wallerstein, 2004, s.190.

¹⁹⁹ Wallerstein, 2004, s.117.

²⁰⁰ Kissinger, 2008, s.15.

²⁰¹ Kissinger, 2008, s.786

²⁰² Petras, 2006, s.18.

²⁰³ Erich Weede, **Güç Dengesi, Küreselleşme ve Kapitalist Barış**. Murat Saraçlı (çev.), Ankara: Liman Kitapları, 2012, s.87.

²⁰⁴ Waltz, 2000, s.6

müdahalesi deneyimleri karşı-toplumsal muhalefeti güçlendirmiştir. Ancak ABD, Avrupalı müttefiklerine ve Japonya'ya da hükmetmek istemektedir.²⁰⁵ Bu ülkeler arasında artan rekabet sonucunda ABD, başarısız devletleri desteklemek ve Batı Avrupa'da stratejik bazı noktaları kullanmak amacıyla ulusal güvenlik doktrinine başvurmuş ve Kanada, Hollanda ve Fransa'da gümrüklerde teftiş için ofisler kumuştur. Aynı zamanda Kongre tarafından, Avrupalı şirketlere uygulanan yüksek vergiler yoluyla AB'nin çokuluslu yatırımlarına karşı tavrı alabileceğini ortaya koymuştur.²⁰⁶ ABD, Japonya ve AB arasındaki rekabeti desteklemekte ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki hiyerarşik hâkimiyet ilişkisini, "yapısal uyum" veya "başarısız devlet" argümanları ile halen meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu yüzden, ekonomik ve siyasal ilişkiler eskisine nazaran çok daha karmaşık bir hale gelmiştir.²⁰⁷

Son olarak, küresel sistemin de güç eşitsizlikleri varsa da hegemonya olarak kabul edilebilecek bir merkez bulunmadığı görüşü ileri sürülmektedir. Uluslararası sistemde, daimi olarak *status quo* konumunda olan bir devlet yoktur; fakat hegemon konumunu potansiyel rakiplere karşı korumak isteyen güç ya da güçler bulunabilir. Büyük güçler, güç dağılımının içeriğinde nadiren tanımlanırlar; aksine büyük güçler, güç dengesini kendi lehine değiştirmek isteyen bir pozisyonadırlar. Büyük güçlerin çoğu zaman revizyonist niyetleri vardır ve makul bir bedel içeriyorsa güç dengesini değiştirmeye çalışırlar.

Küresel hegemonya tezlerinin her birinin kendi içinde tartışmalı bir boyutu bulunabilir. Buna ilave olarak, ABD'nin hem ideolojik hem pratik zeminde güçlü bir emperyalizm geleneği mevcuttur. Roosevelt'in küresel polislik iddiası²⁰⁸ ve Wilsoncu barış misyonu, ideolojik olarak hegemonya fikrinin temellerini oluşturur. Bu iki misyonun sentezi, Soğuk Savaş sırasında ABD'nin Vietnam yenilgisi ile birlikte, geleneksel emperyalist pratiği olan Avrupa tarzını terk ederek, küresel tahakküm

²⁰⁵ Petras, 2006, s.19.

²⁰⁶ Petras, 2006, ss.25-28.

²⁰⁷ Bellofiore, Freeman, Radice, 2011, s.243.

²⁰⁸ Hardt, Negri, 2015, s.187.

ilişkinin yeniden tanımlanmış ve hiyerarşinin tepesine koruyucu muhafız olarak ABD yerleşmiştir.²⁰⁹

ABD mutlak bir hegemon güç olmamakla birlikte, Amerikan gücünün karakterinin belirleyici unsuru hegemonik ilişkilerdir. ABD, ekonomik ve askeri olarak küresel sistem içerisinde belli bir üstünlüğe sahiptir. Ancak, uyguladığı siyasette hegemonya değerlerine aykırılık olduğu oranda etkinliğinin azaldığı da gözlemlenmektedir. Toplumsal ve siyasal ilişki, yalnızca bir güç ilişkisinden ibaret sayılamayacağı için hegemonya manüpülatif bir şekilde yön tayin edici bir olgu değildir. Bu nedenle ABD, hegemonik bir güç özelliğini kaybettiği oranda hem iç hem de dış politikada siyasal açıdan tartışmalı bir zemine evrilmektedir. Kısacası, heterojen unsurları barındıran ulusal ve uluslararası sistemde, normatif yapıyı devam ettirmek için hegemonik güçlere “ihtiyaç” vardır. Ancak hegemon gücün bizzat kendisi normlardan bağımsız hareket ettiği ölçüde kendi meşruiyetini kaybetme ihtimali ile de karşı karşıya kalır. Soğuk Savaş sonrası ABD’nin küresel konumu, ortak norm ve değerlerle karşılıklı bağımlılık ilişkisi olan hegemon bir güç olarak tanımlanabilir.

Bununla birlikte 1970’lerden itibaren ABD hegemonyasının küresel istikrarı sağlama konusundaki yetkinliği tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmanın nedenleri, yükselen “yeni” güçlerin ortaya çıkması, küresel hükümet veya yönetim anlayışının ABD yönetimlerince istikrarlı bir şekilde savunulmaması ve jeopolitik üstünlük için askeri müdahalelerinin devam etmesidir.

Özellikle Irak işgali sonrası küresel sistemde, Amerikan tek kutupluluğuna karşı itirazların yükselmesi ABD-İran ilişkilerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Ortadoğu’nun kontrol altına alınmasına yönelik Amerikan müdahalesinin yarattığı tepkinin yanında, İran’ın bölgesel olarak güç kazanması, Washington’da siyasal aktörleri ve karar alıcıları, tek taraflı hareket tarzı ve güç kullanımı konusunu gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu bağlamda özellikle Obama döneminde (2009-2016) uluslararası sistemde ortak kurumlara, karar alma mekanizmalarına ve Amerikan değerlerine yapılan vurgu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu vurgu nedeniyle,

²⁰⁹ Hardt, Negri, 2015, s.254.

Amerikan liderliğine yönelik küresel algı olumlu bir görünüm kazanırken²¹⁰, Bush döneminde ivme kazanan Amerikan karşıtı küresel eğilimler de belli ölçüde yatıştırılabilmektedir.

1.2.ABD'nin Siyasal İdeolojisi ve Değerleri

Amerikan sistemi, bütünleşme ve çatışma alanlarının olduğu bir çelişkiler süreci ile birlikte oluşmuştur. Siyasal alan içerisinde, eşit unsurların ve çeşitliliğin başlangıç sürecinden itibaren var olduğunu söylemek mümkün olmasa da egemenliğin ve gücün sınırlarının belirlenmesi toplumsal heterojen yapının zorunluluklarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Kalın duvarların olmadığı esnek bir hiyerarşik model inşa edilmesi ve toplumun bu modele inancının tesis edilmesi için bir dizi norm ve ideale dayanan üst yapılar, Amerikan sisteminin temel özelliklerinden sayılabilir.

Hegemonik bir güç, salt maddi güçten daha fazlasını ve bütünüyle meşru bir iktidardan daha azını tanımlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze, ABD küresel olarak böyle bir role sahiptir.²¹¹ ABD'nin ideolojisini ve değerlerini analiz etmek için geriye doğru gitmek, söz konusu küresel rolü ortaya koymak açısından öğretici niteliktedir.²¹² İrlanda ve Amerika egemenliği, İngiliz sömürge geleneklerinin ideal bir çerçevesini sunmaktadır. Bu gelenekler, sömürgelerdeki mülkiyete el koyma ve "ıslah" etme hakkı ve görevi, (örneğin, İngilizler tarafından oluşturulan Ulster plantasyonuna dâhil topraklardan İrlandalıların çıkarılması) Amerikan yerli kabilelerinin mülksüzleştirilmesi, kapitalist ekonomiye dâhil edilse ve yeni sömürge yerleşimcilerinin yararına olacak şekilde bile olsa, sömürge ticari rakibe dönüşmesinin engellenmesi ve İngiliz toplum teorisi açısından sömürge bir deney bölgesi şeklinde görülmesi olarak özetlenebilir. İngiltere'nin İrlanda deneyimi, Yeni Dünya'da kendini büyük ölçüde "agresif sömürgecilik" olarak tekrarlamış ve hatta İrlanda sömürge siyasetini yöneten ekibin bir bölümü benzer mantığı uygulamaya

²¹⁰ Rubert Singh, **Barack Obama's Post- Amerikan Foreign Policy**, New York: Bloomsbury Publishing, 2012, s.16

²¹¹ Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, "Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?", Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein. Geçiş Çağı. içinde. Nuri Ersoy, vd (çev.), İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, ss.9-24, s.11.

²¹² Örneğin, "ABD'nin gelecekte başkanı olacak Thomas Jefferson nobranca, Virginia plantasyonlarının "Londra'nın bazı ticari firmalarına bağlanmış bir cins mülkiyet" olduğunu söylemekteydi." Fernand Braudel, 2004, s.347.

koymak üzere Amerika kıtasına gönderilmiştir.²¹³ Bu bağlamda Massachusetts'in ilk valisi John Winthrop, yerlilerin üretiminin verimsiz olduğunu ve bunun Tanrı'nın istediğine uygun olmadığını iddia etmiştir. Bu çerçevede, sömürgecilik, ekonomik ilkelere moral ve hatta dini anlamlar yükleyen projeye dönüşmüştür.²¹⁴

Bunun yanında ABD tarihinin iç siyasi çatışmalarına bakıldığında da, Kuzey Amerika'da Latinler ile Anglosaksonlar arasında yaşanan mücadelelerde, yalnızca farklı ulusların değil kültür ve düşüncelerin de çatıştığı, mutlakıyetçilik ve demokrasi, baskıcı yönetim ile katılımcı yönetsel kurumlar arası dengelerin sağlanmaya çalışıldığı görülür.²¹⁵ Bağımsızlık Bildirgesi'nde Jefferson da bu paralelde Amerikan siyasal idealini tanımlamıştır. Buna göre;

Bütün insanlar eşit yaratılmıştır, onları yaratan Tanrı kendilerine vazgeçilmez bazı haklar vermiştir, bu haklar arasında yaşama, özgürlük ve kendi refahını arama hakkı yer alır, bu hakları korumak için insanlar arasında meşru, iktidar hak ve yetkilerini yönetilenin rızasından alan hükümetler kurulmuştur. Herhangi bir hükümet şekli, bu hakları tahrip eder nitelik kazanırsa, onu değiştirmek veya kaldırmak ve temellerini kendi güvenlik ve refahlarını sağlamaya en uygun görülecek ilkeler üzerine dayanan, güç ve yetkiyi aynı amaçla örgütleyen yeni bir hükümet kurmak o halkın hakkıdır.²¹⁶

Amerikan siyasal değerlerinin esaslarından biri olarak kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi, hükümetlerin meşruiyetini seçim veya idari yapıya değil, bireylerin eşitlik, özgürlük, mülkiyet ve yaşama hakkına gösterdiği saygıya bağlamıştır. Ayrıca meşru sınırlar içerisinde hareket etmeyen hükümetlerin halk tarafından ortadan kaldırılarak yeni bir hükümetin örgütlenebileceği belirtilmiştir. Sivil itaatsizlik hakkını aşan bir anlam taşıyacak şekilde meşruiyetini kaybeden hükümete karşı halkın direnebileceğinin ifade edilmesi, Amerikan halkına “gerektiğinde her şeyi değiştirebilirsiniz” mesajını vermektedir. Bu mesaj, iktidarı halka dolaysız bir şekilde teslim etmektedir. Bu nedenle ABD siyaseti, toplumun çeşitli katmanlarının aktif rızasını inşa ederken, aynı zamanda toplum üzerinde iktidar olduğunu ve onu kullanabileceği mesajını da iletebilmektedir.

²¹³ Örneğin, Walter Raleigh, Francis Drake vd. bkz. British Empire, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/British_Empire (12.12.2017).

²¹⁴ Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizmin Kökeni**, A. Cevdet Aşkın (çev.), Ankara: Epos Yayınları, 2003a, ss.165-178.

²¹⁵ Nevins, Commager, 2014, s.79.

²¹⁶ Nevins, Commager, 2014, s.122.

Bu bağlamda ABD toplumunun, kronik iktidar dengesizlikleri, siyasal kısıtlamaları ve mali uçurumları, başka bir ifadeyle var olan güç hiyerarşilerini görmezden gelebilmesi ve bu *tali* konularda sorumluluklarını siyasilere ve yetkin bürokrasiye devretmeleri kolaylaşmaktadır.

Ayrıca siyasilerin ve bürokrasinin belirli etik ve yasal standartlara bağlı olarak hareket etmesi toplum tarafından meşru kabul edilmesinin ön koşulu sayılmaktadır. Burjuva “rasyonalizasyonu” belirli, güvenilir ve tutarlı standartları gerektirdiğinden, devletin gücünün bu sınıfın bakış açısına göre yasal ve siyasi olarak temellendirilmesi bir zorunluluktur. Dolayısıyla, toplumsal sistem doğrudan tahakküm ilişkisine dayalı olarak yürütülemez. Toplumsal ilişkileri daha ziyade piyasa bağımlılıkları şekillendirirken, ulusal ve uluslararası sınıflar arasında baskının da ötesine geçen boyutta siyasal ve idari bir modelin kurgulanmasını gerektirir.

Toplumsal ve küresel sorunlara “kurtarıcı liderler” bularak değil idealler ve normlar çerçevesinde çözüm üretmek ve kıymetli değerlere yönelmek, dolambaçlı ancak istikrarlı ve düzgün bir yörüngeye sahip olmak anlamına gelmektedir. ABD, bireylerin kendini gerçekleştirme ideali ile kolektif hakları özgün bir şekilde birleştirebilen ve Amerikan ulusunun özel yazgısı olarak takdim edebilen bir düşünce sistemine sahiptir. Bu düşünce sistemi bağlamında ortaya çıkan bireycilik, Britanya kökenli bir eğilim olmakla birlikte, güçlüklerle dolu yaşam tarzının baskısı nedeniyle, ABD topraklarında daha da kuvvetlenmiştir. Bununla birlikte, demokrasi fikri, Amerikan iyimserliği ile birlikte, güçlükleri yenmek için sürekli yenilenen vaatler ve umutlar dünyası haline gelmiştir.²¹⁷

ABD’nin siyasal sisteminin küresel idealize edilmesinin arka planını Soğuk Savaş döneminde bulmak mümkündür. Stratejik ve siyasi açıdan iki kutuplu sistemde belirgin unsur ideolojik farklılaşmanın gücü olmuştur. Burjuva sınıfı ve liberal merkezli siyasal egemenlik, karşı tarafı “Demir Perde” ve “Kızıl Tehlike” olarak tanımlamış, 1946’da Churchill’in öfke dolu konuşmasını Mart 1947’de Truman’ın “Truman Doktrini” olarak tarihe geçen konuşması takip etmiş ve iki ideolojik çizgi arasındaki devletleri seçim yapmaya çağırmıştır. Truman’ın ifadesiyle;

²¹⁷ Nevins, Commager, 2014, ss.77-78.

Bu yaşam biçimlerinden biri, çoğunluğun iradesine dayanmakta ve özgür kurumlar, temsili hükümet, serbest seçimlerle kişisel özgürlük, konuşma ve din özgürlüğü ve politik baskılardan bağımsızlık konularında verilen güvencelerle öbüründen ayrılmaktadır. İkinci yaşama biçimi, azınlığın çoğunluğa zorla kabul ettirildiği iradesine dayanır. Terör ve baskıyla, basının denetimiyle, uydurma seçimlerle ve kişisel özgürlüklerin bastırılmasıyla ayakta kalır.²¹⁸

Bununla birlikte, Amerikan değerlerine çoğunlukla bir “şer” odağı düşüncesi egemen olmuştur. Bu özellik, daha önce de belirtildiği gibi Amerikan hegemonyasının kolaylıkla salt güç kullanımına dayandığı algısını da yaratmaktadır. Ancak diğer taraftan Amerikan ideallerinin kesin bir şekilde doğruluğuna olan inancından bu yolla pekiştirilmesi mümkündür. Kendi değerlerinin yerini alacak olan sistemin muhalif olarak değil bir “şer” kaynağı olarak tanımlanması tam ve vazgeçilemez bir egemenliğin lütuflarını ve sorumluluklarını herkesin iyiliğine olarak gösterebilmeye imkân vermektedir.

İlave olarak Soğuk Savaş dönemi, Amerikan hegemonyasının sınıfsal çatışma zeminini ortadan kaldırma girişimlerine de sahne olmuştur. Hegemonya değerlerinin iç siyasi yapıda oluşturulması için, sınıfsal ayrılıkları ve çatışmaları aşan bir değerler sistemi olarak kurgulanması gereklidir. Bu amaç doğrultusunda ilk ideolojik girişim Adalet Bakan Tom Clark tarafından hayata geçirilmiştir. Clark 1947 Mayıs ayında, “Amerikan mirası” duygusunu yaratmayı amaçlayan ve Amerikan Mirası Vakfı tarafından desteklenen “Özgürlük Treninin” yola çıkarmıştır. “1776’nın ruhu” ismi taşıyan tren, 37.000 mil ve 48 eyalet dolaşarak, Alman ve Japon teslimiyet belgelerini halka göstermiştir. Ziyaretçilerden trene binmeden önce “Özgürlük Taahhütnamesi” ve “Özgürlük Papirüsü”nü imzalamaları istenmiştir. Tartışmalı anlamlar da taşıyan metin, solcu ideolojilerle mücadele ve Amerikan halkının, mirasının ve kimliğinin pekiştirilmesi amaçları taşıma iddiasındadır. Buna göre, Amerikan ideolojisi, sınıf ve ırk çatışmalarının üzerinde, özgürlük, demokrasi ve girişimcilik olarak tanımlanmıştır. Clark’ın ifadesiyle, “demokrasinin zihinlere aşılması, çeşitli çevreleri tek bir Amerikan ailesi içerisinde bir araya getirip kaynaştırmak için gerekli olan en önemli

²¹⁸ CIA, Handbook of Economic Statistics, 1987, s..37. Aktaran, Paul Kennedy, 2001, s.442.

katalizör ajan”²¹⁹ olarak tarif edilen özgürlük treni, diğer kültürel formlar tarafından da desteklenmiştir. Ziyaretçileri anlatan *Okurun İdraki* isimli bir makale yayınlanmış, Irving Berlin “Özgürlük Treni” isimli bir şarkı yazmış, beyaz orta sınıf temaları üzerine kurulu *Amerikan Mirasımız* ve *İyi Yurttaş* isimli filmler ücretsiz olarak 15 bin Tiyatro salonunda ve okullarda, halka sunulmuştur. Metropolitan Sanat Müzesi’ne bağlı Junior Museum’ da *Yeni Ulus* isimli bir sergi düzenlenmiş ve basın ilanında “özgür dünyanın bugünkü birleşme mücadelesi ile Amerikan kolonilerinin birleşme çabaları arasındaki paralelliğe” vurgu yapılmıştır.²²⁰ Hollywood filmleri son birkaç on yıldır Amerikan kültürünün merkezileşmesine ve evrenselleşmesine büyük katkı sunmuştur.²²¹

ABD’nin politika yapıcı ve ideolojik savunucuları arasında sembol isimlerden biri olan Henry Kissinger’e göre, ABD toplumu, başka devletlerin iç işlerine karışma konusunda ısrarcı, kendi değerlerinin ateşli savunucusu, pragmatik ve tarihsel olarak etik bir çizgide durmaktadır.²²² Bu durum Kissinger’e göre, ABD’de iki farklı dış politik eğilim yaratmıştır: ABD dünya için siyasi bir ilham kaynağı olmalı diyenler ve sadece ilham kaynağı olmakla kalmayıp kendi değerlerini de -demokrasi, serbest ticaret, uluslararası hukuk- dünyaya yayma yükümlülüğü bulunduğunu iddia edenler.²²³

Amerikan deneyiminin diğer uluslara örnek olarak sunulması, kendi kendini ihya, yaratıcılık, girişimcilik, engelsiz ticaret ve bunları garanti altına alan siyasi örgütlenme taklit edilmesi gereken değerlerin de özeti haline gelmiştir. Amerikan değerlerinin çekiciliği ve uluslararası mekanizmaların itici gücü “kimi zaman sapanın ucunu göstererek, kimi zaman bu ağızlara bir parmak bal çalarak”²²⁴ ulusları, *doğru yola* sevk etmiştir.

Buna göre, politikalar bir yana, anti demokratik devletlerin varlığı bile diğerleri için tehdit olarak değerlendirilir. Amerikan politik ve entelektüel liderleri, bu yaklaşımı çoğunlukla benimserler. Liberal müdahalecilik fikri, Başkan Bill Clinton ve ulusal güvenlik danışmanı Anthony Lake tarafından dünyada demokrasiyi geliştirme

²¹⁹ Mark Neocleous, **Güvenliğin Eleştirisi**, Tonguç Ok (çev.). Ankara: Notabene, 2014, s.162.

²²⁰ Neocleous, 2014, ss.163-164.

²²¹ Akbar S. Ahmed, **Postmodernizm ve İslam**, Osman C. Denizteki (çev.), İstanbul: Cep Kitapevi, 1993, s.26.

²²² Kissinger, 2008, ss.9-10.

²²³ Kissinger, 2008, s.10.

²²⁴ Kennedy, 2001, s.430.

anlamında değerlendirilmiştir. Bu görevin biraz coşku ve biraz da korku ile Amerikan ordusu tarafından yerine getirilmesi öngörülmüştür.²²⁵ Bu eğilim, geçmişten alınan siyasal birikimin bir devamı niteliğindedir. ABD'nin küresel bir güç haline gelmesinin en önemli nedeni, post-emperyal alanların 'istikrarının' sağlanmasıdır.

Diğer taraftan, moral değerler ideolojik yaklaşımlardan kolaylıkla ayrılmamaktadır. ABD tarafından Amerikan tarzı demokratik gelişim, ideal bir model olarak görülmektedir. Serbest seçimler, hukuk devleti, basın özgürlüğü ve insan hakları gibi değerler demokrasinin yerleşmesi için temel ilkeler olarak öne sürülmekle birlikte, bu ilkelerin garantörü, seçim meşruiyeti, iş dünyası ve pazar ekonomisi olarak öne çıkmaktadır. Amerikan stratejisindeki tartışmalı nokta, "özgürleştirmek" için alenen savaş ilan edebilmeyi de kapsayan askeri güç kullanımına bağımlılıktır.

Sonuç olarak ABD'nin ideolojik ve stratejik amacı, genel olarak liberal değerlerin bütün ülkelerce kabulün sağlanması olarak gösterilmektedir. ABD, küresel güvenlik ve liberal uluslararası düzenin korunması iddiası ile uzlaşma veya güç kullanımı seçeneklerini "düşman" ve hedef ülkelere karşı sürekli gündemde tutmaktadır. Özellikle devrimden sonra İran, Batı ve ABD karşıtı sistem ve değerleri temsil ettiği gerekçesiyle, Amerikan yönetimleri tarafından hedef tahtasına konulmuş, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi konusunda Tahran yönetimine suçlamalar yönelmiştir. ABD dışişleri bakanlığı tarafından hazırlanan raporlarla²²⁶ İran'da insan hakları ihlalleri takip edilerek, Tahran yönetimi üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır.

1.3.Eski Düzen Yeniden: Amerikan Polis Devleti Geleneği

Amerikan hegemonyasının tartışmalı ve kırılma noktası, bu hegemonyanın norm ve değerlere dayalı olarak kendi içerisinde tutarlı bir yol izlememesinden kaynaklanmaktadır. Hegemonya değerlerinin varlığının ve belirleyiciliğinin kanıtları aranırken, salt jeopolitik ve siyasi üstünlük için girişilen birçok siyasi müdahaleye

²²⁵ Waltz, 2000, s.11.

²²⁶2010 tarihli "Comprehensive Iran Sanctions Accountability and Divestment" yasası uyarınca hazırlanan raporlarla İran'da hukuk ihlalleri ve insan hakları sorunları, Washington tarafından takip edilmektedir. Aynı zamanda raporlar doğrultusunda İran'a uygulanan ambargonun genişletilmesi de tavsiye edilebilmektedir. Bkz. "U.S. State Department Issues Report on Human Rights Sanctions on Iran", 17 05 2017, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/05/270925.htm> (22.10.2017).

rastlamak mümkündür. Ancak bu müdahaleler, yıkıcı sonuçları düşünüldüğünde, kurulu düzenin topyekûn bir reddi ile sonuçlanmamakta, aksine etik ve rasyonel değerlere sahip dünya özlemini gerçekleştirecek referans arayışını güçlendirmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi ABD hegemonyası küresel kurum ve normlara dayalı olarak şekillendirilmiştir. Bunun yanında, uzlaşa ve uluslararası işbirliği arayışı, ABD hegemonyasını diğerlerinden ayırt eden özellikler olarak tanımlanır. Ancak 11 Eylül saldırıları, ABD açısından ağır aksak işleyen uluslararası diplomasinin yıkımı anlamına gelmiştir. Bundan sonra ABD, kendi tasarruflarını ve tasarımlarını dikte eden bir siyasal pozisyona gerilemiştir. Küreselleşme eğiliminden ziyade dünyayı iki bölgeye ayıran siyasal gerilim retoriği, bir domino etkisi yaparak içerde ve dışarıda şiddete dayalı siyaseti meşrulaştırmaktadır.

Dışarıdaki hasımlara, kötü tasarlanmış ve amaçları açık olmayan bir savaş ilan edilmiş ve bu mücadele gittikçe uzayan engebeli bir yol haline gelmiştir. Güvenli diplomatik siyasi etkinlik, uluslararası toplumun üzerinde uzlaşabileceği bir nokta iken, ABD yönetimi kimseyi ikna edemeyen bir savaş durumuna geçmiştir. Ortadoğu'da toplumsal yaşam, mekânlar ve toprak denetimleri toplumların iradesi dışında değişirken, çok daha karmaşık ve süreklilik kazanan kaos ortamı, ABD hegemonyasının maddi kapasite ile yapabileceklerinin de sınırını belirlemiştir.

11 Eylül terör saldırıları, Amerikan toplumu açısından güvenli ülke algısının değişmesine neden olurken, ABD'nin tek taraflı eylemlerine ivme kazandırmış,²²⁷ Petras'a göre, 11 Eylül saldırıları ABD'nin politik kültüründe zaten var olan iki eğilimi yeniden gündeme getirmiştir. Bu eğilimler: Soğuk Savaş sırasında McCarthy-Truman dönemi politik paranoyası ve J. Edgar Hoover dönemi pahalı ve keyfi polis devleti aygıtının anti-komünizm yerine kalıcı savaş için seferber edilmesidir.²²⁸ Bu bağlamda,

²²⁷ Birinci Körfez Savaşında ve Kosova müdahalesinde ABD müttefik devletlerin ve halkların rızasını alma gereği duymuş ancak 21. yüzyılın ilk savaşı olan Afganistan saldırısında ise tamamen tek taraflı bir intikam savaşı ilan etmiştir. Tanık Ali, **İmparatorluk, Direniş ve İsyan**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004, s.6. Örneğin I.Körfez Savaşı, Irak'a karşı ABD önderliğinde 36 ülkenin katıldığı bir koalisyon ile birlikte yapılmıştır; Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, 3. Basım. Kamuran Tuncay (çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2003, s.10.

²²⁸ Petras, 2006, ss.23-36. Esasında ABD'nin iç politik kültüründe, yabancıların ve göçmenlerin potansiyel tehdit olarak algılanmasının geçmişi oldukça uzundur. Örneğin Bauman'a göre, 1924 Johnson Göçmen Yasası ile "Amerikan demokrasisini yıkan tehlikeli sınıfların" seçilmesi ve ülkeye kabulünün engellenmesi için IQ testi uygulamalarına başvurulmuştur. ABD'de 1907-1928 yılları arasında, toplam yirmi eyalette kusurlu ve suçlu kabul

Soğuk Savaş döneminin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1950'lerde 'kitlesele (orantısız) misilleme'si ile Bush'un 'önleyici misillemesi' arasında mantık olarak fazlaca bir mesafe yoktur.²²⁹

11 Eylül saldırıları hem iç hem de dış politikada dramatik sonuçlara neden olmuştur. Bush yönetimi tarafından, iç güvenlik yasasını imzalanmış, Amerikalıları gelecek terör saldırılarından korumak iddiasıyla, korku ve sindirmeyi teşvik eden bir siyasal ortam yaratılmıştır. İç politikada güç kullanımı ve dışarıda askeri “maceracılık”, ABD yönetiminin ve neoconların siyasal kampanyaları ile uygulamaya konulmuştur. Başka bir ifadeyle, terör siyasal denetim alanının genişletilmesine katkı sunmuştur.²³⁰

Diğer yandan, saldırıların sonrasında uluslararası ceza hukuku ve insan hakları hukukunun prensiplerinin bir bölümü askıya alınmıştır. Terör şüphesi bulunan hallerde yasa dışı dinlemelerin delil sayılması, temyiz hakkının ortadan kaldırılması, askeri emirnameler ile kurulan komisyonlar ile yargılama yapılması gibi uygulamalar, ABD yargı sistemini küresel normlardan uzaklaştırmıştır. Örneğin, *Detention, Treatment and Trial of Certain Non-Citizens*²³¹ isimli emirname ile kurulan komisyonlara terör şüphelisi kişilerin yargılanması yetkisi verilmiştir. Önleyici tedbirler (*preemptive actions*) bağlamında ABD'nin tek taraflı müdahalelerinin haklılığı ifade edilmiş ve uluslararası hukuka bir şekilde atıf yapılmayarak tek referansın ABD'nin kendi iç hukuku olacağı fikri kabul edilmiştir. Korunması öngörülen yansızca salt ülke güvenliği değil, değerler ve yaşam tarzı olduğunda, önleyici tedbirler için herhangi bir kısıtlama gereği de ortadan kalkmış olur.²³² Bu duruma demokrasi ile özdeşleştirilen, özel hayatın dokunulmazlığı, bilgi edinme hakkı ve hukukilik talebi de dâhildir.²³³

edilenler, kısırlaştırma işlemine tabi tutulmuşlardır. Bkz. Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, İsmail Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s.53.

²²⁹ Wood, 2003b, s.181.

²³⁰ Dabashi, 2008, s.4.

²³¹ Roza Pati, **Due Process and International Terrorism**, Boston: Martinus Nijhoff, 2009, s. 327

²³² 15 Mayıs 2006 Tarihinde Bob Herbert, New York Times gazetesindeki yazısında, Amerika'nın "demokratik toplum" olarak durumunu tartışmaya açmıştır. Herbet, ABD'nin devlet olarak kontrolsüz güvenlik politikasını ve sicilini ortaya koymayı amaçlamıştır. Buna göre, Cenevre Sözleşmesi'nin sistematik olarak ihlal edilmesi, işkence, vatandaşların takip edilmesi ve devlet yetkilerinin sınırlarının genişletilmesi terörizmle mücadele kapsamında meşrulaştırılmıştır. 11 Eylül saldırıları ABD Hükümetinin, gizli hapishaneler, işkence, dinleme ve alıkoyma gibi kanunsuz eylemlerini körüklemiş aynı zamanda, güvenlik devleti tartışmalarını da alevlendirmiştir. Bob Herbert, "America the Fearful, **The New York Times**, 15 Mayıs 2006. <http://www.nytimes.com/2006/05/15/opinion/15herbert.html>. (15.06.2016). Güvenlik kaygısı ile ceza yasalarının

ABD polis devletinin canlanması en önemli etkisi, küresel çapta yayılma eğilimidir. Amerikan siyasetine şahin politikaların egemen olmasına, ilk aşamada Ortadoğu müttefiklerinden ve hasımlarından da destek gelmiştir. Ortadoğu devletleri, 11 Eylül sonrası ABD yönetimi ile birlikte hareket ederek, siyasal muhalefeti temsil eden İslamcı hareketleri bastırmaya ve tasfiye etmeye çalışmışlardır. İnsan hakları söyleminin yerini terörle mücadelenin almış olması, otoriter yapıdaki Ortadoğu rejimlerinin genel eğilimleri ile uyumlu bir retoriği temsil etmektedir. ABD yönetimlerinin temel eleştirisi olan insan hakları ihlallerini bizzat uygulamaya koymuş olması, Arap ülkelerini benzer nedenlerle sorgulamasını oldukça zorlaştırmıştır. Hatta ABD ile Ortadoğu'daki devletler aynı dili kullanmaya başlamışlardır. Örneğin Beşşar Esad, ziyarete gelen ABD Kongre üyesine, "Suriye tarafından uzun süredir uygulanan yaklaşımı benimseyin" tavsiyesinde bulunmuştur. Mısır Başbakanı Atef Ebeid ise, ABD'yi terörle mücadele etmek için kendi modellerini kullanmaya²³⁴ davet etmiştir.

Hüsnü Mübarek'in Addis Ababa'da General Ömer Süleyman ile birlikte silahlı saldırıya uğraması sonucunda, Müslüman Kardeşler'e sempati duymayı suç sayan bir yasa çıkarılmış ve CIA adına Mısır'da yeni kurulan beş cezaevinde fiziksel şiddetin yoğun olarak uygulandığı tespit edilmiştir. Bu şekilde, Ortadoğu'daki baskıcı rejimler, Bush yönetimi ile benzer bir strateji benimsemişlerdir.²³⁵

İlave olarak Libya lideri Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam Kaddafi de ABD'nin terörle mücadelesinde yanında olacaklarını söylemiş ve Libya'da 11 Eylül saldırılarında yaralananlar için kan bağışi kampanyası başlatılmıştır.²³⁶ Bu dönemde, reformları ile Batı ülkelerinin de takdirini kazanmış olan Ürdün'de Meclis seçimleri askıya alınmış, toplu ulaşım araçlarında dini müzik yasaklanmış, gazetelere istihbarat uzmanı editörler tayin edilmiştir. Bunun yanında Cezayir, Libya, İsrail ve Mısır hükümetleri tarafından

normal sürecinden vazgeçilmesi, "olağanüstü hal" yasaları ile hak ve özgürlüklerin askıya alınması giderek normalleşmekte ve meşrulaşmaktadır. Neocleous, 2014, ss.53-54.

²³³ Bauman, 2013, s.31.

²³⁴ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Ümit Hüsrev Yolsal (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2011, ss.544-547.

²³⁵ Vijay Prashad, **Arap Baharı, Libya Kışı**, Şükrü Alpagut (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s.61.

²³⁶ Prashad, 2012, ss.132-137.

Avrupa'da bulunan muhalif isimlerin El-Kaide bağlantılı oldukları iddia edilmiş, sözü edilen kişilerin kontrol altına alınması istenmiştir.²³⁷

11 Eylül ortamının ABD yönetimi için yarattığı siyasal meşruiyet alanı, Irak'ın işgal edilmesi ile tersine dönmüştür. Özellikle savaşta yaşanan insan hakları ihlalleri ve sivil kayıplar nedeniyle, küresel güvensizlik riski ortaya çıkmıştır. Bush yönetiminin, 2002'de terörle savaşta Cenevre sözleşmesinin uygulanmayacağını söylemesinin mantıksal sonucu, Guantanamo'daki X-Ray Kampı, Delta Kampı, Irak'ta Ebu Gureyb ve diğer hapisane kamplarında yaşanan olaylardır.²³⁸

Sonuçta, ABD'de savaşı sorgulayan sesler daha da yükseltmiştir. Bu noktada, ortaya çıkan şiddet dalgasının içsel nedenleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Yeni muhafazakârların tasarısı olan, dışarıdan müdahale yoluyla demokrasinin tesis edilebileceği ve toplumun farklı kesimlerinin aynı siyasal sistemin çatısı altında paydaşlar haline gelebileceği fikri zemin kaybetmiştir.

ABD siyasetinin en yıkıcı etkisi, bölgedeki mezhepsel zemini kışkırtmış olması ile açıklanabilir. Arap ülkelerinde Sünni ve Şii gerilimi artmış, siyasal ve toplumsal çatışma riski yükselişe geçmiştir.²³⁹ Devlet yapılarının zayıflaması, çoğulcu bir toplumsal yapının kabul edilmesinden ziyade, mezhepler arası şiddetin artmasına neden olmuştur.²⁴⁰

ABD'nin demokratik reform çabalarını desteklemekten giderek uzaklaşması, Ortadoğu ülkelerinin enerjilerini iç siyasete yönlendirmelerine, otorite ve güvenlik merkezli hiyerarşiyi güçlendirmelerine olanak sağlamıştır. Bu durum kısa dönemde istikrar sağlayabilir ama iktidarın hiyerarşik bir şekilde bir otorite merkezinde toplanması, toplumsal bölünmelerin, bölgesel dengesizliklerin ve ulus aşırı güvenlik sorunlarının daha da güç kazanmasına neden olmaktadır.²⁴¹ Öte yandan Amerikan polis devletinin canlanması, hegemonya değerlerinin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

²³⁷ Mansfield, 2011, ss.544-547

²³⁸ Anthony Arno, **Irak'tan Çekilmenin Mantığı**. Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Agora Yayınları , 2006, s.15.

²³⁹ Mansfield, 2011, s.566

²⁴⁰ Akbar, 1993, s.28.

²⁴¹ Mansfield, 2011, s.625.

Ancak bu ihlal “uluslararası kamuoyunu”, ortak küresel kurumların ve değerlerin, gerekli olduğu yönünde güçlü bir şekilde ikna etmiştir.

Diğer taraftan norm ve değerleri dışlayan ABD polis devletinin bir başka sonucu, ABD'nin bölgesel gücünün ve belirleyiciliğinin azalmasıdır. Peter Mansfield'in ifadesiyle; “Bölgenin siyaset yapıcıları ABD'nin iktidar merkezi olmaktan çıkıp yardımcılık rolünü oynamaya başladığını”²⁴² bile değerlendirmektedirler.

Sonuç olarak ABD, hegemon bir güç olmak için gerekli olan “ortak amaçlar” ve bu amaçlar doğrultusunda kurulan örgütler, ideolojik aygıtlar, resmi ve gayri resmi yapıları özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkin bir şekilde oluşturmuştur. Dönemsel olarak ABD hegemonyası tarafından vaat edilen özgürlük, pragmatik tahayyüllerin etkisi altında bulanıklaşmaktadır. Hegemonya esnek bir yapıda olduğundan, ortaya çıkan hegemonya krizleri yeni bir geçiş dönemi olarak tanımlanabilir niteliktedir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, iç ve dış politikanın birbirinden tamamen farklı olduğunu düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Dış politika da tek belirleyicinin karar alma mekanizmaları olduğu yönündeki geleneksel anlayışa karşın toplumsal yapıların da uluslararası ilişkilere etki edebildiğine yönelik varsayım gündeme gelmiştir. Bunun yanında, ABD tarafından sunulan siyasal ideallerin kaynağı, Amerikan toplumunun siyasal ve sınıfsal yapısı olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, Amerikan toplumunun yapısı ve sınıfsal ilişkileri, ABD dış politikasına etki edebilmektedir.

2.ABD’de Siyasal ve Toplumsal Dengeler

Yukarıda teorik olarak açıklandığı üzere toplumsal dengeler dış politika açısından belirleyici bir konumda bulunmaktadır. Hegemon gücün siyasal anlayışı sayılan bireysel haklar, hukuk, demokrasi ve özgürlükler, doğrudan toplumsal kesimleri ilgilendirmekte ve belli ölçüde de etkilemektedir. Bu araçlar, iktidarı yeniden üretme biçimleri olarak ve aynı zamanda toplumsal talepler olarak değerlendirilebilir. Söz konusu değerler, hegemonik merkez(ler) tarafından iktidar üretme tarzı olarak “ulusal

²⁴² Mansfield, 2011, s.623.

çıkarın” inşasına hizmet ederken, toplumsal talepler oluşturarak ilgili toplumun otorite karşısında haklı muhalefetini ve bir denge unsuru olma iddiasını da temsil etmektedir.

Örneğin 2016 Başkanlık seçiminde ABD’de çok taraflılığı ve uluslararası uzlaşma söylemini benimseyen Obama yönetiminin yerine, ekonomik açıdan milliyetçi ve siyasi olarak tutucu özellikleri nedeniyle belli ölçüde bir zihniyet darlığını temsil eden D. Trump kazanmıştır. Bu tercih Amerikan halkının, hegemonya değerlerinin kapsayıcılığından uzaklaşarak, ekonomik gerileme, korku ve güvensizlik ortamından güçlü şekilde etkileyebildiğini göstermektedir. Kısacası toplumun eğilimleri siyasal merkezleri şekillendirirken, söz konusu siyasal merkezlerde hegemonya değerlerinden kısmen uzaklaşarak, küresel hegemonya krizine neden olabilirler.

Hegemonik güç, devam etmekte olan çeşitli süreçlerin etkisi altında olduğundan hükümlerliliğinin yegâne dayanağı hegemonya değerleri değildir. Amerikalıların çeşitli nedenlerle kendi rollerini yeniden tanımlamaları veya ülkenin teritoryal hâkimiyetini sorgulamaları, ABD dış politikasının yüz yüze kaldığı konulardan birisini oluşturur.

Amerikan toplumundaki farklılıklar ve çelişkiler, kültürel ve ekonomik olarak üretken ilişkilerin, bütünüyle yukarıdan belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Dış politika başarısızlıkları ise, toplumun gözünde ABD’nin “yüksek misyonlarını” önemsizleştirmekte veya itibarsızlaştırmaktadır. Sonuç olarak, ABD’de hükümet etme biçimi, doğrudan Amerikan halkının özgün gereksinimlerine ve ikna olup olmamasına bağlıdır. Hükümet toplumun gereksinimlerini ve algısını dönüştüremediğinde, toplum hükümeti dönüşmeye zorlamaktadır. Bu nedenle Amerikan hegemonyasının ahlaki kapasitesinin bir belirleyeni de Amerikan toplumdur.

2.1.ABD Toplumunun Sınıfsal Yapısı

Daha öncede belirtildiği gibi hegemonyanın ilk olarak yerel ve toplumsal ölçekte inşa edilmesi ve toplumun hegemonya değerlerinin “doğal” taşıyıcısı olması gereklidir. Bu bölümde ABD toplumunun Amerikan hegemonyası ile ilişkisi değerlendirilmektedir. Amerikan toplumu, ülke siyasetinde tamamen normlarından ve değerlerinden yalıtılmış bir konumda değildir. Buna ilave olarak, çeşitli dönemlerde

gözlemlenen protesto eylemlerinden, ABD hegemonyasının zayıflamakta olduğu sonucunu çıkarmak için öncelikli olarak analitik ve politik bir ölçekte iktidar ve toplum ilişkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. ABD hegemonyasına toplumsal yapıdan kaynaklanan “tehditler”, etnik çeşitlilik, kültürel farklar, ekonomik dengesizlikler, bireyselleşme eğilimi ve elitist bir görünüm yaratan siyasal iktidar alanıdır.

Etnik çeşitlilik açısından değerlendirildiğinde Amerikan toplumu üzerine yapılan analizlerde iki eğilim öne çıkmaktadır. Birinci eğilime göre, ABD hegemonyasının “zemininin” güçlü olduğuna inanan muhafazakârlar, toplumsal yapının, siyasal ve kültürel olarak bütünleşmeye yatkın olduğunu iddia etmektedirler. İkinci eğilim ise ülke içerisindeki kültürel farklılıklar nedeniyle yüksek çatışma potansiyeli olduğunu düşünenlerdir. Bu düşüncüyü benimseyenler, Amerikan hegemonyasının gerilemesinin zamanla ülke içerisinde de zemin kazanacağını belirtmektedirler.

Buna göre, etnik çeşitlilik Amerikan hegemonyasının test edilebileceği alanlardan birisidir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası yükselişe geçen kimlik siyasetini ve ABD siyasi tarihinde yaşanan ırk ayrımcılığı mirası da düşünüldüğünde, ABD’nin hegemonya değerlerine toplumsal inancın devam edip etmeyeceği sorusu gündeme gelmiştir. 1980’lerin sonunda, ideolojik öteki kabul edilen komünizm “tehlikesi” düşüncesi ve onun yarattığı korku ve güvensizlik iklimi gerilerken, bütün bunlar tarafından pekiştirilen ulusal bütünlük duygusu da tehlikeye girmiştir. Bauman’ın ifadesiyle, “paylaşılan çıkarların” yerine “paylaşılan kimliğin” geçmesi,²⁴³ ulusal ortak kader fikrini belli ölçüde zaafa uğratmış görünmektedir.

Güncel olarak ABD toplumunun etnik yapısı analiz edildiğinde 2000 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, beyazların oranı Amerikan nüfusunun yüzde 70’ni, 2016 verilerine göre ise %61’ni, Afrika kökenliler nüfusun yüzde 12’sini,²⁴⁴ Asya kökenliler nüfusun yüzde 6’nı oluştururken, Hispanik kökenli nüfus bağlamında yıllar içinde büyük bir artış yaşandığı gözlenmiştir. 1950’den beri Meksikalı göçmenlerle

²⁴³ Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk*, Işık Ergüden (çev.), 2. Basım, İstanbul: Versus Yayınları, 2012, s.54.

²⁴⁴ **Population Distribution by Race/Ethnicity**, Mart 2016 (CRPS; Annual Social and Economic Supplement) <http://www.kff.org/other/state-indicator/distribution-by-raceethnicity/?currentTimeframe=0&sortModel=%7B%22colId%22:%22Location%22,%22sort%22:%22asc%22%7D>. (12.04.2017)

birlikte her on yılda bir, bu kesimde yüzde 50 oranında artış görülmektedir. 2016 verilerine göre Hispanikler ülke nüfusunun %18'ni oluşturmaktadır.²⁴⁵ Nüfus yapısının ve dengelerinin değişmesi, Amerikan iç/dış siyasetini de belli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, Güney ve Batı bölgelerinin nüfusunun artması, Amerikan popülizminin yükselişi ve Cumhuriyetçi partinin hegemonyasının daha çok destek bulması anlamına gelmektedir.

Ulusal siyasette, etnik çeşitliğin çok boyutlu olarak tartışıldığı bilinmektedir. Etnik çeşitlilik ve kültürel farklılaşma ABD için siyasi bir avantaj olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü bu şekilde Birleşik Devletlerin küreselleşmede, merkezi konumu güçlenecektir.²⁴⁶ Öte yandan, Huntington kültürel ve etnik farklılıkların, çatışma eğilimi yarattığı ve bunun ülke içinde refah düzeyini etkileyebilecek bir kriz potansiyeli taşıdığı iddia etmektedir.²⁴⁷

ABD hegemonyasına yönelen ikinci “tehdit” ise egemen sınıflar ile toplumsal kesimler arasında ekonomik uçurumun ortaya çıkmasıdır.²⁴⁸ ABD'nin eşitlikçi olmayan ve toplumsal olarak çelişkili bir yapısı vardır. Hiyerarşik bir toplumda, herkes *Amerikan rüyasını* gerçekleştiremez. Sınıfsal eşitsizliği azaltmak ise siyasi müdahaleyi gerektirir. Aksi halde, “statü paniği”, toplum düzeni karşısında “aykırılık” eğilimleri, pek de gizli olmayan haksızlıklara²⁴⁹ bağlı olarak siyasal davranışlar değişebilir. Amerikan sistemi tarihsel olarak ekonomik ilerleme ve bireysel mucizeler yaratma idealini temsil etmektedir. Ancak sınıfsal çelişkiler ve dengesizliklerin ortaya çıktığı durumlarda bu birleştirici kavrayış anlamını kaybedebilmektedir.

Örneğin İşçi örgütleri, yasalar, polis ve mahkemelerin güçlü müttefikleri olan sermaye kesiminin karşısında çoğu kez güçsüz durumda kalmışlardır. Hatta bazı durumlarda grevler, “hükümete ve halka karşı bir savaş” olarak bile tanımlanmış, polis gücünün yeterli olmadığı noktalarda askerler devreye sokulmuştur.²⁵⁰ Bu çatışma

²⁴⁵ **Population Distribution by Race/Ethnicity**, agk.

²⁴⁶ Maxime Lefebvre, **Amerikan Dış Politikası**, İsmail Yerguz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.99.

²⁴⁷ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Mehmet Turhan, Y. Z.Cem Soydemir (çev.), İstanbul: Minerra, 2006, ss.22-25.

²⁴⁸ CIA 2010 verilerine göre, ABD nüfusunun %15,1'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. CIA, “The World Factbook”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html> (12.01.2017).

²⁴⁹ Stephen Edgell, **Sınıf**, Didem Özyiğit (çev.), Ankara: Dost Kitapevi, 1998, ss.133-134.

²⁵⁰ Nevins, Commager, 2014, ss.337-349.

potansiyeli toplumsal aktörler arasındaki uzlaşa ve istikrar zeminini tehlikeye atmaktadır.

Buna ek olarak ABD toplumunda etnik, kültürel çeşitliklerinin ve ekonomik farklılıkların yanından bireyselleşme veya kolektif hareket etme eğilimi karmaşık ve çoğulcu toplumsal yapının hegemon yapı ile bağını test etmek için ideal alanlardan birisidir. Örgütlenme eğilimi aktif bir siyasal katılımı temsil ederken, bireyselleşme bir yönüyle yabancılaşma diğer yönüyle ise güç merkezinin çoğulculuktan tekelleşmeye kayması anlamına gelmektedir.

Tarihsel olarak İngiliz etkisi nedeniyle ABD toplumunu yalnızca bireycilik üzerinden analiz edenler, ABD sosyal tarihinin önemli bir boyutunu görmezden gelmektedirler. 1990'lı yıllardan itibaren, ABD toplumu bireyselliğe daha yakın görünmekle birlikte, bu durum biz dizi sosyal problemin tanımlanmasına da neden olmuştur.²⁵¹

Amerikan hegemonyasının geleceğinin sorgulanmasına neden olan toplumsal dinamiklere karşın, ABD hegemonyasının toplumda güçlü bir zemini olduğuna dair göstergeler de mevcuttur. Bunlar, siyasete ve devlete yön verebilecek düzeyde güçlü bir kapitalist sınıfın bulunması, siyasal bölünmeyi belirsizleştiren ve birlik duygusu yaratan “tehditler” ve Amerikan değerlerinin geniş toplum kesimleri tarafından ırk ve sınıf farklarını aşan bir ideal olarak kabul edilmesidir.²⁵²

ABD hegemonyası tarihsel olarak egemen sermaye çevrelerinin gelişimine paralel bir seyir izlemiştir. ABD’de egemen sınıf denildiğinde genellikle büyük tekeller, holdingler ve tröstler anlaşılmaktadır. Tekel konumu ile birlikte meşruiyet duygusunu geliştirecek olan siyasal yapıların oluşmasına öncülük eden egemen sınıflar, hükümetlerin iradeleriyle toplumsal taleplerin uyumlu görünmesine imkân veren kurumların ve normların inşasında öncülük etmişlerdir. Örneğin ABD İç Savaşı sonrası köleliğin ortadan kaldırılması ile siyasal katılımın önünün açılması, devlet örgütlenmesinin sınırlarının belirlenmesi, mülkiyet hakkı ile birlikte diğer hakların

²⁵¹ Francis Fukuyama, **Güven**, Ahmet Buğdaycı (çev.), Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998, s.272.

²⁵² Esasında Amerikan toplumunda ve özellikle orta Amerika’da “love it or leave it” (ya sev ya terk et) düşüncesi güçlü bir şekilde benimsenmiştir. Haluk Şahin, **Elektronik Prangalı Kadın: Fügen Gülertekin**, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2006, s.11.

anayasal olarak güvence altına alınması, sermaye mücadelelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Egemen gruplar, ulusal ve küresel kurumsallaşmaya öncülük etmenin yanında, siyasal sistem içerisinde merkezi ve istisnai alanların tanımlanmasına neden olarak, toplumsal çelişkilerin istisna kategorisine indirgenebilmesini sağlamış ve oydaşma görüntüsü yaratmıştır.

Weede, çıkar grupları ile seçilmiş siyasiler arasında asimetrik güçten ziyade gönüllü bir itaat ilişkisi bulunduğunu ifade etmektedir.²⁵³ Çıkar gruplarının sistem içinde ayrıcalıklı konumu, örgütlü olmayan diğer toplumsal kesimlerin daha kolay bir şekilde “istisna” konumuna itilmesine neden olmaktadır. Bu özellik ABD’nin kuruluş aşamasından itibaren kendini belli etmektedir. Amerikan siyasetinde ilk istisnai konu yerli Amerikalılar olmuş, daha sonra Afro-Amerikalılar istisna sınıfına dâhil edilmiştir. Yerli Amerikalıların dışlanabilir bir pozisyonda iken, Afro-Amerikalıların emeğine duyulan ihtiyaç nedeniyle anayasaya dâhil edilmesi gerekmiştir. İlk aşamada *anayasacılar*, farklı ırkların anayasal değerini *nicelleştirme* –beş kölenin oyu bir özgür insanın oyuna eşitlenmiş ve Kızılderilileri hariç tutma²⁵⁴ yoluna başvurulmuş, sistem içi *istisna* yaratılmıştır. Öte yandan, katı bir siyasal dışlama eğilimini belirsizleştirmek için ABD siyasal sistemi de belirli bir esnekliğe sahip nitelikte tanımlanmıştır.

Bununla birlikte ABD’de denge ve denetim mekanizması nedeniyle iktisadi çelişkiler yalnızca dışlama yolu ile değil kapsama yoluyla da aşılabilmektedir. İktisadi kaynaklı siyasi kriz çıktığında da devlet, işçi ve çalışanlara taviz vererek dengeyi sağlayarak sistemin düzenliliğini garantilemektedir.²⁵⁵ Örneğin, Roosevelt, iç siyasette sıradan yurttaş “adil düzen” vaadiyle iktidara gelmiştir. Bu bağlamda çiftler, işçiler, sosyalistler ve feministleri temsil eden Halkçı Parti’nin tabanına seslenmek amacıyla, yolsuzluk, rüşvet, ticari istismar konularının yanında, sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırmayı ve sanayideki tekelleşmeyi önlemek gibi amaçları seçim vaatlerine dâhil etmiştir. İşçi hakları konusunda maden işletmeleri ile işçiler karşı karşıya gelince

²⁵³ Weede, 2012, s.23.

²⁵⁴ Hardt, Negri, 2015, s.180.

²⁵⁵ Sweezy, 2014, s.17.

Roosevelt, işletmeciler anlaşmaya yanaşmazlarsa, işletmelerin devlet kontrolüne geçeceğini ve bu işletmelere askerlerle müdahale edeceği tehdidinde de bulunmuştur.²⁵⁶

Bu bağlamda sermaye çevreleri sistemin düzenliliğini tehdit eden bir eğilim sergilediklerinde devlet ve hükümet hakem rolüne bürünerek radikal siyasal bölünmelerin önüne geçebilmektedir. Amerikan hegemonyasının toplumsal dayanaklarından sayılabilecek olan diğer bir unsur ise ülke içerisinde “birlik” duygusu ve Amerikan değerlerine olan inançtır

Amerikan siyasal ve ekonomik normları tehdit edildiğinde ülkedeki “birlik” duygusu yükselişe geçebilmektedir. Maxime Lefebvre ifadesine göre; “Amerikan bayrağı kültü, her etnik gruptan kurban alan 11 Eylül saldırılarıyla ortaya çıkan derin vatanseverlik duygusu, entegrasyon siyaseti bağlamında gerçek başarılarıdır.”²⁵⁷ *Amerikanlaşma*, girişimciliğin kodlanmış bir hali olduğu kadar, Amerikan siyasal değerlerini de temsil eden bir kavramdır. Muhalifleri pasifize etmek veya “anarşist” olarak marjinalleştirmek için genellikle öne sürülen metafor, devletin *asli* konumu veya çıkar gruplarının talepleri değil Amerikan değerleridir. Amerikan değerleri, etnik ve sınıfsal referansların üstünde ve bütün meşru idealleri kapsama iddiasını da taşıdığı için, siyasal “ötekilik”, Amerikan demokrasisinin topyekûn tehdit edilmesi olarak kavramsallaştırılmış ve geniş toplum kesimleri de bu yönde ikna edilmiştir. Amerikan toplumu, ekonomik ve siyasal koşulları nedeniyle kendisini bir cazibe merkezi olarak görme eğilimindedir.

Yukarıda Amerikan hegemonyası ile toplumsal “zemini” arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır. Hegemonya değerleri, somut bir özellik gösteren kendi toplumsal dengelerine bağlı bir fenomendir. Ekonomik, etnik ve kültürel çelişkilerin artması hegemonya değerlerinin taşıdığı birleştirici anlamın aşınmasına neden olabilir. Ancak ABD hegemonyasının güçlü siyasi, ekonomik ve tarihsel bir zemini bulunduğundan ortaya çıkan her krizin, söz konusu hegemonik sistemi ortadan kaldıracabileceğini iddia etmek de mümkün değildir.

²⁵⁶ Nevins, Commager, 2014, s.420.

²⁵⁷ Maxime Lefebvre, **Amerikan Dış Politikası**, İsmail Yerguz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.99.

Örneğin 1999 Seattle protestoları, 2011 Wall Street eylemleri ve zaman zaman tekrarlanan siyahların protestoları gibi toplumsal tepkilerin ortaya çıkması Amerikan siyasetinin sembolize ettiği değerleri tartışmaya açmaktadır. Zira Amerikan toplumunda yükselen tepkiler, ABD siyasal ve ekonomik sisteminin yarattığı bariz sendromların sonuçlarıdır. Diğer taraftan tarihsel olarak ABD hegemonyası, sürekli tekrarlanan krizler üzerinden kendini yenilemiş ve toplumsal istikrarsızlıklar karşısında kapsayıcı ve müzakereci yaklaşımı daima canlı tutmayı başarmıştır.

Sonuç olarak Amerikan siyaseti, tarihsel olarak tek boyutlu ve iktidar merkezli şekillenmemiş, halkçıların, reformcuların, demokratların ve muhafazakâr liberallerin, sert çatışma ve mücadelelerine sahne olmuştur. Karmaşık toplumsal yapısı ile birlikte, endüstri tarihinin en büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını içinde geliştirmiş olan ABD’de, devlet yönetiminin bir denge ve denetim mekanizması içermesi, ABD hegemonyasının gelişmesi ve devamı için büyük ölçüde bir zorunluluktur.

Washington’un dış politika kültüründe, toplumun siyasal eğilimlerinin yanında, kurucu başkanların²⁵⁸ şekillendirdiği devlet sistemi bir ölçüde etkilidir. Bunun yanında yönetsel ve kurumsal yapıların ideolojik bakış açısı ve ekonomik çıkarları dış politikada güçlü bir etkiye sahiptir. Ayrıca Amerikan sisteminde, farklı güç merkezleri arasında rekabet ve çatışma, dış politikada farklı siyasal eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta ve ikili ilişkilere etki edebilmektedir.

2.2.Karar Alma Mekanizmaları ve Güç Dağılımı

Amerikan siyasal sisteminde iktidar paydaşları arasında iş bölümü ve denge öngörülmüş, dengesizlik çürüme sayılmıştır. Ancak dengesizlik yalnızca çürüme anlamına gelmemekte, sistem karşıtı muhalefetin ivme kazanmasına neden olabilecek bir tehlike olarak da algılanmaktadır. Siyasal yapının kapsayıcı ve birleştirici nitelikte olması veya görünmesi, hegemon bir sistemin temel özelliğidir. Bu nedenle siyasal müdahalelerin ve sınırlamaların, kapsama ve birleştirme hedefine dönük olarak yapılması gereklidir.

²⁵⁸ Örneğin Amerikalıların seçilmiş halk olduğuna inanan ve Bağımsızlık Bildirgesi’ni yazan Thomas Jefferson, Amerikan devletinin kuruluşunu bir çeşit aydınlanma ve kaba kuvvetin egemenliğinin sona ermesi olarak gören James Madison, Amerikan egemenliğini ve yayılcılığını doğal yazgı olarak gören John Adams kurucu başkanlardan bazılarıdır.

Siyasi nitelikli “ahlaki dürtülerin” her zaman canlı tutulabilmesi için karar alma mekanizmalarının ve güç dağılımının bunu yansıtan bir ayna işlevi görmesi gereklidir. Kitlelerin ikna edilmesi belli ölçüde kendi zihinlerinde etik bir siyasal model canlandırabilmelerine bağlıdır. Aşırı ihtiraslı yöneticiler, kontrol edilemez güce erişen bürokrasi ve egemen sınıfların hukuken ve siyaseten yalıtılmış özerkliği algısının oluşması, toplumların içinde yaşadıkları sisteme yabancılaşmalarına neden olur ve bu bağlamda hegemon düzenin devamlılığı açısından yönetsel yapının ve güç dağılımının toplumsal perspektiften görünümü önem kazanır. Bu nedenle sistem içi denge aynı zamanda bir meşruiyet kaynağıdır.

İlk olarak sermaye ve siyaset arasındaki dengelere ve çatışmalara odaklanılacak olursa, ABD’de ekonomik gücün, yasal mekanizmalar kullanılarak hem desteklenmeye hem de belli bir sınır içinde tutularak, kontrol edilmeye çalışıldığı tespit edilebilir. ABD ekonomi tarihinde, tekeller ve tröstlerin oluşması, beraberinde anti-tröst yasalarını gündeme getirmiştir. Sermayedarlar ise Kongre kararlarını, mahkemeye taşıyarak, bu mücadeleden çoğu zaman daha güçlenerek çıkmışlar ya da menfaat birliği kurmanın yeni yollarını aramaya koyulmuşlardır. Örneğin Roosevelt döneminde tröst aleyhinde yasal düzenlemeler yapılmış, ancak bu düzenlemeleri takviye edebilecek ek yasalar çıkarılmadığı için sermaye demokrasi karşısında kontrol altına alınamamıştır.²⁵⁹

Ekonomik liberallerin *laissez-faire* sistemini kısıtlamak istemeleri, anti-liberal bir komplo değil, bir yanda işçi sınıfının birleşmesi diğer yanda, tröst, kartel ve diğer kapitalist birimleri arasında bir denge kurulması arayışıdır. Kuramsal olarak *laissez-faire* sistemi her iki kesimin arayışlarına imkân vermektedir.²⁶⁰ Liberal sistemin ekonomik sınıfların çatışma halinde olduğu iddiasına yönelik “fobisi” ve bu sistemin “doğası” gereği uyumlu ve herkesin çıkarına işleyen bir model olduğu düşüncesi ABD’de yaşanan çatışma deneyimleri ile de kendini belli etmektedir. Liberal ekonomik sistemde gerekli yeteneklere sahip herkesin kazanabileceği varsayımı bulunmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik düzenlemelerde, tek taraflılık görünümünden kaçınma eğilimi vardır. Egemen ekonomik sınıfın hukuk yoluyla sınırlandırılması, devletin tek

²⁵⁹ Nevins, Commager, 2014, s.330.

²⁶⁰ Karl Polanyi. **Büyük Dönüşüm**. Ayşe Buğra (çev.), 9. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, ss.212-213.

değişkene bağlı bir aygıt olarak görünmesine engel olmaktadır, ancak egemen ekonomik sınıflar her zaman bu duruma kolayca uyum sağlayamamaktadır.

Örneğin Wilson döneminde, para piyasaları kontrol altına alınmak istendiğinde, bankerler kendi aralarında toplanarak, şirketlerin denetimini özel bir kurumun yapması gereğini vurgulamışlardır. Uzun tartışmalardan sonra, *Federal Reserve Act* ile sıkı sıkıya merkezin kontrolünde olmayan bir denetim mekanizması kurulabilmiştir. Bunun yanında 1914 *Clayton* anti tröst yasası onaylanmış ve şirket ilişkilerini kontrol edecek *Federal Trade Commission* kurulmuştur.²⁶¹

ABD’de sermaye siyaset bağları tarihsel olduğu kadar güncel bir gerçekliği de ifade etmektedir. Bu bağlamda Amerikan siyasetinde, askeri-endüstriyel gruplar ile hammadde sektörleri güçlü bir şekilde temsil edildiğini söylemek mümkündür. Özellikle Bush yönetimi ile hammadde sektörü arasında yakın bağlar bulunmaktadır. Bu bağlamda iki merkezi figür, Başkan Yardımcısı Cheney (Halliburton şirketi sahibi) ve Hazine Bakanı O’neil dikkat çekicidir. Hammadde kapitalistleri, Üçüncü Dünya’daki imtiyazları için askeri ve politik müdahaleleri desteklemektedirler.²⁶² Hegemon devletlerde genellikle askeri sektörler ile ülke ekonomisi ve çokuluslu şirketler arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Bu bakımdan kapitalist sınıfın, devlet ve özel şirketlerden oluşan otonom bir özellik taşıdığı da görülmektedir.²⁶³

İkinci olarak ABD’de siyaset ve yargı bürokrasisi arasında denge arayışı ve çatışma eğilimi, karar alma mekanizmalarında etkilidir. Roosevelt döneminde, 1883’den itibaren memurlar hakkında çıkarılan en önemli yasa olan *Hatch Act*’la birlikte, “zararlı siyasi faaliyetler” yasaklanmıştır. Bu dönemde, Yeni Düzen’in (*New Deal*) tedbirlerini çoğu zaman benimsemeyen Yüksek Mahkemenin *ıslah* edilmesi için başkan, yaşlı üyeleri emekli etmiştir.²⁶⁴ Yüksek Mahkeme Amerikan siyasal ve kurumsal sistemi içerisinde belirleyici bir noktada durmakla birlikte, anayasal sistem başkanın, gerek gördüğünde, Mahkeme’nin yapısını değiştirebilmesine de imkân vermektedir. Çünkü

²⁶¹ Nevins, Commager, 2014, s.451.

²⁶² Petras, 2006, ss.28-29.

²⁶³ Petras, 2006, s.35.

²⁶⁴ Nevins, Commager, 2014, s.491.

Yüksek Mahkeme, hükümetin kararlarını engelleyen birçok yasal düzenlemeyi onaylamamış, bu nedenle çok fazla anlaşmazlık ve çatışma ortaya çıkmıştır.²⁶⁵

Karar alma mekanizmalarında bir diğer aktör olan Kongre’de, orta ve üst düzey baskı grupları ve profesyoneller belli ölçüde temsil edilmektedir.²⁶⁶ Senato ve Temsilciler Meclisi’nden oluşan Kongre’nin, bazı atamaların yapılması, savaş ilan edilmesi, verilecek kredi ve yardımları karara bağlaması, dış politikayı denetleme ve uluslararası anlaşmaların onaylanması gibi yetkileri vardır. Kongre pratikte başkanın tercihlerine aykırı kararlar alabilir. Yürütme bazen Senatoyu aşmak için, anlaşmaların onaylanması zorunluluğunu kaldırma yoluna başvurmuştur. Buna “basitleştirilmiş anlaşmalar” (*executive agreements*) adı verilmektedir. ABD sisteminde uluslararası anlaşmalardan yalnızca yüzde 10’u genel usul kuralına uyularak hazırlanmaktadır. Yürütmenin Kongre’yi aşmak için Yüksek Mahkemeye başvurduğu da görülmektedir. Örneğin, Kosova Savaşı mahkeme tarafından onaylanmıştır. Öte yandan, Bush Afganistan ve Irak’a savaş ilan etmek için Kongre’den onay almıştır.²⁶⁷

Karar alma mekanizmalarında bir diğer önemli aktör, lobilerdir. Örneğin, ABD’nin Ortadoğu politikası Soğuk Savaş döneminden beri tutarsız olmuştur. SSCB’nin bu bölgeye sızmasını engellemek için tutucu Arap devletleri desteklenmiştir. Ancak çoğu zaman bu destek, ülke içerisinde iyi teşkilatlanmış ve İsrail yanlısı lobinin engellemeleri ile karşılaşmıştır.

Karar alma mekanizmalarında siyasal partiler öncelikli araçlardan biri kabul edilebilir. Ancak partiler, diğer aktörlerle çok sıkı ilişki içinde olduğundan toplumsal güç merkezlerinden ve devlet aktörlerinden tamamen bağımsız değildirler. ABD’de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar toplumsal, ideolojik ve ekonomik olarak farklı kesimleri temsil kapasitesine sahiptir. İki eğilim benzer küresel stratejilere sahip olmalarına karşın, farklı ekonomik ve sosyal kompozisyonları temsil etmektedirler. Bu durum dış politika ve hegemonya tarzlarında önemli farklılıklar da yaratmaktadır. Örneğin demokratlar dış politikada uluslararası dayanışmayı öne çıkarır ve “insani” müdahale fikrini esas alırken, cumhuriyetçilerde tek taraflılık eğilimi belirgindir.

²⁶⁵ Nevins, Commager, 2014, s.492.

²⁶⁶ Mills, 1974, s.8.

²⁶⁷ Lefebvre, 2005, ss.81-83.

Demokrat Parti, siyasal tabanı olarak, entelektüel ve liberal solun, sendikaların ve azınlıkların (Afro-Amerikanlar, Yahudiler, Katolikler, İspanyol ve Meksika kökenli halklar) desteğine sahiptir. Demokrat partili başkanlar, liberal enternasyonalizme yakın bir çizgide siyaset yapmaktadırlar. Cumhuriyetçi Parti ise, muhafazakâr ve Hıristiyan sağ kesimler ile güney ve batı bölgelerinin popülist eğilimlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Buna rağmen, her iki partinin arasında keskin ideolojik ve toplumsal sınırların bulunduğunu söylemek zordur. Siyasal sistemin dengeleyici özellikleri nedeniyle, örneğin Reagan döneminde, demokratların ve Clinton döneminde cumhuriyetçilerin egemen olduğu Kongre, genellikle tek bir güç merkezinden bahsetmek mümkün değildir. Çok merkezli karmaşık bir yapı gösteren ABD karar alma mekanizmalarında bürokratik rekabet, iktidar ve çıkar çatışmaları açık ve gizli bir şekilde devreye girmektedir.²⁶⁸

Genel olarak, ABD yönetimi ve dış politikayı dizayn eden aktörler arasında bilinç düzleminde bir farklılık olmadığı kabul edilirken, izlenen politikada hiç bir fark olmadığı varsayılmıştır. ABD dış politika okumalarında, hem sağ hem de sol eğilimler genellikle realist bir çerçeve kullanmaktadırlar. Çok az bir kesim bu çerçeveden uzaklaşabilmiştir. Buna karşın, ABD dış politika analizlerinde alternatif oluşturabilecek değerlendirmeler yapmak da mümkündür. Örneğin güney eyaletlerinde çok fazla etkin olan Cumhuriyetçi Parti ve George W. Bush iktidara geldiğinde, başlangıçta uluslararası sorunlara dâhil olmak konusunda oldukça isteksiz görünmüştür. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bu yaklaşım köklü olarak değişmiştir. Bu durumu analiz etmek için Bush yönetiminin ve Cumhuriyetçi geleneğin, güney ve dağlık eyaletlerdeki bölgesel kökenli anlayışı, önemli bir belirleyici faktör olarak ele alınabilir. Cumhuriyetçi Parti'nin hem yönetim anlayışı hem de yönetim tarzı, bu bölgesel eğilimlerden beslenmektedir. Bu eyaletler, beyaz nüfus çoğunluğuna ve askeri endüstriye ev sahipliği yapmanın yanında, Hıristiyan inanç sisteminin derin ve köklü²⁶⁹ olduğu toplumsal bir yapıya sahiptir. Sözü edilen bölgeler, vahiy inancı, kabadayılık kültürü, dayatmacılık ve

²⁶⁸ Lefebvre, 2005, ss.78-82.

²⁶⁹ ABD ordusunun büyük bölümü güney eyaletlerden gelen askerlerden oluşmaktadır. Bu eyaletlerde, savaşın dehşetinin (özellikle Ortadoğu'da) ilahi bir iradenin dünyaya yansımaları olduğu inancı yaygındır. Harvey, 2004, ss.158-159.

rantiye-kapitalizmi ile özdeşleşmiştir.²⁷⁰ Siyasal tabanın eğilimleri ve güç merkezlerinin hedefleri birleştiği zaman, ülkedeki hükümetin iç ve dış politikasına yeniden yön verebilir. Dolayısı ile iç ve dış politika, siyasal aktörlerin saf bir iradesi değildir, ülke içindeki heterojen toplumsal koalisyonun da etkisine açıktır.

Amerikan sisteminde, başkan ülkenin siyasetini belirleme konusunda önemli ağırlığa sahiptir. Başkanın ülkenin iç ve dış ilişkilerinin yürütülmesi ve istihbarat servisi gibi kurumlarda atama yapma gibi önemli yetkileri vardır. Bu kurumlar doğrudan başkana bağlıdırlar ve ona hesap verirler.

1939'da kurulan "Başkanın İcra Merkezi" içerisinde Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council, NSC) vardır ve üyeleri başkan, başkan yardımcısı, dışişleri bakanı, savunma bakanı, genelkurmay başkanı, istihbarat servisleri başkanı ve ulusal güvenlik danışmanıdır. Aynı zamanda, Ulusal güvenlik danışmanları güçlü bir yönetsel birimdir. Hem pratik hem de ideolojik olarak, ulusal güvenlik danışmanlarının yaklaşımı ABD siyasetinin tanımlandığı alanlardan biridir. Örneğin, Henry Kissinger (1969-1975), Brent Scowcroft (Ford ve Bush dönemi), Zbigniew Brzezinski (Carter dönemi), Colin Powell (Reagan dönemi sonu), Condoleezza Rice (Bush dönemi) öne çıkan isimlerdir. Danışmanlar, bürokratik işlemleri takip eder, bakanlıklar arası koordinasyon ve hakemlik yapar ve başkana çeşitli konularda görüş bildirirler. Diplomatlar, Hazine, Savunma, Adalet; Ticaret, Enerji bakanlıkları ve CIA, dış politika süreçlerini takip ederler. ABD'nin tehdit algısı veya güç kullanması eğilimi nedeniyle Pentagon'u dış politikanın, git gide önemi artan güçlü bir aktörü haline getirmiştir. Savunma Bakanlığı'na bağlı olmasına rağmen kara, hava ve deniz kuvvetleri arasında rekabet hiç eksik değildir.²⁷¹

Amerikan dış politikasında beyin takımı olarak tanımlanan 1500 civarında entellektüelden bahsedilebilir. Bu insanlar daha çok dış politika konularında görüş, değerlendirme ve analizlerde bulunan önemli dergilerde çeşitli yazılar kaleme alırlar. 1921'de kurulan ve *Foreign Affairs, Council on Foreign Relations* isimli kuruluş tarafından çıkarılır. Sol liberal eğilimli *Foreign Policy* 1970'te yayına başlamıştır olup

²⁷⁰ Agnew, 2005, ss.17-18.

²⁷¹ Lefebvre, 2005, ss.80-84.

Carnegie Endowment for International Peace tarafından yayınlanmaktadır. *Brookings Institution* merkez sol olarak tanımlanmaktadır. Merkez sağda ise, *Washington Quarterly*' vardır ve (*Center for Strategic and International Studies*) CSIS tarafından hazırlanmaktadır. Neoconlara yakın olan kuruluşlardan olan *Heritage Foundation*, *Hoover Institution* ve *The National Interest*, dış politika da kamuoyunu şekillendirmektedir. Pentagon'la yakınlığı ile bilinen *Rand Corporation* güvenlik ve savunma konularında ağırlıklı bir formasyona sahiptir. Bağımsız kuruluşlar ise, *Federation of American Scientists*, *Center for Defense Information* ve *Stimson Center* olarak sıralanabilir.²⁷²

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin politik hedeflerini ve aktörlerini tanımlamak, basit bazı indirgemeciliğe başvurmadan zordur. ABD'de dış politika nadiren monolitik bir özellik gösterir. Çünkü dış politika Milli Güvenlik Konseyi (National Security Council), Savunma Bakanlığı, nihai hakem olarak Başkan ve dolaylı olarak kamuoyu tarafından belirlenir.²⁷³ Ülkede karar mekanizmalarındaki çelişki ve rekabet, ABD'nin küresel konularda hazır bir "çözüm"ünün olmadığını gösterdiği gibi, politik kültürüne ilişkin keskin bir düzlemin bulunmadığına işaret etmektedir. Amerikan politik kültürü karmaşık bir konu olmakla birlikte, çeşitli lobilerin, çıkar gruplarının ve politik amaçlı eylem gruplarının yoğun baskısı dikkat çekicidir.

Kapitalist toplumlarda güç ve baskı kullanımı, doğrudan uygulanmakla kalmaz, aynı zamanda pazarı şekillendiren güçlerin zorlamaları yoluyla, dolaylı araçlarla da egemen sınıfın avantajları yönünde, ekonomik ve siyasal sistem manipüle edilir. Bu manipülasyonun izlerini takip ederek tek bir iktidar kaynağına ulaşmak zordur.²⁷⁴ Sözü edilen toplumlarda, ortak çıkarları değişken olan sınıflar, partiler ve çeşitli güç merkezlerini belirli ideallerle bir arada tutmak siyasetin genel işlevidir. Bu eğilim, sınıf dengesizliklerinin olduğu toplumlarda psikolojik bir kaçış sağlar.²⁷⁵ Bu nedenle, ABD'nin farklı karmaşık bir siyasi ve karar alma mekanizmasına sahip olmasına rağmen, ideolojik olarak tek bir söylem retoriği etrafında birleştiğini söylemek mümkündür.

²⁷² Lefebvre, 2005, s.84.

²⁷³ Parra, 2004, s.302.

²⁷⁴ Wood, 2003b, s.23.

²⁷⁵ Sweezy, 2014, s.79.

Sonuç olarak genellikle sermaye iktidarı ile özdeşleştirilen ABD'nin siyasal stratejisi, bundan daha geniş bir perspektife sahiptir. Tarihsel olarak sermayenin, toplumu ve siyaseti kuşatma çabalarına Roosevelt gibi muhafazakâr bir başkanın engel olabildiği gözlemlenebilir. Bunun yanında ABD hegemonyasını barış, düzen ve istikrar idealleri ile birlikte kurmuş ve çoğu Amerikan seçmenini de bu ideale inandırmıştır. Roosevelt'in "büyük sopası", Taft'ın "dolar diplomasisi"²⁷⁶ ve Wilson'un "küresel barış" ideali, birbirinden oldukça farklı stratejiler olarak düşünülebilir. Ancak ABD'nin "idealleri" bu farklılıkları önemsizleştirebilmektedir.

Bununla birlikte, ABD'nin diğer ülkelerle salt güç mücadelelerine ve ittifaklarına dayanmayan bir ilişki biçimi geliştirdiğini söylemek de mümkündür. Birleşik Devletler, dünya tasarıları olan ve bunun için gerekli kurum ve normların oluşmasına öncülük etmiş bir ülke olduğundan, diğer ülkelerin ve toplumların "ihtiyaçlarına" da yön verme iddiası taşımaktadır.

Soğuk Savaş sürecinde iki kutuplu sisteme güvensizlik ve yüksek tehdit algısı damgasını vurmuştur. 1990'lardan sonra ABD, kendi güvenliğini, çıkarlarını ve "sorumluluklarını" tüm dünyayı kapsayacak şekilde tanımlamakta olup Amerikan kurucu ideolojisinde var olan dünyaya yön verme iddiası, dış politikada güçlü şekilde kendisine yer bulmuştur. ABD'nin müttefik, rakip ve düşman ülkeleri de kapsayan bu yön tayin etme isteği, kendisine "doğal" ideolojik sınırlar belirlemesine engel olurken, aynı zamanda İran gibi merkezi eksenin dışında kabul edilen ülkelerin faaliyetleri ile yakından ilgilenmesine neden olmaktadır.

²⁷⁶ Nevins, Commager, 2014, s.453.

II. BÖLÜM: İRAN DIŞ POLİTİKASI

1.İran'da Devrim Süreci

İran, jeopolitik konumu, sahip olduğu enerji kaynakları, ideolojik ve siyasi etkinlikleri nedeniyle, küresel güç dengelerini doğrudan etkileme kapasitesine sahiptir. İran Orta Asya, Ortadoğu ve Hazar Havzası arasında stratejik bir bölgede yer almaktadır.

Şekil 2: İran Haritası

Kaynak: Iran Political Maps, <http://iranpoliticsclub.net/maps/maps11/> (12.09.2017).

İran dünyanın 17. büyük ülkesi olarak kabul edilmektedir. Ülke yüz ölçümü 1,684, 000 kilometre kare olarak ölçülen İran, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İspanya ve Portekiz'in toplam yüz ölçümünden daha geniş bir coğrafyayı kontrol

etmektedir. Dağlık arazi yapısı ülke sınırları açısından doğal bir tampon oluştururken, 800 km kıyı şeridi ekonomik olarak stratejik bölgelere açılmaktadır. İran coğrafi olarak üç tarafı dağlarla, bir tarafı okyanuslar çevrili muazzam bir kale görünümündedir.²⁷⁷ Jeopolitik konumu ve sahip olduğu kaynaklar nedeniyle küresel mücadelelere sahne olan İran, Ortadoğu’da ideolojik ve siyasi rekabetin merkezlerinden biri kabul edilmektedir. Bunun yanında Fars milliyetçiliği, Şii kimliği ve devlet geleneği, Tahran siyasetinin fay hatlarını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ülkenin bu özellikleri nedeniyle, İran devrimi bölgesel ve küresel nitelikte sonuçları olan bir gelişme kabul edilebilir.

İran’ı devrim sürecine götüren toplumsal dinamikler, devrim sonrası İran iç ve dış politikasının kimliğini ve karakteristiğini önemli ölçüde belirlemiştir. Humeyni ve çevresinin iktidara gelmesiyle kendi siyasal ve toplumsal programını inşa etme süreci başlamış olmakla birlikte, devrim uzun süre büyük bir bilmeceyi eseri olarak algılanmıştır. Çoğu zaman direk ve dolaylı olarak etkili unsurlar göz ardı edildiğinden devrim, siyasi spekülasyonlar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Devrimin “modernite karşıtı”, sofistike veya kendine has özellikleri öne çıkarılarak, modern dünya siyasetine bir alternatif getirdiği düşüncesi, hem İran’ın yeni siyasi aktörleri hem de İran’a dışarıdan bakan batılı düşünürlerce yüksek perdeden ifade edilmiştir.

Önemli olanın devrimin kimliği değil kendisi olduğu düşüncesi nedeniyle özellikle anti-emperyalist politikalara dayanan sol-komünist çevreler, devrime desteklerini açıklamışlardır. Örneğin *Ligue Communiste Revolutionnaire*’e (Belçikalı iktisatçı Ernest Mandel ile bağlantılı Troçkist Parti) devrimi desteklemiştir. Diğer yandan Michel Foucault İran’daki siyasi gelişmeleri, 1974-1976 Portekiz’deki anti-faşist devrim bağlamında değerlendirmiştir.²⁷⁸

Bunun yanında İran’da yaşanan olayları *gerici* ve *fanatik* olarak niteleyen kesimlerde farklı açıdan yine de tek boyutlu bir analiz zemininde değerlendirmişlerdir. Bütün bu sis perdesinin arkasında, İran’da devrimin siyasal ve toplumsal formasyonu ile

²⁷⁷ The Geopolitics of Iran: Holding The Center of a Mountain Fortress, <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-iran-holding-center-mountain-fortress> (14.11.2017).

²⁷⁸ Janet Afary, Kevin A. Aderson. **Foucault ve İran Devrimi**, Mehmet Doğan (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2012, s.316.

bu ikisinin siyasal etiğinin oluşumunda güncel olduğu kadar tarihsel gelişmeler önemli ölçüde belirleyici olmuştur.

1.1.İran’da “Şii Eylemciliğin” Yükselişi

Ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmeler küresel sistemde olduğu kadar ulusal ve toplumsal düzeyde de değişme dinamiği yaratır. Bu dinamik, politik ve toplumsal yapıların var olan konumuna etki eder. Bu etkiye kapalı yapılar, kendi içinde veya dışında kriz yaratma potansiyeli taşır. Bu kapalılık bazen uzun dönemli otoriter siyasal yapıları tanımlar. Çünkü otoriter sistemler, toplumsal talepleri siyasal bir *komplo* olarak değerlendirerek sınırlandırma eğiliminde olup bu eğilim değişim talebinin güçlenmesine neden olabilir. Siegel’e göre, değişim talebi, devrimci eylemleri tetikleyebileceği gibi bu eylemler dinsel kavramlarla da ifade edilebilir.²⁷⁹

1979 İran Devrimi, derin yankılar uyandıran ve sonuçları itibarıyla önemli izler bırakan bir siyasal gelişme sayılabilir. Diğer taraftan devrim kavramı kendi içerisinde bir takım tartışmaları da barındırmaktadır. Braudel’in dışavurumlar olarak tanımladığı süreç gelgitlerle doludur. Ona göre ifadesine göre,

Tarihçiler sıklıkla, ilk anlamı açısından şiddetli ve hızlı olaylara tahsis edilmesi gereken *devrim* kelimesini kötüye kullanmakla suçlanmaktadır. Fakat toplumsal olaylar söz konusu olduğunda, hızlı ile yavaş birbirinden ayırmak mümkün değildir. Nitekim onu muhafaza eden ve onu kırmaya uğraşan, bilinçli veya bilinçsiz yıkıcı güçler arasında bölünmemiş hiçbir toplum yoktur ve bu, için için süren ve uzun süreli olan bu çatışmanın içinde, devrimci patlamalar kısa ve sert volkanik dışavurumlardan ibarettirler.²⁸⁰

1979 yılı, İran siyaseti açısından devrim sayılabilecek bir dönüm noktasıdır. Toplumun değişik siyasal katmanlarının tepkisi ve başkaldırısı ile kültürel kodların birleşimi olan siyasal aktivizm, eski yönetici elitlerin iktidardan uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Bu nedenle, geriye dönüp bakıldığında, İran Devrimi’ne kesin bir başlangıç tarihi tespit etmek pek de kolay değildir. Aynı zamanda ulusal siyasette yalnızca iç politik koşullar da devrimsel dönüşümleri açıklamak için yeterli değildir. Bu bağlamda,

²⁷⁹ Paul N. Siegel, **Dünya Dinleri ve İktidar**, Selin Dingiloğlu (çev.), İstanbul: Yordam Yayıncılık, 2014, s.10.

²⁸⁰ Braudel, 2004, s.367.

İran'ın ekonomi politiği, batılılaşma süreci, küresel düzlemdeki siyasal dengeler ve mücadeleler ve İran'a özgü toplumsal ve kültürel düzlem, birlikte değerlendirilmelidir.

İlk olarak, Şiiğin İran Devrimin belirleyici ideolojik gücü olduğunu söylemek mümkündür. Şiiğin İran'dan ayrı düşünülemez bir kimliğe dönüşmesi, ulusal bilincin bir parçası haline gelmesi ve devrime giden süreçte eylemci bir kimliğe bürünmesi, uzun tarihsel evrelerin bir sonucudur. Şii düşüncesi, öncelikle İslam tarihinin en önemli ayrışmalarından biri sayılan Halifelik mücadelesi ile oluşmaya başlamıştır. 657 Sıffin Savaşı ile İslam toplumları siyasal olarak bölünmüş, 680 yılında Kerbela Savaşı'nda Şiiilerin üçüncü İmam olarak kabul ettikleri İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin bin Ali'nin yenilmesi ile de ayrı bir dini mezhep haline gelmiştir. Tarihsel perspektiften bakıldığında, Şii-Sünni ayrışmasının, İslami inanç ve yorum farklılıklarından ziyade, siyasal nitelikli çatışmalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Henry Curbin'e göre, "On iki imam Şiiliği, yüzyıldan yüzyıla İran'da Safevilerin ortaya çıkışına kadar, dini bir azınlık olarak yaşama deneyimlerini, kararsızlıklarını ve zulüm ve baskıya göğüs germeyi"²⁸¹ sürdürmüştür. Bu bağlamda, Şiiğin ikinci önemli evresi ise 1501'de İran merkezli Safevi Hanedanlığı (1500-1779) ile resmi mezhep haline gelmesi ile başlamıştır. Bu dönem, aynı zamanda Sünni İslam'ın merkezi sayılan Osmanlı Devleti ile Şii mezhebinin en büyük temsilcisi kabul edilen Safevi devleti arasında yoğun bir siyasi ve jeopolitik rekabete sahne olmuştur. Asaf Hüseyin'e göre, her iki devletten liderler, yaşanan rekabette var olan mezhepsel farklılığı istismar etmiş²⁸² ve liderlik rollerini pekiştirmek için kullanmışlardır.²⁸³ Safevilerin çöküşü ulemanın İran toplumu üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Çünkü Safevilerden sonra gelen hanedanlar, güçlü bir merkezi devlet organizasyonu oluşturamadığından ulema, örgütü ve liderliği ile toplumun merkezi güçlerinden biri haline gelmiştir. Merkezi devlet yapılanmasının zayıf olduğu Kaçarlar

²⁸¹ Curbin, 2013, s.77.

²⁸² Özellikle Safeviler döneminde İran'da Nakşibendilik tarikatı ortadan kaldırılmıştır. O dönemde Nakşibendiler kendi soylarını Hz. Ebubekir ve Hz. Ali'ye dayandırıyorlardı. Bu ise Şii inancına aykırı bir dini varsayımdır. Albert Hourani, **Batı Düşüncesinde İslam**. Celal A. Kanat (çev.), İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, s.192. Bunun yanından iki ülke arasında özellikle Irak üzerinde nüfuz ve hâkimiyet mücadelesi mezhep eksenli farklılıklar üzerinden yürütülmüştür. Osmanlı döneminde yaşanan mezhepsel gerilim, mücadele ve ittifak arayışları için bkz. Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Şii-Sünni İttifakı**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

²⁸³ Asaf Hüseyin, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**. Taha Çevdet (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s.43.

döneminde (1779-1924) ise resmi otorite, yerelle ilişkilerini ruhani liderler, aşiret reisleri, toprak ağaları ve tüccarlar aracılığı ile yürütmüştür.²⁸⁴

Şiilik yaklaşık olarak beş yüz yıldan beri İran'da var olan resmi mezheptir.²⁸⁵ Şii inancını taşıyanlar teolojik olarak, güncel olayları yaşanan değişimlere göre yorumlayacak bir "rehberliğe" ihtiyaç olduğu iddiasındadırlar. Bazı Şiiler bu görüşü benimsememekle birlikte, dini yorumun sürekliliği ve dini önderliğe ihtiyaç olduğu düşüncesi, geniş Şii topluluklarınca kabul görmektedir. Yanılmaz olduğu düşünülen İmamlar, sıradan Müslümanların takip etmesi gereken üstün nitelikteki kişiler olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce, Şii hukuk okulunun gelişmesine yol açmıştır.²⁸⁶

Şiilik içinde farklılıklar ve muhalif düşünceler arası çatışmalar, *velayeti-fakih* düşüncesinin gelişmesine zemin hazırladığı gibi teorik dini tartışmalar, rejim sorunu haline gelerek²⁸⁷ İran Devrimi'nin önünü de açmıştır. Bununla birlikte, tarihsel olarak Sünni din adamlarının örgütlenme şeklinin aksine Şii düşüncesinde İmamlara dayandırılan ve devletten görece özerk konumda bulunan bir din adamları sınıfı bulunmaktadır. Abrahamian'ın da belirttiği gibi tarihsel olarak Şii ulemanın, özerk dini örgütlenmesinin yanında *merci-i taklid* olarak toplumsal ve hukuki bir statüsü bulunmaktadır. Din adamları cami, türbe ve diğer dini vakıflar aracılığı ile geniş bir toplumsal ağı kontrol etmektedirler.²⁸⁸

Şii din adamlarının toplumsal olarak sahip olduğu nüfuza karşın uzun süre devlet ile çatışma eğilimi sergilemedikleri ve hatta ortak hareket ettikleri de söylenebilir. Yukarıda belirtildiği gibi Kaçar Hanedanlığı döneminde, devletin yerelle ilişkilerini yürüten ana unsurlardan birisi de Şii ulema'dır. Yine de İran'da dini otoriteler siyasal iktidarlar tarafından belirlenmediği için, mollalar devletin doğal bir uzantısı haline gelmemişlerdir. Devlet otoritesinin gazabına karşı belli çekinceleri olan dini ulema, aynı zamanda topluma yabancılaşmamış bir örgütlenme oluşturmayı da

²⁸⁴ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.20.

²⁸⁵ Henry Curbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, Hüseyin Hatemi (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.74.

²⁸⁶ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Yavuz Alagon, Tanıl Bora (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.226.

²⁸⁷ İsmail Safa Üstün, "İran İslam Cumhuriyeti", s. 35

www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/84/77 (12.06.2016).

²⁸⁸ Abrahamian, 2008, ss.20-21.

başarabilmiştir. Devletin otonom ve askeri gücü karşısında, ulema müttetik veya muhalefet olarak kendi özerkliğini çoğu zaman gözetme eğiliminde olmuştur.

Bunun yanında, 19. yüzyıldan itibaren batılı düşünceler Müslüman devletlere ve toplumlara etki etmeye başlamıştır. Fransız Devrimi'nin yarattığı *Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik* sloganına dayanan değişim fikri, farklı ideolojik formlara bürünerek monarşilerin meşruiyet sınırlarının yeniden ve anayasal olarak belirlenmesi gerektiği yönünde bir eğilimin yayılmasına neden olmuştur. Abrahamian'ın belirttiği üzere, 1840'lı yılların sonunda Nasrettin Şah, eğitim amacıyla İranlı örgencilerin Avrupa'ya gönderilmesine, Fransa ve Belçika'da temsilciliklerin açılmasına ve Hıristiyan misyonerlerinin İran'da faaliyette bulunabilmelerine imkân sağlamıştır.²⁸⁹

Diğer taraftan 1906 Meşrutiyet Devrimine²⁹⁰ giden süreçte, ulema sınıfının da siyasal olarak etkin olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, İran'da bulunan bir Rus bankasının bir mezarlığı satın alması Necef'te büyük protestolara neden olmuş, bu sırada Kazaklar tarafından bir din adamının öldürülmesi sonucunda dini ulema, banka inşaatı durdurulmadığı takdirde dini hizmetleri vermeyeceklerini ve greve gideceklerini belirtmiştir.²⁹¹ Böyle bir sonucun ortaya çıkmasının nedeni, örgütlü ve hiyerarşik ulema sınıfının toplum ve siyasal aktörler üzerinde nüfuzunu koruyabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Şii eylemciliğini esas harekete geçiren neden ise Meşrutiyet sürecinde (1905-1907) İran'da başlayan modernleşme hareketi olmuştur. Meşrutiyet ve sonrasında kabul edilen anayasa, İran'ı istikrara kavuşturmaktan ziyade yeni bir kargaşa zemini de yaratmıştır. Siyasi kargaşa ortamının devam etmesi sonucunda, Muhammed Rıza Şah'ın babası Rıza Şah, Kaçarlar dönemine son vererek 1925 yılında iktidarı ele geçirmiştir. Rıza Şah'ın ekonomik, toplumsal ve eğitim alanında başlattığı modernleşme süreci,

²⁸⁹ Abrahamian, 2008, s.55.

²⁹⁰ İran'da, aydınlar arasında artan batılı fikirlerin etkisi, ekonomik sorunların aşılabilmesi ve 2500 yıllık monarşi sisteminin yönetsel yetersizlikleri gibi nedenlerle 1905 yılında Tahran'da başlayan halk isyanı, kısa süre içerisinde ülkenin diğer kentlerine de yayılmıştır. Bu süreçte, ordu güçleri ile hürriyetçiler karşı karşıya gelmiş, Anayasaya dayalı meşruti bir sistem talepleri protestolara neden olmuş ve çok sayıda gösterici hayatını kaybetmiştir. Yapılan protestolara ulema ve esnaf da destek vermiş ve Muzafereddin Şah, 5 Ağustos 1906 tarihinde Şah Kanun-ı Esasinin ilan etmiştir. Böylece İran'da, mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmiştir. Selda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket:1906 Meşrutiyeti", *A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2002, Cilt.20, Sayı. 32, ss.143-161, s. 145-150.

²⁹¹ Abrahamian, 2008, s.59.

aynı zamanda Ulemanın siyasal muhalefet olarak sesini yükseltmesine de neden olmuştur.

Meşrutiyet sonrası ilk olarak liberal kesimler, anayasanın öngördüğü şekilde laik reformların devam etmesi, kadın haklarının iyileştirilmesi ve ulemanın anayasal olarak sahip olduğu yetkilerin kısıtlanması için mücadele ederken, ulemanın buna tepkisi liberal kesimleri lanetlemek olmuştur.²⁹² Pehlevi rejiminin dini geleneğe karşı radikal sayılabilecek eylemleri özellikle Şii inancında bir ekolün merkezi sayılan Kum kentine 1926 yılında Rıza Şah'ın eşi ve kızının başörtüsüz bir şekilde yapmış olduğu ziyaret, şiddetle protesto edilmiş, Rejim ve ulema ilk kez böylelikle karşı karşıya gelmiştir.²⁹³ İlave olarak medreselerin kapatılması, dini kıyafetlerin kullanılmasına sınırlama getirilmesi, matem törenlerinin yasaklanması ve kadınların örtünmelerine getirilen yasaklar, ulema ve muhafazakâr toplumsal kesimlerle, devletin arasında mesafenin “düşmanlık” ilişkisine evrilmesine neden olmuştur.²⁹⁴ Ulemanın modernleşme, kadın hakları ve Müslüman olmayan azınlıklar ve özellikle de Bahaîler konusunda hem devlet hem de liberal çevrelere karşı duruşu, 1979 yılındaki İran devrimine kadar giden süreçte çoğunlukla istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.

Şii eylemciliğinin, Meşrutiyet devriminden sonra üç ana eksen üzerinden hareket ettiğini söylemek mümkündür. Siyasi modernleşme ve kadın hakları, yabancı şirketlere verilen imtiyazlar ve özellikle İngiltere'nin ülke içindeki politik nüfuzu ve ulema sınıfının toplumsal etkinliğini ortadan kaldıracabilecek iktisadi ve toplumsal değişim projeleri, Şii eylemciliğin muhalif olarak konumlandığı konuların başında gelmektedir. Bu süre içerisinde Şii ulema, aynı zamanda siyasal alana kendini entegre etmeyi de başlamış bir siyasal aktör gibi davranmanın yollarını da yavaş yavaş keşfetmiştir. Örneğin ulema, 1951 millileştirme hareketine başlangıçta destek vermiş, daha sonra siyasal dengelerin dönemin hükümeti aleyhine gelişmekte olduğu ortaya çıkınca da bu desteği kesmiştir.

²⁹² Abrahamian, 2008, s. 68.

²⁹³Resul Caferian, “Geçmişten Günümüze Kum Kenti”, Metin Bozan (çev.). **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2007, Cilt: 9, s. 27, ss. 309-322, s.314.

²⁹⁴ Caferian, 2007, s. 314.

Otoriter siyasal yönelimin bastırmakta veya kendine tabi kılmakta hayli zorlandığı Şii eylemciliğinin siyasal bir aktöre dönüşmesi, bu nedenlerle birlikte düşünüldüğünde çok da tesadüfi değildir. Devrim sürecinde Şii eylemciliğinin öncü isimlerinden biri konumunda olan Ali Şeriatî'nin ifadesiyle din, geçmişte kapalılık, sınırlama, donukluk ve pasiflikle özdeşleştirilmiştir.²⁹⁵ Şeriatî'ye göre, “dinin yorumunun anlaşılma biçimini ve tarzını değiştirmeli, toplumun bütün kabiliyet ve yeteneklerini, topluma hâkim olan dinin gücüyle birlikte adaletin, ilerlemenin ve gelişmenin gerçekleşmesine”²⁹⁶ çalışmalıdır. Eylemci kişiliği ile öne çıkan Şeriatî devrim süreci öncesinde, “İran'ın özgürleştirilmesi” için, Ayetullah Talegâni, Mehdi Bazergan ve Yedullah Sehâbi'nin kurmuş oldukları “İran Hürriyet Hareketi”ne de katılmıştır.²⁹⁷

Şii eylemciliği, teokratik ve politik gelişmelere dayalı bir refleks olarak ele alınabilir. Şii inancı, sadece dini bir inanç sistemi değildir; sömürgeci siyasal egemenlik tarzının ürettiği bir ideolojik formasyonu içerisinde barındırmaktadır. Şii inancının kolektif hafızasında, haksızlığa itiraz etmek güçlü bir imgedir.²⁹⁸ Şii ideolojisine, teolojik ve siyasal geçmişin tamamlandığı yönünde bir inanç nüfuz etmiştir. Hz. Ali'nin halifeliğinin şehit edilmesi dolayısıyla protesto fikrinin devamı olan Şiilik bu yönüyle nihai sonuca ulaşmamış, yarım kalmış ve tarih boyunca “ayaklanma eğilimini” devam ettirmiştir. Şii inanç sistemine göre, Hz. Ali'nin bütün Müslümanların meşru lideri olmayı (dört halife döneminde) “başaramamış” olması, Şii tarihsel evriminde ağır bir gölge olarak kalmıştır. Şii inancına göre adaletsizlik arttığında, karizmatik bir lider

²⁹⁵ Şeriatî'ye göre Şii eylemciliği, Hz. Ali'nin yönetimi/velayetine, İmamet'e, adalete, bekleyiş ilkesine, mercilik kurumuna, taklide, imam naipliğine, ekonomik örgütlenmeye, yas tutmaya, şehitlik fikrini canlı tutmak için Aşure'ye ve Şiilerin kendini koruması için takiyye ilkelerine dayalı olarak yürütülmelidir. Aynı zamanda Ali Şeriatî Sünni mezhebini “devlet İslamı” olarak ifade eder ve siyasi eylemcilik potansiyelini, Şii mezhebinin bir özelliği olarak tanımlar. Ali Şeriatî, **Ali Şiası Safevi Şiası**, Ankara: Fecr Yayınları, 2009, ss.14-17.

²⁹⁶ Ali Şeriatî, **Kapitalizm**, Yakup Arslan (çev.), İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004, s.72.

²⁹⁷ Şamil Öçal, “Retoriğin Kışkırtıcı Gücü: Ali Şeriatî'de Din, Modernizm ve Geleneğin Özgürleştirici Yorumu”, Bayram Ali Çetinkaya (ed). **Dini ve Felsefi Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu**. cilt: 1. İstanbul, 2012, ss.349-362, s.351.

²⁹⁸ Bunun yanında Ayetullah Humeyni'nin Hokumat-e İslami (İslami Hükümet) kavramsallaştırmasının yeni bir yaklaşım olduğu, Şii geleneğinde içkin bir devrimciliğin bulunmadığı ve Ulemanın siyasal bir aktör haline gelmesinde inanç sisteminin değil siyasal koşulların belirleyici olduğu düşüncesi de İran çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Bkz. Bayat, 2006, s. 188. Şii geleneğinin Şeriatî'nin dikkat çektiği özgün özellikleri, özerk din adamları sınıfı ve geleneksel söylemlerin modern siyasal gündemle ve kavramlarla harmanlanması neticesinde, Şii düşüncesi devrimde öncü bir rol alabilmiştir. Örneğin, Devrim sürecinde aktif olan kadınların mobilizasyonunu sağlamak için Kerbela'da Savaşî'nin simge isimlerinden olan Hz. Zeynep ve Hz. Fatıma ile özdeşleştirdikleri ve İslam için savaşan kadınlar olarak tanımlandıkları görülür. Serpil Üşür, **Din, Siyaset, Kadın ve İran Devrimi**, İstanbul; Alan Yayıncılık, 1991, s.208

ortaya çıkacak ve yarım kalmış tarihsel gelişimi tamamlayacaktır. İran sisteminde Ali ve *İmamiye*'ye dayandırılan karizmatik bir liderlik ve otorite, kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır.²⁹⁹

Devrim sürecine giderken, hem Şiilikle ilgili sembollere çok fazla yer verilmiş hem de Humeyni tarafından genel ve üst bir dil kullanılarak, İslam'a çok fazla vurgu yapılmıştır.³⁰⁰ Şiiliğin, Meşrutiyet dönemi ile şekillenmeye başlayan protesto geleneği, Humeyni tarafından ABD'nin kınanması için retoriğe dökülerek, karşısına dürüst ve adaleti savunan hükümdar olgusu yerleştirilmiştir. Aynı zamanda, ruhban sınıfının siyasete karışması düşüncesi, Şeriati ve Suruş gibi devrimin entellektüel kesimi tarafından tartışılırken, Humeyni tarafından hayata geçirilmiştir.³⁰¹

Devrim sonrası, İran Anayasası'nın 12. maddesinde resmi din olarak İslam ve resmi mezhep olarak *İmamiye* değiştirilmez bir hüküm olarak belirtilmiştir.³⁰² İlk defa Safeviler döneminde resmi din olarak kabul edildikten sonra Şii inancına dayalı İslam, resmi din haline gelmiştir.³⁰³ Daha yalın bir ifadeyle, Şiiliğin ilk evrelerinden itibaren *imamlara* gösterilen ve onları neredeyse insanüstü varlıklar olarak takdim eden inanç sistemi³⁰⁴ de düşünüldüğünde, resmi mezhep anlayışı dini lideri siyasal sistemin merkezi haline getirmiştir.

Devrimi şekillendiren Şiilik düşüncesi, geleneksel Şiiliğin basit bir tekrarı değildir. Dinsellikle ideolojinin bir sentezi olan devrimci Şiiliğin, kırsal kesimleri de içine alan bireyselleşme ve siyasallaşma anlamı da taşıdığı iddia edilebilir. 19. yüzyıldan itibaren "sekülerleşen" Şiilik, 1970'li yıllarla birlikte radikalleşme eğilimi göstermiştir. Militan ve Mesihçi Şiilik ideolojisi, kendinden önceki dönemi edilgen yapıda olduğu gerekçesi ile eleştirmiştir.³⁰⁵ Buna paralel olarak, hem devrim sürecinde hem de İran-İrak savaşı sırasında, şehitlik ve kendini feda etme kavramları güçlü bir

²⁹⁹Hamid Dabashi, **The Green Movement in Iran**, New Brunswick: Transaction Publishers, 2011, ss.66-68.

³⁰⁰Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", **Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii- Sünni İlişkileri Sempozyumu**. 27-29 Eylül 2013, Çorum, ss.141-164, s.146.

³⁰¹ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, İsmail Yerguz (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.40.

³⁰² Onat, 2013, s.151.

³⁰³ Hourani, 2014, s.289.

³⁰⁴ Hourani, 2014, s.228.

³⁰⁵ Khosrokhavar, Roy, 2013, s.37.

retorik değer taşımıştır. “Her yer Kerbela” sloganı, devrimde en sık kullanılan ve halk üzerinde g¼c¼l¼ tesir bırakan ifade olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶

şii eylemciliği ile birlikte Devrim öncesi İran tarihinde en dikkat çekici unsur, kuşkusuz ki siyasal alanı kilitleyici nitelikteki otoriter iktidar yapısıdır. Muhammed Rıza Pehlevi, uluslararası siyasetin ve ekonomi politiğin merkezleri tarafından kabul görmüş, fakat toplumsal muhafazakâr eğilimlere uyumlu olmayan politikaları İran toplumu ve özellikle de ulema tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Diğer taraftan, uluslararası ekonomi-politiğin bir realitesi olarak ham madde tedarikçisi ülkeler, endüstriyel olarak gelişmiş ülkelerin gayri resmi nüfuzu altında bulunmaktadırlar. Braudel’in de ifade ettiği üzere, “endüstrileşme, zaten gelişmiş olduğu yerde gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerle diğerleri arasındaki uçurum genişlemektedir.”³⁰⁷ Bu farklılığa çeşitli düzeylerde tepki veren ve Üçüncü Dünya ülkeleri kabul edilen ülkelerde ya milliyetçi ya da dini siyasal retorik hızla yükseliş geçebilmektedir. Milliyetçilik, Batı tarzı otoriter bir modernizasyon, dini siyasal açılımlar ise din kurullarına dayalı ve Batı’nın kültürel ve siyasal egemenliğine karşı bir söylem geliştirerek tabana yayılmayı hedeflemiştir. Her iki tepkinin oluşmasında, küresel ekonomi-politik ve Ortadoğu özelinde petrol endüstrisi üzerindeki egemenlik mücadelesi belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda, İran Devrimi’ndeki itici unsur şii eylemciliği olarak kabul edilse de, aynı zamanda İran’ın iktisadi olarak yarı-sömürge görünümünde olması, ülke siyasetinin İngiltere, ABD ve Rusya arasında nüfuz alanı olarak değerlendirilmek istenmesi ve bunun yarattığı toplumsal tepkiler de devrim sürecinde önemli rol oynamıştır.

1.2.İran Sanayiinin Yükselişi ve Devrimin Ekonomik Nedenleri

Devirme giden süreçte belirleyici olan iktisadi nedenler; İngiltere ve ABD’nin İran petrol kaynaklarını kontrol altında tutma isteği ve bu nedenle İran siyasetinde uyguladığı baskının yarattığı toplumsal tepki, şah’ın uyguladığı ekonomik reformların

³⁰⁶ Onat, 2013, s.148.

³⁰⁷ Braudel, 2004, s.369.

beklentileri karşılamaması ve olumsuz ikincil etkileri, İran'da yerli ve yabancı büyük sanayi çevrelerinin gelişimine imkân veren ekonomik yapılanmaya karşı küçük esnaf ve tüccarların memnuniyetsizliği ve köylerden büyük kentlere akın eden yeni bir sınıfın ortaya çıkması olarak özetlenebilir.

İran siyasi ve ekonomik olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı etkisine girmiştir. İran'da geniş petrol kaynaklarının tespit edilmesi, özellikle İngiltere'ye büyük ekonomik imtiyazlar sağlamıştır. İngiliz-Pers petrol şirketi³⁰⁸ (Anglo-Persian Oil Company-APOC) Abadan rafinerisini kurmuş, daha sonra bu şirket İngiliz hükümeti tarafından millileştirilmiştir.³⁰⁹ Entegre tesislerin kurulmasıyla birlikte modern petrol endüstrisi hızlı bir gelişim sürecine girmiştir.

Buna ilaveten, kırsal kesimde yaşanan daralma da hızlı bir göç yaşanmasına neden olmuş ve kır-kent dengesi değişmeye başlamıştır. Bayat'a göre Tahran'da Devrim arifesinde 50'ye yakın yeni yerleşim yeri oluşmuştur.³¹⁰ Hızlı sanayi gelişimi, ekonomik dağılımdaki yapısal sorunlar nedeniyle, var olan ekonomik uçurumun artmasına neden olmuştur. Bunun yanında kırsal kesimlerden göç edenler, yeni kent ortamında "yabancılaşma" geniş bir İslam cemaatine mensup olma duygusu ile ancak dengeleyebilmişlerdir.³¹¹ Bu şekilde Şiilik, siyasal muhalefetin dili olmaya aday haline gelmiştir.

Petrol endüstrisi yabancı sermaye etkisi ile gelişirken, 1870'lerden itibaren İran'da yerli üretimin ve küçük işletmelerin de üretim kapasitesini arttırarak yabancı pazarlara yönelik üretim yapmaya başladığı görülür. Bu nedenle 19. Yüzyıl, İran ekonomisi için yabancı yatırıma dayalı sanayi ile yerli üretime dayalı küçük esnaf ve üreticilerden oluşan iki sermaye çevresinin temelini atıldığı bir dönem olarak

³⁰⁸ 1901'de İngiliz William Knox D'Arcy 60, İran Şahı ile 60 yıllık petrol arama imtiyazı anlaşması yapmıştır. 1908'de Mescid-i Süleyman şehrinde büyük bir petrol sahasının bulunmasından sonra APOC, kurulmuştur. 1913 yılında Abadan şehrinde kurulan rafineri, ülkenin petrol kapasitesinin boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 1914 yılından şirketin %52 oranında hisseye İngiliz hükümeti satın almıştır.

³⁰⁹ Hatice Doğan, "İran Siyasi Tarihi", Soyalp Tamçelik (ed). **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri** içinde. Ankara: Gazi Kitapevi, 2014, ss.3-58, s.20.

³¹⁰ Bayat, 2006, s.120. Şehirlerin coğrafi olarak genişlemesi İran-İrak Savaşı sırasında da devam etmiştir. 1979-1982 yılları arasında Tahran'ın büyüklüğü iki katına çıkmış, yaygın gecekondulaşma ve "devrimci konutlar" şehri kuşatmıştır. Savaş yerinden edilmiş kalabalıklar yaratırken aynı zamanda toplumsal ve ulusal olarak yeni bir bütünleşme ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Said Amir Arjomand, **After Khomeini**. New York: Oxford University Press: 2009, s. 123

³¹¹ Hourani, 2014, s.519.

tanımlanabilir. İki ekonomik kesim arasında var olan ideolojik çatışmanın yanı sıra ekonomik rekabet faktörü de gruplar arası önemli bir mücadele alanı olarak öne çıkmaktadır.

Esas olarak 1870'lerden itibaren İran'da tekstil, ipek ve halı üretimine dayanan bir tüccar kesimi oluşmaya ve İngiltere ve Rusya pazarına düşük maliyetli ürünleri sunmaya başlamıştır. Bu bağlamda, küçük ölçekli atölye ve evlerde de pazar için üretim sürdürülmüştür. Aynı tarihlerde, üretim ve vergi gelirlerinin artırılması ümidiyle yabancı yatırımcılar ülkeye çağrılmış ve kendilerine çeşitli imtiyazlar tanınmıştır. Baron Julius Reuter, 1872 yılında ülke sanayiinin geliştirilmesi, tarım alanlarının sulanması, bankacılık faaliyetlerinin başlatılması ve para basılması gibi çok önemli kazanımları, önemsiz meblağlar karşılığında elde etmiştir.³¹² Yabancı sermayenin ülkeye girişi ve muazzam ölçüde elde ettiği imtiyazların siyasal olarak yansımaları bulması uzun zaman almamıştır. Dini liderlerin de desteğiyle, tütün isyanı olarak adlandırılan toplumsal tepki ortaya çıkmıştır.³¹³ 1891-1892 yılları arasındaki tütün protestoları ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak yeni bir dönemin başladığının işaretidir.³¹⁴

Yabancı yatırımların İran'da çeşitli ekonomik alanlarda etkili olmaya başlamasından itibaren, ekonomik imtiyaz ve bunun karşısında toplumsal tepki süreci devam etmiştir. Bu dönemde, yerli burjuvazi ve yabancı yatırımcı İran kaynaklarına el koyarken, yerli küçük esnaf çeşitli sektörlerde gelişme kaydetmiştir. Egemen sınıf ve Şah, ulusal bir kalkınmayı gerçekleştirememekle birlikte, yerli ve yabancılardan oluşan modern bir sanayi oluşturmuş, bu şekilde sınıfsal çatışmaların da önünü açmıştır. Bu bağlamda, 1906'da Enzeli'de grevler yapılmış, Tebriz'de matbaa, elektrik ve tramvay işçileri düşük ücretleri protesto etmiştir. Ancak, petrol sanayiinin gelişimi ve çalışma koşullarının aşırı derecede kötü olması, çalışanların siyasal muhalefeti güçlü bir şekilde ortaya koymaları için gerekli zemini daha da güçlendirmiştir. 1946 yılında

³¹² Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları*, Selim Önal (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.48.

³¹³ Kinzer, 2014, s.49.

³¹⁴ Y. Doğan Çetinkaya, "Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler", Y. Doğan Çetinkaya (der.). *Ortadoğu: Devrim, Direniş, Emperyalizm* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss.13-63, s.37.

Abadanlı işçilerin çalışma koşulları ile ilgili protestolarına İngilizlerin tepkisi, muhalif Arap aşiretleri örgütleyerek protestocuların bastırılması şeklinde olmuştur.³¹⁵

Bu dönem aynı zamanda İran siyasetinde çeşitli ideolojik grupların faaliyetlerini arttırdığı ve milliyetçi ve komünist eğilimli hareketlerin etkili olduğu bir dinamizm ortaya çıkmıştır. SSCB'nin ideolojik nüfuz oluşturma arayışları ve özellikle İngiltere'nin İran siyasetini belirleme çabalarının toplumsal olarak yarattığı tepki ile birlikte, 1951 yılında milliyetçi lider Muhammed Musaddık'ın İran petrolünü millileştirme kararı sonrası İran siyaseti yeni bir döneme girmiştir. İngiltere'nin İran'ı işgal tehditleri ve ABD'nin arabuluculuk çabalarına rağmen millileştirme kararından vazgeçmeyen Musaddık, ABD'nin öncülüğünde planlanan bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu durum aynı zamanda ABD açısından, İngilizlerin nispi olarak bölgesel gücünün azaldığı bir ortamda kendi rolünü pekiştirmek amaçlı bir eğilim olarak tespit edilebilir.

Ortadoğu ülkeleri genellikle petrol kaynaklarına dayalı bir ekonomik gelişme izlediğinden, sanayide petrol şirketlerinin kontrolü güçlüdür. Musaddık'a göre, İran'daki petrol endüstrisinin gelişmiş olmasına karşın, ülkenin teknik gelişmesine, sanayiine ve halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine bir katkısının olmamasının nedeni, yabancı şirketlerin kaynakları sömürmesi olmuştur.³¹⁶

İran'da millileştirme çabası, İngiliz-ABD ortaklığı tarafından akamete uğratılmıştır. Musaddık döneminde İran petrolünün millileştirilmesi daha sonra, ABD açısından etkili bir uyarı niteliği taşımıştır.³¹⁷ Musaddık'ın iktidarını koruyamamasına karşın, 1957 yılından itibaren, Amerikan, İngiliz, Fransız şirketlerinin yanında, İtalyan devlet şirketi AGIP'le birlikte kurduğu konsorsiyumlar sayesinde National Iranian Oil Company, (Ulusal İran Petrol Şirketi) petrol sanayiinde "değerli deneyimler" kazanmıştır.³¹⁸

Bununla birlikte İran, Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırmasıyla sonuçlanan millileştirme sürecinden önce İngiltere ile yapılan anlaşmalarına göre daha avantajlı

³¹⁵ Kinzer, 2014, s.72.

³¹⁶ Kinzer, 2014, s.155.

³¹⁷ Mansfield, 2011, s.399.

³¹⁸ Mansfield, 2011, s.400.

yeni bir ortaklık anlaşması yapmış ve bir dizi ekonomik yeniden yapılanma sürecine girmiş olmasına rağmen, ekonomik açıdan toplumsal beklentileri karşılayacak düzeyde bir gelişme gösterememiştir. Örneğin Şah, 1963'te beş yıllık bir kalkınma planını yürürlüğe koymuş ve "Ak Devrim" olarak adlandırdığı ve çeşitli sanayi alanlarının geliştirilmesini ve alt yapının geliştirilmesini hedeflemiştir. Manuel Castells'e göre; "Ak Devrim, ekonomiyi ve toplumu modernleştirmeye yönelik ve ABD'nin de desteğini alan, oluşmakta olan yeni küresel kapitalizme bağlanmak şeklinde amaçlanmış bir projeye yola çıkan iddialı bir"³¹⁹ girişimdir. Bu bağlamda, su ve elektrik kullanımının yaygınlaştırılması, teknik okullar ve fabrikaların açılması ve sosyal hizmet ağının oluşturulması gibi somut ilerlemeler kaydedilse de toprak reformu ile birlikte köyden kente göç ve işsizlik sorununun önüne geçilememiştir.³²⁰

1973 yılında OPEC, petrolün satış fiyatını %300 oranında artırmıştır.³²¹ 1974 yılının sonunda ise, Arap-İsrail çatışması nedeniyle başlayan petrol boykotuna katılmamakla birlikte, ithal edilen ürünlerin fiyatlarında artış meydana geldiği için İran, aradaki farkı telafi etmek amacıyla petrol fiyatlarını yukarı çekmiştir. Çünkü ithalatın artan maliyeti ekonomide enflasyona neden olmuştur. Bu dönemde Şah, ülkesini önde gelen sanayi ülkelerinden biri yapmak ve bölgesel lider ülke konumuna getirmek hedefine yönelmiştir. Ancak, harcamaların askeri alana kaydırılması ve ABD'nin silah satışı konusunda İran için hiçbir kısıtlama getirmemiş olması, ekonomik hedeflerin askıda kalmasına neden olmuştur. Sanayileşme hedefi, kaynakların askeri alana kaydırılması ve tehdit algısının artması ile ikinci plana düşmüştür. Uluslararası siyasi rekabet nedeniyle ABD yönetimi, İran askeri gücüne ihtiyaç duyduğundan, ekonomik dengesizliklere Şah'ın kalkınma planı bir çözüm getirmemiştir. Bir başka sorun ise, uygulamada hedeflenen kalkınma planının dışına çıkmış olmasıdır. Peter Mansfield'in belirttiği gibi, "aynı zamanda altyapının ve sanayileşmenin geliştirilmesi üzerinde duran İran'ın 1973-1978 beşinci beş yıllık kalkınma planındaki devlet giderlerine ilişkin ilk tahmin iki katından fazla"³²² bir artış göstermiştir. Devletin mali dengeleri sağlayamamasının nedeni, yüksek oranda askeri kapasitesini artırma arayışında olması

³¹⁹ Manuel Castells, **Kimliğin Gücü**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.26.

³²⁰ Selin Çağlayan, **İran: Mehdi'yi Beklerken**, İstanbul: Cinius Yayınları, 2012, s.106.

³²¹ Hourani, 2014, s.482.

³²² Mansfield, 2011, s.402.

ile açıklanabilir. Askeri harcamalar yatırım alanında değil de satın alma şeklinde olduğu için, bu harcamaların ekonomiye katma değeri olduğunu söylemek zordur. Askeri kapasitenin artması ise ekonomiden ziyade siyasal hedefleri kısıktıcı niteliktedir.

Özellikle petrol endüstrisi ve kaynakların paylaşımı konusunda yaşanan çatışmalar, İran siyasetinde derin bir etki bırakmış ve toplumu sömürgeci dış güçlere karşı bir yörüngeye kaydirmiştir. Anti-sömürgeci siyasetin İran'da yükselişinin diğer nedenleri arasında, ülkenin diğer Ortadoğu ülkelerine kıyasla güçlü bir sol hareketi içerisinde barındırmasının da etkisi sayılabilir. Şii din adamları, Pehlevi rejimine karşı muhalefet yürütürken bir taraftan da modernleşme karşıtı bir söylemi benimsemişler diğer taraftan da özellikle sol kesimin kullandığı anti-sömürgeci retoriği kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Bu şekilde yaşanan siyasal ve ekonomik mücadelede Şii ulemanın merkezi bir rol üslendiğini söylemek mümkündür.

1.3. Devrim ve Siyasi Eğilimler

İran'da siyaset ve din ekseninin yoğun bir şekilde iç içe geçmesinde, ulusal ve uluslararası siyasal mücadeleler, toplumsal ve ekonomik yaşamda artan hoşnutsuzluklar belirleyici olmuştur. Aynı zamanda milliyetçi, sosyalist ve liberal farklı eylem biçimleri ile Şiilik geleneği, İran toplumunda Soğuk Savaş boyunca oldukça fazla rağbet görmüştür.

Devrim öncesi İran, Şii eylemciliğini harekete geçiren bir dizi olay ve hayal kırıklığına sahne olmuştur. Sovyet yayılcılığının bir sonucu olarak Marksist eğilimli Tudeh partisini örgütlemesine İngilizlerin tepkisi, din adamlarını siyasal açıdan teşvik etmek olmuştur. Büyük güçlerin kendi jeopolitik rekabetlerini, Şii gruplar aracılığıyla sürdürme çabası, ülkede siyasal kutuplaşmanın ciddi oranda artmasına neden olmuştur.³²³ Musaddık'ın 1953 yılında iktidardan indirilmesinden sonra İran, ABD açısından Batılaşmanın örnek modeli olarak değerlendirilmiştir. Bunun en önemli nedeni yine Şah tarafından, Ulusal Cephe ile SSCB bağlantılı kabul edilen Tudeh Partisi'nin faaliyetlerinin kontrol altına alınmaya çalışılması ve siyasal olarak sınırlandırılmasıdır. Özellikle karakollar, elektrik santralleri ve barajlar gibi ülke için

³²³ Çağlayan,2012, s.78.

stratejik noktalara saldırılar düzenleyen Tudeh sempatanları genellikle idamla cezalandırılmış ve 1972 yılında örgütün yöneticilerinin de içinde yer aldığı 72 kişi idam edilmiştir. Diğer taraftan, iktidar giderek kişisel olarak Şah ile özdeşleşmeye başlamıştır. Artan ekonomik gelirlere rağmen, siyasi yapının meşruiyeti sağlanamamış ve Batı karşıtı dini ve milliyetçi eğilimlerin güçlenmesi de engellenememiştir.

1963 yılında Ulusal Cephe'nin feshedilmesi, muhaliflerin gayri resmi araçlara yönelmesine neden olmuştur. Reformları hem anayasaya aykırı hem de İslami olmamakla eleştirmekte olan Humeyni, Güney Irak'ın Şii nüfusunun yoğun olduğu bölgeye sürgün edilmiştir. Şah'ın muhalefeti bastırma çabaları gizli polis SAVAK'ın eylemlerine dayanırken, ülkede iktidar giderek meşruiyetini daha da fazla kaybetmiş ve Batılı şirketlerin bir uzantısı olarak gösterilmeye başlanmıştır.

Buna karşın, modernizasyon sürecine hız veren Pehlevi yönetimi, eğitim alanında yaptığı reformlarla, özellikle kırsal kesimde okuma yazmanın yaygınlaştırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Modernleşme süreci Rıza Şah döneminin devamı niteliğindedir.³²⁴ Fransız Medeni Kanununun kabulü ulemanın hukuki ayrıcalıklarının ve bu alandaki etkinliğini azaltmış, modern vergi sistemi dini vergi gelirlerinin düşmesine neden olmuş, yeni açılan okullar ise medreselerin üstünlüklerini ve etkisini sınırlandırmıştır.³²⁵ Bu nedenlerle reform çabalarına en büyük tepki dini otoritelerden gelmiştir. Bu kesimlerin sözcüsü olarak Ayetullah Humeyni, siyasal sahnedeki yerini yavaş yavaş olgunlaştırmaya başlamıştır.

1975 yılında Şah'ın iktidarını sağlamlaştırmak ve ülkeyi istikrara kavuşturmak için kurduğu Diriliş Partisi, amacına ulaşamadığı gibi tam tersi yönde bir etki de yapmıştır. Devletin bürokratik yapısında hâkimiyeti sağlayan Parti, ekonomik ve siyasi çalkantıların önüne geçememiştir. Yüksek enflasyon, işsizlik ve küçük esnaf ve tüccarların büyük sermayeye duydukları öfke yine tırmanmaya devam etmiştir.

Bunun yanında aşırı harcamalar, alt sınıflar kadar orta sınıfların da yönetime karşı bir cephede yer almasına yol açmış, ancak hem Şah hem de Batılı gözlemciler

³²⁴ Rıza Şah döneminde özellikle peçe ve *cadurun* yasaklanması ve kadınların kamusal yaşamda görünürlüklerinin artması Ulemanın tepkisini çekmiştir.

³²⁵ Asef Bayat, **Ortadoğu'da Maduniyet**, Özgür Gökmen, Seçil Deren (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 169

ortaya çıkan muhalif ittifakı hafife almayı sürdürmüşlerdir. Bu dönemde otoriter modernleşme, milliyetçilik, sol ve İslami sol gibi eğilimlerin olduğu siyasal yapıyı zayıf bir ittifaka zorlamıştır. Toplumsal öfke ve çoğunluğun duyduğu hoşnutsuzluk, daha ziyade dini kesimlerce dile getirilirken, aynı zamanda bu kesimin elinde bulunan gayri resmi örgütler aracılığıyla, toplumsal hareketliliğin merkezi dini örgütlerde yoğunlaşmıştır.³²⁶ Humeyni Paris'e sığındıktan sonra Batı medyasının dikkatini de üzerine çekmiş, bu arada İran'da grevler ve protestolar yoğunlaşmıştır. James C. Scott'a göre;

Şah ve çevresinin ehlikeyif yaşamı, özel alışveriş dükkânları, tatil kaplıcaları ve av köşkleri, parti hastaneleri, ayrıcalıklı evleri ve dayanıklı tüketici malları, çocuklarının eğitim avantajları, kibirlilikleri ve toplumsal mesafeleri, devlet bütçesini temellük etmeleri, rüşvetçilikleri ile güvenli mekânlarda yaşam sürerken, muazzam bir toplumsal öfke söylemini ateşlemiş olmalıdır.³²⁷

Protestolar Şah'ın ülkedeki etkisini hızla ortadan kaldırırken, hedef alınanın yalnızca Şah değil, yakın müttefiki olarak görülen ABD de toplumsal öfkeden payını almıştır. İsyanlarda kullanılan "kahrolsun Amerika" sloganı da bu öfkenin bir yansımasıdır. "Kahrolsun Amerika" sloganının yanında Şah, Şiiilerin tarihsel olarak nefretini çeken Yezid'e benzetilmiş ve "yeni Yezid" olarak tanımlanmıştır.

Bu süreçte Şah'ın sert tedbirleri ve tavizleri kitlelerin birikmiş öfkesi karşısında işlevsizleşmiş, beklenen dış destek de (ABD'den) gelmeyince, 16 Ocak 1979'da Şah geri dönmek üzere Tahran'dan gizli ve sessizce ayrılmıştır. Humeyni ise, bir siyasal aktör olarak İran toplumunun ekonomik ve siyasi öfkesini güçlü bir şekilde temsil etmeyi başarmıştır.

Siyasi, ekonomik ve tarihsel nedenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan 1979 İran Devrimi, belli ölçüde Ortadoğu'da etkisini hissettirmiştir. İran Devrimi, 1917 Bolşevik Devrimi'ne benzetilmiş olup İran sınırlarını aşarak tüm Müslüman toplumlara örnek olabileceği varsayılmıştır.³²⁸ Buna karşın Devrime, Batı izolasyonu ve ekonomik

³²⁶ Mansfield, 2011, ss.455-459.

³²⁷ Scott, 1995, ss.302-303.

³²⁸ Mansfield, 2011, ss.455-459.

nedenlerle çok kısa ömür biçenler de olmuştur. Devrimin Ortadoğu'ya yayılması veya kısa sürede sönecek bir kıvılcım yaratması beklentilerinin her ikisi de gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda, belirli bir kontrol oluşturduktan sonra, devrim ihracı arzusunun açıkça dile getirilmesiyle komşu ülkelerde de ciddi endişeye neden olmuştur.

Devrim sonrası ülke içindeki dini-hiyerarşik yapı, politik ve sosyal alanda önemli değişiklikler yoluyla güçlenerek kurumsallaşmıştır. 1979-1989 arası dönemde Humeyni'nin İran siyasetine damgasını vurduğunu söylemek mümkündür. Rejimin yapısına muhalif olan siyasal ve dini aktörlerin³²⁹ büyük bir bölümü pasifize edilmiş, anayasal düzen Humeyni'nin dini yorumuna göre yeniden belirlenmiş, ulema ülkedeki en büyük ekonomik sınıfa dönüşmüş, medya Şah dönemini aratmayacak şekilde baskı altına alınmış ve toplu tutuklamalar ile idamlar yaşanmıştır.

Bunun yanında, Humeyni dönemi yaşanan çatışmalar, sonraki döneme ilişkin birtakım ipuçları da barındırmaktadır. Devrim'den sonra başbakan olan Mehdi Bezirgan, Fransız yönetim modeline uygun bir anayasanın İslami kimlikle birlikte yürürlüğe konulması gerektiğini savunuyordu. Liberal laik çevreler ile geçmişte Musaddık'a yakın duran kesimi temsil eden Başbakan, Humeyni'nin İslam Cumhuriyeti yaklaşımını benimsememiştir. Ancak Humeyni açısından, Bezirgan hükümeti yalnızca bir ara dönemi ifade etmektedir. Şah'ın ülkeden ayrılmış olması bütün iktidar paydaşlarının etkisini kaybettiği anlamına gelmediği gibi devrimden beklentileri birbirinden oldukça farklı olan kesimlerin bulunduğu bir ortamda kurulan Ulusal Cephe Hükümeti de devrim kadrolarının yerleşmesi için yalnızca bir zaman kazanma aracı olarak değerlendirilmiştir.

Ulusal Cephe hükümeti iktidarda iken Humeyni tarafından örgütlenen mekanizmalar, siyasette ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devrim Konseyi ve Merkezi Komitesi ve Devrim Mahkemesi gibi örgütlenmeler hükümetin icra

³²⁹ İran'da Muhalif din adamlarının toplumla temasının engellenmesi için ev hapsi uygulamasına başvurulmuştur. Geçmişte, Muhammed Kazım Şeriatmedari ve Ayetullah Montazeri gibi önemli isimler ev hapsine mahkûm edilirken 2000'lerde muhaliflerin internet siteleri, bloke edilmektedir. Ayetullah Yusuf Sanei, Ayetullah Ali Muhammed Dast gheib (Hamaney'in yönetsel performansının değerlendirilmesi çağrısı yapmıştır) ve Ayetullah Asedullah Bayat Zencani (kendisi su içmenin orucu bozmadığını fetvasını veren kişidir) gibi İran'da muhalif olarak biline din adamları çeşitli filtreleme sistemleri ile internet üzerinden sansüre maruz kalmaktadırlar. Gül Atmaca, "Sistemle Çatışma Sürecinde İran'da Muhalif Din Adamları", **ORSAM**, 05.10.2010. <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/1180?s=orsam%7Cturkish> (12.05.2107).

etmesi gereken bir çok konuda yetkili olduğundan Bezirgan'ın siyasal etkisi giderek azalmıştır. Yine de demokratik sistemi tamamen reddetmeyen ancak ruhani liderin konumunu güçlü şekilde vurgulayan bir anayasal sistem ortaya çıkmıştır. Bu anayasal sistem, daha sonra İran'da Muhafazakârlar ve Reformcular olarak tanımlanan iki ana siyasal akımın ortaya çıkmasının da nedenidir.

4 Haziran 1989'da İran dini lideri Humeyni'nin ölümü gerçekleştiğinde, İran siyaseti de kendi içerisinde belirgin ayrılıklar göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Humeyni'nin oğlunun da içerisinde yer aldığı bir grup, Batı karşıtlığına dayanan bir stratejide ısrar etmekteydi. Diğer yandan başka bir grup, Humeyni'nin mirasına sadık kalarak ekonomik öncelikler açısından İran'ın ilişkilerini normalleşmesi gerektiğini savunuyordu. İktidar devri, Uzmanlar Meclisi'nin eski başbakan Hamaney'i yeni dini lider olarak ataması ve iki ay sonra Meclis sözcüsü Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ile gerçekleşti.³³⁰

Buna göre, devrimi yapan kadro kendi içerisinde üç ana fraksiyona bölünmüştür. İslamcı sol, İslamcı sağ ve farklı muhafazakâr kesimlerden oluşan bu gruplar, rejimin yoluna nasıl devam edebileceği konusunda görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir.³³¹ Temel konu, Humeyni'nin mirasının ne kadarının sahiplenileceği ile ilgidir. Zira Humeyni'nin mirası, İran halkının sömürgecilere karşı duruşunu da temsil ettiğinden³³² tamamen yok sayılması mümkün olmamıştır. Humeyni'nin mirasını reddetmek aynı zamanda İran halkının isyancı ruhuna itiraz anlamına geldiğinden, reform çabaları, rejimin değerleri ile çatışmadan yürütülmeye çalışılmıştır. Ortaya çıkan yeni siyasal aktörler farklılıklarını tanımlarken, Humeyni'nin mirasını sahiplenerek bunu yapmaya özen göstermişlerdir. İran'daki siyasal olgulardan birisi de Humeyni'nin bir anlamda kişisel olarak meşruiyet kaynağı haline gelmesidir. Siyaset aracılığı ile "aşkın" bir kimlik kazanan Humeyni, İran'da merkezi iktidarın güçlü bir sembolü olarak geleneksel siyasal öğretiyi temsil etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin kendi biçimine ve kurucu Lideri olarak kabul edilen Humeyni'ye göndermede bulunmayan

³³⁰ Mansfield, 2011, ss.465-466.

³³¹ Çağlayan, 2012, s.247.

³³² Mansfield, 2011, ss.465-466.

herhangi bir siyasal retorik meşru sayılmamaktadır. Bunun yanı sıra, İran'ın ve çehresinin siyasal şartları da oldukça fazla değişimden geçmiştir.

2.İran Siyasetinde 1989 Sonrası Dönem: Siyasi, İktisadi ve Toplumsal Yapı

1979 sonrası İran siyasetinin önemli bir dönüşüm yaşadığı tespit edilebilir. Ancak diğer taraftan, toplumda var olan siyasi ve iktisadi çelişkilerin tamamen ortadan kalktığını söylemek de mümkün değildir. Rejimin toplumsal kesimlerin kendini ifade edebileceği ölçüde esnek bir şekilde kurgulanmaması, siyasal muhalefetin revizyonist bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Muhalefetin sistem içimde kalarak, aşamalı tavizler yoluyla siyasal ve toplumsal değişimi hedeflediği görülmektedir.³³³

Sözü edilen revizyonist eğilim, belli dönemlerde reformcu bir kimliğin de taşıyıcısı olmuştur. Bu siyasal eğilimin temsilcilerinin özetlemek gerekirse, Batı ile ilişkilerde ılımlı bir çizgide duran ve ekonomik sistemin yeniden düzenlenmesini savunan Haşimi Rafsancani (1989-1997), kültürel ve siyasal alanda köklü bir değişim vaadi ile seçilen Muhammed Hatemi, (1997-2005) seçimi şaibeli bir şekilde kaybettikten sonra “Yeşil Hareket” gibi büyük bir toplumsal tepkinin ortaya çıkması ile adından söz ettiren Mir Hüseyin Musavi ve ılımlı-muhafazakâr olarak tanımlanan Hasan Ruhani (2013) ilk akla gelenlerdir. “İslami sol”, “İslami liberal” ve ılımlıların sistemin sınırlarını zorlayan açık bir toplum, siyasi ve ekonomik yozlaşmaya karşı bir duruş, devletin sınırlarının belirlenmesine yönelik talepleri bulunmaktadır.³³⁴

Reformcu kesimin toplumsal tabanı, büyük kentlerde yaşayan ve görece ekonomik olarak gelişmiş durumda olan orta sınıflar, büyük sermaye çevreleri ve üniversite öğrencileri olarak sıralanabilir. İran rejimi, tarihsel olarak Fars milliyetçiliği mirasını da taşıdığından reformcu siyasal kanadın, çeşitli etnik ve dini gruptan unsurlara ulaşma çabası vardır. Bunun bir sonucu olarak, Hatemi döneminde, farklı dini ve etnik gruplara yönelik olarak ılımlı bir söylemin öne çıktığı gözlemlenmektedir.

³³³ Yüksel Taşkın, “İran: Yol Ayrımında Bir Devlet ve Toplum”, Y.Doğan Çetinkaya (ed). **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 219-267, s.233

³³⁴ Taşkın, 2014 , s. 233.

Diğer taraftan Muhafazakâr olarak tanımlanan kesimler ise, din adamlarının önemli bir bölümü, devrim sonrası oluşan bürokratik ve askeri unsurlar, kırsal kesim ile *Bazaar* şeklinde genelleştirilen küçük üretici ve tüccarları temsil etmektedirler. Bu iki eksen dışında kalan siyasal kesimler ise çoğunlukla rejim tarafından radikal unsurlar olarak kabul edilmiştir.

İran siyasetinin dinamizmine yön veren kesim Reformculardır. Batı ile ilişkiler konusunda ılımlı bir çizgide duran Rafsancani seçildikten sonra, mutlak bir güç sahibi konumunda olamamıştır. Soğuk Savaş sonunda Cumhurbaşkanı koltuğuna oturan Rafsancani, küresel eğilime uygun olarak ekonominin devlet eliyle yönetilmesi anlayışını terk edilerek özel girişimciliğin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ekonomik hareketliliğin yanında Rusya ile stratejik,³³⁵ ekonomik ve teknolojik işbirliği ve bölgesel ve küresel sistemle uyumlu hareket etme çabası Rafsancani dönemine damgasını vurmuştur.³³⁶ İlimliler tarafından engeller etrafından dolanarak aşılmaya çalışılmış, ekonomik sistemin dönüşümü ve İran ekonomisinde söz sahibi olup sürgüne gönderilen kişilerin geri dönüşüne imkân yaratmak belli bir ihtiyat payı da bırakılarak hedeflenmiştir.³³⁷

Reformcuların en önemli “aktörü” Hatemi’nin farklı profili, seçim kampanyasından itibaren kendini belli etmiştir. Seçim kampanyasında, "sivil toplumu" geliştirmek, ekonomik koşulları iyileştirmek ve “medeniyetler arası diyalogu” tesis etmek konularını öne çıkarmış, bunun yanında özgürlükler alanını genişletmeyi vaat etmiş, hukukun egemenliği, siyasal çoğulculuk ve kadın hakları konularında açık toplum anlayışını bir adım ileri taşımıştır. Hatemi, halkla yakın temas halinde olmaya da özen göstermiştir. Bunun yanında Hatemi, Batı’ya sıcak mesajlar vermiş, Batı medeniyetinin önde gelen düşünürlerden övgüyle bahsetmiş ve İran tarihini “demokrasi mücadelesi” olarak tanımlamıştır. Bu durum, 1979 sonrası bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir, çünkü Batılı olarak tanımlanan düşünce sistemi “düşman”

³³⁵ Soğuk Savaş sonunda ABD yönetimi ideolojik zaferini ilan etmekle birlikte jeopolitik açıdan Rusya ile mücadelesini sürdürmüştür. Bu dönemde Amerikan yönetiminin en önemli hedeflerinden biri Rus-İran etkisini Avrasya’da kırmaktır. Alaeddin Yalçınkaya, “Dugin’in Türk Cumhuriyetleri Konusunda Önerileri Ne Kadar Uygulandı?”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, ss. 705-723. s.714. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-309-2014070739sosbilkongre59.pdf> (17.06.2017).

³³⁶Yalçın Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, **TASAV**, Rapor no:2, 2012, ss.1-44, s.20.

³³⁷ Mansfield, 2011, s.568.

sınıflandırmasında “referans” noktasına dönüşmüştür ve İslamiyet öncesi İran’la düşünce alanında *barış* sağlanmıştır.³³⁸ Hatemi’nin İran toplumunu ve Batıyı okuma tarzı, ideolojik ve kavramsal olarak, ABD hegemonyasının ve değerlerinin teorik alt yapısını büyük ölçüde içermektedir.

Hatemi döneminde, Meclis’teki reformcu çoğunluk sayesinde yüzden fazla reform önerisi kabul edilerek, işkence ve fiziksel şiddetin önlenmesi, mahkûmların şartlarının iyileştirilmesi ve sansürün kısmi olarak azaltılması sağlanmış, seçimlerde adayların incelenmesi konusunun Anayasa Korucular Konseyi’nin yetkisinden çıkarılarak İçişleri Bakanlığı’na verilmesi için referanduma gidilmesi gibi konular da tartışmaya açılmıştır. Bu dönemde kadın hakları ile ilgili reform sayılabilecek adımlar da atılmış, boşanma, velayet hakkı, evlilik yaşının düzenlenmesi ve eğitim alanlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bütün bu reformlara muhafazakârların tepkisi gecikmemiş, reform yasa tasarıları veto ettirilmiş, sansür tekrar uygulanmaya konulmuş, genişleyen ve özgürleşen basın organlarının çoğu kapatılmıştır.³³⁹

Hatemi’nin reform çabaları, 1979’da başlatılan “kültür emperyalizmine” karşı “kültür devrimi” fikrinin tam karşısında yer alıyordu. Zira kadın hakları, boşanma, iş hayatından ve özellikle yargıdan kadınların dışlanması ve evlilik yaşının 13’e düşürülmesi, Devrimin önceliklerinden sayılabılırdi. Devrim sonrası basının sıkı denetim altına alınması, Bahaîlerin devlet görevlerinde uzaklaştırılması ve liderlerinin idamı, devrimin demokratik ilkelerden tamamen uzak olacağını kanıtı gibiydi.³⁴⁰ Oysaki Hatemi’nin sergilediği siyasal anlayış, toplumun geniş kesimlerini de kapsayan bir yeniden inşa çabasına denk düşüyordu.

Reformcuların başarısız çabalarının yanında ABD’nin İran karşıtı siyaseti, muhafazakârların yeniden yükselişine ivme kazandırmış ve 2005 yılında Ahmedinejad cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hatemi’nin arkasından seçilen Ahmedinejad’ın siyasal özgeçmişinde Rejimin kurumsallaşma sürecinin ayak izlerini de bulmak mümkündür. Ahmedinejad’ın, “Rehine Krizi”³⁴¹ sırasında ABD İran büyükelçiliğini basan fanatikler

³³⁸Abrahamian, 2008, ss.241-244.

³³⁹Abrahamian, 2008, ss.246-247.

³⁴⁰Abrahamian, 2008, ss.230-231.

³⁴¹ Rehine Krizi 4. Bölümde anlatılmaktadır.

arasında yer aldığı iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra Ahmedinejad'ın, İran-İrak Savaşı sırasında Devrim Muhafızlarına bağlı olarak istihbarat alanında çalıştığı ve Evin Hapishanesi'nde rejim muhalifi tutukluların cezalandırılmasında yer aldığı da iddiaları ortaya atılmıştır. 1997 yılında Erdebil Valiliği görevinden Hatemi tarafından alınan Ahmedinejad'ın, yaklaşık 15 yıl devam eden Reformcu³⁴² iktidarların karşısında radikal bir aktör olarak seçimi kazanması, Muhafazakâr kesimin toplumsal tabanının güçlü olduğunu göstermiştir.

Seçim kampanyasında “yapılabilir ve yapabiliriz” sloganını kullanan Ahmedinejad, muhafazakâr ve popülist bir söyleme dayalı olarak toplumun desteğini almayı başarmıştır. Özellikle petrol gelirlerinin küçük bir azınlığın kontrolünde olduğunu ifade eden Ahmedinejad, bu gelirlerin bir bölümünü gelir düzeyi düşük toplumsal kesimlere yönelik olarak harcamıştır. Bunun yanında Ahmedinejad'ın seçim başarısında, ekonomik çelişkilerin artması ve yolsuzluğun yaygın bir sorun haline gelmesi önemli rol oynamaktadır. Reformcuların vaat ettikleri ekonomik ve siyasi hamleleri gerçekleştirememiş olması da Muhafazaların güç kazanmasına neden olan diğer bir etkidir.

Diğer taraftan Hatemi yanlısı ve reformcu olarak bilinen Tahran belediye başkanı Gulam Huseyin Kerbasçi³⁴³ yolsuzluk gerekçesiyle hapsedildiğinde, Hatemi kararın siyasi olduğunu açıklamıştır. Bu olay, İran'da iki siyasal eksen arasındaki rekabette, cumhurbaşkanı reformcu olsa da ülkedeki esas belirleyici unsurun Muhafazakârlar olduğunu göstermiştir. Ayrıca Reformcuların iddialı lideri Hatemi'nin, cumhurbaşkanının yetkilerini arttıran ve Anayasa Koruyucular Konseyi'nin (AKK) seçimlere katılacak adayları belirleme yetkisini ortadan kaldıran iki yasa taslağının,

³⁴² Ercan Çitlioğlu, **İran'ı Anlamak**, Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015, ss.52-53.

³⁴³ Gulam Huseyin Kerbasçi'nin hapsedilmesi toplumda büyük huzursuzluğa neden olduğu için yetkililer, 15 Nisan 1998 tarihinde serbest bırakılmasına karar vermişlerdir. Kerbasçi, Tahran yönetiminin Suriye politikasını eleştirecek kadar ileri gidebilmiş ve bu konuda hakkında soruşturma açılmış bir isimdir. Son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Kargozaran-ı Sazendegi Partisi'nin Genel Başkanı Gulam Hüseyin Kerbasçi, “kutsal mekân” propagandasıyla Suriye'de insanların öldürüldüğünü ifade ettiğinde, Devrim Muhafızları Komutanlarından Tuğgeneral Mesud Cezayiri, “ulusal güvenlik” konularının seçimlerde konuşulmaması gerektiğini açıklama gereği duymuştur. Kerbasçi, Reformcu kesimin siyasal açıdan İran'ın Devrim sonrası geleneklerinden uzaklaşma arayışını, en iyi temsil eden isimler arasında yer almaktadır.

AKK tarafından iptal edilmesine sessiz kalması, değişim isteyen siyasal kesimlerin güvenlerini yitirmesine neden olmuştur.³⁴⁴

Ahmedinejad'ın arkasından 2013 yılında seçilen Hasan Ruhani, Humeyni sempatisini olarak siyasete katılmıştır. Hem devlet bürokrasisine hem de Rafsancani gibi önemli bir aktöre yakınlığı ile bilinen Ruhani, İran-İrak Savaşı sırasında 'Yüksek Savunma ve Savaşı Destekleme Üst Konseylerinde' görev almış, 1988 yılında Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olmuştur. 1992-2013 yılları arasında da İran dış politikasında belli bir ağırlığı olan "Stratejik Araştırmalar Merkezi" başkanlığı yapan Ruhani³⁴⁵ sözü edilen kişisel geçmişi sayesinde bir "denge" unsuru olarak öne çıkmıştır. Ruhani, Ahmedinejad döneminin uluslararası alanda yol açtığı hasarları ılımlı bir profil ile silmeye gayret ederken, Yeşil Hareket ile birlikte çatışma potansiyeli hayli yükselen Reformcu ve Muhafazakâr kesimleri uzlaştırmaya dönük bir çizgide yer almaya gayret etmektedir.

Kısacası Humeyni sonrası İran siyasetini Muhafazakârlarla, Reformcuların rekabeti şekillendirmiştir. İran'da pratik siyasi sorunların arkasında, teorik olarak derinleşen anlaşmazlıklar göze çarpmaktadır. Devlet otoritesinin sınırlarının siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak hangi nokta da belirleneceği meselesi, egemen toplumsal kesimler arasında da uçurumun derinleşmesine neden olmaktadır. Devrim kurumları, reformcu eğilimlerin işini kolaylaştırmadığı gibi, önünde engel olarak durmak konusunda da yeterli değildir. Bu bağlamda, ciddi karşılaşma alanları meydana gelmektedir. Reformcuların önündeki tek engel ağır muhafazakâr kurumlar değil, İran-İrak savaşında şekillenmiş devrim kadrolarının mücadelecisi ruhu, İran toplumunun dini liderliğe olan bağlılığı ve dönemsel olarak ABD ve Batı'da İran'ın tehdit listesinde üst sıralara yükselmesine neden olan ve öngörülemeyen siyasi gelişmelerdir.

Reformcuların üstün oldukları alanlar ise, küreselleşmenin ve iletişim araçlarının yarattığı dinamizm nedeniyle toplumu kontrol altında tutmanın giderek zorlaşması, alınabilecek sert tepkilerin içeride ve dışarıda rejimi rahatlatacak

³⁴⁴ Taşkın, 2014, s. 232.

³⁴⁵ Çitlioğlu, 2015, s.55.

potansiyele sahip olmaması, devrimden sonra dokuz cumhurbaşkanlığı ve yedi meclis³⁴⁶ seçimi yoluyla İran toplumunun siyasi katılım deneyiminin büyük ölçüde şekillenmiş olması ve rejimle ilgili teorik farklılıkların sadece siyasilerde değil aynı zamanda din adamları arasında da devam etmesi olarak sıralanabilir.

Humeyni dönemi ve sonrası politik çatışmalara ilave olarak ekonomik konularda da ciddi ayrışmaların yaşandığı tespit edilebilir. Devrim öncesi dönemin ekonomik ve siyasi “çürüme” ile özdeşleştirilmesine bağlı olarak, devrim sonrası her iki alanda da yeniden yapılanma öngörülmüştür. Humeyni, devrimden sonra mülkiyet hakkının İslam’a göre kutsal olduğunu ve anayasa ile özel sektörün koruma altına alınacağını belirterek³⁴⁷ yeni rejimin ekonomik yaklaşımını da özetlemiştir. Yeni ekonomik dağıtım ise, Şah döneminin uygulamalarına benzer şekildedir. Devrimden sonra sanayiinin önemli kurumlarının çoğu, devlete ve devletle yakın ilişki içerisinde olan Şii din adamlarının kontrolüne geçmiştir.³⁴⁸ İktisadi gücünü belli merkezlerde toplamış bulunan devlet, ekonomik dönüşümü, toplumsal destekçileri için kaldıraç görevi üslenecek bir mantık çerçevesinde yapmıştır.

Devrim sonrası iktisadi kaynakların yeniden dağıtımı çerçevesinde, Pehlevi Vakfı'nın mülkleri Müstezefin Vakfı'na devredilmiş, eski rejime yakın elli civarındaki sanayicinin mülklerine el konulmuş ve Ezilmişler ve Sakatlar Vakfı, (Bünyad-ı Müstezefin vü Canbazan) Irak savaşı sırasında 20 milyar dolara yakın malvarlığına sahip olmuştur. Rejim, vakıflar yoluyla gayri resmi alanda da etkin bir iktisadi güce ulaşmıştır. Önemli vakıflar; İmam Humeyni Yayınları Vakfı, Alavi Vakfı, Şehitler Vakfı, Hac Vakfı, Konut Vakfı, Savaş Mültecileri Vakfı olarak sıralanabilir. Irak Savaşı sırasında toplam olarak bu kuruluşlarda, 400.000'e yakın kişi istihdam edilirken, türbelerin toplam mülklerinin değeri 8 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu kuruluşlar ruhani lider ile yakın bağları olan kişiler tarafından kontrol edilirken, devlet içinde devlet görünümü kazanmışlardır.³⁴⁹ Devrimle birlikte iktisadi bir güç haline gelen diğer bir kurum ise, (DMO) Devrim Muhafızları Ordusu'dur. Irak Savaşı sonrası, alt yapı

³⁴⁶Abrahamian, 2008, s.253.

³⁴⁷Abrahamian, 2008, s.232.

³⁴⁸Çağlayan, 2012, s.246.

³⁴⁹ Abrahamian, 2008, s.231. İran'da tahmini olarak ekonominin %40'ı devlet tarafından, %45'lik kısmı ise çeşitli İslami vakıflar aracılığı ile kontrol edilmektedir. Ekonomide %15 oranında ise Baazar'ın etkinliği bulunmaktadır. Dünyanın 20. Büyük ekonomisi olarak kabul edilen İran'da ekonomik yapı rekabetçi özelliklere sahip değildir.

çalışmaları, petrol, doğal gaz, baraj ve elektrik santrallerinin ihalelerini, DMO'na doğrudan veya dolaylı olarak bağlı şirketler üslenmektedir. Örneğin 2009 yılında, DMO'na bağlı inşaat ve mühendislik firması *Hatem-ül Enbiya* enerji ve altyapı ile ilgili 750 ihale almıştır.³⁵⁰ Bu şekilde devletin farklı unsurlarından olan ordu, istihbarat ve devletle bağlantılı şirketler, siyasal iktidarın farklı paydaşlarına dönüşmüşlerdir.

İktisadi adaletsizliğe karşı, ekonomik refah ve kalkınma anlayışları ve arayışları farklılaşmış bulunmaktadır. Ülkede “İslami sol” olarak ifade edilen kesimler, ekonomik liberalleşmeyi savunanlar ve devletçiliği benimseyen güç merkezleri bulunmaktadır. Irak-İran Savaşı sırasında, İran'da İslamcı sol ivme kazanmıştır. Dönemin başbakanı Mir Hüseyin Musavi, (1981-1989) İran ekonomisini kontrol altına almak ve sosyal güvenliği sağlamlaştırmak için işçileri ve yoksulları da karne sistemine dâhil etmiştir. Musavi'ye göre, sermaye çevrelerine öncelik tanımak, devrimin güvenliğini ve geleceğini tehlikeye atan bir gelişmeydi ve bu durum ulema-çarşı ittifakını temsil eden İslamcı sağ kesimin tepkisine neden olmuştur. Buna rağmen İran, altyapı konusunda önemli ilerlemeler sağlamış, elektrik kullanım oranı % 53'e, düzenli su şebekesi kullanımı da %64 oranına çıkmıştır. Ekonomik kalkınma hedefi doğrultusunda beş yıllık bir ekonomik kalkınma planı hazırlanmış ve petrol gelirleri sanayi sektörüne kaynak olarak aktarılmıştır. Ancak devam eden savaş ve petrol fiyatlarının düşük seyretmesi, İran ekonomisinde beklenen düzeyde bir gelişme olmasını engellemiştir.³⁵¹ Buna karşın savaş sırasında cami dernekleri, gıda yardımları ile toplumun temel gereksinimlerini karşılamaya çalışmış ve bu şekilde siyasal muhalefeti de denetim altında tutmayı hedeflemişlerdir.³⁵²

Musavi'nin arkasından gelen ve iş çevrelerini temsil eden Rafsancani yönetimi (1989-1997), ekonomide yeniden yapılandırma çerçevesinde, özelleştirme, mali liberalleşme ve deregülasyon ilkelerini (kısıtlamaların kaldırılması veya azaltılması) benimsemiştir.³⁵³ Rafsancani, gıda, yakıt ve gazyağı konusunda sübvansiyonların kesilmesini, dini vakıf ve kuruluşlara yapılan devlet desteğinin azaltılmasını ve 1979

³⁵⁰ İran'da Rejim ve Devrim Muhafızları, **BBC Türkçe**, 15.02.2010, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100215_revolutionaryguards.shtml (12.04.2017).

³⁵¹ Çağlayan, 2012, ss.247-248.

³⁵² Bayat, 2006, s.82.

³⁵³ Çağlayan, 2012, s.248.

yılından itibaren kamulaştırılan şirketlerin özelleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunların yanında Rafsancani, mali serbestleşmeyi savunmuş, yabancı yatırımcı ve devrimden sonra yurt dışına çıkan sermayenin ülkeye yeniden getirilmesini önermiş ve Amerikan Conoco şirketi ile sözleşme yapılarak bölgesel ayrıcalıklar tanınması fikrini ortaya dile getirmiştir. Rafsancani ekonomik ilerleme için Çin'in örnek alınması gerektiğini savunurken, Hamaney'le var olan anlayış birliği de ortadan kalkmaya başlamıştır. Rafsancani yabancı şirketlere, İran'daki fabrikaların %45'ine sahip olma hakkı veren Yatırım Yasası Taslağını hazırladığında Hamaney, Anayasa Korucular Konseyi ve Meclis'deki Bazaar'ı³⁵⁴ temsil eden milletvekillerinin çoğunun tepkisini üzerine çekmiştir.³⁵⁵

Bunun yanında, Hamaney ve Rafsancani ekonomik liberalleşme yolunda da önemli adımlar atmışlardır. Fiyatların devlet tarafından belirlenmesi şeklindeki uygulamaları esnetmiş, bütçeyi denkleştirmeye çalışmış ve serbest piyasa koşullarının bazılarını yerine getirmişlerdir. Ayrıca ithalat kolaylaştırılmış, bakanlıkların sayısı birleşmeler yoluyla azaltılmış, vergiler düşürülmüş ve en önemlisi de savunma harcamalarının GSHM içindeki payı %17'den %2 oranına kadar gerilemiştir. İlave olarak Rafsancani ve Hamaney, petrol, petrokimya, çelik ve otomotiv sanayiine önemli ölçüde kaynak aktarımı gerçekleştirmişlerdir.³⁵⁶

Rafsancani'nin ekonomik liberalleşme adımları ve önerileri, İran ekonomisini canlandırmak konusunda yetersiz kalmıştır. Onun döneminde, İşsizlik oranı % 30'lara kadar yükselmiş ve temel gıda maddelerinden olan şeker, pirinç ve yağın fiyatı üç katına, ekmeğin fiyatı ise altı katına kadar çıkmıştır. Bu durum, rejimin ekonomik olarak yarattığı hayal kırıklığı ile birlikte sonunun gelebileceği beklentilerini de arttırmıştır.³⁵⁷

³⁵⁴ İran'da Bazaar kavramı, küçük esnaf ve üreticileri tanımlamak amacıyla kullanılmakta ve üretici orta sınıfı ifade etmektedir. İran siyasi, kültürel ve ekonomik dinamiklerinin merkezinde bulunan Bazaar, bir taraftan kapalı bir ticari yapı görünümü arz ederken diğer taraftan İran'da siyasi hareketlerin merkezi noktalarından biri kabul edilmektedir. Pehlevi döneminde göreceli özerkliği mevcut iken, İran Bazaar'ı devrim sonrası popülist makroekonomik politikalar ve sübvansiyonlar neticesinde özerk ve korporatif yapısını belli ölçüde kaybetmiştir. Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için bkz. Arang Keshavarzian, **Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace**, Edinburgh: Cambridge University Press, 2007.

³⁵⁵ Abrahamian, 2008, ss.239-240.

³⁵⁶ Abrahamian, 2008, s.238.

³⁵⁷ Abrahamian, 2008, s.240.

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaya bağılı olarak ortaya çıkan ekonomik kriz, reform siyasetinin İran'daki gücünü pekiştirerek, reformcu aday Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasının yolunu açmıştır. Dini lider Hamaney ve AKK'nın Natık Nürî'yi desteklemesine rağmen Hatemi, 1997 yılında oyların %69'unu alarak seçimi kazanmıştır.³⁵⁸ Hatemi ekonomiden ziyade siyasi alanda reformcu bir siyaset izlemiştir. Bunun yanında, hassas nokta olan, ekonominin devlet egemenliği altında kalması konusuna da fazla değinmemeye özen göstermiştir. 1997'de 10 dolar olan petrol fiyatları 2003 yılında 65 dolara kadar yükselmiş, artan gelirler eğitim ve alt yapı çalışmalarına aktarılmıştır. Nükleer alt yapının geliştirilmesi konusu ise İran için öncelikli konu olmayı sürdürmüştür.³⁵⁹

Hatemi sonrası 2005 yılında cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad, ulusal güvenliği sağlamlaştırmak, kamu işçilerinin maaşlarını arttırmak, yoksulluk ve işsizlikle mücadele, gelir düzeyi düşük toplumsal kesimlerin yanında savaş gazilerine ek ödenekler ve yeni evli çiftlere ikramiye dağıtılması gibi popülist vaatlerle iktidara gelmiştir. Özellikle ekonomide, yolsuzluk ve rüşvet konuları üzerinden, sermaye çevrelerini ve mali piyasaların yapısını ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ahmedinejad'ın söylemi, belli değişiklikler geçirmekle birlikte bir şekilde sınıf kimliğinin İran'da devrim sonrasında da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.³⁶⁰ Buna karşın popülist politikalar ile Ahmedinejad yönetimi, toplum ile devlet arasında uyumu sağlamak için toplumsal hareketsizlik veya denetimli bir "özgürlük alanı" karşılığında, ihtiyaç sahiplerinin temel gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştır. Bu nedenle "otoriter popülizm", belli bir toplumsal desteği sağlamayı başarmıştır.

Sonuç olarak, İran'da devrim sonrası siyasi değişim ve iktisadi gelişme için görüş birliğinin sağlanmadığı söylenebilir. Ancak İran'da ortaya çıkan iktisadi görüş farklılıkları ile çözüm önerilerinin, sanayii gelişmemiş ülkelerin genel durumu ile

³⁵⁸ Hatemi, İslami sol ulemanın örgütü olan Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz (Milan Din adamları Birliği) üyesi olup 1982-1992 yılları arasında Kültür ve İslâmî İrşad Bakanı olarak görev yapmıştır. Bu bağlamda Hatemi, sol-radikal kesimi temsil eden İran İslâm Devriminin Mücahitleri Cemiyeti ile İmam'ın çizgisindekiler ve geniş bir toplumsal koalisyon tarafından desteklenerek seçimlere girmiş ve kazanmıştır. Sami Oğuz, "Büyük Bir Düşün Sorunu: Natık Nuri'nin Yenilgisi", **Birikim Dergisi**, Sayı. 101, 1997, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4673/buyuk-bir-dusun-sorunu-natik-nuri-nin-yenilgisi#.WYXwXBXvjIU> (11.04.2017).

³⁵⁹ Abrahamian, 2008, s.245.

³⁶⁰ Abrahamian, 2008, s.251.

örtüşmekte olduğu görülmektedir. Rejimin öngördüğü iktisadi yapıyı “düzene sokma” faaliyeti, rejime yeni bir güvence sağlamaktan çok farklılıkları derinleştirmiştir.

Ulusal kapitalizmin gelişimini özendirmek, birçok mekanizmayı harekete geçirebilen bir eğilimdir. Siyasal insiyatifle genişleyen sermaye, yeni ekonomik ve siyasi liberalleşme taleplerini gündeme getirmektedir. Aynı zamanda hükümet ile sermaye çevreleri arasındaki yakın bağlar aracılığıyla, devlet içindeki bürokratların ekonomik vizyonlarına ve hâkim grupların vurguladığı ideolojik söylemler, gündem dışına itilmiş olur. Sermaye için ilk köprü, kendi devleti, ikinci köprü, bölge ve son durak ise küresel piyasalardır. Ekonomik reform adımları, sürekli olarak bir sonraki adımı talep edecektir.

Kısacası iktisadi sorunlar, rejimin geleceği için bağımsız bir değişken olarak kabul edilemez. Aynı zamanda üretim, istihdam ve toplumsal düzenin korunması arasında kurulan bağ, devlet hiyerarşisi ve politik aktörler için ekonomik refah konusunu öncelikli sorun haline getirmiştir. Çünkü rejime duyulan “ahlaki sadakat”, siyasal özgürlükler kadar iktisadi sorunlardan da etkilenmekte ve değişebilmektedir. Bu durum, İran siyasetinde yeni dış politika arayışlarının ve uzlaşma çabalarının da nedenlerinden biri kabul edilebilir.

2.1.Küresel Sistemle Uyum Potansiyeli

Monarşi döneminin aktörleri ve onların politik uygulamaları, Şiiliğin sisteme karşı güçlü bir retorikle birlikte muhalif bir kanat olarak ortaya çıkmasına ve olgunlaşmasına neden olmuş ve sonunda yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Rejimler, kendi farklılıklarını üretirken kurucu öznelerin kendi düşünce sistemini garanti edecek düzenlemelere de başvurur. Devlet ve toplum için kurucu öznelerin düşünce sistemlerinin zamana ve yeni döneme uyum sağlayacak düzeyde esnek olmadığı durumda ise, siyasal alanda çeşitliliklerden ziyade karşıtlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, devrim sonrası İran’da reformcu retorik ve bu reformculuğa geçit vermeme üzerine kurulu muhafazakârlık, siyasetin iki ana damarını oluşturmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi İran, siyasi ve iktisadi kaynaklı bir dizi sorunla karşı karşıyadır. Ortak sorunlara karşın, siyasal aktörlerin üretmiş oldukları çözümler

birbirinden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir. Muhafazakârların ve Reformcuların önerilerinin, çeşitli boyutlarda sınırlılıkları ve imkânları bulunmaktadır. Mevcut siyasal güç yapısını açıkça onaylayan Muhafazakârlar, çeşitli alanlarda reform çabalarını gündem dışında tutmaya çalışırken var olan ekonomik ve siyasi sorunları belli ölçüde görmezden gelmekte ve söz konusu sorunlar karşısında popülizm, güç kullanımı ve baskı araçlarına dayalı bir siyaset izlemektedirler.

Aslında İran'daki siyasal sistem, küresel ekonomik yapıya uyum sağlamak için büyük bir engel teşkil etmemekte ve rejimin ekonomik kodları ile de çelişmemektedir. Diğer yandan ekonomik olarak küresel sisteme tabi olmanın yarattığı tarihsel deneyimler, yönetici unsurların ekonomik bütünleşme ile ilgili pozisyonlarında da farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³⁶¹

Kapitalizmin demokratik kurumlarla oluşmadığı, ancak sınıfsal bir katmanlaşmanın var olduğu toplumlarda iktidar merkezi, genellikle askeri ve siyasi gücün kaynağı tarafından temsil edilir. Kısacası, ekonomik, askeri ve siyasi güç aynı merkez tarafından şekillendirilir. Özellikle ekonomi, iktidar merkezinin “ekonomi-dışı” zor kullanımı ile belirlenir. Siyasi ve askeri güç sahibi olmanın getirdiği ayrıcalıklar, iktisadi faaliyetler için de geçerlidir. Üretim araçlarının mülkiyeti ve işçi ve köylülerin artık emeklerine el koyma ayrıcalığı, egemen siyasal kesimin elindedir.³⁶² Özünde ekonomik alanın özel sermayeden çok devlet sermayesine dayandığı modelde, alternatif ekonomik strateji bu dengeyi tersine çevirmek üzerine kurulacaktır. Bu hem *demokratikleşme* hem de küresel düzen ile uyum sağlamak açısından kısa ve güvenli bir yoldur. Bu yaklaşım, esas olarak devletin baskıcı gücünü denetim altına almayı değil, iktisadi faaliyetleri dünya ile uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir.

Buna karşın Reformcular, vaatlerinin çoğunu uygulama imkânı bulamazken, bir taraftan da küresel sistemde ABD kaynaklı siyasal değişim ve retorikten doğrudan etkilenebilmektedirler. İran'da reformcu eğilim, başlangıçta ekonomik, sonra da toplumsal ve uluslararası değişim talepleri söylemleri üzerinden şekillenmiştir. Kuşkusuz İran siyasetini “yeniden inşa” etmek isteyen ılımlıların, küresel düzeyde

³⁶¹ Samir Amin, **Modernite, Demokrasi ve Din**, Fikret Başkaya, Ugur Günsür, Güven Öztürk (çev.), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2006, ss.113-114.

³⁶² Wood, 2003b, s.22.

kapitalist demokratik sistemin bir kopyasını kurmak gibi bir hedefi bulunmamaktadır. Ancak, bu sistemi mümkün olduğu kadar İran siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatına uyumlu hale getirmek istediği de açıktır. Bu bağlamda, geleneksel devlet örgütlenmesi sorgulanmaya açılmış, bir “paradigma güncellenmesi” diyebileceğimiz devlet ve siyaset merkezli yaklaşımın yerini, ekonomik ve kültürel açıdan dışadönük³⁶³ eğilim almıştır. Reformcular, İran’ın kendi kaynakları ile kalkınabileceği düşüncesini kısmen terk etmişlerdir. Ekonomik büyüme ancak küresel pazarlara engelsiz bir şekilde ulaşmak ile mümkün olabilir fikri, İran’da Reformcuların ayırt edici özelliklerindedir. Bu nedenle, ulusal güvenliği ekonomik bağımsızlıkla bir tutan resmi eğilim de sorgulanmaya açılmıştır.

İran rejimi, sosyo-ekonomik kalkınma merkezli yeni bir eğilimin güçlenmesiyle ve ekonomik dar boğazla baş etmek zorundadır. İran’ın ekonomik sorunları Reformcu olarak tanımlanan kesimler tarafından dile getirilirken, bu durum teokratik sistemin “yumuşatılmasını” da içermektedir. Örneğin Hatemi döneminde bireysel özgürlükler, kadın hakları ve siyasal çoğulculuk temalarını öne çıkararak, dolaylı yollarda devletin kamusal hayatı bütünüyle kuşatmasını önleyecek bir siyasal vizyon tesis etmeye çalışmıştır.

Anayasa’da ki *velayeti fakih* sistemini reddetme noktasına varmasa da, siyasal ve sosyal mücadele bu doğrultuda devam etmektedir.³⁶⁴ Esasında “yumuşama eğilimi”, Ali Hamaney’in seçilmesi ile ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Hamaney, Şii inancının simgesel ve reel kahramanı ve dört halifeden sonuncusu olan Hz. Ali’nin intikamcı bir savaşçı değil, plantasyon sahibi ve iyi giyimli bir iş adamı olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁵ Ona göre, İslam dini pazara saygılıdır ve ticari faaliyetleri sömürü düzeni ile ilişkilendirenler Müslümanlar değil sosyalistlerdir.³⁶⁶ Rafsancani ise, “çocukça hayallerin” İranlılara bir şey kazandırmayacağını belirterek, *cihat* siyasetine karşı daha iyi ekonomik şartlarda bir yaşam vaat etmiştir.³⁶⁷ Rafsancani’nin teknokratik iktisadi çözümlere yakın durması ve aynı zamanda, asıl iktisadi ağırlık noktasının, küresel

³⁶³ Patricke. Haenni, **Piyasa İslamı**. Levent Ünsaldı (çev.). Ankara: Maki Basın Yayın, 2011, s.25.

³⁶⁴ Amin, 2006, s.72.

³⁶⁵ Stephen Kinzer, **Ezberbozmak**, Sulhiye Gültekingil (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.140.

³⁶⁶ Abrahamian, 2008, s.233.

³⁶⁷ Kinzer, 2011, s.140.

sistemde rekabet yeteneği olan orta ve üst sınıfın yaratılması olduğu şekildeki yaklaşımı, Batı dnyasının iktisadi açıdan çoğunlukla kabul ettiği bir yorumdur.

İktisadi ilişkilerin, kendisine siyasi, idari ve yasal güvence sağlayan devletin meşruluğunu üretmesi³⁶⁸ tam anlamı ile Batılı bir misyonun ifadesidir. Bunun yanında, ekonomik ilişkilerin öncelikli sorun haline gelmesi ve dolaylı olarak meşrulaştırıcı alan olarak görülmesi, yeniden düzenlenmesi öngörülen devletin siyasi yapısına tam olarak açıklık getirmemektedir. Piyasa güçlerinin egemenliği ise, anayasal açıdan tek belirleyici değildir.³⁶⁹

Diğer bir uyum sağlama çabası, “insanlığın kurtuluğu” retoriğinin “yaşam tarzı” söylemine dönüşmüş olmasıdır. Örneğin özgürlüklerin dini gerekçelere dayandırılarak sınırlandırılmasının dine *iharet* olacağını iddia eden Hatemi,³⁷⁰ İran’daki siyasi söylem değişikliğini iktidara taşımıştır. Özgürlüğü, İran teokrasisi ile bağdaştırma çabası anlamına gelen bu dönüşüm, İran’daki toplumsal değişimle bağlantılıdır. İran’da farklı gruplar, eğitim ve siyasi katılım yoluyla yukarıdan aşağıya İslamileşmeye zorlanmıştır.³⁷¹ Tüm toplum üyelerini şekillendirme arayışı belli ölçüde toplumsal tepkinin oluşmasını da teşvik etmiştir.

Uzun süre İran’da “kozmpolit kültürün” göz ardı edilmesi, genç İranlılar arasında siyasi bir tepki yaratmıştır.³⁷² Özellikle Hatemi döneminde özgürlükler ve sivil toplumun güçlendirilmesi vaadi, Muhafazakârların yeteri kadar özgürlüğe sahip olduğu düşünce ile açık bir çelişki taşımaktadır.³⁷³ Buna karşın Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy’a göre, İran’da siyaset ile kutsal alanın bağdaştırılması, siyasi İslam’ın iflası ile sonuçlanmıştır. Bu iflas, İslam’ın sekülerizasyonu anlamına da gelmektedir. Çünkü İran’da siyaset ve dinin birleştirilmesi hedeflenmiş fakat sonunda, siyaset dinin belirleyiciliğinden kurtulmuştur.³⁷⁴

³⁶⁸Pierre Dardot, Christian Laval, **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, 2012, s.175.

³⁶⁹ Dardot, Laval, 2012, s.176.

³⁷⁰ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi’nin İran’ı**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.79.

³⁷¹ Dabashi, 2011, s.4.

³⁷² Dabashi,2011, s.2.

³⁷³ Oğuz, Çakır, 2000, s.53.

³⁷⁴ Khosrokhavar, Roy, 2013. s.17.

Rafsanjani ve Hatemi, siyasi ve iktisadi olarak küresel normlarla uyumlu bir dönüşüm arayışının temsilcileri sayılabilirler. Küresel standartların İran için örnek normlar olabileceği fikrini taşımakla birlikte, her iki lider de kökten bir değişim projesi yaratma ve uygulama imkânına sahip olamamışlardır. Diğer taraftan reformcu rolünü oynama yeteneği ve arzusu, Muhafazakârlarla aralarındaki önemli farkların derinliğini de ortaya koymaktadır. Hatemi döneminde siyasetin dili ve kavramları önemli ölçüde değişmiş, demokrasi, çoğulculuk ve eşitlik kavramları, siyasal referanslar haline gelmiştir. Bu retorik değişimi, siyasal alanda zihniyet kalıplarının yeniden oluşturulması ve dönüştürülmesi açısından önemli göstergeler olarak ele alınabilir. Özellikle Hatemi döneminin adli ve idari uygulamaları ve dış politikada sergilediği diplomatik manevralar önemli bir takım göstergeler olarak değerlendirilse de, devlet mekanizmaları karşısında yeterli özgüveni gösterememiştir.

2.2.Küresel Sistemle Çatışma Potansiyeli

İran siyasetinin iki önemli kanadından biri olan ve muhafazakâr olarak genelleştirilen siyasi düşünce sistemi, devrim öncesine dayanan dini formasyonu ve antiemperyalist söylemi, kendisine referans olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla bu kesim tarafından değişim talepleri genellikle, İslam devletini yıpratmak veya emperyalist güçlerle işbirliği yapmak perspektifinden okunmaktadır. Bu nedenle de omuzlarına hayli ağır bir yük almış bulunan Muhafazakâr kesimler, kendi siyasal pozisyonlarını “tarihsel bir zorunluluk” olarak değerlendirmektedirler.

Radikal muhafazakârlar, siyasi reformu ya da devrimi yeniden yorumlamayı reddederken, yalnızca İran’ın değil İslam’ın “ana düşmanı” olarak da tüm Batı’ya karşı bir duruş sergilemektedirler. Reformlar, Batılı siyasi fikirler olarak görüldüğünden, İranlı Reformcu siyasetçiler de bu fikirlerin taraftarları olarak kabul edilmektedir. Muhafazakârlar tarafından, sosyalist, komünist ve milliyetçiler, benzer bir sınıflandırmaya tabi tutulurken, Rejim tarafından meşru kabul edilmeyen muhalifler gibi, Reformcular da devletin kurumları tarafından “hedef” alınabilmektedir.³⁷⁵

³⁷⁵ Mehrangiz Kar, “Reformist Islam Versus Radical Islam in Iran”, **The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World: Working Paper**, 2010 s. 3, <http://dSPACE.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/30197/1/Reformist%20Islam%20Versus%20Radical%20Islam%20in%20Iran.pdf?1> (21.01.2016).

Bütünsel tahakküme dönüşme eğilimi taşıyan bu yaklaşım, siyaseti ve toplumu denetlenmesi ve kesin olarak sınırlandırılması gereken bir noktada görmeyi de beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum rastlantısal olarak da ortaya çıkmış değildir.

Öncelikli olarak Muhafazakâr kesimin tarihsel anlayışı analiz edilecek olursa, daha önce de belirtildiği üzere, İran’da Batı karşıtlığının uzun bir geçmişi olduğu tespiti yapılabilir. Bütün siyasi sorunların nedeni ve kaynağı olarak Batı siyasetini ve düşünce sistemini görmek, Muhafazakârlar için iç ve dış politikada denge ve uyum imkânlarını da önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Muhafazakârların kendi ideolojik formasyonlarının tutsağı haline gelmesi, siyasi ve ekonomik sorunların da düğümlenmesine neden olmaktadır. Bu ideolojik eğilim, partiler ve siyasi aktörlerin üstünde bir dış politika stratejisine odaklanmaktadır. Muhafazakârlar tarafından küresel sistem ile kurulabilecek ilişkiler yeniden sömürgeleştirilmek, kuşatılıp çökertilmek olarak algılandığı için bu aynı zamanda devrim ve ideallerinden kopma olarak da anlaşılmaktadır.

Tarihi tecrübeleri akılda tutmak ve siyasal krizler karşısında güncellemek, devlet iktidarının baskıya dayalı uygulamalarını meşrulaştırma amacı taşımaktadır. İktidar iradesini, toplumu boyun eğdirmek ve onları yönetmek gibi dar bir hedefe sevk eden ise muhalefetin “tahriklerinden” ziyade rejimin ekonomik ve siyasal açıdan kırılğan yapıda olmasıdır. Bu durum aynı zamanda Muhafazakârlar tarafından var olan toplumsal sorunların kolaylıkla hasıraltı edilmesini de sağlamaktadır. Muhafazakârların tarihsel yaklaşımı, muhalif unsurlardan yalıtılmış, hiyerarşik bir şekilde dizilmiş tüzel yapılara dayanma arayışını güçlendirmiştir. Baskı araçlarının kullanımı İran’a “polis devleti” görünümünü kazandırmakta ve bunun somut bir gerçek olarak öne çıkmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan Muhafazakârlar açısından, İran İslam Cumhuriyeti’nin kimliğinin korunması ve toplumsal olarak sürekli yeniden inşa edilmesi, ikinci önemli referans noktasıdır. Devleti ve toplumu *İslamileştirme* projesini benimseyen devrim, bu proje ile uyumlu çok değişkenli siyasi ve toplumsal bir yapıyı da inşa etmiştir ve söz konusu yapıya dayanmaktadır. Toplumun İslami kimliğinin aşınmakta olduğu endişesi muhafazakâr ve dini aktörler tarafından dile getirilmektedir. Örneğin Ahmedinejad’ın üniversitelerin Batı kaynaklı düşüncelerden arındırılması, ahlak polisi uygulaması,

medya ve sanatsal faaliyetlerin sansürlenmesi ve entelektüellere yönelik “dinsizlik” suçlaması,³⁷⁶ sözü edilen endişelerin sonuçlarından yalnızca bir kaçını oluşturmaktadır.

Muhafazakârlarca benimsenen tehdit kategorilerinin genişliği, rejime totaliter bir kimlik kazandırmaktadır. İdeolojik söylem ve devlet aygıtlarının, toplumu istikrarlı bir yapıya kavuşturmaktan ziyade ötekileştirici bir eğilim sergilemesi, insanları tam aksi yönde ikna eden ve harekete geçirebilen bir eğilim olduğunun pek çok tarihsel kanıtı bulunmaktadır.

Muhafazakârların kimi zaman kışkırtıcı bir nitelik kazanan söylemleri yalnızca toplumsal değil küresel ölçekte de tepkiye neden olabilmektedir. Örneğin, Ahmedinejad’ın Yahudi soykırımının sonuçlarına katlanması gerekenlerin Filistinliler olmadığı yönündeki açıklamaları,³⁷⁷ Batı kamuoyunda büyük tepki çekmiştir. Özellikle Ahmedinejad’ın Yahudi soykırımının gerçekliğini reddettiği şeklinde bir değerlendirme Batı medyasını meşgul etmiştir. Böyle bir algının oluşması, İran’ın siyasal taleplerinin meşruiyetini de sorgulamaya yol açabilecek niteliktedir. Muhafazakârların tarihi deneyimleri, Batı ile ilişkileri ve toplumsal sorunları okuma biçimleri, kendilerini ve toplumunu dönüştürme potansiyellerini aynı anda gündem dışına çıkarmaktadır.

Büyük ölçüde siyasal ve yasal yapıdan güç alan muhafazakâr söylemin, ekonomik eşitsizlikleri gidermek, artan ekonomik ve siyasal talepleri karşılamak için etkili ve yeni çözüm önerileri, bulunmamaktadır. Ancak Muhafazakârların, mevcut devlet yapısı ve muhafazakâr toplumunun dokusu ile kurduğu özel ilişki nedeniyle güçlü direnç noktalarına sahip olduğunu da belirtmek gereklidir.

Devrimden sonra hayli uzun bir yol kat etmiş olan İran toplumunu muhafazakâr eksene doğru çeken nedenlerin tamamen ortadan kalktığını söylemek ise oldukça zordur. Toplum içinde dini kesimlerin benzersiz konumları, büyük sermaye gruplarının ve yolsuzluğun yarattığı memnuniyetsizlik, iktisadi kaynaklı toplumsal “yabancılaşmanın” bir sorun olarak devam etmesi ve Reformcuların söz konusu

³⁷⁶ Abrahamian, 2008, s.248.

³⁷⁷Ahmedinejad:Yahudi Soykırımı İsrail İçin Bahane, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Aralık 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/ahmedinejad-yahudi-soykirimi-israil-icin-bahane-3648276> (12.08.2017).

sorunlar karşısındaki yetersizlikleri, Muhafazakâr siyasetin toplumsal tabanını canlı tutmaya devam etmektedir.

Buna karşın, İran’da çeşitli iç ve dış gelişmelerin etkisiyle siyasal reform ve değişim arayışları da mevcuttur. İran siyasetinde, etnik gruplarının federasyon talepleri, dini azınlıkların eşitlik arayışları,³⁷⁸ kadın hakları konusunda beklentiler, artan kentleşmeye bağlı eğitim ve iş talepleri ve devletin yönetsel yapısından kaynaklanan sorunların giderilmesine yönelik reform arayışları, dinamik bir toplumsal kesim yaratmıştır. Bu kesimler ortak bir muhalif zeminde hareket etmemekle birlikte, muhalif kesimler olarak İran siyasetinde varlıklarını, güçlerini ve zaman zaman tepkilerini ortaya koyabilmektedirler. Bu tepkilerden en fazla dikkat çeken ise, 2009 seçimleri sonrası protesto eylemleriyle adını duyuran yeşil harekettir.

2.2.1.Yeşil Hareket

Bütün bu değerlendirmelerden, İran siyasetinde totaliter bir eğilimin var olduğu sonucuna varılabilir. Bu eğilim, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan toplumsal tepkilerden de anlaşılmaktadır. Küresel sistemde yaşanan değişim, devletin rolünün ne olacağı konusunu yeniden tartışmaya açmıştır. Modern devlete yüklenen sorumluluklar, yasa ve kamusal düzeni tesis etmek olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte devletin egemenliğinin devamı ve meşruiyeti için siyasal grupların toplum içerisinde müttefikler araması düşüncesi, yine modern devlete atfedilen özelliklerdendir. Devlet ve müttefikleri ilişkisi, küreselleşme bağlamında aranması gereken müttefiklerin “çoğulcu” bir karaktere sahip olması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu şekilde küreselleşme, toplumsal katmanların yalnızca oransal olarak değil niteliksel farkları ile devlete etki etmesinin önünü de açmıştır.

Bu çerçevede İran’da egemenler ve diğerleri arasındaki orantısız güç ilişkisinin yerini “dinamik bir denge”nin aldığına dair bir takım işaretleri bulunmaktadır. Sözü edilen denge tek bir olaya bağlı olarak açıklanamaz ancak, kontrol mekanizmalarının yetersiz olduğu toplumsal kriz durumları ile gözle görülür bir hale gelebilir. İran’daki

³⁷⁸ İran’da, özellikle etnik azınlıkların bulunduğu bölgelerde yargısız infaz iddiaları sürekli gündemdedir. Örneğin 2013 yılı Aralık ayı verilerine göre, 529 kişinin bu şekilde hayatını kaybettiği düşünülmektedir. Buna ilave olarak siyasi ve ekonomik ayrımcılık nedeniyle etnik sorunlar, İran siyasetindeki temel fay hatlarından biri kabul edilmektedir. Ethnic and Religious Minorities in Iran, 2014, <http://unpo.org/downloads/936.pdf> (12.11.2017).

“Yeşil Hareket”, bu anlamda bir sivil itaatsizlik eylemi³⁷⁹ ve siyasal kriz olarak tanımlanabilir.

John Rawls’a göre, “sivil itaatsizliği, yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylem,”³⁸⁰ olarak tanımlamak mümkündür. Şiddet içermeme özelliği bakımından sivil itaatsizlik, terörizmden keskin şekilde ayrılır.

Muhammed Hatemi’nin arkasından cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad’ın iç politikadaki dönemi (2005-2013) oldukça sorunlu bir şekilde geçmiştir. Peter Mansfield’in ifadesine göre; “İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, 70 milyon nüfuslu ülkesinin 14 milyonluk kesimini yoksulluktan kurtarmak için verdiği sözü tutmayı başaramadı ve 2009 yılında kentli kitlelerin büyük eylemleriyle karşılaşınca yeniden seçime gitti.”³⁸¹

Seçim sonucunda yaklaşık iki milyon İranlı, seçimlerin hileli olduğu gerekçesi ile protesto gösterilerine katılmış, protestocular, eski cumhurbaşkanı Hatemi’nin aralarında bulunduğu önemli aktörlerce de destek görmüşlerdir. Bu arada Hüseyin Ali Montezari’nin³⁸² Aralık 2009’daki cenaze töreni için bir gün ara verildikten sonra protestolar yeniden başlamış, protestocular Ahmedinejad’ı ve Hamaney’i istifaya çağırarak dâhil bir dizi siyasal talepte bulunmuşlardır. "Diktatöre ölüm" seslerinin yükseldiği gösteriler devrim sonrası en güçlü *sivil itaatsizlik* eylemi olarak

³⁷⁹ 1980’li yılların aksine 1990’lı yıllarda Tahran ve İran’ın diğer kentlerinde büyük protestolar meydana gelmiştir. 1991’de Tahran’da, 1992 Şiraz, Meşed ve Anak’da ve 1995 yılında Tahran’ın İslamşehir yerleşkesinde büyük toplumsal protestolar yapılmıştır. 1995’deki 3 gün süren ayaklanma Irak Savaşı sonrası Rafsancani’nin iktisadi politikalarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. 1999 yılında ise Tebriz ve Kazvin’de bireysel özgürlük ve bölgesel özerklik taleplerini dile getiren çeşitli öğrenci olayları yaşanmıştır. Bkz. Asef Bayat, 2006, ss.72-73. Yeşil Hareket ekonomik bir protesto niteliğinden ziyade siyasal sistemi sorgulama anlamı taşıdığı ve geniş kitlelerinin katılımı ile gerçekleştiği için önceki toplumsal eylemlerden farklı sayılabilir.

³⁸⁰John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Hakkınlığı”, Hannah Arendt, Ronald Dworkin, Jürgen Habermas, Johan Galtung, Martin Luther King, John Rawls, Hans Saner, Henry David Thoreau. **Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik** içinde. Yakup Çoşar (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, s.56.

³⁸¹Mansfield, 2011, ss.543-555.

³⁸² Montazari İran Devriminin önemli aktörlerinden biri sayılabilir. Diğer taraftan 1988 yılında Humeyni ile rejimin insan hakları ihlalleri konusunda görüş ayrılığına düşmüştür. Bu durum aynı zamanda Montazari’nin Humeyni sonrası dini lider olabilmesini de engellemiştir. Hamaney’in siyasal uygulamalarında benzer nedenlerle karşı çıkan Montazari uzun süre ev hapsinde tutulmuş, 2009’daki protesto eylemlerini açıkça destekleyerek rejimi gayrimeşru ilan etmiştir. Dini liderin siyasal olarak yalnızca dini konularda halkı yönlendirme ve yönetme hakkı olduğunu savunan Montazari, yönetme hakkının halkın seçtiği hükümetlerde olması gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleri nedeniyle özellikle Muhafazakârların ve Hamaney’in tepkisini de üzerine çekmiştir.

tanımlanabilir.³⁸³ Bu arada seçimlerde Ahmedinejad'ın rakibi olan Mir Hüseyin Musavi³⁸⁴ siyasal duruşundan geri adım atmamış, ruhani lider'in yetkilerinin sınırlandırılması ve Rejimin dayandığı temel öğretisi olan *velayet-i fakih* ilkesinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Protestolar, otoriter sistemi tahrik ederek daha sert önlemlerin alınmasını teşvik etmiştir. Protesto gösterileri arttıkça, baskının şiddeti de aynı oranda artmıştır. 2009 yılının sonuna gelindiğinde 100 kişi hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 4.000 kişi gözaltına alınmıştır.

Rejim güçleri tarafından Yeşil Hareket, siyasi liderinin kontrol altına alınması ve şiddet yöntemleri ile kitlelerin bastırılması ile sonuçlandırılmıştır. Protestoları kontrol altına almak için internet ve cep telefonu kullanımını engelleme, toplu müdahalede bulunma ve muhaliflerin Hamaney tarafından “yabancı şeytan” olarak tanımlaması gibi yöntemlere başvurulmuştur.³⁸⁵ Bu bağlamda devlet güçleri hâkimiyet kurmak ve muhalifleri tasfiye etme yolu olarak Hamaney'in kullandığı retorik sıklıkla başvurabilmektedirler. Muhalif yaklaşımları toptan reddetme ve tahammül edememe, baskılara karşı edilgen davranan bir toplum yaratmak için yeterli değildir. Devletin güç kullanımını konusunda orantısız davranması, “ötekilerin” radikalleşmesine neden olabileceği gibi iç siyasi yapıdaki çelişkilerin derinleşmesine de katkı sunar. Bu bağlamda ülkede, Yeşil Hareketi hatırlatan “ne Gazze ne Lübnan'a, canım feda olsun İran'a” sloganı, bir kesimin dikkatlerini ve enerjisini iç politikaya yöneltmek istediklerini göstermektedir.

Bu olay, İran'daki siyasi cepheleşmeyi açıkça ortaya koyar tarzda olduğu gibi, aynı zamanda güç mücadelesinin meydanlara taşınmasının da bir örneği kabul edilebilir. Ama yine de protestolar sonunda Hamaney, devlet medyası, Devrim Muhafızları, adalet mekanizması, istihbarat, ordu ve devlet dışı büyük petrol kaynaklarını elinde tutan vakıf başkanlarını belirleme yetkisini elinde tutmayı başarmıştır.

³⁸³ Mansfield, 2011, ss.604-607.

³⁸⁴ Devrimden sonra İran'ın son başbakanı Mir Hüseyin Musavi'dir. 1981-1989 başbakanlık görevini yürütmüş, başbakanlık makamı anayasal olarak kaldırıldıktan sonra aktif siyasetten uzak kalmıştır. 2009 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminde Muhafazakârların adayı olarak seçime katılmıştır.

³⁸⁵ Mansfield, 2011, ss.604-607.

Muhalefetin başarısız olmasında, lider kadrosunun bölünmesi, muhalif din adamlarının laik kesimin güç kazanacağından korkması ve bu yönde uyarılarda bulunması ve Rafsancani'nin Tahran Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada protestoların sonlandırılması çağrısında bulunması gibi nedenler sıralanabilir.

Yeşil Hareketin 2012 yılının sonuna doğru önemini büyük ölçüde kaybettiği söylenebilir. Aynı zamanda Yeşil Hareket, seçim sonuçlarına yönelik reaksiyoner bir tavır olmaktan çok birikmiş öfke ve taleplerin bir sonucu olarak da okunabilir. Hareketin önemli siyasi ve dini aktörler tarafından desteklenmesi, barışçı karakteri ve meşru talepleri iktidar tekeli bir hayli zorlamıştır.

Sonuç olarak yaşanan olay ve çatışmalar, siyasi elitin devlet kurumlarını elinde tutma kararlılığının ne ölçüde büyük olduğunu göstermiştir. Böyle durumlarda, siyasi rekabet, muhalif grupların hâkimiyet altına alınması anlamına gelmesi nedeniyle, hiçbir zaman demokratik siyasetin önünün açılmasına neden olamamaktadır. Parti ve toplumsal örgütlenmelerin ideolojik ve fiili olarak denetim altında tutulması, dini liderin anayasal hukuk düzeninin üstünde anlam taşıması, hesap verilebilirlik mekanizmalarının uygulanmaması ve bürokrasi ve devletin çeşitli kademelerinin keyfi uygulamaları, İran toplumsal hayatının bir gerçeği olarak sürekli yinelenmektedir. Cook'un belirttiği gibi demokrasinin dışarıdan dayatılmaması gerektiği algısı moda bir eğilim olmakla birlikte³⁸⁶ toplumsal tepkiler karşısında otoriter tedbirler almak, küresel değişimle birlikte hedeflenen etkiyi yaratamamaktadır. Kapsamı genişleyen ve yoğunluğu sürekli artan "bilgi otoyolları" sayesinde, bireysel yükselişe geçerek, insanların ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan kendilerini diğer sistemlerle kıyaslama olanağı da artmıştır.³⁸⁷

³⁸⁶ Steven A. Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular**, Bahar Şahin (çev.), İstanbul: Hayy Kitap, 2008, s.322.

³⁸⁷ Bauman, 2013, s.27.

Rejim açısından *teokrasi* ve *demokrasi* düalizminin yarattığı iç çelişkileri nedeniyle denge, temel sorunsallardan biridir. Bununla birlikte, İran’da yaşanan politik tıkanıklığı sadece otorite biçiminin krizi olarak tanımlamak da oldukça zordur. Rejimin yapısı, miras aldığı sorunlar ve 1990’larda yaşanan küresel dönüşüm, toplumsal anlamda muhalif yapıları şekillendirmiştir.

2.3.İran Toplumunun Yapısı ve Çelişkileri

Daha önce de belirtildiği gibi devrim, İran toplumu açısından otomatik olarak bütün çelişkilerin ortadan kalkmasına neden olmamıştır. Toplumsal çelişkiler, sivil, siyasi ve ekonomik eşitsizliğin bir sonucu sayılabilir. Sivil eşitsizlikler, egemenler ile diğer toplumsal kesimler arasında ortaya çıkan meşruiyet farklılıklarını ifade eder ve bu çerçevede toplumsal vaatler paradoksal olarak birbirinden ayırır. Bütün bunların sonucunda, devlet ile toplum arasında kararsız bir denge ortaya çıkarak, toplumsal refah için birbirinden farklı çözüm önerileri ortaya çıkar.

İran toplumu da, Amerikan toplumu gibi etnik, siyasi ve ekonomik olarak çeşitlilik göstermektedir. Ancak İran’ın, toplumsal heterojen yapı ile “baş etme yöntemleri” ABD’ye göre ciddi olarak farklılaşma göstermektedir. ABD’de sisteminin meşruiyet kaynağı, toplumsal farklılıklar ve tüzel dengeler üzerinden sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna karşın İran siyasetinde tek düzelik ve değişmeyen rutin gerçekliklere dayalı olarak tanımlanmış ideolojik eksen, rejimin toplumsal açıdan hegemonyasını tehlikeye atmaktadır. İran’da rejimin yapısı üzerinden yaşanan rekabetle birlikte, sınıfsal ve etnik farklılıklar nedeniyle rejimin gücünü kaybedeceği korkusu, siyasi meşruiyetin kendisini tüketmesine de neden olmaktadır. Ülke içerisinde hegemonya ise bu iki unsurun; yani siyasi meşruiyet ile toplumsal çelişki ve farklılıkların, uyumlu olmasına bağlıdır.

İran toplumunu üç kategori üzerinden analiz etmek mümkündür. İlk olarak İran farklı etnik grupları içinde barındıran bir toplumsal yapıya sahiptir. İstatistiksel tahminlere göre, %50 Fars, %23 Azeri Türkleri, %11 Kürt, %5 Arap, %3 Türkmen ve %3 Belucilerden oluşan bir çeşitlilik bulunmakta, bununla birlikte az sayıda Ermeni ve

Yahudi azınlık İran toplumunun kompozisyonunu belirlemektedir.³⁸⁸ Diğer taraftan İran'ın etnik yapısı konusunda, net rakamlar bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda, Farsların oranı %60'ın üzerinde gösterilmekte iken diğer bazı kaynaklarda ise, İran nüfusunun %40'nı Türklerin oluşturduğunu iddia edilmektedir.³⁸⁹

Şekil 3: İran Toplumunun Etnik Yapısı

Kaynak: Iran's Religious and Ethnic Diversity, <https://tr.pinterest.com/pin/436849232577737126/>. (12.01.2017).

Bu etnik çeşitlilik devrim öncesi Pehlevi iktidarında özellikle Pers milliyetçiliği temelinde bastırılmaya çalışılmıştır. Ancak modern devlete özgü toplumsal ağların tam olarak yerleşmemiş olması, yerel iktidar mekanizmaları ve Şah'ın

³⁸⁸ Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**, Mehmet Koç (çev.), İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009, ss.11-13.

³⁸⁹ Bu konuda tartışmalar için bkz. Babek Şahit, "İran'da Resmi Bir Araştırmaya Göre İran Türkleri'nin Nüfus Dağılımı", 10.02.2017, <http://tebaren.org/?p=732> (10.10.2017).

uyguladığı otoriter modernleşme projesi yerelliği aşan bir ulus inşasına imkân vermemiştir. Devrim sonrası ise, Şii inancına dayalı olarak tanımlanan siyasi yapı ile uyumlu olarak, Şiilik toplumsal meşruiyetin de kaynağı haline gelmiştir. Sünniler ve Bahailer sistemden dışlanmış ve diğer dinlere mensup azınlıklar ise sembolik olarak sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır.

İran toplumunu analiz etmek için kullanılacak ikinci kategori ise, tarihsel ve yapısal dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik olarak ayrılmış sınıflardır. Bu bağlamda uluslararası sermayenin sanayileşmeyi “teşvik” etmesi ekonominin içerdeki yapısını değiştirmiş ve İran toplumunu iki ana kategoriye ayırmıştır. Pehlevi yönetimi ulema, aşiret ve küçük esnafa karşı, modern toplumsal dinamikleri destekleyerek, bu kutupların siyasi ve ekonomik nedenlerle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Örneğin Batı tarzı siyasi modernleşme ve kalkınma programı, özellikle din adamları sınıfının tepkisini çekmiştir. 1961’deki “toprağın paylaşımını” öngören toprak reformu kanunu, aynı tarihte meclisteki milletvekillerinin %60 büyük toprak sahiplerinden oluştuğu düşünülürse, Şah’ın toplumsal olarak kendisine büyük bir muhalif blok yarattığı söylenebilir.³⁹⁰

Buna ek olarak, İran’da dinamik bir özellik gösteren kesim, Batı’daki sınıfsal yapıya benzer özelliklere sahip olan orta sınıftır. Kaçarlar döneminden itibaren, esnaf ve tüccarlar, Meşrutiyet Devrimi ile adından söz ettiren aydınlar ve yenilikçiler önemli toplumsal dinamiklerdir. 1960’lı yılların başından itibaren uygulanan ekonomik reform programı sanayi ve finans çevrelerini, esnaf ve tüccar kesimine karşı güçlendirmiştir. Bu nedenle, 1963 ayaklanmalarında Tahran pazar esnafı önemli bir rol üslenerek, devrime giden yolu açmıştır. Esnaf ve tüccar sınıfı muhafazakâr eğilimlerinden dolayı dini ulemanın yanında yer almıştır. Batı ekonomik nüfuzuna karşı milli ekonomiyi savunan ulemanın arkasındaki güç olarak Tahran Bazaar’ı, 1979’daki devrimin itici unsurudur. Bu bağlamda sınıfsal farklılaşma³⁹¹ ve çelişkili ekonomik çıkarlar, sınıfların

³⁹⁰ Beşiriye, 2009, ss.11-19.

³⁹¹ Michel Foucault 8 Ekim 1989’de *Corriere della Serra* gazetesinde Tahran’ın sınıfsal ve ekonomik çelişkilerini anlattığı yazısında, şehrin ekonomik olarak iki ayrı dünya haline geldiğine ve yoksulluk ve zenginliğin mekânsal olarak belirgin hatlarına dikkat çekmiştir. Aktaranlar Afary, Anderson, 2012, s.252. Günümüzde de Tahran’da 1978 yılında olduğu gibi, Kuzey Tahran’da zenginlik ve ticaret, Güney Tahran’da ise yoksulluk ve varoşluk hüküm sürmektedir. Tahran’ın İslamşehir ve ve Khak-ı Safid gibi ekonomik açıdan yoksul kesimlerinde toplumsal

alt gruplara bölünmesine neden olmuş ve bu şekilde, sınıfsal çıkarları temsil eden partiler de kendi içinde bölünmüş veya keskin hizipleşmeler ortaya çıkmıştır. Bu bölünme zaman içerisinde, birbirine dost, müttefik veya “ölümüne düşman” eğilimler olarak kendini gösterir.³⁹²

İran’da devlet oligarşisini en fazla endişelendiren grup, devrim sonrası yetişen genç nesillerdir. Rejimin ideolojik retoriği, bireyselleşme eğiliminin güçlenmesi ile birlikte siyasal sistemle arasına “duygusal boşluk” giren genç kesimin taleplerini, yeteri kadar maskeleye kapasitesine sahip değildir.

Modern toplumlarda “sınıf savaşının” yerini, “nesil savaşı” yaşanacağına dair bir beklenti oluşmuştur.³⁹³ İran toplumu ve özellikle genç nesil küresel değişim dinamiğinde kolaylıkla etkilenebilmektedir. Örneğin nüfusu 2016 yılı verilerine göre 80,28 milyon olan İran’da Dünya Bankasının verilerine göre, 2014 yılı itibariyle her 100 kişiden 88’i cep telefonu abonesidir ve her 100 kişiden yaklaşık 40’ı (39,4) internet kullanmaktadır.³⁹⁴ İletişim teknolojisi, bireylerin kendi sosyal çevresi ile olduğu kadar küresel sisteme yakınlaşmanın araçlarından birisidir. Bu bağlamda dünya ile etkileşim yalnızca yaş gruplarına bağlı bir etkiye sahip olmak anlamına gelmemekte, pek çok kesimi birden etkileyebilmektedir.

Bu anlamda, “nesiler” savaşı yalnızca, yaş gruplarını ima eden bir tanımlama değildir. Yeni siyasal alan içinde, siyaset yapma tarzının yeni nesle de uyarlanması anlamına gelmektedir. Bireylerin sekülerleşmesine paralel olarak siyasetin de sekülerleşmesi ifade eden yeni siyasal eğilim, iradeci siyasetin terk edilmesini ifade etmektedir. Buna göre siyasal erkin, egemen ve ideolojik bir form araç olarak işlevini terk etmesi ve çalışma, ticari faaliyetleri düzenleme ve keyif alma etkinliklerine yönelmesi gerekecektir.³⁹⁵ İran açısından iradeci siyasetin terk edilmesinin iki farklı anlamı bulunmaktadır. Bunlar, bireylerin tüm toplumu veya insanlığı hedef alan üst ideallere yönlendirilmesinin zorluğu ve politik nedenlerle kendini feda etme

hareketlilik daha az ve ikamet etme süreleri uzundur. Bu bölgelerde mekânsal bir kimlik oluştuğu gözlemlenebilir. Bkz. Bayat, 2006, s. 85. Sözü edilen toplumsal kesimler daha çok muhafazakâr bir siyasal eğilim göstermektedir.

³⁹² Oppenheimer, 1984, s.190.

³⁹³ Thomas Piketti, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Hande Koçak (çev.), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, s.20.

³⁹⁴ **Mobile Cellular Subscriptions**, <http://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS.P2?locations=IR>, (10.10.2016).

³⁹⁵ Jacques Rancière, **Siyasahın Kıyısında**, Aziz Ufuk Kılıç (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.20.

beklentisinin aşılmasıdır. İradeci siyaset tek taraflı belirlenme anlamına gelir. Ancak İran toplumu ve genç kesimin siyaset tarafından belirlenmesi giderek daha da zorlaşmaktadır.

İran’da olarak 2014 yılı verilerine göre, 40 milyon genç bulunmakta ve bunların büyük bölümü devrim sonrası dünyaya gelmiş insanlardan oluşmaktadır. Devrim kültürel ve siyasi olarak bir “inşa” sürecini ifade etmekle birlikte,³⁹⁶ genç kesimleri istediği gibi biçimlendirebilmiş değildir.³⁹⁷ Genellikle Amerikan kültürü ile özdeşleştirilen tüketime dayanan ve özenen toplum modeli, küresel ölçekte hızla yayılma eğilimindedir. Özellikle genç ve şehirli toplumsal kesimlerin talepleri, yeniden paylaşım politikasını gözden geçirmeyi gerektirmektedir.³⁹⁸ Son yirmi yılda ABD ve müttefikleri tarafından uygulanan yaptırımlar, İran hükümetlerini söz konusu yaptırımların etkisini kırmak için önlem almaya teşvik etmiştir.³⁹⁹ İran uzun süren ekonomik ambargolara rağmen, teknoloji ve diğer sanayi ürünlerine Çin ve Rusya üzerinden ulaşabilmektedir. ABD’nin kendisini aşırı merkezileştirmesi ve askeri yöntemleri sürekli masada tutması, İran devletinin ve toplumunun küresel irtibat alanlarından uzaklaşmaması gibi bir ironi de yaratmıştır. Black’in belirttiği gibi toplumun yeni doğası, engelleri kolaylıkla aşabilecek bir evreye ulaşmıştır.⁴⁰⁰ Küresel ve ulusal ölçekteki siyasal otoriteleri, son dönemlerde en çok kaygılandıran nokta da burasıdır.

Diğer taraftan rejimin doğal zemini kabul edilen kırsal kesim, küçük esnaf, toplumda yön tayin edici olan din adamlarının büyük bölümü ile bu toplumsal katmanları birbirine bağlayan hiyerarşik ve katı kurallarla bağlı ilişkiler geleneği, Muhafazakâr ve Reformcular arasındaki dengeyi kritik noktada tutmaya devam etmektedir. Bunun yanında politik düzen, iktisadi ve sosyal bileşenleri olan bir

³⁹⁶ Kültürel inşa sürecinde Humeyni, eğitim ile ilgili yayınladığı fetvasında, İslami kültür üzerine kurulu bir model için müfredatın yeniden oluşturulması ve kendini devrim davasına adanmış nesiller yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu misyonu gerçekleştirmek için Yüksel Kültür Devrim Şurası adı altında bir kurum oluşturulmuştur. Aynı zamanda ilahiyat fakülteleri ile üniversitelerin iletişimini güçlendirmek için Deftareh Havze, Danışgah İlahiyat Fakültesi ve Üniversitelerarası Yardımlaşma Bürosu oluşturulmuştur. Bkz. Behram Muhsinpur, “İran’da Eğitimin Dünü ve Bugünü”, Hilmi Baş (çev.), 20.12.2014, <http://www.islamdusuncesi.net/iranda-egitimin-dunu-ve-bugunu-86h.htm> (12.01.2017).

³⁹⁷ Oğuz, Çakır, 2000, s.120.

³⁹⁸ Black, 2009, s.491.

³⁹⁹ Nader Habib, “The Impact of Sanctions on Iran-GCC Economic Relations”, <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB45.pdf> (11.06.2016).

⁴⁰⁰ Black, 2009, s.493.

yapıdadır. Herhangi birinde ortaya çıkan farklılaşma, diğerlerinden tam olarak bağımsız değildir. Devrim öncesi İran toplumu, Pers milliyetçiliği etrafında homojen bir yapıda tanımlanıyordu. Devrim sonrası ise, yukarıdan aşağıya *İslamileşme* projesi nedeniyle, farklı bir formda ve yine homojen bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu şekilde politik çatışmaların, siyasal aktörler düzeyinde kalması ve topluma yansımaması istenmiştir. Milliyetçiliğe dayalı Pehlevi yönetimi kendi meşruiyetini sağlayamadığı için ortadan kalkarken, yukarıdan aşağıya İslamileşme projesine dayanan İslam Cumhuriyeti ideolojik kırılma noktalarını aşabilecek bir siyasal ufuk açmamıştır.

Hüseyin Beşiriye'nin belirttiği gibi; “1981'den sonra oluşumunu tamamlayan İslam Devrimi ideolojisi,”⁴⁰¹ hâlihazırda siyasal olarak homojen bir toplum yaratmaya muktedir değildir ancak, daha çok karmaşık bir sistem içinde hiyerarşik/ayrıcalıklı bir sömürü yumağı ortaya çıkarmıştır. Devrim sonrası İran rejiminin siciline bakıldığında, ülke içindeki kutuplaşmanın bastırıldığı fakat ortadan kalkmadığı ve siyasi eşitsizliğin kurumsallaştığı görülmektedir.

2.4.Karar Alma Mekanizmaları ve Güç Dağılımı

ABD gibi İran'da, dış politikasını oluştururken toplumsal ve yönetsel yapıdan etkilenmektedir. Toplumsal kutuplaşma siyaset yoluyla uzlaşmayla çözümediği zaman, dış politika anlayışlarında çelişkili eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Muhafazakâr kesim dış politikada devrim sonrası kurumsallaşmış olan bakış açısının devamından yana bir tavır alırken, Reformcu kanadı temsil edenler, rejimin yapısı ile birlikte dost ve düşman algısının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Bunun yanında karar alma mekanizmaları dış politikanın oluşum sürecinde doğrudan rol alan aktörlerden oluşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi iç siyasi yapıdaki farklı düzlemlerde ortaya çıkan kutuplaşma, toplumu, siyasi aktörleri ve bunlar tarafından önerilen siyasi çözüm önerilerinin birbirinden ayrışmasına neden olur. Bunun yanında kamuoyunun, iletişim imkânlarının ve küreselleşmenin artan etkisi ile birlikte karar alma mekanizmalarının dış politikadaki tercihleri, bütün kesimler tarafından

⁴⁰¹ Beşiriye, 2009, s.78.

sorgulanmadan kabul edilmesi gereken bir durum olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu nedenle İran’da, karar alma mekanizmalarının tarihsel ve analitik olarak incelenmesi, İran’da dış politika açısından temel çatışma alanlarını ortaya çıkaracak niteliktedir.

Şah döneminden itibaren İran’da güçlü bir merkezi devlet örgütlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Sweezy’nin belirttiği gibi “güçlü devleti kurmak kendi başına bile karışık bir süreç”⁴⁰² olsa da, yönetsel kültür bu türden süreçlerle birlikte oluşur. Devrim mekanizması iktidar açısından bir dönüşüm, yeniden oluşum ve birikim aşamalarını içerir. Biçimsel olarak güçlü bir devrimci retorik ifade etmekle birlikte devrimsel dönüşümler, mirasını aldığı yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Örneğin, İran’da siyasetin Modern anayasal sisteme uygun bir kuvvetler ayrılığı ilkesi, istisnai durumlar haricinde kurumsallaşmamıştır. Bu ilke devrim öncesi ve sonrası için de devamlılık gösterir. Güç dağılımı açısından belirleyici düzenlemeler ilkesel olarak denge, denetim ve özerk kurumsallaşmalara dayanmamaktadır. Denge sisteminin oluşmamasının nedeni, iktidarın yorumuna göre normatif yapının esnek bir konumda olmasıdır. Yani iktidar normlara bağlı değildir, normlar iktidara bağlıdır. Bu nedenle siyasal güç mücadelesi eşitsiz bir formda sürdürülür.

Bu bağlamda, otoriter sistemle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, hukuk tali bir anlam ifade eder, hukuka dayanan yönetim yerine, gayri resmi “kod, norm ve ilkelerin özellikle resmi olmayan güç merkezleri aracılığıyla siyaset üzerinde”⁴⁰³ güçlü etkisi vardır. Bu nedenle iktidar dengelerinin oluşmasında, resmi kurum ve ilişkiler göre çok fazla etkinliği olan ve çoğu zaman resmi yapıyı devre dışı bırakabilen veya tamamen alt edebilen⁴⁰⁴ gayri resmi ilişkiler ve toplumsal ağlar bulunur.

Bu durum, halk ve otoriter elitler için farklı ama belirli bir gerçekliğe tekabül eder. İran’da devrimi öncesinde, devrim sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler yukarıda tespiti doğrular niteliktedir. İran’da resmi ve gayri resmi ilişkiler sistemi ve rekabeti, karar alma mekanizmalarında çeşitli düzeylerde etkili olmaktadır.

⁴⁰² Sweezy, 2014, s.96.

⁴⁰³ Cook, 2008, s.314.

⁴⁰⁴ Cook, 2008, s.314.

İran'da resmi olmayan ilişkilerin, siyaset üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Örneğin, Meşhed'de ki Ayetullah Tabasi herhangi bir hizibe yakın görünmemekle birlikte, kendi başına bir güç merkezini temsil etmektedir. Buna ek olarak, İsfahan'da camilere imam yetiştiren iki aile, kentteki kutuplaşmanın merkezi niteliğindedir. Bunun yanında, çok partili yaşama ve Reformculara karşı sistematik mücadele yürüten *Hüccetiye* isimli bir dernek bir başka hizbi temsil etmektedir. Bu bağlamda, hizipler arasında ve içinde mutlak bir görüş ve tavır birliği de bulunmamaktadır. Örneğin Humeyni'yi destekleyen Ayetullah Azari-Kumi, Hamaney'in dini liderlik görevini kabul etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Bu çeşitliliğe ilave olarak Hamaney'e diğer bir muhalefet, başka din adamlarından oluşan bir grup tarafından gelmiştir. İslam Cumhuriyeti'nin meşru temeli, dokuzuncu imam Muhammed Mehdi'nin vekili olarak en yüksek hukuk ve din âlimi tarafından ülkenin yönetilmesi iddiasına dayalıdır. Buna karşın, Sistani'nin Irak'ta geliştirdiği ve dini ulemaya yönetime tavsiyede bulunma ayrıcalığını veren ve fakat siyasetten uzak durulması gerektiğini savunun eğilimin İran'ın dini kesiminde de bir karşılığı bulunmaktadır. Bir dönem Humeyni'nin veliahdı kabul edilen ve önde gelen muhalif din adamlarından Ayetullah Hüseyin Ali Muntazeri, rejimi ve Hamaney'i Şii doktrine aykırı olarak adil yönetim tarzından uzaklaştı gerekçesi ile suçlamış, hatta Hamaney'in bulunduğu makama layık olmadığını açıklamıştır. Muntazeri de, geçmişte Humeyni'ye muhalif Ayetullah Şeriadmedari ile benzer bir akıbeti paylaşmıştır. Muntazeri önce ev hapsine alınmış ve resmi ifadelerde "Ayetullah" kelimesi yerine, "bay" (ağa-ye) ifadesi ile tanımlanmıştır.⁴⁰⁶ İlk aşamada Muntazeri'nin veliaht olarak kabul edildiği liderlik makamını alan Hamaney, unvanını ve özgürlüğünü elinden almıştır.⁴⁰⁷

Gayri resmi ilişkilere ilave olarak İran'da siyaseti belirleyen resmi iktidar merkezlerini kısaca özetlemek gerekirse dört ana gruptan bahsetmek mümkündür. Rehber, Anayasa Korucular Konseyi (Shoura-ye Nagehban-e Qanun-e Assasi), Cumhurbaşkanı ve Meclis ve bunların alt sistemleri arasında çatışmacı eğilim dikkat çekicidir.

⁴⁰⁵ Khosrokhavar, Roy, 2013, s.31.

⁴⁰⁶ Mansfield, 2011, ss.604-607.

⁴⁰⁷ Abrahamian, 2008, s.237.

Dini lider, hükümet ve cumhurbaşkanı karşısında, çoğu zaman belirleyici güç olarak bulunur. Meclis'in faaliyetleri ise, Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından denetlenir. Bu bağlamda, Konsey, yasaların Anayasa'ya ve Şariat ilkelerine uygunluğunu inceleyerek, Meclis'in yetkilerini kısıtlar. Meclis ve Konsey arasında uyuşmazlık durumunda, devreye Düzenin Yararını Teşhis Heyeti girer. Anayasa Korucular Konseyi aynı zamanda seçimlerin denetiminde de görev alırken, seçilmek için yine Konsey'in onayı gereklidir.⁴⁰⁸ İlave olarak dini lideri seçen ve "denetleyen" Uzmanlar Meclisi, din adamlarından oluşmaktadır. Bu kurumda genellikle muhafazakâr eğilimlilerin çoğunluğu elinde bulundurduğu bilinmektedir.⁴⁰⁹ Aynı zamanda devrimi korumak ve güvenlik ve istihbarat faaliyetlerini kontrol etmek için kurulan Milli Güvenlik Yüksek Konseyi de (Şuraye Ali-e Emniyete Melli) *Rehber*'e bağlı olarak faaliyet göstermektedir.⁴¹⁰

Yukarıda ifade edilen çatışma dinamiğinden ve dini lider'in devlet üzerindeki gücünden de anlaşılacağı gibi, Lider karar mekanizmalarında en etkili güç merkezidir. Güvenlik örgütlerinin tamamının başkanlarını dini lider atar ve başkomutan sıfatını taşır ve görevlerinin bazılarını temsilcilerine devredebilir. Bu durum dini lider ile hükümet arasında, 1999 yılında Tahran Üniversitesi Yurdu'nun polis tarafından saldırıya uğradığı dönemde olduğu gibi, çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olur. Basın üzerinde güçlü bir nüfuzu bulunan Lider, aynı zamanda ekonominin resmi ya da gayri resmi kuruluşlar arayıcılığı ile %70'ini elinde bulundurur veya dolaylı olarak kontrol eder.⁴¹¹

Dini liderin geniş yetkileri seçilmiş cumhurbaşkanı ile arasında çeşitli siyasal gerilimlerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Ruhani Lider ile cumhurbaşkanı arasında ilk çatışma, Beni Sadr'ın 1981 yılında görevden alınması ile sonuçlanmıştır. İkinci önemli çatışma Hamaney ile Hatemi arasında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin adaylıklarını değerlendiren Anayasa Korucular Konseyi,⁴¹² 1997

⁴⁰⁸ Oğuz, Çakır, 2000, ss.37-40.

⁴⁰⁹ Oğuz, Çakır, 2000, s.42.

⁴¹⁰ Çitlioğlu, 2015, s.44.

⁴¹¹ Oğuz, Çakır, 2000, s.37.

⁴¹² Bazı kaynaklarda Anayasa Koruyucuları Şurası olarak da adlandırılan kurum dini liderin kontrol ettiği en güçlü alanlardan birisidir. Seçimlerde adayların belirlenmesi görevi bulunan Şura'nın üyeleri 6 yıllığına seçilir. Üyelerin 6'sı dini lider tarafından, geriye kalan 6 üye ise yüksek yargının uygun gördüğü kişiler arasında Meclisin seçimi ile belirlenir.

yıldaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 258 adaydan yalnızca 4'ünü adaylık için gereken kriterlere uygun bulmuştur.⁴¹³

Buna paralel olarak, dini lider kitleleri etkileme potansiyelinin az olması durumunda veya bazı yetersizlikleri yüzünden kendi yetkilerini arttırabilmektedir. Örneğin Ali Hamaney bu yola başvurarak, yasama, yürütme, yargı ve cumhurbaşkanlığını denetleyebilmek için sistem üstü bir lider gibi hareket etmiştir. 2004 seçimlerinde ise Hatemi'nin destekçileri olan reformcuların meclis seçimlerine katılımını engelleyerek, mevcut cumhurbaşkanının hareket alanını dolaylı olarak daraltmıştır. Aynı şekilde İran'ın küresel sisteme açılmasının önündeki en büyük engel olarak duran nükleer programı güçlü şekilde desteklemiş ve dış politikayı şekillendirmiştir.⁴¹⁴

İran'da farklı iktidar merkezleri yanında, siyasi elitlerin birbirleri üzerinde denetim kurmaya çalıştıkları da görülebilir. İran'ın hiyerarşik ve karmaşık siyasi sistem, farklı hiziplerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumun rejime verdiği destek, karar alma süreçlerinden kısmen dışlanmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumsal güçler zaman zaman eyleme geçmekle birlikte iktidarı dönüştürme konusunda sınırlı bir etkiye sahiptirler.

İran devlet sisteminde ordu, ruhani lidere bağlı önemli bir aktördür. Sömürge deneyimleri ile çeşitli şekillerde karşılaşmış birçok ülke için ordu ve silahlı güçler, politik birliğin odağı kabul edilebilir. İran'da, ayrılıkçı hareketler, bastırılan siyasi muhalefet ve terör saldırıları, hükümetlerin askeri araçları öne sürmesine neden olmaktadır. Sözü edilen askeri güçlerin radikal düşüncelere veya ulusal politikalarla da yakın ilişki içinde olabildikleri söylenebilir. Black'in ifade ettiği gibi politika militerleştikçe, ordular da politize olur.⁴¹⁵ Bu bağlamda Rafsancani'nin, Irak'la yapılan savaşta olgunlaşmış Devrim Muhafızları'nı, düzenli ordu birlikleri haline getirip, kentlerin dışına çıkarma çabası,⁴¹⁶ buna karşılık Ahmedinejad'ın ekonomik olarak

⁴¹³ Khosrokhavar, Roy, 2013. s.34.

⁴¹⁴ Mansfield, 2011, ss.604-607.

⁴¹⁵ Black, 2009, s.469.

⁴¹⁶ Çağlayan, 2012, s.22.

Devrim Muhafızlarına destek sağlaması, ordunun bir siyasi güç merkezi rolü oynamasından kaynaklanmaktadır.

İran’da yönetsel manzaradan anlaşılacağı üzere, bir güç dengesinden değil büyük ölçüde güç birliğinden bahsetmek daha doğrudur. Kapitalist ilke ve kurumların oluşturulduğu liberal bir modelde başarı ve başarısızlık kolaylıkla tüm topluma yayılabilir. Ancak güç dağılımının olmadığı bir siyasi rejimde bunalım dönemlerinde birliğin sağlanması zorlaşarak daha yaygın bir parçalanma eğilimi ortaya çıkar. İran’da siyasi güç dağılımı sınırlı olduğundan, karar alma mekanizmalarında müdahalecilik ve hizipçilik güçlü bir eğilimdir. Buna karşın iktidar yarışının belirli kurallara bağlanmış olması ve dinamik siyasi yapı, İran iç ve dış politikasında tek boyutlu bir görünümün ortaya çıkmasını engellemektedir.

Bununla birlikte, rejimin potansiyel değişikliklere duyarlı yapısı, İran dış politikasında çelişkili bir role bürünmesine neden olmaktadır. Siyasal açmazlar konusunda muhafazakâr politikacıların hayali tehlikeler yaratarak var olan düzene yarar sağlama eğiliminde olmaları, ılımlı kanadın işini zorlaştırmaktadır. İlimlilerin, Batı siyasi ve iktisadi yapısı ile uzlaşmaya yakınlığı ve sorunlara pragmatik açıdan yaklaşabilme eğilimi, söz konusu açmazların üreteceği direnç nedeniyle, istikrarlı bir yol haritası yapıda değildir.

İran’da iki siyasi akım halkın desteğini kazanmak için birbiri ile mücadele halindedir. Mücadele alanı ise hem iç politika hem de dış politikayı kapsamaktadır. Siyasilerin farklı toplumsal temellere yaslanıyor olmasından hareketle, iki kutbun *yüzeysel* benzerliklerini bir kenara bırakacak olursak, yaşanan çatışmalardan çıkarılabilecek sonuç, küreselleşme dinamiğinin, İran’ın iç politikasına çok güçlü bir şekilde nüfuz etmiştir.

Sonuç olarak hegemonya tartışmaları, uluslararası ilişkilerde, ortak değer, norm ve iktidar ilişkilerine odaklanmaktadır, ancak tek bir anayol tarif edilmemektedir. İran’da siyasi çatışma alanlarına bakıldığında, liberal demokrasiye yönelen bir sürecin var olduğu gözlemlenebilir. “Demokratik toplumlar ailesi” veya “kapitalist

sömürgeciler” olarak Batı, İran için yüzeysel bir siyasal tartışma konusu değildir. Asıl önemli olan, bu ilişki kurma kalıbının ve tanımının yaygın olarak kullanılıyor olmasıdır.

3.Devrim Sonrası İran’ın Dış Politika Stratejisini Şekillendiren Başlıca Alanlar

Devrim sonrası İran dış politikasında, devrim öncesi döneme göre çok önemli değişiklikler gözlemlenmektedir. Devrim sonrası ABD, İsrail ve Mısır gibi Muhammed Rıza Pehlevi’nin yakın müttefiki olan ülkelerle gözle görülür bir kopuş yaşanmıştır. Buna karşın, Suriye ile yakın ilişkiler kurulmuş, Lübnan’da Şii gruplarla dinamik ilişki kanalları oluşturulmuş ve Filistin meselesinde FKÖ’nün (Filistin Kurtuluş Örgütü) politik olarak desteklenmesi eğilimi belirginleşmiştir.

Kendinden önceki dönemle derin çelişkiler barındıran dış politik dönüşüm ve İran devrimin yarattığı emperyalistlere karşı kazanılmış “zafer” algısı, İran’ın Ortadoğu ile yeni ve münhasır bir ilişki biçimi geliştirmesi için uygun zemin teşkil etmiştir. Soğuk Savaş ortamının halen devam ediyor olmasına bağlı olarak ideolojik tartışmaların toplumları derinden etkilediği böyle bir dönemde, İran Devrimi Ortadoğu’daki siyasal hareketler ve düşünce sisteminde yeni bir sayfa açmıştır.

Devrimi öncesi İran’daki toplumsal hareketlilik, protesto eylemleri, grevler ve çeşitli şekillerde ortaya çıkan direniş biçimleri, başta Fransa olmak üzere Avrupa’da ve ABD basınında ciddi sayılabilecek bir yankı uyandırmıştır. Devrimin hem Ortadoğu’da hem de Avrupa’da dikkat çektiği su götürmez bir gerçektir. Çeşitli çevrelere göre devrim, anti-emperyalist bir söylemi benimsediği için, ABD ve Batı ekonomik sömürü sistemine karşı “mücadeleci”, otoriter bir monarşiye karşı yapıldığı için “özgürlükçü” ve toplumsal bir harekete dayalı olduğu için “demokrat” olarak algılanmıştır. Bir süreliğine birçok kesim, devrimde görmek istediği şeyleri görmüştür ve kısa zamanda içinde bu bakış açılarının yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Devrim sonrası İran’ın, bölgesel dengeler üzerinden nüfuz arayışı ve devrimin bütün Müslüman toplumlar için örnek bir model olabileceği varsayımı, Irak’ın savaş ilan etmesi ile mezhepsel bir yörüngeye kaymıştır. Bu bağlamda İran, bölgesel nüfuz

arayışını daha çok Şii inancına yakın devletlere ve toplumlara yönelik olarak şekillendirmiştir.

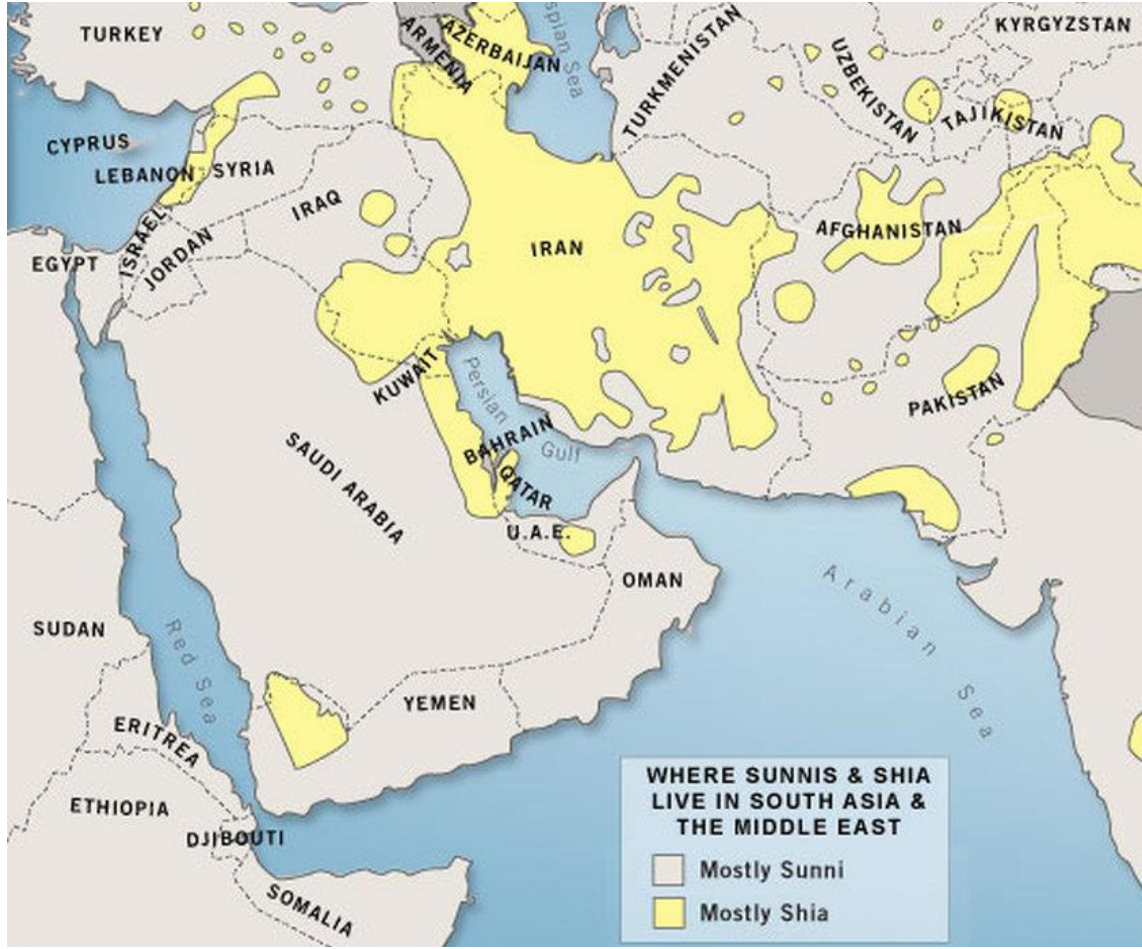
3.1.Bölgesel Nüfuz Arayışı

İnanç temelli önemli farklılıklar bulunmakla birlikte Şiiler, Ortadoğu haritasında önemli bir kesimi temsil etmektedir. Ortadoğu'da merkezileşmiş otoriter devlet yapıları Şii toplulukları kendi devletlerinden belli ölçüde uzaklaştırmış bulunmaktadır. Bunun yanında, Ortadoğu'da aşiret ve mezhepsel bloklaşmalara dayalı toplumsal manzaranın sonucu olarak, Şii grupların içinde buldukları siyasal sistem tarafından asimile edilmekten çok pasifize edildiğini söylemek doğru olur. Bu bağlamda da gruplar ve siyasi eğilimler arası rakipler ve müttefikleri ilişkisi, yalnızca devlet içi bir mesele değil bölgesel düzeyde önem arz eden bir özelliktir.

Demografik açıdan değerlendirilecek olursa Şiiler, Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Bahreyn, Suudi Arabistan, Yemen, Irak ve Lübnan gibi çeşitli Ortadoğu ülkelerinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Irak, İran, Yemen ve Bahreyn'de Şiiler çoğunluğa sahip iken, Lübnan siyasetinde merkezi bir konumdadırlar. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde ise Şiiler ciddi bir azınlık grubunu oluşturmaktadır.⁴¹⁷

Şekil 4: Ortadoğu'da Şii/Sunni Nüfus Dağılımı

⁴¹⁷ Dabashi, 2008, s.202.

Kaynak: 40 Maps that Explain the Middle East, <http://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east> (12.02.2017).

Sünniler, toplam Müslümanların yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Ancak Ortadoğu'da Şii-Sünni oranı yaklaşık olarak dengeli bir dağılım gösterir. Afganistan'dan, Doğu Akdeniz'e kadar uzanan coğrafyada 140 milyon Şii yaşamaktadır. Lübnan'da toplam nüfusun %38'i, Bahreyn'de %65, Yemen'de %42'si, Kuveyt'e %35, BAE'de %15, Suudi Arabistan'da %10, Irak, Suriye ve Pakistan'da ise nüfusun önemli bir bölümü Şiilerden oluşmaktadır.⁴¹⁸

Ortadoğu tarihinin önemli bir birleşeni olan Şiilik, İran Devrimi ile siyasi iktidar haline gelmiştir. Devrim sonrası Humeyni'nin *velayet-i fakih* öğretisi, özellikle Şiileri bütünleştiren bir ağın merkezini temsil etme iddiasını taşımaktadır. Buna karşın Ortadoğu'da ekonomik ve siyasi konumu ve çıkarları, farklı Şii grupların dışarıdan dini

⁴¹⁸ Mansfield, 2011, ss.547-555.

bir otoriteyi kabullenmelerine engel olmuştur. Ancak İran ve Şii grupların, siyasi olarak işbirliği içinde olmaları için herhangi bir engel de bulunmamaktadır.

Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra İran yönetimi, Sasani Devleti'nin egemenliğinin belirgin olduğu bölgelerde hem *velayet-i fakih* ilkesini hem de Farsçanın güçlü bir zemin kazandığı iddiasını çeşitli düzeylerde dile getirmiştir. Bu bağlamda İslam Nizamının Tesis Maslahatları Teşhis Kurulu Genel Sekreteri Muhsin Rızai,⁴¹⁹ Farsçanın bölgesel bir dil olarak geçmişte olduğu gibi günümüzde de İran'ın siyasi ve kültürel kapasitelerinin öncülüğünü yapabileceğini ifade etmiştir. Rızai'ye göre bu şekilde Humeyni'nin dini yorumunun bölge ülkelerine aktarılması da kolaylaşmış olacaktır.⁴²⁰

Buna karşın İran ve Ortadoğu'daki Şii gruplar arasında devrim öncesi ve devrim sonrası tek boyutlu bir ortaklık ifade etmeyen ve çok çeşitli katmanlarda hayat bulabilen bir ilişki biçimi bulunmaktadır. İlk olarak devrim öncesi Şiiilerin, ulus-üstü bir ilişkiler sistemini özellikle genç mollaların eğitimi yoluyla gerçekleştirdikleri görülebilir. Devrim öncesi Şii din adamları, Kum, Necef ve Kerbela gibi şehirlere dini eğitim almakta ve kariyer yapmaktadırlar. Örneğin, Lübnanlı Şiiilerin lideri Musa Sadr, İran'dan Necef'e oradan da Güney Lübnan'a yerleşmiştir. Öte yandan İran-İrak Savaşı, eğitim yoluyla yaşanan etkileşimi belli ölçüde azaltmıştır.⁴²¹

Devrim sonrası Humeyni'nin dini yorumu kendisini tüm Şiiilerin otoritesi olarak tanımlaması anlamına gelirken, aynı zamanda İran anayasası ile oluşturulmuş ulusal bir kurum olan *velayet-i fakih* ilkesinin tüm Şiiiler tarafından kabullenilmesini de gerektirmekteydi. Ancak, farklı ülkelerdeki Şii din adamları tarafından İran'ın dini bir otorite olarak kabul edilmesi beklenemezdi. Bu bağlamda dinsel sadakat ve siyasi sadakat bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Örneğin, Humeyni'nin dinsel otoritesini

⁴¹⁹ Bir dönem Devrim Muhafızları'nın başında bulunan Rızai'nin 1994 yılında Arjantin'de bir Yahudi merkezine saldırı düzenleyen beş kişi arasında olduğu ve 85 kişinin ölümüne neden olan olayda sorumlu olduğu iddia edilmektedir. Rızai, 1997 yılında ise Maslahat Konseyi'nin sekreterliği görevini üstlenmiştir. 2005 seçimlerinde Ahmedinejad lehine cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilen Rızai, Devrim sonrası İran siyasetinin militer yönünü temsil eden önemli aktörlerden birisidir. Ayrıntı için bkz. Çitlioğlu, 2015, s.84-85.

⁴²⁰ Abu Şehmuz Demir, **Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu**, İstanbul: Eksen Yayıncılık, 2007, s.58.

⁴²¹ Khosrokhavar, Roy, 2013. ss.54-55.

tanımayan fakat kendisini İran devrimi yanında olarak tanımlayan Lübnan Hizbullah'ın lideri Fadlallah, kendi siyasal ve dini ağlarını oluşturmaya yönelmiştir.⁴²²

Devrim İran'ı, dini açıdan bölgesel otorite yapmak için yeterli olmamıştır. Ancak İran'ın konumu Şii grupların siyasal dinamizmini belli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda, İranlı devrimciler kendi ülkelerine olduğu kadar, benzer kültüre sahip diğer ülkelere de hitap etmişlerdir. Bu etki, Güney Lübnan, Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Körfez ülkeleri ve mezhepsel farklılığın çok fazla belirgin olmaması nedeniyle diğer Müslüman ülkelere de yayılmıştır.⁴²³ Aynı zamanda devrim, bölgesel olarak Şii toplulukları belli ölçüde hareketlendirmiştir. Mesela, Suudi Arabistan'ın Şii nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde (örneğin Katîf, Ahsâ, kısmen Dammâm, Necran ve Cîzân),⁴²⁴ Kuveyt ve Irak'ta, çoğunluğu Şii olan petrol işçilerinin grevleri geçmişte de yaşanmakla birlikte, 1979 yılında bu bölgelerde yeniden grev ve protesto hareketleri ortaya çıkmış ve sert bir şekilde bastırılmıştır.⁴²⁵ Buna karşın, Bahreyn'de başlayan siyasal reform süreci İran devrimi ile birlikte, coşkusunu kaybetmiş, Şii toplumunun yanında diğer siyasal grupların beklentileri,⁴²⁶ mezhepçilik olarak marjinalleştirilmiştir.⁴²⁷ Sonuçta, Humeyni'nin retoriğinin ateşlemesi ile birleşen İran devlet yönetimi, Şii kimliğini bölgesel "irtibat" alanlarından biri haline getirmiştir. Bu durum bölgede, devlet dışı aktörlerin bir amaç uğruna harekete geçme potansiyelini arttırmıştır.

Ancak kesin olan bir şey vardı ki, devrim Ortadoğu'nun çehresini önemli ölçüde değiştirmemiş, bir domino etkisi yaratmamış ve Humeyni'nin gücünün sınırları belli olmuştur. Yine de Şii İslam düşüncesinin temsilcisi olan İran, Lübnan'da ve Körfez ülkelerindeki Şii toplulukların desteğini umut etmiştir. Coğrafi ve demografik büyüklüğü nedeniyle, Ortadoğu ile ilgilenen bütün ülkelerin İran'ın stratejisini

⁴²² Khosrokhavar, Roy, 2013. ss.54-55.

⁴²³ Lewis, 2006, s.411. Örneğin, Lübnan'da ABD'nin ve diğer yabancı güçlerin bulunmasını Humeyni "yüz kızartıcı" olarak nitelendirmiş ve ardından ortaya çıkan eylemler sonrasında ABD'li güçler ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Demir, 2007, s.57.

⁴²⁴ Özcan Hıdır, "Ortadoğu'da Etnik Bloklaşma ve Suudi Arabistan Şiiileri", 16.11.2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ortadogu-da-etnik-bloklaşma-ve-suudi-arabistan-siileri/967060?amp=1> (16.11.2017).

⁴²⁵ Prashad, 2012, s.71.

⁴²⁶ Bahreyn'in Şii toplumunu temsil eden *El-Vefak* partisi tıpkı İran'da Reformcular gibi, siyasal reform ve ekonomik sorunlara odaklanmakta, ancak İran resmi sistemini temsil eden *velayet-i fakih* düşüncesine ise mesafeli yaklaşmaktadır. Prashad, 2012, ss. 89-90.

⁴²⁷ Prashad, 2012, s.87.

hesaplaması gerekli olabilir. Ancak devrim sonrası İran'ın bölgesel gücünün Şah dönemi İran'ın sahip olduğu etkiden daha fazla olduğunu söylemek mümkün değildir.⁴²⁸

Bu tespitin, birinci ve özellikle ikinci Körfez Savaşı'na kadar büyük ölçüde gerçeklik payı bulunmaktadır. ABD güçleri tarafından Irak'ın işgal edilmesi, baskı altında ve ikinci sınıf vatandaş konumunda bulunan Şii grupları hareketlendirmiştir. Baas yönetiminin baskısının ortadan kalkması, siyasal haklarını ve iktidar gücünü pekiştirmek isteyen Iraklı Şiiilerin, Sistani önderliğinde birleşmelerine neden olmuştur. Ancak Iraklı Şiiilerin, İran yönetim sistemi ile belli ölçüde mesafesi de bulunmaktadır.⁴²⁹

Saddam Hüseyin, güvenlik aygıtları ve Sünni Arap ülkelerinin desteği ile iktidarını uzun süre koruyabilmiştir. Nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Şiiiler, eğer demokrasi çoğunluğun iktidarı anlamına geliyorsa, ABD'nin "özgürleştirme" misyonu sayesinde büyük bir fırsat yakalamışlardır. Sünni Arap ülkelerinde ise, Şii grupları homojen olarak görme eğiliminden dolayı, bu durum Şii ekseni endişesi yaratmıştır. Şii ekseni endişesinin arkasında ise, İran'ın, Irak, Suriye ve Lübnan'ı da içine alarak batıya doğru önemli bir jeopolitik güce dönüşeceği düşüncesi yer almaktadır. Bu bağlamda Irak işgali bölgesel eğilimleri, yeniden hareketlendirmiştir. Örneğin, İran'da kurulan İİDYK'nin⁴³⁰ (Irak İslam Devrim Konseyi) liderleri, ABD'nin Irak işgali sonucunda Irak'a dönerek, Şii orta sınıfını oluşturan tüccar ve meslek sahibi insanlardan destek istemiş ve ABD ile ilişki kurmaya çalışmışlardır.⁴³¹

Bu bakımdan dış müdahale, bölgenin toplumsal dengelerini yerinden etmiş ve bölgenin Şii ve Sünniler arasındaki geleneksel toplumsal dengesini değiştirmiştir. Bu bağlamda, Taliban yönetimi sırasında İran'a sığınmış olan birçok Afgan, ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrasında ülkeye geri dönmüş ve hatta kurulan yeni hükümette önemli görevler almışlardır. Yine Irak'ta, oldukça etkili olan Sadr Hareketi'nin de İran'la ilişkisi bilinmektedir.

⁴²⁸ Mansfield, 2011, ss.466-467.

⁴²⁹ Mansfield, 2011, s.568.

⁴³⁰ İİDYK, 1982 yılında İran'ın desteği ile Tahran'da kurulmuştur. Bu gruba bağlı "Bedir Tugayları" isimli milisler İran-Irak savaşı sırasında, İran'ı desteklemişlerdir. Bkz. Hasan Hüseyin Köse, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi", **The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies**, 2015, Volume: 1, Issue: 2, s: 53-89, s.64.

⁴³¹ Mansfield, 2011, ss.547-555.

Düşmanlarının iktidardan düşmesi, İran rejimini bölgesel konularda daha cüretkâr davranmaya sevk etmektedir. 25 Mayıs 1981’de Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından kurulan Arap Basra Körfezi Devletleri İşbirliği Konseyi’nin üyesi olan ülkelerin bu örgütün askeri kanadına ağırlık vermelerinin bir nedeni de, artan İran nüfuzuna karşı duydukları endişedir.⁴³² Diğer taraftan Arap Baharı sonrası Bahreyn, bölgesel mezhepsel gerilimin tarafları kabul edilen Suudi Arabistan ve İran arasında bir mücadele alanına dönüşmüştür.⁴³³

Sonuç olarak devrim sonrası İran Şiiliği, siyasal, toplumsal ve psikolojik olarak yeni bir güç merkezi konumuna gelmiştir. ABD’nin Irak işgali sonrası Şiilerin bölgesel olarak etkinliğinin artması sonucunda İran nüfuzu, dikkate değer bir jeopolitik anlam ifade etmeye başlamıştır. Bahreyn, Irak ve Yemen’de demokrasi ve halk iradesi söylemi, İran tarafından etkin şekilde kullanılırken, Irak işgali sonrası radikalleşen Sünni gruplar ve şiddet eylemlerini öne sürerek Suriye’de Baas rejimini desteklenmiştir. Bu durum İran’ı, bölgenin kilit ülkelerinden biri haline getirmiş bulunmaktadır.

3.2.İran-İrak Savaşı

Devrim Sonrası İran rejiminin karşılaştığı dış politika kaynaklı en önemli kriz, Irak yönetiminin İran’a savaş ilan etmesidir. İran’ın oynamak istediği İslam toplumlarının liderliği rolü, bu Savaş ile birlikte büyük ölçüde akamete uğramıştır. Savaş İran’ın mezhepsel hafızasına yeni bir canlılık kazandırdığı gibi Müslüman ülkelerindeki liderlerin ABD’nin uzantısı ve kuklası olduğu yönündeki söylemlerini de daha açık ve dolaysız bir şekilde ifade etmesine neden olmuştur. İran dış politikası açısından Irak Savaşı, öngörülemeyen ve hesaplanamayan bir gelişme sayılabilir. İran yönetimi, bu savaşı ABD ve Batılı güçlerin yeni ve bağımsız İran rejimine yönelik bir saldırısı olarak değerlendirmişlerdir.

Buna karşın Savaş, ABD ve SSCB arasında devam eden rekabet açısından, belirleyici bir anlam ifade etmemektedir. Irak-İran Savaşı, Diner’in göre “bölgede süper güçlerin karşıtlığı doğrultusunda oluşmuş bulunan cepheleşmeye ters düşüyordu. Yeni rejim, dini yoruma dayanan siyasetiyle, ülkeyi kendi içine kapanmış bir ada

⁴³² Prashad, 2012, ss.94-96.

⁴³³ Can Ertuna, **Arap İsyanları Güncesi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s.14.

konumuna”⁴³⁴ sokmuştur. Bu açıdan İran-İrak Savaşı, küresel bir rekabetin bir sonucu olmaktan ziyade bölgesel bir güç mücadelesi olarak yorumlanabilir.

Askeri ve jeopolitik olarak bölge ülkelerine göre önemli birçok üstünlüğü bulunan İran ile bölgesel bir güç olma arayışında olan Irak yönetiminin mücadelesi, arkasında küresel dinamikleri olan bir gelişme değildir. Batı'nın desteğini kaybeden İran'a savaş ilan eden Saddam Hüseyin'in hedefleri Şattülarap sorununu⁴³⁵ çözmek, İran rejiminin ortadan kaldırılması ve Arap milliyetçiliği adına büyük bir zafer kazanmak olarak sıralanabilir.⁴³⁶ Buna paralel olarak 1979'da ABD, Irak'ı Ebu Nidal'ı koruduğu gerekçesi ile terörü destekleyen ülkeler listesine almıştı⁴³⁷ ancak, İran devrimi sonrası ABD, Irak'ı terörü destekleyen ülke statüsünden çıkararak, Irak yönetimine İran'a savaş açması için dolaylı destek sağladığı söylenebilir. Savaş devam ettiği sürece de ABD hükümeti ve Körfez'deki askeri unsurları, “yangına körükle gitmek” olarak tanımlanabilecek bir stratejiyi benimsemiştir.

İran-İrak sınırında aralıklarla devam eden çatışmalar, Irak'ın İran'da 12 kadar hedefe savaş uçaklarıyla saldırması ile savaş haline dönüşmüştür.⁴³⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Savaşa neden olarak, etnik, mezhepsel, politik, ideolojik ve kişisel çıkar peşinde koşan kişiler görülse de esas neden, bölgesel düzeyde üstünlük elde etme mücadelesidir. Bu mücadelede Batı'nın rolü, savaş fırsatçılığı olarak nitelenebilir. Anthony Arnove ifade ettiği gibi;

Nitekim İran ile Irak, yedi yıl boyunca, Batılı ülkelerin titizlikle, petrol tedarikini tehlikeye atma kapasitelerini baltalasin diye her iki tarafı da desteklediği (ABD ile Fransa Irak'ı destekliyor, İsrail İran'a yardım ediyor, İspanya her iki ülkeye de kimyasal silah satıyordu) çirkin bir savaş yürüttü. Irak iyi donanımlı, savaşın güçlendirdiği ordusuyla bölgede liderliğini tescil etmeye kalkınca (Batılı ülkelerin de rızasına

⁴³⁴ Dan Diner, **Mühürlenmiş Zaman**, Sabir Yücesoy (çev.), İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.47.

⁴³⁵ 1975'te Cezayir Başkanı Huari Bumedyen'in arabuluculuğuyla, Saddam Hüseyin ve İran Şahı Rıza Pehlevi Şattülarab nehrini esas alarak bir anlaşmaya varmışlardı. Anlaşma İran lehine sınırların yeniden oluşturulmasını içeriyordu. Anlaşma, gümrük ve komşuluk anlaşmaları ile güçlendirilmişti. Yevgeni Primakov, **Rusların Gözüyle Ortadoğu**, Olga Tezcan (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss.360-361.

⁴³⁶ Diner, 2011, s.47.

⁴³⁷ Yaşar Semiz, Birol Akgün. “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde ABD-İran İlişkileri”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar**. 2005, Sayı. 9, ss.163-181, s. 164. sead.selcuk.edu.tr/sead/article/download/368/36 (Erişim Tarihi 11.09.2016).

⁴³⁸ Irak, İran'a saldırdıktan 4 gün sonra, BM 479. numaralı kararı alarak savaşa son verme çağrısı yapmış ancak bu çağrıda Irak'ın saldırgan tutumunu kınamaktan kaçınmıştır. İran ise kararı tek taraflı olarak nitelendirerek reddetmiştir. Shalom, agk.

güvenerek üstelik) kendini ani savaş teknolojisiyle karşı karşıya buldu; gelecekte dünya düzeninin bozulacağına dair uyarıda bulunan bir güç gösterisiydi.⁴³⁹

Irak yönetimin en büyük destekçileri Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Zira kesin bir İran zaferi bu ülkelerdeki siyasal dengeleri değiştirebilecek niteliktedir. Savaşta İran'ı destekleyen ülke ise Suriye olmuştur. Arap milliyetçiliğine dayanan Suriye rejimi ile Şii kimliği üzerinden kendini tanımlayan İran rejimi, öncelikli olarak ortak düşman algısı üzerinde ittifak kurmuşlardır. Pers-Arap rekabeti ve Sünni-Şii bölünmesi belirli bir oranda kendini hissettirmiştir.⁴⁴⁰

İran siyasetinde, Savaş sırasında Suriye'nin desteği bir kenara bırakılacak olursa büyük ölçüde yalnız kalacağı göz önünde tutularak, diplomatik ve politik olarak izole edilmenin yarattığı güvensizlik duygusu pekişmiştir. Bu bağlamda Irak Savaşı, İran'ın bölgedeki ülkelere bakış açısı sertleştirmiştir. Ekim 1980'de İran Cumhurbaşkanı olan Ali Hamaney, Saddam Hüseyin'den sonra, İran'ın hedefinin Basra Körfezi'ndeki "İslam'a karşı İnançsızlığı desteklediklerini" iddia ettiği yönetimlere sıranın geleceğini açıkça ilan etmiştir.⁴⁴¹

İran-İrak Savaşı, bölgesel dengeler ile İran içi siyaseti açısından önemli dönem noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. Somut olarak sembolik öneme sahip Şattülrap nehri üzerindeki anlaşmazlık, savaş gerekçesini oluşturmuştur. Saddam Hüseyin, Devrim sonrasında ABD'nin gözde müttefikinin İran olmadığını ve İran ordu ve toplumunun içinde bulunduğu kaotik ortamı değerlendirmek isteyerek savaş ilan etmiş, Humeyni ise, bu saldırı ile gücünü toplamış,⁴⁴² tüm eleştirileri bastırmak imkânı yakalanmış ve diğer rejim karşıtı bileşenleri dışlamak için iyi bir gerekçe bulmuştur. Açık toplum ve demokrasi talepleri bu dönemde kolayca askıya alınmış,⁴⁴³ devrimden sonraki altı yıl boyunca ve Irak savaşı daha da kızıştıkça altı binden fazla İranlı,

⁴³⁹ Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi**, Ebru Kılıç (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss.607-608.

⁴⁴⁰ Mansfield, 2011, ss.461-464.

⁴⁴¹ Prashad, 2012, ss.93-94.

⁴⁴² Yergin, 2003, ss.662-669.

⁴⁴³ Politik liderler tarafından seçmenler, güvelikle ilgili konular öne çıkarılarak kolayca ikna edilebilirler. Bu nedenle müstakbel devlet başkanları seçim dönemlerinde "güvenli bir dünya veya ülke" için vaat yarışı içindedirler. Düşmanlara sert muamele söylemi kitleleri etkilemenin kolay fakat farazi bir yoludur. Bauman, 2013, s.28.

mahkemeler tarafından idam cezasına çarptırılmıştır.⁴⁴⁴ Rene Lourau'ın belirttiği gibi savaş pratiği, devletin meşruluğunu kurma ve koruma çabasına denk düşmektedir.⁴⁴⁵

Aynı zamanda, Irak savaşı Humeyni'ye Şiilik ile milliyetçilik arasında bir sentez yapma imkânı da yaratmıştır.⁴⁴⁶ Bu sentezi yapmak çok zor da olmamıştır, çünkü Şah'a karşı mücadelenin bir bileşeni de milliyetçilerdir. Devrim ideolojik açıdan aşikâr amaçları olan bir bütünlükte değildi ve “anti-empyralist mücadelenin az çok zaruri bir yoldaşı olarak, yeni, ulusal bir seferberlik biçimi”⁴⁴⁷ izlemiştir. Bu açıdan, İran devrimi “İslamcı milliyetçilik” olarak da tanımlanabilir.⁴⁴⁸ İki tarafın da güçlü ideolojik bağlarının bulunması, uluslararası güçlerin savaş fırsatçılığı, iki ülke liderliğinin savaşı siyasi fırsat olarak değerlendirme arayışları nedeniyle sekiz yıl boyunca devam eden askeri mücadele, hem İran hem de Irak için ağır bir maliyete neden olmuştur.

1984 yılında İran ham petrol nakliye gemilerine Irak güçleri saldırılarda bulunmuş, İran da misilleme olarak Irak yönetimini destekledikleri gerekçeleriyle S. Arabistan ve Küveyt gemilerine saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Körfez'de “tanker savaşı” başladıktan sonra 1987 yılında, İran-İrak savaşı uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Saldırlara karşı Kuveyt, hem Amerikalılardan hem de Ruslardan yardım talebinde bulunmuştur. Bu arada, ABD'nin, Lübnan'da 1985 yılında Hizbullah tarafından rehin alınan Amerikalıları kurtarmak için İran'a silah sattığı ve İran yönetiminde ılımlılarla görüştüğü iddiaları da ortaya atılmıştır.⁴⁴⁹

Buna karşın, Reagan yönetimi⁴⁵⁰ Kuveyt'in yardım talebini ciddiye almış ve Kuveyt tankerlerine Amerikan savunma gemileri eskortluk etmeye başlamıştır. Birleşik Devletler gemilerinin Körfez'deki varlığı, ABD ile İran arasında çatışma çıkması ihtimalini gündeme getirmiştir. 1988 yılında ABD savaş uçakları bir İran yolcu uçağını düşürerek 290 yolcunun hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Amerikan yönetimi

⁴⁴⁴ Kinzer, 2011, s. 136

⁴⁴⁵ Rene Lourau. **Bilinçaltında Devlet**, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s.28.

⁴⁴⁶ Onat, 2013, s. 151.

⁴⁴⁷ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Bilgen Sütçüoğlu (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.140.

⁴⁴⁸ Calhoun, 2012, s.158.

⁴⁴⁹ Yergin, 2003, ss.712-717.

⁴⁵⁰ Aynı zamanda, Başkan Reagan'ın Rumsfeld aracılığıyla Saddam Hüseyin'e gönderdiği mektupta İran'ın olası bir zaferinin ABD'nin çıkarlarına aykırı olduğunu belirtmiş, Irak'tan başlayarak Ürdün Akabe limanına kadar inşa edilecek petrol boru hattı için yardım talep etmiş ve karşılığında da Saddam Hüseyin yönetimine uydu istihbaratı ve askeri helikopterler vermiştir. Bkz. Stephen Kinzer, 2011, s.136.

tarafından, uçağın yanlışlıkla hedef alındığı olduğunu açıklamıştır. Ancak İran yönetimi, bu açıklamayı inandırıcı bulmamıştır.

ABD yönetimi, iki komşu ülkedeki savaşı ve bunun Körfez ülkelerinde yarattığı endişeyi kullanarak bölgede yeni askeri üsler inşa etmiştir.⁴⁵¹ Politik yalnızlık ve savaşa desteğin kamuoyunda azalması, ABD ile olası bir savaşın öngörülemeyen maliyeti ve 1988'den itibaren Humeyni'nin sağlık durumunun bozulmuş olması, İran'ın savaşa devam etme konusundaki kararlılığını ivedilikle gözden geçirmesini gerektirmiştir.⁴⁵² Savaşın sonlandırılmasında ve Humeyni'nin ikna edilmesinde baş aktör, Haşimi Rafsancani olmuştur. 17 Haziran 1988 tarihinde, Rafsancani BM'ye başvurarak ateşkesin sağlanmasını talep etmiş ve 20 Ağustos 1988'de ise ateşkes yürürlüğe girmiştir.⁴⁵³

İran-Irak savaşının bir dizi önemli sonucu olmuştur. İlk olarak hem İran hem de Irak devasa ölçekte insan kaybının yanında aynı oranda maddi kayıp yaşamıştır.⁴⁵⁴ Ortadoğu'da Soğuk Savaş sonrası düzen ve yeni dengeler gündeme gelmiştir.⁴⁵⁵ Buna ek olarak savaş nedeniyle İran rejiminin bölge ülkeleri ile ilişkileri, zorunlu bir zemine evrilmiştir.

İran açısından savaş ortamı, iç politikada muhaliflerin etkisini kademeli olarak ortadan kaldırmak ve özerklik veya bağımsızlık talep eden farklı etnik grupların sert bir şekilde bastırılması için gerekli psikolojik ortamı da yaratmıştır. Aynı zamanda savaş, ülkede devrimin kurumsallaştırılması, “ahlaksal” gözetim ağlarını ve bunun için gerekli militer kadroların ortaya çıkması için gerekli koşulları da oluşturmuştur.

Devrim öncesi ABD'nin SSCB karşısından Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden olan İran, devrimden sonra Amerikan karşıtı siyasetin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, İran'da yeni kurulan rejimi ilk tanıyan ülke aynı zamanda ABD ile İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren küresel ölçekte jeopolitik mücadele içinde olan SSCB olmuştur. İkinci tanıyan ülke ise, SSCB'nin yakın müttefiki

⁴⁵¹ Shalom, agk.

⁴⁵² Yergin, 2003, ss.712-715.

⁴⁵³ Yergin, 2003, ss.712-717.

⁴⁵⁴ Mansfield, 2011, s.410.

⁴⁵⁵ Diner, 2011, ss.48-49.

ve Arap milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi olan Suriye'dir. Bu çerçevede, İran devrimi sonrası Washington-Tahran ilişkileri diplomatik kesilmiş, iki ülke karşıt bloklarda mücadele etmeye başlamışlardır. İran'ın ABD yörüngesinden çıkması, küresel jeopolitik güç dengelerine güçlü şekilde etki ederken, Washington Ortadoğu'nun stratejik kaynaklarından mahrum kalacağı endişesi ve ekonomik ambargo ve uluslararası tecrit arayışı ile İran'da rejim krizi hedeflemiş ancak başarılı olunamamıştır.

Diğer taraftan 1990'lı yıllarda sosyalizmin yenilgisi ve kapitalizmin rakipsiz olduğu inancının küresel ölçekte kabul görmesi İran siyasetinde de yankılanmış Amerikan karşıtlarının kendi içinde bölünmesine ve ABD ve Batı ile ekonomik ve siyasi yakınlaşmayı savunan siyasi güç merkezlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede ABD-İran ilişkilerini, yalnızca diplomatik ve ikili ilişkilere indirgenmeden, çeşitli boyutları ile ele almak gereklidir.

III. BÖLÜM: ABD-İRAN İLİŞKİLERİ

1.ABD-İran İlişkileri: Tarihsel Arka Plan

Mevcut ABD-İran ilişkilerini analiz edebilmek için teorik varsayımların yanında tarihsel süreçler de bir takım imkânlar sunmaktadır. Siyasal, sosyal ve ekonomik toplumsal katmanlar açısından, sürdürülmekte olan mücadelelerin ve arayışların şekillenmesi tarihsel deneyimlerden güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Bu bakımdan ilişkilerin geçmişini analiz etmek, toplumun ve aktörlerin siyasal manevra anlayışlarını ve olayları kavrayış biçimlerini değerlendirmeyi kolaylaştıracak niteliktedir.

İran'ın süper güç diplomasisinin konusu haline gelmesi, 19.yüzyılda İngiltere ve Rusya arasındaki nüfuz ve petrol mücadelesine dayanmaktadır. Dönemin Hindistan genel valisi Lord Curzon, İran'ı dünya egemenliği için bir "satranç tahtası" olarak tanımlamıştır.⁴⁵⁶ Bu egemenlik tarzı, kuşkusuz norm ve değerlerden daha çok meta egemenliğini ifade etmektedir. Bu dönemde İran, Rusya ile İngiltere mücadelesi arasında sıkışmış bir konumdadır.

1921 yılında Birleşik Krallığın, İran üzerindeki fiili hâkimiyeti sona ererken, İrlanda'nın da büyük bölümünü kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 1922'de Kanada kökenli yeni İngiliz Başbakanı Andrew Bonar Law, Britanya'nın artık "dünyanın polisi" olamayacağını açıklamıştır.⁴⁵⁷ Aynı dönemde, ABD'nin artık yeni bir aktör olarak dünya siyasetinde belirleyici olacağı kesin olarak ortaya çıkmıştır. İstikrarsız siyasal küreyi yeniden şekillendirme potansiyeli ile birlikte ABD, kısa denilebilecek bir süre sonra kendini İkinci Dünya Savaşı'nın içinde bulmuş arkasında da Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Soğuk Savaş'ın başından 1979 yılına kadar, genel olarak İran-ABD ilişkileri dönemin siyasal mantığından etkilenerek, şekillenmiştir. Bu dönemde ABD ve İran'ın müttefik olmasının nedenleri kısaca sayılacak olursa, Soğuk Savaş'ın güç mücadelesi, İran ve SSCB'nin doğrudan sınır komşusu olması, iki ülkenin de iç politikada içinde bulunduğu ideolojik mücadele ve İran'ın dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi olması önemli konu başlıkları olarak öne çıkmaktadır.

⁴⁵⁶ Yergin, 2003, s.133.

⁴⁵⁷ Black, 2009, s.416.

1941 yılında Alman yayılcılığını önlemek için SSCB İran'ın kuzeyini ve İngiltere ise İran'ın güneyini işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngilizlerin Rusların tek başına İran üzerinde etki kurma çabasına yönelik şiddetli itirazı ve Truman yönetimindeki ABD'de de aynı nedenle Ruslara tepki giderek artmaktaydı. Rus ordusunun Kuzey İran'dan geri çekilmesi ve Rıza Şah'ın yerine geçen Muhammed R. Şah yönetiminin sol eğilimli Tudeh partisine karşı yaptığı baskı, Washington yönetiminde büyük memnuniyet yaratmıştır. Bu dönem de Truman, SSCB ile gereken ölçüde sert bir dil kullanılarak konuşmanın sonuç alıcı nitelikte olduğuna inanmaktadır.⁴⁵⁸ Bunun yanında, Soğuk Savaş'ın ilk aşamalarında ABD için Ortadoğu bölgesi, tümüyle anlamsız olmasa da, nispi olarak geri planda sayılabılırdi. Ancak bunun istisnası İran'dı, çünkü Soğuk Savaş'ın ilk zamanlardan itibaren Batı bloğunun yanında yer almıştır.

Soğuk Savaş döneminde ABD-İran ittifakının diğer bir nedeni, iç politik mücadelelerdir. İran, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bölgesel olarak ciddi katılımcı sayısına sahip tek komünist hareketi de içerisinde barındırmaktadır.⁴⁵⁹ Bu bağlamda, Şah'ın Batı Almanya ziyareti sırasında, İranlı solcu öğrenciler geçici olarak Berlin'in dışına gönderilmiş, İranlı heyeti korumak için daha önce rastlanmadık ölçüde güvenlik önlemleri alınmış ve oto yollar kapatılmıştır. Bu ziyaret sırasında yapılan protestolarda Benno Ohne Sorgun'un hayatını kaybetmesi yaşanan olayları daha da tetiklemiştir.⁴⁶⁰

Bunun yanı sıra, Nixon ve Carter dönemi, ABD içindeki liberal çoğulcu uzlaşının en çok tartışıldığı dönemlerdir. Ulus, özgürlük ve kültürel temsilleri tartışılmaya başlanmış, militarizm ve büyük şirketlerin egemenliği gibi konular taban hareketleri bağlamında sorgulanır olmuştur.⁴⁶¹ Dolayısıyla, her iki ülke yönetimi için de komünizm yakın bir tehlike olarak algılanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde uzun yıllar ABD ve İran'ın müttefik olarak hareket etmesi yalnızca dış politika gelişmelerine bağlı olarak şekillenmemiş, içerdeki ideolojik çatışmalardan da etkilenmiştir.

⁴⁵⁸ Kennedy, 2001, s.452.

⁴⁵⁹ Anderson, 2015, s.77.

⁴⁶⁰ Ronald Fraser, **1968: İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**, Kudret Emiroğlu (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 1988, ss.152-153.

⁴⁶¹ Michael Ryan, Douglas Kellner, **Politik Kamera**, Elif Özsayar (çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, s.26.

İki ülkenin yakın müttefik olmasının en önemli nedeni ise, İran'ın petrol arz eden ve ABD'nin petrol talep eden ülke olarak, ekonomik açıdan bağlantılı olmalarıdır. 1946 yılında, SSCB'nin İran'dan petrol konusunda imtiyaz talep etmesi ve Kuzey İran'daki işgalini sürdürmekteki ısrarı, Soğuk Savaş zamanında yaşanmış ilk Doğu-Batı mücadelesi olarak kabul edilebilir. Bu dönemde ABD ve İngiltere İran'ın toprak bütünlüğünü savunmaktaydılar. İngiltere-İran ortak şirketi Anglo-İran ve Amerikan Şirketleri Jersey ve Socony ile İran petrolünün Avrupa pazarına ulaştırılması, söz konusu ülkelerin hedefleri arasındadır. Bu dönemde Ortadoğu, petrolün “çekim merkezi” olarak algılanmaya da başlanmıştır.⁴⁶²

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Amerikan ekonomisi giderek petrole daha bağımlı hale gelmiş ve artık kendi kaynakları ile bu ihtiyacı karşılayamama riski ortaya çıkmıştır. Yaşamsal hale gelen petrol, Amerikalıların *milli güvenlik* tanımına da yansımıştır. Ortadoğu'da İran, ABD açısından, önemli bir müttefik haline gelmiş, SSCB ise ideolojik ve jeopolitik rekabetin üssü olarak tanımlanmaya başlanmıştır.⁴⁶³ Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin Ortadoğu politikasında, denklemin bir tarafında petrol, diğer tarafında ise küresel hegemonyayı devam ettirme arzusu bulunmaktadır.

ABD-İran ittifakı, 1951 yılında petrol nedeniyle yeni bir döneme girmiştir. İranlı politikacılar, siyasi ve ekonomik karmaşadan, ülke petrolünden büyük gelir elde eden İngiliz hükümetini sorumlu tutmuşlardır. ABD ise İran'ı İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren İngiltere'nin *sorumluluğu* altında kabul etmiştir. Ancak İran petrolünün millileştirilmesi sonrası ortaya çıkan kriz, ABD'nin İran'daki rolünü yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Bu dönemde de Amerikan yönetimin önceliği SSCB'nin sınırlandırılmasıdır. Diğer taraftan ABD, İngiltere ile İran arasındaki krize neden olan Anglo-İran şirketinin gelirlerinin paylaşılması konusunda anlaşma sağlanmasına yönelik diplomatik çabalarda bulunmuştur. Kore savaşı petrolün hayati önemini arttırırken, artık Soğuk Savaş fiili savaşa dönüşmüş, ABD yönetiminin SSCB'nin İran'ı işgal edebileceği konusundaki kaygıları da hayli artmıştır. Bu nedenle ABD yönetimi, İngiliz hükümetine yoğun baskı uygulayarak, sorunun *adil* bir şekilde çözülmesi için çaba sarf etmiştir. Ancak bu arada, İran'da bütün muhalif kanat dikkatini

⁴⁶² Yergin, 2003, ss.399-401.

⁴⁶³ Yergin, 2003, s.405.

Anglo-İran şirketi ile yapılacak anlaşmaya vermiştir. Parlamantonun Petrol Komisyonu Başkanı Muhammed Musaddık, muhaliflerin sözünü sakınmayan ismi olarak öne çıkmıştır.⁴⁶⁴

Başbakan Haj Ali Razmara, 7 Mart 1951 tarihinde millileştirme hareketine karşı olduğunu İran Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma ile ifade etmiş, dört gün sonra da radikal bir militan tarafından suikasta kurban gitmiştir. 28 Nisan 1951 tarihinde Musaddık başbakan seçilmiş ve millileştirme yasasını meclisin desteğiyle çıkartmıştır. Millileştirmeden sonra Musaddık'ın İran'daki gücü ve etkisi, Şah'a ve İngiliz hükümetine karşı anti-sömürgeci bir mücadele vermesi nedeniyle, artmış ve "efsanevi" bir lider konumuna yükselmiştir.⁴⁶⁵ İngiltere yanlısı olarak kabul edilen Şah ise, ülke siyasetini belirleme konusunda etkisini 1953 yılına kadar önemli ölçüde kaybetmiştir.

İngilizlerin millileştirme sonrası İran işgal etmek isteyen patolojik tavırlarına karşın, ABD bu konuda isteksiz davranmıştır. Henry Kissinger ifadesine göre; "hem Truman, hem de Eisenhower, İngilizlerin İran veya Mısır'da askeri hareket yapmasına, bu çeşit anlaşmazlıkların Birleşmiş Milletler'de karara bağlanması gerektiği gerekçesi ile sert bir şekilde karşı"⁴⁶⁶ çıkmıştır. Ancak ABD yönetimi de İran'ın bir şekilde yola getirilmesi konusunda İngiliz hükümeti ile hemfikirdir.

İngiltere'nin modası geçmiş emperyalist politikası, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması ile iyice gözden düştüğünden, ABD açısında iktidar yapısını değiştirmek için yeni metotlar bulmak gerekli kabul ediliyordu. İlk aşamada Roosevelt'in özel temsilciğini de yapmış olan ve Paris ve Moskova'da diplomatik misyon görevinde bulunmuş olan Harriman, İngiltere ile İran arasında arabuluculuk yapmak üzere işe koyulmuştur.⁴⁶⁷ Bu arada İngiliz yönetimi, ABD'nin bir şekilde İran petrolünde pay sahibi olmak istediğinden de kuşkulandı. Genç bir Kongre üyesi olan John F. Kennedy'nin İran ziyareti, bu endişeleri daha da arttırmıştır. Sonuçta arabuluculuk

⁴⁶⁴ Yergin, 2003, ss.429-431.

⁴⁶⁵ Kinzer, 2014, s.16.

⁴⁶⁶ Kissinger, 2008, ss.582-583.

⁴⁶⁷ Kinzer, 2014, s.128.

girişimleri ve İngiltere'nin ekonomik ambargosu Musaddık'ı ikna etmek için yeterli olamamıştır.⁴⁶⁸

ABD'de Truman yönetimin son zamanlarında, artık Musaddık ile uzlaşma için umutlar tükenmiştir. Eisenhower yönetimi, dışişleri bakanı John Foster Dulles ve Merkez İstihbarat Sevisi'nin başkanı Allen Dulles, İngilizlerin darbe yoluyla İran'da yönetim değişikliği teklifini kabul etmiştir.⁴⁶⁹ Stephen Kinzer'e göre, yeni Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve CIA Başkanı Allen Dulles, Soğuk Savaş döneminin en vahşi savaşçıları olarak tanımlanabilir. Bu ikili tüm dünyayı ideolojik savaş alanı olarak görüyorlardı. Sözü edilen iki siyasal aktör, bütün siyasi anlaşmazlıkları Doğu-Batı karşıtlığının prizmasından⁴⁷⁰ değerlendiriyorlardı.

Benzer bir yaklaşım ABD'deki çeşitli gazeteler tarafından da dile getirilmiştir. ABD merkezli *Newsweek* dergisi Musaddık'ın başını çektiği Ulusal Cephe'yi "terörist" olarak tanımlamış, *Time* dergisi Musaddık'ı şahsen hedef olarak "fanatik" olarak göstermiş, son noktayı koyan *New York Times* ise Musaddık hükümetinin 1 yıl içinde düşeceği⁴⁷¹ "öngörüsünde" bulunmuştur. Önemli gazeteler ile CIA ve Dışişleri bakanlığının ortak mantığı, Amerikan düzeninin müdahaleci güdülerini organize etme şekline dair önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

ABD ve İngiltere'nin Musaddık hükümeti karşısında ortak bir noktaya varmasının ardından, iç siyasi dengelerde Musaddık hükümeti güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin uyguladığı petrol ambargosunun yarattığı ekonomik sıkıntılar ve dini kesimle arasında oluşan mesafe yüzünden Musaddık'a karşı içeride de belirli bir muhalefet oluşmuştur. CIA kontrolünde yapılan "Ajax Operasyonu" ile Musaddık devri kapatılmıştır. Şah artık tekrar tahtına oturmuş ve bir kez daha yeni bir dönem başlamıştır. Artık başlangıçta Musaddık'a önerilen Anglo-İran'ın birçok şirketin katılımıyla "melezleştirilmesi" planını devreye koymak için engel de kalmamıştır. Sıra Ortadoğu'da özellikle Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren Amerikan şirketlerini, İran petrol piyasasına girmeye ikna etmeye gelmiştir. İç karışıklıklar, SSCB tehdidi ve

⁴⁶⁸ Yergin, 2003, ss.333-440

⁴⁶⁹ Yergin, 2003, ss.442-445.

⁴⁷⁰ Kinzer, 2014, s.18.

⁴⁷¹ Gerger, 2012, ss.51-53.

milliyetçi muhalefet gibi nedenlerle, ABD şirketleri bu istikrarsız bölgeye girme konusunda şüpheye düşmüştür. Sonuçta kurulan konsorsiyuma, Jersey, Socony, Texaco, Standard California, Shell ve CFP gibi Ortadoğu'da faaliyet gösteren büyük şirketler dâhil olmuştur. ABD bu konsorsiyumla birlikte petrol konusunda, Ortadoğu'da başrol oyuncusu haline gelmişti.⁴⁷²

1954 Konsorsiyum anlaşmasında İranlılar, hızlı bir üretim süreci için söz vermişler sonrada bu sözlerini tutma konusunda isteksiz davranmaya başlamışlardır. Şah'ın amacı, şirketleri etrafına toplamak ve aynı zamanda emperyalist devletlerle işbirliği görünümü vermekten kaçınmak olmuştur. 1960'lı yıllarda, Şah Ruslara yaklaşıırken ABD ile özel ilişki tartışmaya açık bir görünüm kazanmıştır.⁴⁷³

1960'lı yılların sonuna doğru (Vietnam savaşının da etkisi ile) hem ABD hem de İngiltere'nin gücü ve itibarı hayli zedelenmiştir. Amerikan karşıtlığı, küresel düzeyde yükselişe geçmiş,⁴⁷⁴ Amerikan halkı ülkenin küresel rolünün ne olacağı konusunda ikiye bölünmüştür. Bu dönemde ABD karşısında yer almak, eskisi kadar dezavantajlı görünmemiş, hatta bazı avantajlar bile vaat etmiştir.⁴⁷⁵

İran Şah'ı bu ortamda Persepolis kutlamaları ile güç gösterisi yapıyor⁴⁷⁶ ve İran körfezinin güvenliğini ancak İran'ın üslenebileceğini ifade ediyordu. ABD ise Nixon doktrini çerçevesinde siyasi ve iktisadi baskı ve gerektiğinde polis gücü olarak uydu devletlerin yanında yer almayı taahhüt ediyordu.⁴⁷⁷ 1970'lerin başında Şah bölgede lider ülke olmaya çalışırken, Nixon yönetimi de ona destek veriyordu. ABD açısından Şah'tan daha iyi bir alternatif de ufukta görünmediğinden, ilişkilerin bozulması için herhangi bir neden yoktu.

⁴⁷² Yergin, 2003, ss.446-452.

⁴⁷³ Yergin, 2003, s.504

⁴⁷⁴ Brzezinski, 1994, s.246.

⁴⁷⁵ Yergin, 2003, ss.532-604.

⁴⁷⁶ Sirus ve Açmenidlerin görkemli hükümetlerini dönemin Pehlevilerin yönetim anlayışı ile bağdaştırmaya yönelik çabanın bir ürünü olarak, 1971 'de Persepolis'te İran monarşi yönetiminin 2500. yılını kutlama törenleri yapılmış, bu törenlerin 100 milyon dolara yakın bir maliyeti olmuştur. Ülke içerisinde, ekonomik zorlukların da etkisiyle yapılan harcamalar yoğun eleştiri konusu yapılmıştır. William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Yayınları, 2008, s.331.

⁴⁷⁷ Aynı zamanda 1970'lerin başında ABD'de olağanüstü hal uygulamalarının dikkat çekici oranda arttığı gözlemlenmiştir. Bu yüzden Senato konuyu araştırmak için bir komisyon oluşturmuştur. Hazırlanan raporda, Başkan Roosevelt'in 1933 'de, Başkan Truman 16.Aralık 1950'de Kore Savaşı sırasında, Başkan Nixon da 23 Mart 1970'de ve 15 Ağustos 1971'de olağanüstü hal ilan ettiği, bu nedenle Federal Yasa'ya 470 yeni hüküm eklendiği dile getirilmiştir. Raporda olağanüstü hal uygulamalarının giderek norm haline geldiği tespit edilmiştir. Neocleous, 2014, ss.89-90.

Daha sonraki dönemde Şah, Nixon'dan petrol kotasını kaldırmasını istediye de nazik bir şekilde reddedilmiştir. 1973'de Şah ve Nixon arasında petrol fiyatları konusunda anlaşmazlık çıkınca, Şah kendisine “ahlaki” bir pozisyon belirleyerek, gelişmiş ülkelerin refah kaynağının ucuz petrol olduğunu iddia etmiştir. Petrol fiyatları 1973 yılının sonuna doğru dörde katlanınca, pek çok sanayileşmiş ülke de bu durumdan etkilenmiştir.⁴⁷⁸ Petrol fiyatlarındaki artış, Şah açısından büyük bir fırsat gibi görünmüştür. Bu çerçevede Şah, İran'ı modernleştirme hareketine hız vermiş, İran artık kendini Amerikalıların elinde bir oyuncak değil, büyük bir imparatorluğun varisi olarak görmeye başlamıştır. İran, petrol fiyatları konusunda da komşu ülkelere baskı yapmış ve sürekli onlarla ters düşmüştür. İran'ın elde etmesi muhtemel mali güç özellikle Suudi Arabistan'ı kaygılandırmış, daha fazla silah alması durumunda bölgesel bir hegemonya haline gelebileceği endişesi yaratmıştır.

Aslında Richard Nixon, Gerald Ford ve Henry Kissinger İran yönetimine fazla baskı yapmaktan kaçınmışlardır. Çünkü İran ekonomik ve politik açıdan ABD'ye bağımlı bir durumda bulunmaktadır. Petrol fiyatları ve üretim oranı konusunda yaşanan “tatsızlıklar”, Washington'un Şah'a ‘açık çek’ verdiği gerçeğini değiştirmemiştir. ABD, Tahran yönetimine nükleer silah edimi konusu hariç nükleer altyapı konusunda yardımcı olmuş ve Şah'ın talep ettiği silahların satışını onaylanmıştır.

İngiltere, Körfez bölgesinden çekilirken, ABD açısından bir güvenlik açığı doğmaması amacıyla İran'a yapılan silah satışı, Birleşik Devletlerin jeopolitik hesapları ile de uyumlu sayılabilir. ABD, Ortadoğu'da iki büyük petrol ülkesini (SAU ve İran) destekliyordu ancak, iki büyük arasında, birinci sırada yer alan ülke İran olmuştur. 1970'li yılların ortasındaki istatistiklere bakıldığında, Amerika'nın yurt dışına sattığı silahların yarısının İran'a yapıldığı görülebilir. Aslında bu dönemde silah satışı konusunda ABD hükümeti içerisinde, bir kafa karışıklığı da yok değildir. Savunma bakanı James Schlsinger, İran'ın teknik olarak silahları kullanmakta yeterli olmadığı konusunda uyarılarda bulunurken, Maliye Bakanı William Simon, Şah'ın ‘deli’ olduğunu söylemiş ve sert eleştirilerde bulunmuştur. Ancak, bakanın geri adım atması

⁴⁷⁸ Werner Bonefeld, John Holloway, **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi**, Münevver Çelik, A. Rıza Güngen, Cumhur Atay A. Serkan Mercan (çev.), İstanbul: Otonom Yayınları, 2007, s.75.

zor olmamış ve Şah'tan özür dilemiştir.⁴⁷⁹ İran'ın SSCB'ye sınır bir ülke olması nedeniyle, ABD'li yetkililer ülkenin yörüngeden çıkmasını göze alamazlardı. Bu nedenle Amerikan yönetimleri, İran'ı Ortadoğu'nun güvenliği için anahtar ülke olarak görmüşlerdir.

1977 yılında ABD'nin yeni başkanı Jimmy Carter olmuştur.⁴⁸⁰ Carter'in İran gündeminde Kissinger ve Nixon'dan farklı olarak, insan hakları ve silah satışı konusunda kısıtlamaya gitmek vardır. Eski politika tamamen silinirse de ABD-İran ilişkisinin, vazgeçilemez olmadığı da böylece su yüzüne çıkmıştır. ABD'nin İran konusunda ortaya koyabileceği alternatif bir strateji ve İran'ın ABD'nin yerini alabilecek kadar güçlü alternatif bir müttefiki bulunmadığı doğru olsa da, ilişkiyi sürdürmek artık daha fazla fedakârlık gerektirmiştir. İlk fedakârlığı İran yaparak petrol fiyatları konusundaki dayatmalarını yumuşatmaya başlamıştır.

Şah ise, artık iç politikada kaotik bir döneme girmiştir. Ekonomik savurganlık, enflasyon ve siyasi çürüme, toplum kesimleri tarafından açıkça hissedilirken, imkânlar dâhilinde de ifade edilmektedir. Petrol kazancı artık kurtuluş olmaktan çıkıp, toplumsal huzursuzluğun nedenlerinden birisi haline gelmiştir.⁴⁸¹ Bu duruma, Şah'ın benimsediği hızlı modernleşme projesinin yarattığı toplumsal muhalefet de eklenince, ortam hayli içinden çıkılmaz hale gelmiştir. 1977 Kasım ayında Şah Washington'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, İran'daki çatışmalı ortam Beyaz Saray'ın dışında da kendisini belli etmiştir. Farah Pevlevi'ye göre yaşanan kriz ABD yönetimini rahatsız etmiştir. Fakat yaşanan olay, Nixon döneminin artık geride kaldığını da göstermiştir. Farah Pehlevi, durumu şu şekilde değerlendirmektedir.

Başkan Carter ve eşi bu tatsız olayı unutmamızı rica ettiler, gerçekten mahcup olmuşlardı ancak ben kendi kendime, Richard Nixon'un zamanında olsaydı, göstericilerin bizim bu kadar yakınıma gelmelerine izin verilmezdi diye düşündüm.

⁴⁷⁹ Yergin, 2003, ss.532-604.

⁴⁸⁰ Carter'in seçim vaatleri arasında, Amerikan politikasını yüceltmek, Watergate skandalı ile sarsılan ülkenin prestijini yeniden kazanmasını sağlamak ve petrol krizi nedeniyle Amerikan kamuoyunda tartışılan milli enerji politikasını geliştirmek gibi konular yer alıyordu. Bkz.Yergin, 2003, s.620. ABD yönetimleri, petrol konusunda dışa bağımlılığı yalnızca ekonomik bir sorun olarak değil aynı zamanda bir ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirmektedir. Buna göre, Washington, S. Arabistan, Nijerya, Venezuela ve dolaylı olarak İran siyasal sistemlerini devam etmesine katkı sağladığına inanmaktadır. Barack Obama, **The Audacity of Hope: Thoughts on Reclaiming the American Dream**, New York: Crown Publishers, 2006, s.99.

⁴⁸¹ Yergin, 2003, s.605.

Bu yaşananlarda, yeni yönetimin bizi sıkıntılı bir duruma sokma, bundan böyle İran'daki muhalefetin kendi himayesinde olacağını açıkça gösterme iradesi yok muydu? Eşimle Başkan Carter arasında yapılan ilk görüşmeler, yaşanan bu tatsız havayı yumuşattı!⁴⁸²

Buna karşın İran'da iç istikrarsızlık devam ederken bile ABD-İran ilişkilerinin yörüngesinin çok fazla değişmediği söylenebilir. Örneğin 1977 yılının son günü Carter, İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, Şah'ın liberalleşme ve insan hakları konusunda attığı adımlardan çok etkilenerek, İran'ı "istikrar adası olarak" tanımlamış ve ülkesine geri dönmüştür.

Bu ziyaretle birlikte, Carter, İran'ın stratejik önemini daha iyi kavramış, bölgenin istikrarı için lider ülke konumunu takdir etmiştir.⁴⁸³ 1978 yılına kara Carter yönetimi, durumun ciddiyetini fark etmemiş olmasına rağmen İran'daki rejim her geçen gün son nefesine hızla yaklaşmaktadır. Bu dönemde hızla atılan modernleşme adımları bir dizi ikincil yan etkiler meydana getirmiş, ekonomik sorunların ve kırsal nüfusun büyük bölümü iş bulmak umuduyla şehirlere akın etmesinin yarattığı toplumsal öfke doruk noktasına ulaşmıştır. Enflasyon ve düşük maaşlar, öfkeli kalabalığı arttırırken, rejimin sürgüne gönderdiği Ayetullah Humeyni de iktidarı ele geçirmek üzeredir.

Bu iktidar değişikliğine ironik bir şekilde, Şah farkında olmadan dolaylı yollardan yardımcı olmuştur. Mark Zepezauer'a göre, "Uluslararası Af Örgütü 1976'da, CIA'in eğittiği SAVAK'ın, dünyadaki en kötü insan hakları karnesine sahip olduğunu, CIA'nın SAVAK'a öğrettiği işkence yöntemlerinin çeşitlilik ve sayı bakımından "inanılmaz" boyutta olduğunu"⁴⁸⁴ değerlendirmiştir.

Buna karşın ABD yönetimi, Şah'ın iktidarını kaybedeceğini öngörememiştir çünkü ABD İran'la ilgili bilgileri Şah'tan almaktadır ve istihbaratı oldukça sınırlı kalmıştır. Dışarıdan görüldüğü haliyle, İran'ın hızla modelleştğini ve geliştiğini düşünmüş ve muhaliflerle çok fazla temas kurmamıştır. Geçmiş dönemdeki siyasi

⁴⁸² Farah Pehlevi, **Anılar**, Rukiye Öke (çev.), İstanbul: Dünya Kitapevi, 2004, s.269.

⁴⁸³ Yergin, 2003, s.630.

⁴⁸⁴ Mark Zepezauer, **CIA'nın Büyük Operasyonları**, Hasan Böğün (çev.), İstanbul: KaynakYayıncıları, 2001, s.58.

krizleri Şah'ın atlattığı olması, Amerikan yönetiminde bu krizi de atlatabileceği inancının oluşmasına neden olmuştur.⁴⁸⁵

Öte yandan, Maxime Lefebvre, ABD'nin aslında Şah'ı desteklemekten daha önce vazgeçtiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁶ 1978 yılında, Mısır ve İsrail arasında Camp David Anlaşması, Çin ile ilişkilerin düzeltilmesi ve SSCB ile stratejik silah müzakereler gibi konular Carter yönetimi açısından birinci gündem maddeleri olduğundan, İran'da olup bitenleri yakından takip etmemiştir. İlerleyen zamanlarda, Amerikan yönetiminin ikilemi ve kafa karışıklığı daha belirgin olarak hissedilmeye başlanmıştır. Washington, Şah'ı eskisi kadar desteklemek ya da iktidarını kaybedeceğini varsayarak tamamen dışlamak konusunda kararsızlık sergilemiş ve kesin mesajlar vermekten kaçınmıştır.

Bu dönemde Amerikan basınında (New York Times), Humeyni'yi öven yazılara rastlamak dahi mümkündür. 9 Kasım 1978 tarihinde ABD'nin Tahran büyükelçisi William Sullivan, "Hiç Düşünülmeyen Düşünülmesi" başlıklı mesajı ile Şah'ın artık tahtını koruyamayacağını, ABD'nin alternatifler üzerine düşünmesi gerektiğini bildirmiştir. Washington'da önde gelen insan hakları savunucularından Senatör Edward Kennedy'nin Şah'a bir mesaj göndererek artık çekilmesi gerektiğini bildirmesiyle⁴⁸⁷ Şah'ın son ümidi de sona ermiştir.

İran'daki devrim Başkan Carter'in siyasi kariyerine de etki etmiştir. Carter, Watergate skandalını ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın yarattığı krizi aşma sözüyle iktidara gelmişse de, Devrim sonrası benzer bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Benzin kuyrukları ülkede öfkeyi arttırırken, Carter'in halk desteği %25'e düşmüştür. Başkan'ın prestijini koruması için Kabine'den beş üye istifa etmiştir.⁴⁸⁸ Ancak bu hamle de Carter yönetiminin ekonomik ve siyasi sorunlarını aşması için yeterli olmamıştır.

Carter yönetimi siyasi, ekonomik ve etik açıdan karmaşık bir dünya düzenine bir dizi basit çözüm sunarak başarı elde edeceğini düşünmüş, fakat büyük ölçüde yanılmıştır. 1981 yılında Reagan, seçimi kazandığında da bu karmaşaya hazır bir reçeteye sahip değildir. Küresel politikalar ve bunların yarattığı duygusal tepkiler ve

⁴⁸⁵ Yergin, 2003, ss.630-638.

⁴⁸⁶ Lefebvre, 2005, s.49.

⁴⁸⁷ Yergin, 2003, ss.630-638.

⁴⁸⁸ Yergin, 2003, s.651.

aynı zamanda İran'la yaşanan siyasi kriz ve çaresiz kalmış Carter yönetimi, seçimleri Reagan'ın kazanmasına neden olan uluslararası konuların başında gelmektedir.

Kararlı ve güçlü ideolojik bir çizgisi bulunan Reagan yönetimi, dünya sahnesinde keskin adımlarla ilerlemeye artık hazırdır. SSCB'ye karşı *detente* politikası terk edilmiş ve Rusların nüfuz alanı oluşturma arayışlarına karşı silahlanmaya hız verilmiştir. Bu sebeple, "insan hakları" ihlalleri öncelik olmaktan çıkarılmış, siyasi rejimlerin otoriterlik boyutu da ABD'nin yeni yönetimi için sorun olmaktan çıkmıştır.⁴⁸⁹

Devrim aynı zamanda ABD yönetimin Ortadoğu'ya bakışını da etkilemiştir. Örneğin İran devriminden sonra ABD, Suudi Arabistan'ın savunulmasının Birleşik Devletler'i savunmakla aynı öneme sahip olduğunu ve Basra Körfezi'ne herhangi bir dış gücün müdahale etmesi durumunda ABD'nin askeri olarak karşı koyacağını ilan etmiştir. Muhtemelen dış güç kastedilen, İran ve SSCB'dir.⁴⁹⁰

Bu bağlamda ABD'nin uzun yıllar boyunca güçlü ve sağlam müttefiki olarak gördüğü Şah'ın iktidarını kaybetmesi de Ortadoğu'daki politikaların sertleşmesinde etkili olmuştur. ABD, bölgede İran'ın "polis işlevi" (Umman'da özgürlük hareketlerini bastırması) ve "muhafız görevi" (petrol taşınması için deniz yollarının korunması) için Şah'la karşılıklı bağımlılık içerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, ABD statükosunun Ortadoğu'da devam etmesi için de İran'a bel bağlanmıştır. ABD, İran topraklarından SSCB'yi gözetlemiştir. Bu nedenle devrimden sonra ABD, "dost devletlerdeki" siyasi "dengesizliklere" karşı gerekirse askeri müdahaleye başvuracağını açıkça ilan etmiştir.⁴⁹¹

Ne var ki, Reagan yönetimi, siyasi ve askeri işbirliği arayışına girerken, demokrasi ilkesini bir kenara bırakarak, İranlılarla ortak bir şekilde Afganistan'da İslamcı köktencilere, Orta Amerika'daki sağcılara ve Afrika'daki kabilelere yardım etmekten de kaçınmamıştır.⁴⁹² Jean Baudrillard'ın ifadesiyle; "Reagan'la birlikte,

⁴⁸⁹ Kennedy, 2001, s.486.

⁴⁹⁰ Prashad, 2012, s.59.

⁴⁹¹ Primakov, 2010, ss.261-262.

⁴⁹² Kissinger, 2008, ss.871-872.

vaktiyle etkiliyken şimdi idealleşip hayali duruma gelen bir değerler sistemi oluşmuştur.”⁴⁹³

Reagan, “şer imparatorluğu” olarak tanımladığı SSCB ile mücadele etmiştir. ABD açısından 1990’larda “haydut devletler” (rogue states) kategorisine, İran, Irak, Kuzey Kore, Libya, Suriye ve Küba dahil edilmiştir. Ahlaksal açıdan açık bir siyaset izlemekle övünen George W. Bush da, “şer eksenini” olarak Kuzey Kore, İran ve Irak’ı tanımlamış ve terörizme karşı Ortadoğu’da demokrasi ve özgürlük için bir savaş başlatmıştır.⁴⁹⁴ Obama ise, Irak savaşı sonrası İran’a karşı daha yumuşak ve Çin ve Rusya ile yol arkadaşları olmaya yakın görünmüştür.⁴⁹⁵ Yapısal ve reel eğilimlerin ABD siyasetinde yapmış olduğu etki, uzun vadeli olarak bu türden gelgitlerle doludur. 1979 devrimi öncesi ABD-İran ilişkileri genel hatları ile değerlendirildiğinde, Soğuk Savaş döneminin reel çıkarlarının ikili ilişkilerin çerçevesini belirlediği sonucuna ulaşılabilir. Bu çerçeveyi “zaafa” iten konular ise Carter’ın insan hakları söylemi, Soğuk Savaş’ın yarattığı yıkıcı sonuçları aşmak için aranan uzlaşma zemini ve toplumsal hareketler için uygun bir alan açan ideolojik tartışma ortamının bulunması olarak tespit edilebilir.

1.1.Devrim Sonrası İlk Kriz ve Etkileri

Devrim sonrası ABD-İran ilişkilerini, Humeyni’nin ülkedeki ideolojik tekeli oluşturma ve kendi tabanında bütünleşmeyi sağlama arayışları şekillendirmiştir. İran toplumunda devrim sonrası ortaya çıkan gerilim dinamiği, içeride muhalif kesimlere dışarıda ise ABD’ye yönlendirilerek, İran’ın kendi kimliği olarak kabul edilen İslam ve Şiiilik üzerinden yeni bir rejimin kurumsallaşmasının önü de açılmıştır.

Bu bağlamda ABD, İran rejimi için “büyük şeytan” ve tarihsel sorunların kaynağı haline gelirken, ABD açısından İran rejimi siyasi niteliği nedeniyle meşru kabul edilemeyecek İslami köktenciler olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Rehine krizi

⁴⁹³ Jean Baudrillard, **Amerika**, Yaşar Avunç (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.133.

⁴⁹⁴ Lefebvre, 2005, s.74. Diğer taraftan ABD yönetiminde İran konusunda çelişkiler de ortaya çıkmıştır. Colin Powell’in dışişleri bakanlığı döneminde İran ile ilişkilerin geliştirilmesini ve bölgesel konularda işbirliğini öneren bir stratejik açılım hedeflenmiş ancak Pentagon ve aşırı muhafazakâr çevreler bu denemenin sonuçsuz kalmasını sağlamışlardır. Ekinci, 2009, s.282.

⁴⁹⁵ Lefebvre, 2005, s.75.

iki ülke ilişkilerinin sorunlu bir ideolojik zeminde şekillenmesine neden olan ilk ve en önemli olaylardan birisi olarak görülebilir.

Rehine krizi, İran'da bulunan ABD elçiliğinin 4 Kasım 1979 günü, bir grup fanatik Humeyni yanlısı tarafından işgal edilip elçilik çalışanlarının rehin alınması ile başlamıştır. ABD, İran'da Şah'a karşı artan protestolar sırasında ve sonrasında tedbir amaçlı olarak elçilikte çalışanların sayısını azaltma yoluna gitmiştir. Ancak Washington yönetimi, Tahran elçiliğini tamamen kapatmamıştır. Şah döneminde ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde 1400 kişi görev alıyordu. Devrim sürecinde elçilik çalışanı sayısı 63 kişiye düşürülmüştür. Baskın sonrası rehinelere bir kısmı sonradan serbest bırakılırken, 50 kişi ise rehin tutulmaya devam etmiştir. Bu arada devrik lider M. Pehlevi kendisine siyasi sığınma sağlayacak bir ülke bulmaya çalışırken, sonunda tıbbi tedavi almak amacıyla ABD'ne girişine izin verilmiştir.⁴⁹⁶ Amerikalı diplomatlar İran'da rehin tutulurken, Şah'ın ABD'ye kabul edilmesi iki ülke ilişkilerinde gerilimin artmasına neden olmuş ve bu bağlamda siyasi söylemler daha da sertleşmiştir.

Rehine krizi sırasında, ABD hükümeti ile İran yönetimi arasındaki ilk karşılaşma, Cezayir ihtilalinin 25.yıl kutlamalarına katılmak üzere Cezayir'e giden, Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin yeni İran Başbakanı Mehdi Bazargan, dışişleri ve savunma bakanları ile görüşmesi ile gerçekleşmiştir. İranlı yetkililer, Şah'ın ABD'ye kabul edilmesini eleştirmişler ve gerçekten hasta olup olmadığının tespit edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Brzezinski ise, ABD'nin İran'ı karıştırmak gibi bir niyetinin olmadığını ve ABD hükümetinin İran'daki "fesat" hareketlerini desteklemediğini belirtmiştir. Diğer taraftan, İran'da Bazargan'ın ABD'li yetkililerle görüştüğünün ortaya çıkması durumu fazlasıyla ilgi çekmiştir. Rakipleri, Bazargan'ın görüşmesine, üstelik ABD'nin Şah'ı kabul etmesinin üzerinden bir hafta gibi kısa bir süre geçmişken, fazlaca anlam yüklemişlerdir.⁴⁹⁷ Bu bağlamda Humeyni yanlıları Bazargan ve Brzezinski görüşmesini ve Şah'ın ABD'ye kabul edilmesini, Amerikan yönetiminin Şah'a destek verdiği ve İran'a dönüşü için çeşitli yollar aradığı şeklinde yorumlamışlardır.

⁴⁹⁶ Yergin, 2003, s.655.

⁴⁹⁷ Kinzer, 2014, s.248.

Rehine krizine Amerikan yönetiminin resmi tepkisi ise, İran petrollerine ambargo uygulamak ve mal varlıklarını dondurmak şeklindedir. Rehine krizi, ABD'nin Ortadoğu'da var olan gücünün ve etkisinin sınırlılıkları olduğunu göstermiş ve hatta iktisadi ve siyasi çıkarlarını korumak konusunda bir zafiyet olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹⁸ Rehine krizi bir taraftan İran rejiminin kurumsallaşmasına imkân vermiş, diğer taraftan ise Carter yönetiminin yıpranmasına neden olmuş ve ülke içindeki gücünü de sarsmıştır.

Bu çerçevede Rehine krizi, ABD'de Carter yönetiminin zayıflığı olarak değerlendirilirken, Humeyni yönetimi açısından iç politikadaki rakiplerini tasfiye etmek için bir başka araç olarak kullanılmıştır. Örneğin, Tebriz'de yaşanan olaylarla bağlantılı olarak değerlendirilen Şeriatmedari, ABD yanlısı olarak tanımlanarak İran siyaset sahnesinden çekilmesi sağlanmıştır. Bu dönemde, Humeyni'ye yakın olan bazı önemli isimler, darbe yapmaya çalışmak iddiası ile tutuklanmıştır.⁴⁹⁹

Rehine krizinin, ABD'de başkanlık seçimleri dönemine yakın bir zamanda gündeme gelmiş olması çeşitli iddiaları da gündeme getirmiştir. İran ordusu Pehlevi döneminde askeri altyapısını büyük ölçüde ABD hükümeti vasıtasıyla oluşturduğu için yedek parçalar İran açısından hayati öneme sahipti. Bu nedenle Carter yönetimi 1980 yılı Ekim ayında, Elçilik çalışanlarının serbest bırakılması karşılığında İran'a askeri yedek parça satmayı teklif etmiştir. ABD hükümeti, bu satışın hızlı ve kolay olabilmesini sağlamak için askeri malzemelerin önceden Almanya, Pakistan ve Cezayir'e gönderilebileceğini de belirtmiştir. Diğer taraftan Reagan ve Cumhuriyetçiler rehinelere seçimlerden sonra salıverilmesini sağlamak için İran hükümeti ile gizli pazarlık yapmışlardır. Bu iddialara göre rehine krizi ABD iç siyasetinde başkanlık seçimlerinin manevra alanlarından birisi haline gelmiştir.⁵⁰⁰ Rehine krizi ve bunun ABD iç siyasetindeki araçsal boyutları hakkındaki iddialar kesin olmamakla birlikte, Reagan'ın seçimi kazandıktan çok kısa bir süre sonra, krizin sona ermesi kuşkuları da arttırmaktadır.

⁴⁹⁸ Yergin, 2003, ss.655-658.

⁴⁹⁹ Çağlayan, 2012, ss.213-314.

⁵⁰⁰ Shalom, agk.

Carter yönetimi, rehineri kurtarmak amacıyla 1980 yılının nisan ayında başarısız bir askeri operasyon yapmıştır. Bir yıl sonra ABD ve İran arasında, Cezayir aracılığıyla yapılan pazarlıklar sonunda anlaşmaya varılmıştır. Kriz, 20 Ocak 1981 tarihinde Reagan başkanlık görevine başlamak üzere yemin ettiği gün sona ermiştir. Tahran yönetimi, rehinerin serbest bırakılmasından sonra ABD'den İran'ın iç işlerine karışmamasını ve ekonomik yaptırımlarından vazgeçmesini talep etmiştir. Reagan, ekonomik ablukayı hafifletmiş ancak silah satışına uygulanan vetoyu devam ettirmiştir.

Rehine krizi ABD ve İran toplumunun birbirini tamamen ötekileştirmesi için uygun bir zemin oluştururken, toplumların kendi yöneticilerinin söylem ve eylemlerini sorgulamasını da zorlaştırmıştır.⁵⁰¹ ABD toplumu ve kamuoyu, rehinerin durumunu yakından takip ederken, İran halkına Musaddık döneminde oluşan güvensizliği yeniden hatırlatılarak, düşmanlık eğilimi tekrar güçlendirilmiştir.⁵⁰² Elçilik baskını, hem Humeyni'nin "Amerikan hayranı" dediği kişilerin etkisini tamamen ortadan kaldırmak, hem de rejimin teokratik anlayışını tesis etmek için bir fırsat sağlamıştır. 444 gün rehin tutulan Amerikalılar mevzuu Amerikan basınına da epeyce bir süre meşgul etmiş, Batı'nın ve Amerika'nın düşüşünü temsil eden bir olay haline gelmiştir.

Rehine krizi bölgesel müttefik ve itilafı ülkeler dengesini yeniden tesis ederken yeni ilişkiler sisteminin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yevgeni Primakov'a göre; "İran'daki rehine krizi sırasında da Amerika ile Filistin arasında gizli temaslar gerçekleşmişti. CIA'nın ricası üzerine FKÖ'den iki temsilci Tahran'a giderek

⁵⁰¹Rehine Krizinden sonra 1983 yılında Beyrut'da ve 1996'da S. Arabistan'da ABD güçlerine yönelik saldırılar, ayrıca terörist gruplarla İran yönetiminin ilişkilendirilmesi, zaman zaman Ortadoğu'daki rejimlere karşı İran tarafından yapılan ayaklanma çağrıları, ABD ve İran arasında gerilimin dozunun hemen hemen her dönem yüksek olmasına neden olmuştur. Gökhan Telatar, "Barak Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", **Akademik ORTA DOĞU**, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss.53-78, s. 55-56. Beyrut saldırısında 200'den fazla insan hayatının kaybetmiştir. 1984 yılında ABD, saldırılardan sorumlu tuttuğu İran'ı terörü destekleyen ülke listesine almıştır. Bu gerekçeyle, İran'ın ihracatını kısıtlamaya yönelik olarak daha sıkı tedbirler uygulanmaya başlanmıştır. İran yönetiminin terörle ilişkili olduğuna dair şüpheler, İran ve AB arasında da sorun olmuştur. 10 Nisan 1997 Tarihinde bir Alman mahkemesi, İran hükümetinin 1992 yılında Almanya'da dört İranlı muhalifin öldürülmesi olayından Tahran yönetimini sorumlu tutarak, İran'la yürütülen "eleştirel diyalog" sürecini askıya almış, İranlı diplomatların ülkeden ayrılmasını istemiş ve Alman büyükelçisini geri çağırmıştır. Bu sürecin sonunda AB ülkeleri büyükelçilerini Tahran'dan geri çağırmış ayrıca Yeni Zelanda, Avusturalya ve Kanada'da AB ile ortak tutum sergilemiştir. Rehine krizi, İran'ın "haydut" ve uluslararası diplomasi hukukunu tanımayan bir ülke olduğu algısını pekiştirirken, çeşitli terör eylemlerinde İran yönetiminin şüpheli bulunması, söz konusu algının pekişmesine neden olmuştur. Bu şekilde, kamuoyu önünde İran'ın tecrit edilmesini haklılaştırmıştır.

⁵⁰² Kinzer, 2011, s.132.

rehineler arasındaki kadınların ve Afro-Amerikalıların serbest bırakılmasını”⁵⁰³ sağlamışlardır.

Buna ek olarak Rehine krizi iki ülke arasındaki ideolojik kutuplaşmayı, siyasetin temel retoriği haline getirirken, Washington–Tahran ilişkisinin, resmi ve gayri resmi iki boyutunun şekillenmesine de katkı sağlamıştır. Bu iki farklı yörünge, ABD’nin Soğuk Savaş’ın sonuna doğru benimsediği realist çizginin keskin hatlarından beslenmiştir. Bu durumda, tutarlı ve yüksek düzeyli bir dış politika stratejisinin oluşması beklenemezdi. Bunun yerine ABD’nin küresel güç politikalarında, askeri, ekonomik ve nükleer alanındaki stratejilere öncelik verilmiştir.

Sonuç olarak, Rehine Krizi’nin siyaset sahnesinde çok boyutlu etkileri olmuştur. Kriz, İran ve ABD iç siyasetini doğrudan etkilemiş, İslam ve Batı arasında duvarların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca kriz, Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin ve dost-düşman çehresinin yeniden tanımlanmasına katkı sağlamış ve Müslüman ülkelerin siyasal idealleri ile Batı dünyasının temsil ettiği siyasal ilkelerin birbirinden tamamen farklı olduğu algısının yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

1.2.İrangate Skandalı

İran Devrimi sonrası Ortadoğu’da Amerikan siyaseti realist bir yörüngeye doğru evrilmiştir. Diğer taraftan, ABD’nin bölgesel nüfuz arayışı ve SSCB ile devam eden rekabet ile İran rejiminin kurumsallaşma çabaları ve Irak ile devam eden savaş hali, iki ülkenin ideolojik sınırlarının güncel siyasal ihtiyaçlara bağlı olarak rafa kaldırmalarının da önünü açmıştır.

İran Devrimi ve Mısır Cumhurbaşkanı Sedat’ın Camp Davit uzlaşısı, Washington açısından yeni bir ittifakı gündeme taşımıştır. Buna göre İran’a karşı, İsrail, Mısır ve Irak kullanılarak bir tür çevreleme siyaseti geliştirilecektir.⁵⁰⁴ Politik varsayım bu yönde olsa da, diplomasiin kaygan zemini çeşitli istisnai eğilimlere her zaman kapı aralamaktadır.

⁵⁰³ Primakov, 2010, s.291.

⁵⁰⁴ Prashad, 2012, s.71.

ABD tarafından İran-İrak savaşı sırasında açıktan Irak'a, dolaylı yollardan ise İran'a silah satışı yapılmıştır. Devrim sonrası İran yönetimini siyasi olarak gayri meşru ilan eden ABD'nin İran'a resmi olmayan yollardan silah satışının nedeni hakkında iki farklı iddia bulunmaktadır. Bir taraftan, ABD'nin Lübnan'da Hizbullah'ın elinde bulunan Amerikalı rehineleri kurtarmak için silah sattığı iddiası vardır. Diğer taraftan ise İran'a silah satışının Nikaragua'daki Kontralara mali destek sağlamak⁵⁰⁵ için yapıldığı ileri sürülmektedir. Bu iddialara karşın, iki ülkeye aynı zamanda silah satılması, Ortadoğu'da savaşın, siyasi husumetlerin ve toplumsal krizlerin körüklenmesi anlamına gelmektedir. ABD, İran devrimi sonrası Irak ve İran'ın etkisini ve gücünü kırmak amacıyla her iki tarafa silah temin etmiş ve bölgede uzun ve yıkıcı bir mücadelenin önünü açmıştır.

İlk olarak İrangate skandalını kısaca özetlemek gerekirse, Amerikalı bir grubun İran'la yakın ilişkisi bulunan Lübnan merkezli Hizbullah tarafından rehin alınmasının ardından ABD Ulusal güvenlik yardımcısı McFarlin, İran'a karşı bir askeri operasyon önerisinde bulunmuştur. Ancak, CIA ve SAVAK arasında bağlantı devrim sonrası kopmuş olduğundan bu öneri uygulanmada ciddi sorunlar yaratabilir niteliktedir. Devrim sonrası İran ABD istihbaratı için yüksek riskli bir ülke haline gelmiştir. Buna bağlı olarak, diğer seçenek devreye sokulmuş ve İran'a silah satarak yeni yönetimin etki altına alınması hedeflenmiştir. Asıl amaç ise rehinelere kurtarılması gibi

⁵⁰⁵ ABD'de 1974 yılında Kongre'de kabul edilen Hughes-Ryan Yasası ile CIA'nin farklı ülkelerde istihbarat dışı harcamaları yasaklanmıştır. Bu yasanın nedeni 1974 yılında Watergate skandalının etkisi ile CIA'nin faaliyetleri, Amerikan kamuoyunda çok fazla tartışma konusu olmasındır. Aralık 1974'de New York Times gazetesi CIA tarafından "aile mücevherleri" olarak adlandırılan gizli operasyonlara ait bilgileri yayınlamaya başlamıştır. Bu süreçte, yabancı ülke liderlerine yönelik suikast girişimleri, hükümetleri değiştirme çabaları ve Amerikan halkının siyasi faaliyetleri hakkında bilgi toplanması, yoğun tartışmalara kapı aralamıştır. Bkz. Seymour M. Hersh, "Huge C.I.A. Operation Reported in U.S. Against Antiwar Forces, Other Dissidents in Nixon Years", **The New York Times**, 12.12.1974. <http://www.nytimes.com/1974/12/22/archives/huge-cia-operation-reported-in-u-s-against-antiwar-forces-other.html> (12.10.2017). Ayrıca bakınız, James S. Van Wagenen, "A Review of Congressional Oversight, Critics and Defenders", <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/97unclass/wagenen.html> (12.10.2017). Bu tartışmalar Nixon'ın istifası ile sonuçlanmıştır. Muhtemelen benzer bir akıbeti yaşamak istemeyen Reagan, yasadışı yollardan elde edilen gelirlerle yasadışı faaliyetleri finans etme yolunu tercih etmiş olabilir. Bu şekilde CIA'nin yurt dışındaki faaliyetlerinin mali kaydı ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Diğer taraftan, Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi, 19 Temmuz 1979 tarihinde Nikaragua'da yönetimi ele geçirmiştir. ABD Kontralara desteği, ülkede iç savaşa neden olarak, Sandinista hükümetinin bütün kaynaklarını tüketmesine neden olmuştur. Ayrıca Nikaragua'daki ABD yanlısı Anastasio Somoza'nın diktatörlüğün yıkılması CIA'nin, güney Amerika'da keşif faaliyetlerine, silahlandırmaya ve uyuşturucu ticaretine hız vermesine katkı sağlamıştır. Bu konuya somut örnek olarak CIA görevlisi pilot Barry Seal'in silah, uyuşturucu ve silahlı eğitim konusundaki faaliyetleri incelenebilir. Bkz. Barry Seal, https://en.wikipedia.org/wiki/Barry_Seal (12.11.2017). İran'a silah satışı ve Nikaragua'da hükümeti düşürme faaliyetleri, Reagan'ın siyasi misyonunu, denetimsiz ve yasadışı yürütme arayışının birbiriyle bağlantılı iki örneğidir.

görülmektedir. Ulusal Güvenlik çalışanı iki isim Fortier ve Howard Teacher, yeni İran yönetimi ile yakınlaşmak amacıyla bir proje hazırlayarak, Reagan'a sunmuşlardır. Ancak temel sorun, bu anlaşmanın açıktan ve yasal prosedüre uygun bir şekilde yapılmasındaki olanaksızlıktan kaynaklanmıştır. Ara formül olarak İsrail devreye sokulmuştur ki bu durumdan İsrail yönetiminin de belirli çıkarları bulunmaktadır. Peres'in, hem ABD yönetimi ile daha da yakınlaşmak hem de İran'ın yeni yönetimi ile uzlaşma arayışı içinde olmuştur. Ocak 1985'te Peres, silah tüccarları A. Şvimmer ve Y. Nemrodi ile İran'a silah temin edilmesi meselesini görüşmüştür. Bu toplantıda, tanksavar ve uçaksavar füzelerinin İran'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu plan, ABD'li yetkililer tarafından hazırlanmış ve İsraili yetkililerce uygulanmıştır. İsrail ile İran arasındaki ilişki, eski SAVAK çalışanı İranlı Gorbanifar tarafından yürütülmüştür. Tabii ki, Reagan yönetimine yakın isimler dışında ABD Kongresi de bu gizli anlaşmadan bihaberdir. 30 Ağustos 1985'de 100 TOU füzesinden cephanelik İran'a teslim edilmiş ama yine de bu silahlar Amerikalı rehinelere kurtarmak için İranlılar tarafından yeterli bulunmamıştır. Ek olarak 400 füze daha satılarak, rehinelere Rahip Benjamin Wire, 15 Eylül 1985'de serbest bırakılması sağlanmıştır. Ancak rehinelere hepsi halen kurtarılamamış ve ABD-İran arasında ancak üçüncü taraflar aracılığı ile iletişim kurulabilmiştir. Bu sırada yeni bir plan devreye sokularak, Güney Lübnan'da ele geçirilen Hizbullah örgütünün 20 üyesi ve 400 TOU füzesi İran'a verilecek ve bu şekilde Hizbullah'ın elinde bulunan rehinelere serbest kalması da sağlanacaktır. Bu kez planlamacı ve uygulayıcı da İsrail'dir. ABD yönetimi ise bu planı kabul etmiştir. Silah satışı Lübnan merkezli bir dergide⁵⁰⁶ (Eş-Şüara) yayınlanınca, ABD'de siyasi bir fırtına kopmuştur. ABD yasalarını çiğneyen yetkililer, bu konuyla ilgili daha sonra suçlanarak hüküm giymişlerdir. 1986 yılında Reagan, ulusa sesleniş konuşmasında, bazı hatalar yaptığını kabul etmiştir. Üç ay süren İrangate davası ABD'de düşmüş ve İsrail'de ise herhangi bir araştırma yürütülmemiştir.⁵⁰⁷ ABD, İran ve İsrail ideolojik düşmanlık ile ortaklığı bir arada yürütmüşlerdir. Skandalın kilit isimlerinden İsraili gazeteci ve Şimon Peres güvenlik danışmanı Amiram Nir, 1988 yılında Meksika'da gizemli bir uçak

⁵⁰⁶ Stephen Shalom silah ticaretini İran hükümeti içindeki bir hizbin sızdırdığı görüşündedir. Stephen Shalom, ABD ve İran-İrak Savaşı, Ozan Aksoy (çev.). 01.02.1990. <http://bgst.org/dunya-temel-metinler/abd-ve-iran-irak-savasi> (12.02.2107).

⁵⁰⁷ Primakov, 2010, ss.408-410.

kazası sonunda öldüğünde, olayla ilgili konuşabileceklerin susturulduğu yorumları yapılmıştır.⁵⁰⁸

Diğer taraftan Mark Zepezauer'e göre ise, İran'a silah sevkiyatı 1981 yılının Mart ayında başlamıştır ve bu dönemde pazarlık yapılacak herhangi bir rehine de bulunmamaktadır. Beyaz Sarayda konu ile ilgili belgeler yok edildiği için silah satışının hangi tarihlerde yapıldığı netlik kazanmamıştır. Ancak Amerikan Ordusundan Yarbay Oliver North, İran'a satılan silahların fiyatlarını aşırı yüksek tutarak, sağlanan kârın bir bölümünü, Kongre yasağına rağmen, Nikaragua'daki Kontralara silah alımında kullandırmıştır.⁵⁰⁹ Buna göre, ABD silah satışı için mali kaynak olarak Suudi Arabistan'ı, aracı ülke olarak da İsrail'i kullanmıştır. Kontralara para transferini ise İsviçre bankaları üzerinden gerçekleştirmiştir.⁵¹⁰ Soğuk Savaş dönemi ve ABD'de Reagan yönetiminin güçlü anti-komünist eğilimleri göz önüne alındığında, Amerikan yönetimi tarafından öncelikli tehdidin SSCB olduğu ve bu nedenle İran'ın esas tehlike olarak algılanmadığı sonucuna varılabilir.

Bu dönemde ABD'nin İran politikasının iki boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Bir taraftan Türkiye ve Fransa'da örgütlenen ve genellikle Şah yanlısı kabul edilen kesimlere Rejim karşıtı faaliyetleri için mali destek sağlanmıştır. Aynı zamandan 1980'de ABD Başkanı Carter, Mısır ve İran'da radyo yayını başlatmıştır. 1986 yılında ise CIA İran'ın resmi yayın yapan kanalına sızarak Muhammed Rıza Pehlevi'nin oğlunun konuşmasını 11 dakika boyunca yayınlamış ve Pehlevi bu konuşmada İran'a geri döneceğini halka ilan etmiştir. Diğer taraftan ise, silah satışı yapılarak etki alanı oluşturulmaya çalışılırken, mollaların sol grupların etkisini tamamen ortadan kaldırmaya yönelik çabaları ABD yönetiminin memnuniyetine neden olmuştur.⁵¹¹

Buna karşın, skandalın ortaya çıkmasının ardından 1986 yılında Reagan yönetiminin toplumsal desteği azalmaya başlamıştır. Reagan'ın liderliği, politik nüfuz

⁵⁰⁸ "Israeli Counterterror Chief's Son Blames US for His 1988 Assassination", **The Times of Israel**, 31 Mayıs 2014, <https://www.timesofisrael.com/israeli-counterterror-chiefs-son-blames-us-for-his-1988-assassination/> (21.10.2017).

⁵⁰⁹ Mark Zepezauer, 2001, s.154.

⁵¹⁰ Naom Chomsky, **ABD Terörü**, Taha Cevdet (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, s.47.

⁵¹¹ Shalom, agk.

ve yargı bağlamında tartışmalı bir hale gelmiştir. Amerikan muhafazakârları açısından kriz, siyasal bir hayal kırıklığı niteliği taşımaktadır.⁵¹² İrangate skandalında, Reagan'ın olayın detaylarını bilmediği yönündeki ifadelerine karşın, kamuoyunu ikna edememiştir. Reagan, ABD'nin amacını “İran'ı bir zamanlar içinde bulunduğu eski konumuna, yani demokratik ülkeler ailesine geri döndürecek bir yol bulmak”⁵¹³ olarak tanımlamakla birlikte Pehlevi döneminin demokratik yapısı değil ABD yanlısı siyasetinin, ikili ilişkileri ayakta tuttuğu bilinmektedir.

İrangate skandalı, dış politikanın denge ve denetim mekanizmalarının dışında, sadece başkan ve yardımcılarının yönlendirebildiğini de göstermiştir. Reagan'ın iktidardan lekeli bir şekilden ayrıldıktan sonra skandalın etkileri, halefi George Bush için bir ders niteliğinde olmuştur.⁵¹⁴

SkandaL, ABD ve İran'da siyasal ilişkilerin açık olmayan yönlerine dair önemli ipuçları vermektedir. ABD'de Başkan, Kongre'nin yetkisini kullanarak, ülkedeki güç dağılımı ve dengesinin sınırlarını oldukça zorlamış, fakat herhangi bir cezai müeyyideyle karşılaşmamıştır. İran'da ise, rejimin “büyük şeytan” olarak tanımladığı ABD ve “küçük şeytan” olarak tanımladığı İsrail'le kapalı kapılar arakasından yürütülen ilişkileri ortaya çıkmıştır. İki ülkenin de pragmatizminin en üst seviyede kendini belli ettiği olay, siyasetin son derece “esnek” yapısını da gözler önüne sermektedir. Zira başbakan Bazargan ile Brzezinsky arasında rejim sonrası kurulan temas İran'da krize neden olurken, silah satışı “doğal” bir gereklilik olarak kabullenilmiştir. İran'ın içinde bulunduğu savaş ortamı ve güvensizlik psikolojisi, siyasal endişelerin geçici veya göstermelik olabileceğini de göstermektedir. Aynı zamanda Kontra skandalı, diplomasi ve dış politikanın farklı istikametlerde hayat bulabileceğine de örnek teşkil etmektedir. İran ve ABD karşılıklı ideolojik tezatlıklarını ve aşırılıklarını bir kenara bırakarak, pragmatik siyasal hedeflere yönelmişlerdir. İran'da bir rejim yeniden kodlanırken ve ABD dünya düzeninin yörüngesini tayin etmeye çalışırken sözü edilen skandal, her iki ülkede de çok fazla sorgulanmamıştır.

⁵¹² Jonathan Marshall, Peter Dale Scott, Jane Hunter, “The Iran Contra Connection”, <http://jejoekiru.ru/bapub.pdf>. (Erişim Tarihi, 12, 06. 2016).

⁵¹³ Shalom, agk.

⁵¹⁴ Hook, Spanier, 2013, s.148.

1.3.ABD-İran İlişkisinin Sınırları: Kriz ve Belirsizlik Alanları

Tarihsel olaylar silsilesi, ABD ve İran arasında ideolojik kutuplaşmanın güçlü bir zemininin bulunduğunu ortaya koymuştur. ABD, liberal gelenekten olmayan bütün siyasal akımlara mesafeli bir siyaset anlayışını uzun bir süredir devam ettirirken, İran, Devrim sonrası kendisini Batı medeniyetinin tam karşısına yerleştirmiştir. Bu ideolojik bölünmenin rehine krizinde, Salman Rüşdi fetvasında, İran-İrak savaşında ve ABD'nin “şer eksenini” söylemi ile İran'ın “büyük şeytan” tanımlamasında çeşitli şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Diğer taraftan, ideolojik karşıtlık toplumsal bütünleşmeyi sağlarken, egemenlik bağlarının da himaye edilmesi için güçlü bir araçsallık ifade etmektedir.

İdeolojik kutuplaşma, yalnızca ilgili ülkelerin yapay olarak icat ettikleri bir fenomen olarak kabul edilse bile, reel siyasal ve toplumsal olayları doğrudan belirleme kapasitesi bulunduğu için dikkate alınması gereken bir olgudur. Aynı zamanda çeşitli ülke liderlerinin ideolojik söylemleri analiz edilmesi yoluyla da ülkenin ne yöne doğru evrileceğini anlamak ve analiz etmek daha kolaylaşmaktadır.

İran siyasetinde seçkinler arası derin ayrışmalar olmasına rağmen, rejimin esas gücü, ideolojik eksen olarak açıklanabilir. İdeolojik araçlarla devlet, toplum üzerinde aktif veya pasif bir şekilde rıza yaratabilmektedir. Rejimin sürekliliği, ideolojik boyut çerçevesinde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İran'da Devrim sonrası kurumsallaşma, Humeyni etrafında şekillenen ideolojik seferberlik ile birlikte gerçekleşmiştir. Göran Therborn'a göre İdeolojik seferberlik, “bir halk kitlesi için ortak bir gündem ortaya koymayı, yani bunalımın egemen yanı ya da yanlarını özetlemeyi; can alıcı hedefi, kötülüğün özünü belirtmeyi, neyin olanaklı olduğunu ve nasıl başarılacağını tanımlamayı gerektirir”.⁵¹⁵

Therborn'un ifade ettiği ideolojik seferberliği hedefleyen bütün unsurlar, hem ABD hem de İran tarafından çeşitli düzeyde yaratılmış ve kullanılmıştır. İlk olarak ideolojik seferberliği sağlamak için halk kitlelerinin benimseyebileceği gündem yaratmak gereklidir. Bu bağlamda Humeyni, Devrim öncesinden başlamak üzere

⁵¹⁵ Göran Therborn, **İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı**. İrfan Cüre (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları, 2008, s.126.

İran'da siyasal gündeme hâkim olmaya ve yönetmeye başlamış ve önemli bir aktör haline gelmiştir. Devrim öncesi monarşiyi İran'ın esas sorunu olarak tanımlamış, Devrimin Dini yorumunu kabul etmeyen herkesi tehdit gündemine dâhil etmiştir. ABD'de ise benzer bir seferberlikten daha ziyade SSCB üzerine yoğunlaşmış olduğu için İran Devrimi konusunda özellikle rehine krizine kadar olan dönemde ideolojik karşıtlık dozunun hayli düşük olduğu tespit edilebilir.

İdeolojik seferberlik yaratmanın ikinci etkisi ise ortaya çıkan veya çıkarılan siyasal krizleri egemenliği pekiştirecek şekilde kullanmaktır. Özellikle rehine krizi ve Irak savaşı gibi Devrim sonrası ortaya çıkan siyasal bunalımlar, İran'da ABD karşıtı bir ideolojik çekirdeğin oluşması için önemli ölçüde araçsallaştırılmıştır. ABD'de ise Rehine Krizi yaşanan tartışmalar bağlamında, komünizm sonrası tehdit algısının ne olabileceği yönünde kamuoyu yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır.

İdeolojik seferberlik için gerekli olan diğer bir unsur ise, ülkeye yüksek bir ideal anlamı yüklemek ve toplumu bu ideale sevk edecek bir söylem geliştirmektir. İran Devrimi, Şah döneminde yaşanan siyasi çatışmalar sonrası büyük ideallerle birlikte ortaya çıkmıştır. Rejim tarafından öncelikli olarak yabancı nüfuzundan kurtulmuş bağımsız bir devlet olma ideali benimsenmiştir. Bu nedenle “çürümüş” ekonomik sistem karşısında, İran kaynaklarının İranlılara adil bir şekilde dağıtılması ve yabancı kültüre karşı İran toplumunun kendi kimliğine dönmesi, rejimin ve toplumun önemli bir kesimi tarafından benimsenen ideallerdir. Bu idealler yalnızca İran için değil diğer Müslüman ülkeler için de takip edilmesi gereken yol olarak sunulmuştur.

İran'da 1979 sonrası kurulan rejim, ideolojisini İran sınırları dışına taşımaya niyetli görünmüştür. Humeyni ve ekibinin açıklamaları da bu yönde şekillenmiş, aynı ekip Müslüman ülkelerin Batı veya Doğu kaynaklı, ideolojik ve siyasal sistemleri terk ederek İslami bir yönetim sistemine yönelmeleri gerektiği hususunu dile getirmişlerdir. Aynı zamanda Humeyni, *İslami* olmayan Müslüman ülke yöneticilerinin Batı ile işbirliği içinde oldukları için de suçlamalarda bulunmuştur.

Bununla birlikte Ortadoğu'da 1970'li yıllarda, İran Devrimi'nden esinlenen ve cesaret bulan *İslami* siyasi dalga, bölgesel siyasal gelişmelere damga vurmuştur. Bu

dalga İran versiyonunu birebir tekrarlamaktan ziyade, kendi siyasal mecrasını oluşturma eğilimi taşımıştır.⁵¹⁶ Humeyni'nin Batı karşıtlığı ve Filistin meselesi konusunda "sert" tutumu, diğer ülkelerdeki Müslüman kitleleri de etkilemiştir. Bu şekilde, Şah dönemindeki İsrail ile iyi ilişkiler bozulmuş, FKÖ'nün lideri Yaser Arafat, İran'a gelerek gösterişli bir şekilde karşılanmıştır.⁵¹⁷

İdeolojik seferberlik için en önemli husus ise, düşman kabul edilen ülkeyi kötülüğün özü olarak tanımlamaktır. Humeyni, özellikle de Şah döneminde İran'la yakın ilişkileri bulunan ABD'yi "büyük şeytan" olarak tanımlamış ve kitlelerin Batı karşıtı eğilimlerini güçlendirmiştir.⁵¹⁸ Aynı zamanda Ervand Abrahamian'ın ifadesiyle; "Humeyni de liberalizmi "Batı vebasının" ayrılmaz bir parçası olarak sık sık lanetlemiştir."⁵¹⁹ ABD karşıtlığının daha genel bir versiyonu olan Batı karşıtlığı, İran Devrimi'nin ideolojik zemininde güçlü bir şekilde ifade edilmektedir. Bu durum farklı olaylarla gün yüzüne çıkmıştır. Ervand Abrahamian'ın ifadesine göre;

Humeyni çömezlerini, Batı'ya karşı iyice birleştirmek için Salman Rüşdi aleyhindeki ünlü ve eşi görülmemiş fetvasını yayımladı. Şeytan Ayetleri adlı kitabında Peygamber'i hicvettiği, dolayısıyla "mürtet" olduğunu kanıtladığı gerekçesiyle Müslüman Hintli bir ailede doğmuş Britanya'da yaşayan Rüşdi'nün şeriat gereği öldürülebileceğini ilan etmişti.⁵²⁰

Salman Rüşdi fetvası yayımlandıktan iki yıl sonra 1991 yılında Japon asıllı çevirmen ve yazar Hitoshi Igarashi, Rüşdi'nin kitabını çevirdikten sonra saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Japon polisi bu eylemin Tokyo'daki İran elçiliğinin yardımıyla gerçekleştirildiğinden şüphelenmiştir. Saldırının üzerinde ise Humeyni'nin fetvasının bulunduğu iddia edilmektedir. 11 Ekim 1993 yılında Salman Rüşdi'nin Norveç yayıncısı William Nygaard suikast girişimi ile karşılaşmış, Norveç hükümeti

⁵¹⁶ Adrian Vickers, **Komünistlerden İslamcılara: Bir 20.Yüzyıl Tarihi: Endonezya**, Atilla Tuygan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 235.

⁵¹⁷ Mansfield, 2011, s.459.

⁵¹⁸ Mansfield, 2011, s.459.

⁵¹⁹ Abrahamian, 2008, s.238.

⁵²⁰ Abrahamian, 2008, s.236.

İran büyükelçisini geri çekerek tepkisini göstermiştir.⁵²¹ Bu saldırılar uluslararası kamuoyunda, İran'ın yargısız infazları olarak değerlendirilmiştir.

Buna karşın Humeyni'den sonra dini lider olan Hamaney, Musaddık'ın ölüm yıldönümünde "Allende'nin tersine bizler, CIA'in ortadan kaldıracabileceği liberaller değiliz"⁵²² diyerek, ABD'ye yönelik algı ve beklentilerin değişmediğini göstermiştir. İran'daki ABD ve Batıyı tüm kötülüklerin kaynağı olarak tanımlama eğilimine benzer bir anlayış ABD'de bulunmaktadır. Ocak 2002 tarihinde başkan Bush'un yaptığı bir konuşma'da İran'ı da "şer eksenli" olarak tabir ettiği ülkeler arasında saymıştır. Buna göre, dünya barışını tehdit eden ve nükleer silah üretmeyi amaçlayan İran, Birleşik Devletler'in tehdit algılamasında yeniden üst sıralara yükselmiştir. ABD yönetimince İran, uluslararası terörizme yardım etmekte ve mali destek sağlamakla suçlanmakta, aynı zamanda kendi halkının özgürlüklerini kısıtlayan 'totaliter bir kâbus' olarak tanımlanmaktadır. Arzu Celalifer Ekinci'ye göre, iki ülke arasındaki nefret ve düşmanlık propagandası, siyasi fayda yaratmak için işlevselleşmiştir. İran rejiminin en önemli propagandası ABD ve İsrail karşıtlığı olurken, ABD açısından İran rejiminin "tehditleri" ise Amerikan bölgesel askeri varlığını haklılaştırmak ve meşrulaştırmak için kullanılmıştır.⁵²³

Diğer taraftan Stephen Kinzer, ABD-İran arasındaki ilişkilerin modern döneme ilişkin geçmişinde, pragmatik çıkarlardan çok ideoloji ve duyguların egemen olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁴ Bütün bu değerlendirmelerden çıkarılabilecek en önemli sonuç, özellikle Humeyni döneminde İran'ın ideolojik bir seferberlik yaratmak için ABD'ye ve Batı'ya karşı sert tutum benimsemiş olduğudur. Aynı şekilde, ABD yönetimleri ve kamuoyu İran'ı terörü destekleyen, tehlikeli, öngörülemez ve rasyonel davranamayan bir ülke olarak sınıflandırmıştır. Mevcut olan siyasi sorunların aşılmasının ve çözüm için atılan adımlara şüpheyle yaklaşılmasının en önemli nedenlerinden biri, İran ve ABD'de farklı siyasal aktörlerin benimsemiş olduğu ideolojik pozisyonlardır. İdeolojik karşıtlık, ABD'de Cumhuriyetçilerin ve İran'da ise Muhafazakârların siyasi

⁵²¹ One Person's Story:Hitoshi Igarashi, <http://www.iranrights.org/memorial/story/24015/hitoshi-igarashi#sthash.7Ofqk7wv.dpbs> (12.06.2017).

⁵²²Abrahamian, 2008, s.235.

⁵²³ Arzu Celalifer Ekinci, **İran Nükleer Krizi**, Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.274.

⁵²⁴ Kinzer, 2011, s.142.

söylemlerinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak sözü edilen ideolojik tezatlık aynı zamanda ABD’de Demokratları ve İran’da Reformcuları belli ölçüde bağlamaktadır.

Örneğin Rafsancani döneminde Tahran yönetiminin bölgesel tehdit algısı önemli bir değişiklik geçirmezken İsrail ve ABD, İran’ı “düşman” olarak tanımlamayı sürdürmüştür. İran’a 20 milyon dolardan daha fazla yatırım yapan Amerikalı ve diğer yabancı şirketleri cezalandırılmakla tehdit eden ABD Kongresi, ekonomik yaptırım yasasını, kabul etmiştir.⁵²⁵ Rafsancani döneminin 1997 yılında sona ermesi üzerine, ılımlı ve reformcu kimliği ile öne çıkan Hatemi, İran’ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi’nin “medeniyetler arası diyalog” çağrısına ABD yönetimi kayıtsız kalmamış, Başkan Clinton Musaddık döneminde yapılan darbe ve ABD’nin rolü nedeniyle özür satrancını denemeye karar vermiştir. Fakat hem Clinton hem de Hatemi, ilişkilere yeni bir şekil verecek kadar gözü pek hareket edememişlerdir.⁵²⁶ Bu nedenle iki ülke arasında, ideolojik açıdan bir yumuşama yaşanmış olsa da, pratik olarak önemli düzeyde gelişme sağlanamamıştır.

Devrimin ideolojik boyutu, katı retoriğine rağmen, Şii inancının yanında, sol, milliyetçi ve popülist birçok eğilimin bir sentezi görünümündedir. Güncel ihtiyaçlara ve siyasal pratiklere uyum sağlanmasına açık kapı anlamına gelen bu ideolojik zemin, kurumsal çatışma ve uzlaşmaları da belli ölçüde şekillendirmiştir. ABD-İran ilişkisinde, ideolojik “tezatlığa” karşın her iki ülke de siyasetin *esnek* doğasından etkin şekilde faydalanmaktadır. İdeolojik karşıtlık daha ziyade, Devrim sonrası Humeyni döneminde toplumun ve devletin mimarisini “yeniden oluşturma” sürecinde dikkat çekici bir noktada görünmektedir.

2.ABD-İran Yakınlaşması ve Değişen Dinamikler

11 Eylül saldırıları, ABD tarafından uygulamaya konulan, yeni bir müdahalecilik dalgasının önünü açmıştır. Bu bağlamda terörizme destek verdiği iddia edilen devletler olarak sunulan Afganistan ve Irak, ABD tarafından işgal edilmiştir.

⁵²⁵Abrahamian, 2008, s.240.

⁵²⁶ Kinzer, 2011, s.140.

ABD'yi harekete geçiren diğer misyonlar ise “başarısız devletleri” ve uluslaşmamış toplumları yeniden inşa etmeye dayalı anlayıştır.

Söz konusu işgallerin kuramsal açıdan dayandığı ilke, ABD hegemonyası ve onun temsil ettiği değerlerdir. Amerikan hükümetleri, ABD'nin çıkarları ve ihtiyaçları ile hegemonya değerleri arasında uyumlu bir ilişki olduğu varsayımına dayalı olarak hareket etmektedirler. Farklı hükümetlerin ayrıldığı nokta ise hedeflere ulaştırılacak yöntemlerle ilgilidir. Ancak ABD hükümetleri tarafından işgal veya dolaylı baskı araçlarından birinin tercih edilmesi, ideolojik referans noktalarını önemli ölçüde değiştirmemektedir.

Devrim sonrası ABD ile İran arasında pragmatik nedenlerle ilişkiler kurulmuş olsa da iki ülke arasında ideolojik düşmanlığın söylem düzeyinde geride bırakılabileceğinin en önemli işareti, 11 Eylül saldırıları sonrası dönemde yaşanmıştır. El-Kaide gibi hem İran'ın hem de bir süreden beri ABD'nin hedefinde olan bir örgütün, Manhattan'daki İkiz Kulelere ve Pentagon'a eş zamanlı olarak saldırılar düzenlemesi sonrası, İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 2.976 kişinin öldürülmesini insanlık suçu olarak tanımlamış ve olayı gerçekleştirenleri de İslam dışı ilan etmiştir. Bunun ötesinde olay, İran ve ABD ilişkileri bakımından donmuş ilişkilerin çözülmesi için bir diyalog zemini de yaratmıştır. Düşmanlık söyleminin yerini “ortak düşmanın” alabilmesi de fiilen artık mümkün olabilmıştır.

Daha da önemlisi 11 Eylül sonrası, ABD karşıtı olarak görünen İran toplumu, ellerinde mumlarla sokaklarda yürümüş ve ABD'ye yönelik desteklerini bu şekilde göstermiştir. Kinzer, bu eylemin Müslüman ülkelerdeki tek toplumsal destek yürüyüşü olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁷ Tahran'da yapılan yürüyüş, farklı açılardan önemlidir. Ancak, yalnızca Şah'a değil, ABD öncülüğündeki sömürgecilere karşı da yapıldığı ifade edilen Devrim, siyasetini, eğitimini ve toplumsal formasyonunu bu tarz iddialarının üzerine kurgulamışken, 2001 yılında yani Devrim'den 22 yıl sonra, Tahran'da ABD'ye destek yürüyüşü yapılabilmıştır.

⁵²⁷ Kinzer, 2011, s.140.

ABD yönetiminin saldırılardan sorumlu tuttuğu Taliban rejimi ile İran arasında düşmanlık ilişkisi, 1998 yılında Taliban askerleri tarafından 10 İranlı diplomatın öldürülmesiyle, iki ülke arasındaki gerilimin dozu savaş eşiğine kadar yükselmiştir. Aynı zamanda Afganistan'dan İran'a sığınmak zorunda kalan bir milyonu aşkın mülteci, ikili ilişkilerin en büyük sorunlarından biri kabul edilmektedir. Bu nedenlerle Afganistan, İran ve ABD'nin ortak hareket edebileceği bir alan haline gelmiş, bu bağlamda da İran, ABD'nin araştırma ve kurtarma faaliyetlerine yönelik olarak kendi topraklarının kullanılmasını kabul etmiştir.⁵²⁸

Buna karşın, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD Başkanı Bush, İran'ı "şer eksenini" olarak tanımladığı ülkelere dâhil etmiştir. Bush'un şer eksenini söylemiyle, Tahran'da Hatemi'ye muhalif Muhafazakâr kesimlerin eline önemli bir koz vermiştir. Bu şekilde reform yanlıları, içeride savunma pozisyonuna geri çekilmişler ve toplumdaki ABD karşıtlığı yeniden harekete geçirilmiştir. Demokratik reformlar konusunda son derece istekli görünen Hatemi yönetiminin, bu gündemi takip etmesi de hayli zorlaşmıştır. Hatta reform yanlıları arasında bölünme yaşanmış, liberal coşku da bir ölçüde sönmüştür.⁵²⁹

Bush'un "yeni stratejisi", askeri araçlar kullanarak, Ortadoğu'nun siyasal manzarasını değiştirmektir. Ancak bu strateji İran'ın bölgesel nüfuzunu arttırırken bölgedeki siyasal kaosa zemin hazırlamıştır. Irak işgali sonrası, Baker ve Hamilton⁵³⁰ tarafından hazırlanan ve Suriye ve İran ile görüşmelerin başlatılmasını tavsiye eden Rapor'a karşın, ABD'de yönetimin eğilimi değişmemiştir. Diğer taraftan, Komisyon ve Rapor'da ifade edilen görüşler, ABD'de birçok siyasetçi tarafından da kabul görmüştür. Diğer ilginç nokta ise, Baker'ın 1992-1993 yıllarında Baba Bush'un yakın çalışma arkadaşı olması ve aynı dönemde dışişleri bakanlığı görevinde bulunmasıdır.⁵³¹

Düşünülenin aksine, ABD'de sadece Cumhuriyetçiler ve Demokratların İran konusundaki yaklaşımları birbirinden farklı yönde değildir. Partilerin içinde yer alan alt gruplar arasında da yaklaşım ve yöntem açısından farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle

⁵²⁸ Ekinci, 2009, s.281

⁵²⁹ Abrahamian, 2008, ss.249-251.

⁵³⁰ James A. Baker, Lee H. Hamilton, **The Iraq Study Group.**

Report. https://online.wsj.com/public/resources/documents/WSJ-iraq_study_group.pdf. (12. 06.2016).

⁵³¹ Primakov, 2010, ss.418-419.

Irak işgalinin zemin hazırladığı bölgesel krizler, ABD açısından, önce Anglo-Sakson ve Batı Avrupa ittifakını, sonra Cumhuriyetçi ve Demokratlar arasında görüş birliğini ve en sonunda da partiler içindeki uyumu ortadan kaldırmıştır. Örneğin, Zbigniew Brzezinski, Madeline Albright, Jimmy Carter ve Henry Kissinger gibi önemli isimler, iki ülke arasında karşılıklı müzakere yoluyla sorunların çözülmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁵³²

ABD-İran ilişkileri İran'da 2005 yılında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile yeniden çatışmalı bir zemine çekilmiştir. Ahmedinejad, siyasi söylemleri ile olduğu kadar eylemleri ile de ABD yönetimini rahatsız etmiştir. Örneğin, Ahmedinejad seçildikten hemen sonra, ABD'nin Monroe Doktrini ile yaklaşık 200 yıl önce nüfuz alanı olarak tanımladığı Latin Amerika ile yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Öncelikli olarak Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi için İran yönetimi tarafından çok sayıda yeni büyükelçilik açılmış, ticari ve siyasi ilişkilere önem verilmeye başlanmıştır. Ahmedinejad'ın yaklaşımına göre, Batılı ülkeler İran'ı izole etmeye çalışırken, İran ABD'nin "arka bahçesine" gitmiştir.⁵³³ İran ve Latin Amerika arasındaki ticari ilişkiler, ABD ve Latin Amerika'nın ticari ilişkilerine göre, oransal olarak oldukça düşüktür. Latin Amerika ile İran arasında tarihi, kültürel ve dini açıdan ise ortak noktalar yok denecek düzeydedir. Özellikle Venezüella ve İran, emperyalizm ve kapitalizmle özdeşleştirdikleri "ortak düşman" (ABD) bir araya getirmiştir.⁵³⁴

Diğer taraftan Ahmedinejad diplomatik açıdan dikkate değer bir adım atarak, ABD yönetimine doğrudan bir mektup göndermiştir. Ahmedinejad'ın Mayıs 2006 tarihinde Başkan Bush'a yazdığı mektup, ABD tarafından "anlamsız" olarak görülse de, pratikte bu hamle müzakere zemininden uzak bir İran algısının yeniden tartışılmasına neden olmuştur. ABD yönetiminin nükleer faaliyetler konusunda somut bir öneri içermediği gerekçesi ile cevaplamadığı mektup içeriğinden ziyade taşıdığı anlam bakımından önemlidir. Bush yönetimi, ikili ilişkilerde sorunların çözümü için

⁵³² Ekinci, 2009, s.303.

⁵³³ Adam Stubitt, "Introduction", Cynthia Arnson, Haleh Esfandiari, Adam Stubits (ed). **Iran in Latin America: Threat or 'Axis of Annoyance'?** içinde, The Woodrow Wilson International Center, 2008, ss.1-13, s.1.

⁵³⁴ Douglas Farah, "Iran in Latin America: An Overview", Cynthia Arnson, Haleh Esfandiari, Adam Stubits (ed). **Iran in Latin America: Threat or 'Axis of Annoyance'?** içinde. The Woodrow Wilson International Center, 2008, pp.13-24, p.15. Ayrıca 2005 yılında İran, Hindistan ve Pakistan ile birlikte Şanghay Beşlisine gözlemci üye olarak katılarak, küresel müttefikleri ile yakınlaşma çabasını sürdürmüştür. Bkz. Demir, 2007, s.20.

önkoşullar öne sürmüştür. Bu önkoşullar, İran'ın “teröre desteğini” sonlandırması, İran'ın nükleer faaliyetlerini tamamen durdurması ve İsrail'in tanınmasıdır. Bu yönde kamuoyunu ikna etmeye çalışan Washington yönetiminde, Ahmedinejad'ın mektubu belli ölçüde şaşkınlığa neden olmuştur.

İç siyasi ve ekonomik hoşnutsuzluklara ek olarak Irak işgali sonrası yaşanan siyasal kaos, ABD yönetiminin, kamuoyunda ve yakın müttefiklerinden olan İngiltere kamuoyunda büyük bir itibar kaybı yaşamasına neden olmuştur. 4 Kasım 2008'de ABD'de yapılan seçimler, Demokratların zaferi ile sonuçlanmış ve Obama yönetimi iktidara gelmiştir. Demokratlar seçimlerde, hem Senato hem de Temsilciler Meclisinde çoğunluğu sağlayarak seçimleri kazanmışlardır. Afganistan'da fiili uzlaş, Barker ve Hamilton raporu, 2006 yazında İsrail'in Lübnan'a saldırması sonrası 34 gün süren çatışmalarda Hizbullah'ın önemli bir direniş sergilemesi, Irak'taki karmaşa ve Obama yönetimin pragmatik yaklaşımı, iki ülke arasında yeniden uzlaş zeminini hazırlayan nedenler olarak sayılabilir. İran ve ABD arasındaki krizlerin izlerinin silinmesi siyasi iktidarların değişmesine bağlı olarak mümkün olabilmektedir.

2.1.İran'ın Uluslararası Kuruluşlara ve Küresel Normlara Yakınlaşma

Çabaları

ABD-İran yakınlaşması yalnızca iki ülkenin diplomatik, ekonomik ve siyasi ilişkilerinin gelişmesine bağlı değildir. Uluslararası kuruluşlarda ABD'nin etkinliği, belirleyiciliği ve sözü edilen uluslararası kuruluşların ve normlarının oluşturulmasındaki öncü rolü göz önünde bulundurulduğunda, iki ülkenin dolaylı araçlar üzerinden ortak bir noktaya evrilebileceği varsayılabilir. Ancak böyle bir irtibatın olabilmesi için siyasi aktörlerin anlayışlarının ve söylemlerinin böyle bir yakınlaşmanın yolunu açacak bir formda olması gereklidir.

1990'lı yıllarda küreselleşmenin hız kazanması, “medeniyetler arası diyalog”, “İslam toplumlarının geri kalmışlığı” ve “İslami bir sivil toplumun gerekliliği” gibi meseleleri de gündeme taşınmıştır. Hatemi döneminde İran'da benzer söylemler çok sayıda taraftar da toplamıştır. Örneğin, 9-11 Aralık 1997'de Tahran'da gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) toplantısında Hatemi, Müslüman ülkelerin

“diktatörlüklerle yönetilmemesi gerektiğini” savunmuş ve “Batı uygarlığının” temsil ettiği demokrasi ve özgürlüklerin, sözü edilen ülkeler için de bir ilham kaynağı olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre Batı, tek boyutlu ve yalnızca kötü özellikleri ile değil, Müslüman kimliğini de reddetmeden, Doğu toplumları için bir referans noktası olarak kabul edilebilir siyasi zenginliğe sahiptir. Bu yolla İran, ideolojik keskinlikten ve Batı karşıtlığından uzaklaşarak yüzünü Batı’ya çevirmiştir. Hatta tek başına bu söylem, İran siyasetinde keskin bir kutuplaşmaya da neden olmamıştır.⁵³⁵

Bu politikanın devam edememesi, daha önce de belirtildiği gibi, ABD’de Bush yönetiminin iktidara gelmesi ve 11 Eylül saldırılarının Müslüman kimliği ile özdeşleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tekdüzelğe yönelen ABD yönetimi, bir taraftan Avrupalı ve Japon müttefiklerinin kendisini tamamen desteklemiştir. Diğer taraftan Bush, Müslüman ülkeleri neredeyse tamamen terörizmle özdeşleştirmeye yönelmiştir.

Bunun yanında ABD’deki olumsuz atmosfer, Hatemi dönemi İran’ın, küresel toplumla “barış” sağlamak için ciddi çaba sarf ettiği gerçeğini de değiştirmemektedir. Devrim sonrası lider olarak Batı’ya giden ilk İranlı siyasi aktör Hatemi’dir. Örneğin Hatemi, cumhurbaşkanlığı döneminde Tokyo, Moskova, Madrid, Paris ve Roma’ya ziyaretlerde bulunmuş, Panteon’da gömülü Rousseau, Zola ve Victor Hugo’nun mezarlarına çelenk bırakmıştır. Fransa ziyareti sırasında Hatemi, İran’da hesap verebilir bir yönetim ve demokrasiyi tesis etmek için ekonomik yardım ve kalkınmanın önemine vurgu yapmıştır. Hatemi, Fransız sigorta şirketlerinden, İran’a yapılacak ihracata teminat vermelerini istemiş ve Batı ile çok boyutlu bir ittifak arayışını dile getirmiştir. Bunlar sembolik adımlar olmakla birlikte, İran’ın devlet başkanı düzeyinde Batı medeniyeti ve toplumları ile yakınlaşma arzusunu da açıkça ortaya koymuştur.

İlave olarak, “medeniyetler arası diyalog” konusunda bir konferans düzenlemiştir. Hatemi’nin Batılı normlara yakınlaşma çabaları bununla da sınırlı kalmamış, Avrupa Birliği İnsan Hakları Komisyonu’nun delegelerini konuk ederek, küresel normlara İran’ı yakınlaştırma isteğini açıkça ortaya koymuştur. Ocak 1998’de CNN’deki bir mülakatta, Batı ve hatta Amerika’ya olan hayranlığını ve rehine krizi ile

⁵³⁵ Çağlayan, 2012, s.17.

ilgili “pişmanlığını” da ifade etmekten kaçınmamıştır.⁵³⁶ “ABD ile aralarındaki güvensizlik duvarını yıkmak istediklerini” açıklayan Hatemi’nin ardından Hamaney, yeniden ABD’yi “büyük şeytan” olarak tanımlamış ve Amerikan yönetimine güvenilemeyeceğini açıklamıştır. Ancak Hatemi’nin siyasi pozisyonu, ABD ve belli ölçüde AB’den izole edilmiş bir ülke açısından değerlendirildiğinde önemli ölçüde reformcu bir eğilimi temsil etmektedir. Bu eğilimin bir sonucu olarak ABD dışişleri bakanı Madeleine Albright, ABD vatandaşlarına yönelik İran’a seyahat konusunda uyarılarını yumuşatma kararı almıştır. İlave olarak Başkan Clinton, İran’ı uyuşturucu kaynağı ve geçiş ülkeleri listesinden çıkarmış, İngiltere ise, uyuşturucuyla mücadele için kullanılmak üzere İran’a 3 milyon dolar yardım yapmaya karar ermiştir. Ayrıca 1999’da Başkan Clinton, gıda ve ilaç kalemlerinde İran ve Libya’ya yapılacak ihracatın, yaptırımdan muaf olacağını açıklamıştır. Ayrıca Clinton, Hatemi’ye gizli bir mektup göndererek, 1996 yılında S. Arabistan’da Amerikan güçlerine yönelik saldırıların aydınlatılması için İran hükümetinden yardım talep etmiş ve ilişkilerin normalleşmesinin İran yönetiminin teröre desteğini sonlandırmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.⁵³⁷ ABD’nin yakın müttefiki olan Avusturalya hükümeti de İran’la askıya alınan ilişkilerini ticareti geliştirmek amacıyla yeniden başlatmıştır.

Hatemi dönemi yalnızca dış politika açısından değil, iç siyaset açısından da reform denilecek gelişmelere sahne olmuştur. Hatemi aynı zamanda, Batı’da İran’ın çok fazla eleştirilmesine neden olan, mahkemelerin recm cezası ve fiziksel şiddet yöntemlerinin de uygulanmayacağını konusunda uluslararası hukukçulara güvenceler vermiştir.

Onun döneminde “boşanma, velayet hakkı, evlilik yaşı ve eğitim alanında önemli değişiklikler yapılmıştır. BM’nin kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan sözleşmesi imzalanmıştır.”⁵³⁸ Hatemi’nin bu adımları Batı dünyasında karşılık da bulmuştur. Örneğin, BM’deki 15 devlet, İran’ı eleştiren beyanatlar vermekten kaçınmışlar ve insan haklarını sistematik olarak ihlal eden ülkeler listesinden

⁵³⁶Abrahamian, 2008, ss.245-246.

⁵³⁷Abdullah Yeğin, “ABD-İran Yakınlaşması: Gerçe mi, Hayal mi?”, **SETA**, s. 87, 2014, s. 11

⁵³⁸Abrahamian, 2008, ss.246-247.

İran'ı çıkarmışlardır. ABD'nin muhalefetine rağmen, Dünya Bankası, alt yapı ve sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere, İran'a 232 milyon dolar kredi tahsis etmiştir.⁵³⁹

Bundan başka, İran yönetimi Salman Rüşdi ile ilgili fetvanın filli olarak uygulanması gibi bir durumun olmadığını belirtmiş ve İngiltere'ye güvence vermiştir. İran, bu hamlesi ile Devrim sonrası karşısına aldığı iki yakın müttefikin nispi de olsa farklılaşmasına neden olmuştur. Öyle ki, İngiltere bu güvenceden sonra, İran ile 1979'da kesilmiş olan diplomatik ilişkileri 1999 Mayıs ayında yeniden başlatmıştır.⁵⁴⁰

İran'ın uluslararası kuruluşlara, evrensel insan hakları ve hukuk normlarına yakınlaşma çabaları ve küresel toplumla kültürel ve siyasi olarak diyalog arayışları, kuşkusuz ki sistematik ve tutarlı bir şekilde devam etmemiştir. Benzer bir durum ABD için de geçerlidir. Bu bağlamda, ülkelerin siyasetlerinin düz bir çizgi şeklinde ilerlemediği de bir gerçektir. Dengesiz bir süreç içinde ilerleyen ABD-İran ilişkileri ve İran'ın uluslararası kuruluşlara yakınlaşma çabaları çerçevesinde, "etik-politik" düzene yapılan birçok atıfla kendisini belli etmektedir.

ABD-İran ilişkilerinde, siyasi konjonktüre bağlı olarak zorlama ve baskının geri plana itildiği dönemlerde, çelişkileri ortadan kaldıracak olan üst yapıların ve söylemlerin etkisi açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Güç kullanımının uygun olmadığı durumlarda değerlerin ve normların önem kazanması, hegemonya kavramının kuramsal varsayımlarından birisidir. İkili ilişkilerin analizi, bu varsayımı büyük ölçüde doğrular niteliktedir.

2.2.Bölgesel Gelişmeler Bağlamında ABD-İran Yakınlaşması

Devrim sonrası ABD ve İran arasında fikir ayrılıklarının önemli kaynaklarından biri de bölgesel politikalarıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde ABD, İsrail ve Körfez Monarşileri ile müttefik ilişkisi içerisindeyken, İran ise Suriye ve Lübnan'daki Şii grupları⁵⁴¹ ve Arap İsrail çatışmasında FKÖ'yü desteklemektedir. 11

⁵³⁹Abrahamian, 2008, ss.248-246.

⁵⁴⁰Abrahamian, 2008, ss.245-246.

⁵⁴¹ Lübnan'da Şii grupların desteklenmesi İran açısından Devrim öncesine dayanan bir konudur. Örneğin SAVAK Şefi Hasan Pakravan, Lübnan'daki Şii'lere 1970'li yılların ortalarına kadar mali destek sağlamıştır. Devrim sonrası her iki tarafta kabul etmemekle birlikte mali destek devam etmiştir. Bu mali destek İslam Devrimi ideolojisinin yayılması adına sürdürülmüştür. Demir, 2007, s.130.

Eylül saldırıları Ortadoğu'da yeni bir dönemin açılmasına neden olduğu gibi bölgesel ittifakları da tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalardan biri de ABD ve İran ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesine ilişkindir. Obama döneminde ABD ve İran'ın yaklaşmasının bölgesel nedenleri, ABD'nin geleneksel müttefikleri ile artan mesafesi, Ortadoğu'da uygulanan siyasetinin belirlenen amaçlardan çok fazla uzaklaşması ve bölgedeki Sünni-Şii gerilimine bağlı olarak İran'ın jeopolitik olarak etkinliğinin artmasıdır.

Bununla birlikte, ABD'nin Ortadoğu ile ilişkisi birçok yalancı şafakla doludur.⁵⁴² Amerikan yönetimleri açısından Soğuk Savaş sırasında esas hedef, SSCB'nin durdurulması ve İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır. Diğer değişkenler bu iki ana hedefin gölgesinde kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması, ABD ve Batı bloğunun birlikte karşı konulamaz bir küresel güç haline geldiğinin kanıtı sayılmıştır. Ortadoğu'da yürütülen mücadele 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Soğuk Savaş döneminde SSCB müşterileri olarak tanımlanan bölge ülkeleri, ideolojik çatışmanın bitmesiyle, Birleşik Devletler ile işbirliği yapmaya daha yakın bir konum belirlemişlerdir. Bu dönemde, Amerikan küresel egemenliğini tanımayan Libya, Irak ve İran, BM ve ABD yaptırımlarıyla mücadele etmişlerdir.

Soğuk Savaş sonrası ise, Ortadoğu'ya etki edecek önemli uluslararası kararlar, Batı başkentlerinde veya New York'taki BM genel merkezinde tartışılmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak George Bush, Mart 1991 tarihinde yaptığı konuşmada, Ortadoğu'ya uygun görülen ve yenedünya düzeni adı verilen dört aşamalı tasarımı ilan etmiştir. ABD'nin Ortadoğu ve Körfez'de askeri varlığı güçlendirilecek, Irak'ın kitle imha silahları denetim altına alınacak, Filistin-İsrail çatışması sona erdirilecek ve "iktisadi özgürlük" ve "insan hakları" konusunda ABD, dünyada öncü rolü üslenecektir. ABD, askeri varlığı ve siyasal misyonu ile bölgeyi yeniden biçimlendirme programı başlatmıştır. Bush, askeri olarak Körfez'de olmayı, bölgeyi yeniden biçimlendirmenin önemli aşamalarından biri olarak görmüştür.⁵⁴³ Bush'un belirlediği hedeflerden, yalnızca Ortadoğu'da ABD'nin askeri varlığının artırılması hayata geçirilebilmiştir.

⁵⁴² Mansfield, 2011, s.439.

⁵⁴³ Mansfield, 2011, s.473.

Ancak diğ er hedeflerin çoğ unda başarı sağ lanamadığ ından Ortadoğ u, ABD’li askerler için güvenli bir bölge olmaktan da çıkmıştır.

Diğ er taraftan ABD–İran ilişkileri, 1979 sonrası krizin tam eşiğ inde ve kriz noktasında şekillendiğ inden Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasında izlenecek politikalar konusunda uyum olduğu düş üncesini egemendir.⁵⁴⁴ Ancak, Afganistan ve Irak iş galini sonucu bölgedeki istikrarsız yapıya, Arap baharı sonrası belirsizlik ve güvensizlik ortamı da eklenince, ABD’de İran konusunda var olan uzlaş ı ortadan kalkmıştır. Buna göre, nükleer bir İran’ın kabul edilmesini savunanlar, ABD–İran siyasal ittifakını ümit edenler ve ABD’nin İran’ın boynundaki ipi sıkıştırmak niyetinde olduğ unu düş ünenler mevcuttur.⁵⁴⁵ Obama döneminde İran’a askeri müdahale düş üncesi ABD’de önemli ölç üde zemin kaybetmiştir. Bush dönemi siyaseti hezimetle sonuçlandığ ından, ABD Obama döneminde bölgede askeri müdahaleyi uzlaş ı ve davet üzerine inşa etme eğ ilimine girmiştir.⁵⁴⁶

Obama yönetimi, “ahlaki sorumluluk” kabul ettiğ i konular için, Kitleli Vahşetlere İlişkin Başkanlık İncelemesi Direktifini (PSD-10) 4 Ağ ustos 2011 tarihinde yayınlamış, yaptırım, ambargo ve askeri müdahalenin çerçevesini belirleyen ABD’nin Koruma Sorumluluğ u Doktrini’ni benimsemiştir. Libya müdahalesi bunun eyleme dök ülmüş şeklini oluşturmaktadır.⁵⁴⁷ Bu doktrin, İran konusunda pratikte ABD açısından sınırlayıcı niteliktedir. Amerikan yönetiminin İran’a karşı askeri yöntemleri kullanmasını zorlaştıran fiili nedenler, Irak müdahalesi sonrası ortaya çıkan kaotik durum, İran’a müdahale konusunda uluslararası bir uzlaş ının bulunmaması ve bölgesel olarak İran’ın gücünün ve etkinliğ inin artmasına yol açmıştır.

ABD’nin Ortadoğ u’da uyguladığ ı siyasetin başarısızlıkla sonuçlanmasına ilave olarak, iki ülkenin yakınlaşmasının bir diğ er nedeni bölgesel nitelikli mezhepsel gerilimlerdir. Irak iş galinden sonra, ABD karşıtlığ ı ile birlikte mezhep eksenli bölgesel çatışma belirginlik kazanmıştır. Gerçi eskiden de benzer mücadeleler yaşanmıştır, ancak

⁵⁴⁴ Hümevra Coşar, “İran’ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Beka Sorunu”, Soyalp Tamçelik (ed). **İran: Değ işen İç Dinamikler ve Türkiye–İran İlişkileri** içinde. Ankara: Gazi Kitapevi, 2014, s.117.

⁵⁴⁵ Anderson, 2015, s.125.

⁵⁴⁶ Obama yönetiminin hedefinde, Bush döneminde yerle bir olan *insancıl müdahale* söylemini öne çıkarmak vardır.. Bunun yanında Obama, NATO’nun vuruş gücünün “demokratik ideallerin” hedefleri konusunda, devre dış ı kalmadığ ını da vurgulamaktadır. Prashad, 2012, s. 186-236.

⁵⁴⁷ Prashad, 2012, s.237.

bu çatışmalar genellikle devlet ve Şii/Sünni topluluklar arasında gerçekleşmiştir.⁵⁴⁸ Bölgesel çatışmalarda Şiiliğin politik bir olgu olarak güç kazanmış olmasının yanında İran Devrim Muhafızları ve *Kudüs Gücü* gibi paramiliter grupların sahada mücadeleye katılmaları⁵⁴⁹ İran'ın bölgesel bir aktör olma iddiasını bir adım ileriye taşıdığını göstermektedir.

Diğer taraftan Helene Cooper, Obama yönetiminin, IŞID militanlarına karşı mücadelede İranlı savaşçılara giderek “bağımlı” hale geldiğini ifade etmektedir. ABD ve İran fiili olarak koordine bir şekilde olmasa da, ortak düşman etrafında birleşmiş görünmektedirler. Amerikan yönetimi, İranlı güçlerin Irak'ta yürüttüğü savaşı izleme durumundayken, ABD-İran güçleri Irak Komuta Merkezi'ni kullanarak karşı karşıya gelmemeye özen göstermektedirler. Ancak ABD yönetimi, Irak güvenlik güçleri duruma hâkim olana kadar İranlıların mücadelesini desteklemekte, kalıcı bir İran gücünün Irak'ta faaliyet göstermesini tasvip etmemektedirler.⁵⁵⁰ Nicolas Burns, birbirine uzun süre düşman olmuş ve yabancılaşmış iki ülkenin yakınlaşmasını, Ortadoğu için yeni bir dönüm noktası niteliğinde bir gelişme olarak değerlendirmektedir. Amerikan ve İran hükümetleri birbiri ile konuşabilir ve hatta çalışabilir bir hale gelmişlerdir.⁵⁵¹

Ortadoğu'da artan şiddet eğilimleri, ABD ve Batı dünyasının, El-Kaide bağlantılı örgütler üzerinden bölgesel bir okuma yapma eğilimlerini de güçlendirmiştir.⁵⁵² Bunun yanı sıra, Müslüman dünyasında ortaya çıkan farklı dini okumalar, yeni yorumlar ve yaşam tarzlarını temsil eden siyasal eğilimlerin, ABD için “doğal” müttefik olma potansiyeli belirginleşmiştir. Batı ekonomik ve siyasi modeli ile uyumlu eklemlemeler, İran özelinde Reformcu siyasi çizgi, kültürel ve siyasi yeni iletişim kanalları açmaktadır.

⁵⁴⁸ Irak işgali sonrası ise Şii-Sünni çatışmasının toplusallaşmaya başladığı görülür. Bir taraftan da El-Kaide örgütü adına Ebu Musab el-Zerkavi, Irak halkının %60'nı oluşturan Şiilere karşı topyekün savaş ilan etmiştir. Bkz. Demir, 2007, s.25.

⁵⁴⁹ Çitlioğlu, 2015, s.21. 24 Ocak 2011'den itibaren Kudüs Gücü Komutanlığı Başkanlığı görevini, Hamaney tarafından atanan Kasım Süleymani yapmaktadır. Irak ve Suriye'de militer gruplara destek veren Süleymani, sahada olduğu kadar İran'ın özellikle Ortadoğu politikasında belirleyici olan sayılı isimlerinden birisidir. Age. s.85.

⁵⁵⁰ Helene Cooper, “U.S. Strategy in Iraq Increasingly Relies on Iran”, **The New York Times**. 05 Mart 2015. <http://www.nytimes.com/2015/03/06/world/middleeast/us-strategy-in-iraq-increasingly-relies-on-iran.html> (03.05.2016).

⁵⁵¹ Nicolas Burns, “Talk to Tehran, but Talk Tough”, **The New York**. 18 Ocak 2016. <http://www.nytimes.com/2016/01/19/opinion/talk-to-tehran-but-talk-tough.html>. 17.06.2016).

⁵⁵² Haenni, 2011, s.17.

Ortadoğu’da ABD’nin Irak işgali ile birlikte, “İslamcı” siyasal hareketler güç kazanmıştır. Ancak, Patricke Haenni’nin deyimi ile bir diğer eğilim “geleneksel İslamcılık yorgunluğu” sinyalleri de zemin kazanmış bulunmaktadır. Irak işgali bölgedeki Sünni devletler ve toplumlar arasında huzursuzluğu arttırmış ve bu grupların ABD’nin askeri varlığına ve temsil ettiği değerlere karşı öfke birikmesine neden olmuştur.

Buna karşın “geleneksel İslam yorgunluğunun” ortaya çıkması ise, dogmatik liderlerden ve onların katı düşünce sisteminden belli bir kopuşla birlikte, kurtuluşu ekonomik gelişim dinamiklerinde arayan bir başka eğilim ortaya çıkarmıştır.⁵⁵³ Bu eğilimin en dikkat çekici olduğu ülkelerden birisi İran’dır. Rafasancani’nin ekonomik reform girişimleri doğrudan, Hatemi’nin sivil toplum ve demokratikleşme adımları da dolaylı olarak devletin küçülmesi ve toplumsal yaşamı kontrol etmek açısından daha dar bir alana çekilmesini ifade etmektedir.

ABD-İran yakınlaşmasının diğer bir nedeni İran’ın, Irak işgali sonrası bölgesel bir güç konumunu güçlendirmesidir. İran’ın bölgesel bir güç haline gelmesi, ABD’ni Afganistan, Suriye ve Irak’la ilgili sorunlarda İran’la diyalog halinde olmaya zorlamaktadır. Esasında İran’ın bu bölgelerde belirleyici bir güç olmasının önünü açan da ABD’nin Ortadoğu’da uyguladığı bölgeyi yeniden “inşa” politikalarıdır. Irak işgali sonrası İran’ın Ortadoğu’da güç kazanmasının önünü açan ABD, bölgede Şii-Sünni geriliminin de artmasına zemin hazırlamıştır. Hatta CIA yetkilisi Michael Scheuer 2015 yılında yaptığı açıklamada, ABD’nin Irak’ı ve bölgeyi kontrol etmekte zorlandığını bu nedenle Şii-Sünni savaşının, ABD’nin bölgesel kontrolünü kolaylaştıracağını açıkça ilan etmiştir.⁵⁵⁴ Bu arayışın nedeni, İran’ın ve bölge ülkelerinin, mutlak olarak kontrol altına alınma çabasıdır.

Diğer taraftan 1979 Devrimi’nden sonra Tahran, İsrail’e karşı “vekil ordu” görevi yapması için Lübnan’da Hizbullah’a lojistik yardım sağlamış ancak Hizbullah’ın etki alanı belirli sınırlar içinde kalmıştır. Ancak 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci İran açısından, bölgesel etki alanını genişletmek için uygun zemini yaratmıştır.

⁵⁵³ Haenni, 2011, s.16.

⁵⁵⁴ CIA Yetkilisi: En Büyük Umudumuz Şii-Sünni Savaşı, 01.02.2017, <https://www.timeturk.com/cia-yetkilisi-en-buyuk-umudumuz-sii-sunni-savasi/haber-434874> (12.11.2017).

Bu nedenle İran, Şii çoğunluğu ve Sünni monarşisi olan bir ada olan Bahreyn'de siyasi reform taleplerini desteklemiştir. Diğer yandan, Bahreyn'de bulunan El-Vefak Ulusal İslam Cemaati 4 Ekim 2008 tarihinde ABD dışişleri bakanlığına bir telgraf göndererek, köktenci ya da hizipçi olmadıklarını, seçilmiş yönetimlerin kararları aldığı, meclisin başbakanı denetlediği ve yasaların meclis tarafından çıkarıldığı gerçek bir anayasal monarşi talep ettiklerini belirtmiştir. Bu talepler “Şii canlanması” olarak tanımlansa da,⁵⁵⁵ ABD'nin en azından retorik olarak benimsediği, demokratik süreç ile birebir uyumlu görünmektedir.

Ayrıca Tahran, petrol zengini bölgelerde yaşayan Şii azınlığa yönelik ayrımcı politikalarından dolayı Suudi Arabistan'ı sertçe eleştirmekten kaçınmamıştır. Suudi-Şii din adamı Nimr al-Nimr'ın idam edilmesi, Ocak 2016'da Riyad ile Tahran arasında diplomatik bir kriz yaratmıştır. Ayrıca İran, özellikle Ali Abdullah Salih rejiminin çöküşünden sonra Yemen'deki Şii Husi hareketinin taleplerini açıkça desteklemiştir. Bunun yanında İran Devrim Muhafızları, ağırlıklı olarak Sünni silahlı muhalefet aleyhindeki savaşta Esad rejimine çok önemli yardım sağlamıştır. Örneğin, İran güvenlik teşkilatları Suriye'de savaşmak için çok sayıda Afgan ve Pakistanlı Şii'yi bölgeye göndermiştir. Sonuç olarak İran, savaş yüzünden bölünmüş ülkede önemli bir paydaş haline gelmeyi başarmıştır.⁵⁵⁶

Diğer taraftan İran'da Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi Başkanı olan Rafsancani, Ekim 2015 tarihli açıklamasında Suriye krizi konusunda İran'ın resmi olarak benimsediği politikanın dışına çıkarak “Rusya'nın Suriye'ye müdahale etmesiyle Amerika'nın müdahale etmesi arasında hiçbir fark” bulunmadığını belirtmiştir. Sorunun siyasi çıkar sağlama fikrine dayalı olarak aşılamayacağını ve uluslararası uzlaşa ile terörizm sorunun çözülebileceğini belirtmiştir.⁵⁵⁷ İran'ın bölgesel müttefikleri ve uluslararası güç merkezleri ile eş zamanlı olarak uyumlu bir ilişki biçimi kurgulamaya çalışan Rafsancani, terörizm konusunda da sorunun kaynağını iktisadi nedenlerle açıklamıştır.

⁵⁵⁵ Prashad, 2012, s.72.

⁵⁵⁶ **The Rise of Iran as a Regional Power: Shia Empowerment and its Limits.** <http://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/iran-regional-power-tehran-islamic/EN/index.htm> (12.01.2017).

⁵⁵⁷ **Rafsancani: Rusya'nın Suriye'ye Müdahale Etmesiyle Amerika'nın Müdahale Etmesi Arasında Hiçbir Fark Yok!**, 6 Ekim 2015.. <http://www.gundemanalizi.com/tag/rusyanin-suriyeye-mudahale-etmesiyle-amerikanin-mudahale-etmesi-arasinda-hicbir-fark-yok> (18.01.2017).

2011’de ABD birliklerinin Irak’tan ayrılmasıyla, ülkedeki “boşluğu doldurmaya” yönelik girişimlerde bulunan İran, Bağdat’taki Şii hükümet ile yakın ilişki içinde olmuştur. Irak yönetimi ise, IŞID ve diğer Sünni aşırılık yanlısı grupların oluşturduğu tehditler nedeniyle İran’dan gelen yardıma giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Tahran ise, Irak’a askeri teçhizat, danışmanlar ve milis gücü göndererek ülkedeki varlığını pekiştirmiştir. Buna ilave olarak İran’ın, Devrim Muhafazaları aracılığıyla yerel Şii militanlara Irak Sünnilerine karşı intikam saldırısı düzenlemeleri için eğitim verdiği de iddia edilmektedir. Sonuç olarak, İran destekli Şii militanlardan bazıları Irak hükümetinin kontrolü dışında hareket alanına sahip olmuştur. İslam Cumhuriyeti, en önemli Arap ülkelerinden birinde dayanak bulmuştur. Özetle Arap baharı sonrası İran, siyasi hedefleri ve çıkarları savunmak için Ortadoğu çapında birçok cephede yer almıştır. İran, birkaç yıl önce olduğundan daha güvende ve bir jeopolitik güç haline gelmiştir. Düşük petrol fiyatları ve uluslararası yaptırımlara rağmen, İran birçok Arap ülkesinde nüfuz alanı olan bölgesel bir güce dönüşmüştür. Arap Baharı sonrası Tahran’ın Ortadoğu politikasının temel ilkesi, Şii toplumların askeri ve siyasi güç kazanması hedefine odaklanmıştır. Bu nedenle İran, Soğuk Savaş döneminde Moskova’nın Üçüncü Dünya komünist hareketlerine yönelik geliştirdiği stratejisine benzeyen bir tarzda Şii partilerini ve militanları himaye etmiştir.⁵⁵⁸ ABD’nin Ortadoğu’yu istikrarsızlaştıran politikaları, İran’ın bölgesel gücünü pekiştirmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan iki ülke ilişkilerindeki belirsizlikler ve iç politika kaynaklı tutarsızlıklar net yargılarda bulunmaktan sakınmayı gerektirmektedir. Bütün bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi Obama döneminde İran ve ABD arasındaki bölgesel fikir ayrılıkları, uzlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ancak, ABD’de siyasal iktidarın değişmesi, “ortak paydaların” yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur.

⁵⁵⁸ **The Rise of Iran as a Regional Power: Shia Empowerment and its Limits.**, <http://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/iran-regional-power-tehran-islamic/EN/index.htm> (12.01.2017).

2.3.Sermaye İlişkilerinin Yakınlaşması

Devrim'den hemen sonra Carter yönetimi, İran'a karşı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda, 1979 yılında İran'ın ABD'de bulunan mal varlığını dondurma kararı alınmış, 1984 yılında İran ihracatına sıkı tedbirler getirilmiş ve 1987'de ekonomik yaptırımlara katılmaları için müttefik ülkeler teşvik edilmiştir. Aynı zamanda daha önce normal ticari faaliyetler engellenmezken, İran'ın teknolojik açıdan gelişmesini sınırlandırmak amacıyla askeri kullanıma uygun teknolojik alt yapının İran'a satılması önlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, İran ve ABD arasında ticaret oranı sifira kadar düşmüştür.⁵⁵⁹ Bu nedenle ekonomik, konularda uzlaşa sağlanması, her iki ülke açısından da güvenilirliğin ve ilişkilerin test edilebileceği alanlardan biridir. Ayrıca sermaye ilişkileri, 1990'lı yıllardan sonra siyasi ve sosyal ilişkilerin ötesinde bir yakınlaşmaya da işaret etmektedir.

Sermaye ilişkilerinin veya mantığının yakınlaşması, yapısal ve siyasi soru işaretleri ile birlikte gerçekleşmektedir. Bu bölümde, önce yapısal ve siyasi sorunlar değerlendirilmiş daha sonra ise iki ülkenin sermaye ilişkileri ve mantığının yakınlaşması analiz edilmiştir.

İran, ideolojik ve politik kategorilere kolay sığdırılmayan uluslararası bir konuma sahipken, ABD bu sistemin en önemli belirleyeni kabul edilmektedir. İran son dönemdeki siyasi gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde "hafif sıklet" bir devlet olarak kalmak istemediğini göstermiştir.⁵⁶⁰ Güç politikası yönünden, bölgesel konularda

⁵⁵⁹ Ancak 1990 yılında Başkan Bush, 1987 Hazine Bakanlığı yönetmeliğine dayanarak, Amerikan şirketlerine İran'dan petrol ithal etme yetkisini vermiştir. Petrol ödemeleri ise, 1981 yılında Iran-US Claims Tribunal (İran ve Birleşik Devletler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla oluşturulmuş tahkim kurulu) bir parçası olan emanet fonu üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır.

⁵⁶⁰ İran, Ortadoğu'da ve Avrasya'da stratejik güç dengeleri bakımından kritik bir konumda bulunmaktadır. ABD'de gölge CIA olarak anılan Stratfor (düşünce kuruluşu) ABD ve Rusya arasında, Ortadoğu'dan Doğu Avrupa sınırlarına kadar güç mücadelesinin ve Soğuk Savaşın sürmekte olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Echoes of the Cold War, <https://worldview.stratfor.com/themes/echoes-cold-war> (12.11.2017). Söz konusu düşünce kuruluşuna göre İran, Afganistan'dan Akdeniz'e kadar olan bölgeyi kontrol etme kapasitesine sahiptir. Ayrıca İran'ın konvansiyonel ve asimetric güç unsurları nedeniyle Hürmüz Boğazı'ndaki "petrol akışını" engelleme kapasitesi vardır. Bunun yanında Tahran, ABD'nin deniz güçlerine ve ticaret gemilerine dolaylı araçları kullanarak müdahale edebilir. Stratfor'a göre, Amerikan yönetimleri İran'ı sınırlandırmak için, Suriye rejimini ortadan kaldırmalı, Hizbullah'ın kontrol altına alınmasını sağlamalı ve Irak'ta var olan İran nüfuzunu azaltmalıdır. Bkz. Scott Stewart, "The Covert Intelligence War Against Iran", <https://worldview.stratfor.com/article/covert-intelligence-war-against-iran> (12.11.2017). İran'ın sınırlanması konusunda en önemli engel güçlü ittifaklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Rus Milliyetçiliğinin ve Avrasyacılığın temsilcilerinden olan Aleksandr Gelyeviç Dugin, Rusya-İran ilişkilerinin taktik ve geçici nitelikte olmadığını aksine stratejik bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Özellikle Ortadoğu'da iki ülkenin çıkarlarının aynı olduğunu belirten Dugin, ABD-İsrail ve Suudi Arabistan eksenine karşı Tahran ve Moskova yönetimlerinin

etkin ve nükleer teknoloji konularında etkilidir. Ancak ekonomik yeniden yapılanma gerektiren siyasi ilişkiler, “doğal seyirleri” itibariyle sivil ve bağımsız sermaye gruplarının sınırları zorlamasına neden olur.

Bunun yanında ABD, Soğuk Savaş sonrası tek yanlı politika izlemeye yöneldiğinden, ülkedeki “oligarşi eğilimi” güçlenmiş ve evrenselcilik yaklaşımı da belirli bir sapma göstermiştir. “Öteki” kabul edilen ülkeler karşısında ABD hegemonyasının egemenliğini kısıtlamaya gerek duyulmamış, askeri, siyasi ve ekonomik alanlara yayılan bir güç gösterisi öne çıkmıştır.

Bu çerçevede Kongre’de Cumhuriyetçilerin baskısı ile Clinton yönetimi, Küba’ya karşı Helms-Burton yasasını ve İran ve Libya’ya karşı D’Amato yasasını⁵⁶¹ çıkararak sözkonusu ülkelerle ticaret yapan şirketlerin yaptırımlara tabi olması için hukuki alt yapıyı oluşturmuştur.⁵⁶² İlave olarak Başkan Clinton, 1998 yılında kabul ettiği İran petrol ve gaz sanayisine 20 milyon dolardan daha fazla yatırım yapmayı engelleyen bir yasayla, ambargoyu daha da genişletmiş, bu durum Mobil gibi bazı Amerikan şirketlerinin tepkisine neden olmuştur.⁵⁶³ Ancak Clinton yönetimi bu

işbirliğinin, bölgesel bir güç dengesi yarattığı görüşündedir. Dugin: Rusya İran ile Stratejik Müttefik, Kürdistan’a Karşı Pragmatik, <http://tr.zer.news/2017/11/rusya-iran-kurdistan-aleksandr-dugin.html> (13.11.2017). Ayrıca SSCB sonrası Rusya’nın en önemli siyaset bilimi düşünürü olarak kabul edilen Dugin, Avrasya’da ABD ve Batı hâkimiyetine karşı, Moskova’nın Tahran’la politik ve stratejik işbirliği içerisinde olması gerektiğine inanmaktadır. Özellikle Ankara ve Washington’ın güçlü nüfuzuna sahip olduğu Kafkasya’da çeşitli aşırılıkçı dini akımlar desteklenerek bölgede Rus düşmanlığının ve ayrılıkçıların güçlenebileceği endişesi taşıyan Dugin, “Vahhabiliğin” hem İran hem de Rusya açısından ciddi bir tehdit olduğu görüşündedir. Aleksandr Dugin’e Göre 21. Yüzyılda Rusya’nın Avrasya Politikası Nasıl Olmalı?, 21 Mart 2013, <http://politikaakademisi.org/2013/03/31/aleksandr-dugine-gore-21-yuzyilda-rusyanin-avrasya-politikasi-nasil-olmalı/> (14.11.2017).

⁵⁶¹ Washington yönetimi 6 Mayıs 1995 tarihinde İran kapsamlı ekonomik ambargo kararı almış, uluslararası toplumu ve müttefiklerini ABD ile birlikte hareket etmeye davet etmiştir. ABD Kongresi tarafından Temmuz 1995’de D’Amato yasasına göre İran’a 20 milyon doların üzerinde yatırım yapılması yasaklanmıştır. Washington, Libya ve İran’ın terörü destekleyen ülkeler olarak tanımlamış ve iki ülke ile ekonomik işbirliği içinde olan şirketlerin ve kişilerin de aynı yaptırımlara tabi tutulmasını hükümünü benimsemiştir. Bu yasa, İran ve Libya ile ekonomik işbirliği içinde olan ülkeler de ekonomik yaptırım kapsamına alınmıştır. Ancak AB ve Japonya, bu ambargo kararına uymayacaklarını açıklamışlardır.

⁵⁶² Lefebvre, 2005, s.77.

⁵⁶³ ABD yönetimlerinin aksine Amerikan merkezli şirketler petrol konusunda İran’la çalışmaya mesafeli değildir. 1995 yılında Amerikan Exxon Mobil Corporation, Azerbaycan ile 7,4 milyar dolarlık bir anlaşma imzalayacağını açıklamıştır. Hazar Denizi’nde petrol alanlarını geliştirmek amacını taşıyan anlaşmaya İran Petrol Şirketi’nin de %5 oranında katılım sağlaması öngörülmüştür. ABD’nin 2017’de Dışişleri Bakanı olan Rex Tillerson’ın (2006-2016 yılları arasında üst düzey yönetici olarak) çalıştığı Exxon’un, ABD’nin jeopolitik düşmanlarıyla (İran, Suriye ve Sudan) Avrupa’daki yan kuruluşları aracılığıyla ekonomik işbirliği yaptığı gerekçesiyle de suçlanmaktadır. ExxonMobil and Iran did Business Under Secretary of State Nominee Tillerson, **USA Today**, 9 Ocak 2017, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/01/09/exxonmobil-and-iran-did-business-under-secretary-state-nominee-tillerson/96359776/> (11.05.2017).

kararından da vazgeçmeyerek, İran'ın kendisi veya başka ortaklarla doğal gaz boru hattı inşa etmesinin mali açıdan zorlaştırmaya devam etmiştir.⁵⁶⁴

Nükleer anlaşmanın bir sonucu olarak İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar kaldırılmıştır. Ekonomik entegrasyonun önündeki en önemli hukuki ve siyasi engel aşılmış olmakla birlikte, ortaya yeni sorunların çıktığını söylemek mümkündür. Gelişmiş ülkelerin ekonomik prensipleri küresel kurumlar aracılığı ile küresel standartlar olarak takdim edilmektedir. Daha açık ifadeyle, gelişmişlik bu altın standartlara bağlanmıştır. Bu durumda İran, esasları belirlenmiş, normları oluşturulmuş kolektif bir yapıya dahil olmaya davet edilmektedir. Reform konularında yapılan ateşli tartışmalar ve İran'ın liberalleşmesi, sözü edilen norm ve değerlere uyum sağlama çabası anlamını taşımaktadır.

Ancak İran'ın küresel ekonomik yapıya uyumunun önünde bazı engeller bulunmaktadır. İlk olarak Amerikan siyasetinin "açık bir dünya ticaret sistemine" olan inancı, İran konusundaki kaygılarını tamamen ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Amerikan sanayi kollarının yarattığı ve yaratabileceği baskılar, Washington siyasetinde belirli bir dengesizlik unsurudur.

Bu bağlamda İran, ABD ve Batı ülkeleri ile çatışmaya düşmemek için savunma harcamalarını sınırlama eğilimi sergileyebilir. Savunma harcamalarını kısıtlamak Japonya örneğinde olduğu gibi yüksek bir ekonomik performansa dönüşebileceği gibi ticari düşüncüyü de teşvik edecektir. Sermaye ilişkilerinin belirli bir düzene girebilmesi için öncelikli olarak, siyasal yönelimlerin bu yönde olması gereklidir.

İran'ın küresel kapitalist sisteme uyumunun önündeki diğer engel, ülkenin bürokratik yapısından kaynaklanmaktadır. İran'ın bürokratik yapısı, küresel sermaye gruplarının İran'a yatırım yapmaları konusunda isteksiz olmalarına neden olmaktadır. Sermayenin kolaylıkla ülkeye gelebilmesi için, hukuki düzenlemelerin yanında, İran hükümetinin sermaye gruplarına iktisadi güvenceler vermesi de gereklidir. Piyasa güçleri, risk faktörlerinin ve kuralları ihlal etmeleri durumunda ortaya çıkacak maliyetin bilgisine sahip olma eğilimindedir. Ayrıca İran'ın nükleer silahlanmasına nihai bir engel

⁵⁶⁴ Willam Hale, **Türk Dış Politikası**, Petek Demir (çev.), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, ss.294-295.

getirilemediğinden, ekonomik istikrarın siyasi güvencesi de bulunmamaktadır. Obama döneminde diplomatik güven tesisinde eskiye nazaran belli aşama kaydedilmiş olmasına rağmen, iktisadi alanda mevziler henüz yeterince gevşetilmiş değildir. Hükümetler düzeyinde İran'a ekonomik yaptırımları devam ettirme eğilimi de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Özellikle küresel finans sisteminin İran'a erişimi açısından, finans piyasalarının soru işaretlerini aşması gereklidir.

Ayrıca ABD'de iktidar değişikliği durumunda, yatırımcı şirketler arcısından sorun çıkmaması için, iç hukuki sistem ile dış politika uyumlu hale getirilmeli ve sermayenin istikrar beklentisi, siyaseten sağlanmalıdır. İran bu açıdan, Obama yönetiminin, seçim sonuçlarından etkilenmeyen bir istikrar inşa etmesini beklemiştir. Çünkü ticari ilişkileri geliştirmek için dönemsel bir istikrar yeterli değildir.⁵⁶⁵

Buna rağmen ABD, kara listeye alınan iki İran devlet bankasına yönelik BM yaptırımlarının kaldırılmasına destek vermeyi kabul etmiştir. ABD'li yetkililer, İran'ın 2016 Ocak ayında dört ABD vatandaşını cezaevinden çıkarttığı gün Bank Sepah'a BM yaptırımlarını kaldırmayı kabul eden gizli bir belgeyi imzalamıştır. İran'ın en eski ve büyük bankası olan Bank Sepah, İran'ın uluslararası ticareti için kilit bir öneme sahiptir.⁵⁶⁶

Ekonomik entegrasyonun önündeki diğer bir engel İran'ın ekonomik gelişmişlik seviyesinin Batı ülkelerine göre düşük olmasıdır. Dengesiz ekonomik gelişmişlik, toplumun ve siyasi aktörlerin, Batı ekonomisine eklemlenme tercihlerini değiştirebilir bir niteliktir. Örneğin İran'daki yüksek işsizlik oranı hükümeti tedirgin etmeye devam etmektedir. Ekim 2016 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ülkedeki işsizlik konusunun her türlü sıkıntıya yol açabileceği endişesini ifade etmiştir.

⁵⁶⁵ Seyed Hossein Mousavian, Reza Nasri, "Obama Needs to Protect the Iran Deal", **The New York Times**. 20 Haziran 2016. <http://www.nytimes.com/2016/06/21/opinion/obama-needs-to-protect-the-iran-deal.html> (22.07.2016).

⁵⁶⁶ ABD, İran Bankalarına Yaptırımların Kaldırılması için Destek Verdi, Mehr Haber Ajansı, 30 Eylül 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861382/ABD-%C4%B0ran-bankalar%C4%B1na-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1n-kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-i%C3%A7in-destek>. (15.10. 2016).

Resmi olarak 1 milyon 200 bin işsiz⁵⁶⁷ olduğu beliren Ruhani, işsizliğin ve “çocukça” kavgaların sonlandırılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁸

Tablo 1: İran’ın Ekonomik Göstergeleri

İran Nüfusu	80 Milyon (2015)
Kişi Başına Düşen Yıllık Gelir:	Yıllık 17,800 \$ (2015)
GDP	1.38 trilyon \$ (2015)
Petrol Rezervi	135 milyon varil (Rusya ve Kanada’dan sonra en yüksek oran)
Petrol Üretimi/İhracatı	3 milyon 800 bin varil (2016)
Büyük Petrol/Gaz Alıcıları	Çin, Hindistan, Kuzey Kore, Japonya, Türkiye. (Türkiye ayrıca yıllık 8.6 milyon metreküp gaz satın almaktadır.) (Gaz ve petrol alıcıları aynı zamanda İran’ın en fazla ithalat ve ihracat yaptığı ülkelerdir.)
Enflasyon Oranı	%15 (2015)
İşsizlik Oranı	İran hükümetinin tahminlerine göre, %11. (2015)

Kaynak: CIA, The World Factbook; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (12.01.2017).

Tablo da görüldüğü gibi İran petrol ve doğal gaz açısından oldukça zengin bir ülkedir.⁵⁶⁹ İran, öncelikle sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerini ekonomik alana daha güçlü bir şekilde dâhil etmek istemektedir. Bu bağlamda, ham madde karşılığı teknoloji transferi yapmak, Rusya da dâhil ekonomik alt yapısı yetersiz ülkelerin başvurduğu esas stratejidir. Bu ticaret türünde “açığı kapatmak” ve sürdürülebilir bir ekonominin ötesinde başarı ihtimali yakalamak zayıftır. İran açısından petrol ihraç etmek büyük mali kaynak getirisi anlamına gelmektedir. Ancak ekonomik büyümenin öteki yarısı olan istikrar ve siyasi güvenceler hâlâ görünürde yoktur.

⁵⁶⁷ İran’da çalışanların yaklaşık olarak %35’lik bir kesimi kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir. Bkz. Bayat, 2006, s. 78.

⁵⁶⁸ **Ruhani’den İşsizlik Konusunda Özeleştiri**, Mehr Haber Ajansı, 22 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861592/Ruhani-den-i-C5%9Fsizlik-konusunda-C3%B6zele-C5%9Ftiri>. (22.10.2016). CIA’in 2007 verilerine göre İran nüfusunun %18,7 yoksulluk sınırının altında bir gelire sahip bulunmaktadır. Buna göre ülkede yaklaşık olarak her beş kişiden biri yoksuldur. CIA, “The World Factbook”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html> (12.01.2017).

⁵⁶⁹ Diğer taraftan 2016 yılında ABD’nin günlük petrol ihtiyacı, yaklaşık 21 milyon varil civarındadır. Bu ihtiyacın %60’ını ithalat yoluyla, %40’ını ise ABD’nin kendi kaynaklarıyla karşılanmaktadır. Bu durumda ABD, petrol ihraç eden ülkelerle yakından ilgili olmayı sürdürecektir.

Bunun yanında İran'ın en önemli ihraç ürünü olan petrol ve doğal gaz fiyatları, her türlü ekonomik ve siyasal spekülasyona açık olduğundan yatırım ve alt yapı harcamaları dünya piyasalarına bağlı dalgalanmaya açık olacaktır. Örneğin Ekim 2016 tarihinde Hamaney, Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro ile yaptığı görüşme sırasında, ABD'nin Batı Asya siyasetinde yenilgiye uğradığını ifade ettikten sonra petrol fiyatlarının düşürülmesinin bağımsız ülkeler için baskı aracı olduğunu ve petrolün bir silah olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁷⁰ Bu durum, İran uluslararası piyasalara petrol aracılığı ile dâhil olduğu oranda artış gösterecek bir sorundur. Ekonomik ambargoyu “zalimce” gören İran, ekonomik araçlara doğrudan kontrol edilme konusunda belli direnç noktalarına da sahip bulunmaktadır.

Ekonomik güç merkezlerinin devletten bağımsızlaştığı iddialarına karşın, uluslararası politik ekonominin varsayımlarına göre, devlet politikaları ile piyasa ekonomisi birbirini güçlü şekilde etkileme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda siyaset, iktisat ve uluslararası ilişkiler birbirinden bağımsız kabul edilemez. Diğer taraftan uluslararası ekonomi politığıne göre piyasa, devlet ve siyasal iktidardan bağımsız işleyen bir mekanizmadır. Kısacası, piyasa ekonomisinin başarılı olması için serbest piyasa kurallarının işlenmesi gerekmektedir. Ekonomi merkezli düşünce, uluslararası ilişkilerde iktisadi faktörleri öncelikli olarak ele alırken, uluslararası politik ekonomi merkezli bakış açısı ise, ülkelerarası siyasal ilişkilerin, ekonomik gelişmelere ve tercihlere yön verdiği iddiasındadır.

Ekonominin ya da siyasetin belirleyicilik oranını, tespit etmek mümkün görünmemekle birlikte, ekonomik ilişkilerdeki “yapısal sorunlar”, uluslararası sermayenin risksiz ekonomik faaliyetler için talep ettiği hukuki ve siyasi ihtiyaçlarıdır. Sermayenin dönüştürücü etkisi, yarattığı ekonomik kapasiteden ziyade siyasal ve hukuki sistemi, kendi ihtiyaçları doğrultusunda garanti sağlayan düzenlemelerle yeniden örgütlemesi sayesinde gerçekleşir. İran 2015 yılında nükleer anlaşma sonrası küresel piyasanın zorunlulukları ile fırsatları arasındaki çelişkilerin yarattığı gündem ile karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.

⁵⁷⁰ Batı Asya'da Amerika'nın Siyaseti Yenilgiye Uğramıştır, Mehr Haber Ajansı. 23 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861603/Bat%C4%B1-Asya-da-Amerika-n%C4%B1n-siyaseti-yenilgiye-uy%C4%9Fram%C4%B1C5%9Ft%C4%B1r> (23.10. 2016).

Patricke Haenni piyasayı merkezci muhafazakârların, İslam devleti düşüncesinden tamamen uzaklaştıklarını belirtmektedir. Çünkü İslam devleti, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak geniş bir belirleme alanına ve yayılcı eğilimlere sahiptir. Oysaki neoliberal bir ekonomi, devletin ana hatlarını ve görevlerini kesin olarak belirlemeyi gerektirir.⁵⁷¹ Haenni'in değerlendirmesi ile yukarıda tartışılan yapısal ekonomik sorunlar birlikte değerlendirildiğinde, İran'ın küresel ekonomik sisteme anlaşma sonrası entegrasyonu hızlı bir ivme ile başladığı sonucuna varılabilir. Buna göre siyasi düşünüş biçimi ile ekonomik arayışların birbirinden ayrıştığını, ticari mantığın belirleyici hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu tespit ABD'de 2017 yılının başında görece gelen Trump yönetimi açısından da belli ölçüde geçerlilik taşımaktadır. Örneğin eski Exxon şirketi yöneticisi olan ABD Dışişleri Bakanı Tillerson, birçok Avrupalı rakip şirket İran'da aktif olarak çalışırken,⁵⁷² Amerikan şirketlerinin "işlerinin açılıp, açılmayacağını" önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Tillerson, İran'ın büyük kaynaklara sahip bir ülke olarak göz ardı edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷³ Bu durumda ABD yönetiminin pragmatik arayışlarının en az ideolojik yoğunluğu kadar güçlü olduğu tespit edilebilir.

İran'da sözü edilen ekonomik dışı açılmanın düşüncenin ortaya çıkmasının güncel nedeni nükleer anlaşma gibi görünmekle birlikte, Humeyni döneminin sonundan itibaren küresel sermaye ile yakınlaşma arayışı belirgindir. İlk olarak, Şii İslamcılığının militan yanını, bir kenara atmaya çalışan Rafsancani (1989-1997) ekonomik söylemi ile Batı siyasal modernliği karşısındaki çatışmayı, belli bir "barış" söylemi ile esnetmeye çalışmıştır. Bunun ötesinde, serbest piyasa ve girişimci kültürün erdemlerine yakın olmak ve devletin piyasa karşısında sınırlarını belirlemek, İranlı

⁵⁷¹ Haenni, 2011, s.10.

⁵⁷² İran'a yönelik BM yaptırımlarının 2015 yılında kaldırılmasının ardından Tahran, 200 milyar dolar düzeyinde yeni petrol ve doğal gaz yatırımı ülkeye çekmeyi hedeflemektedir. 2016 Ekim ayında İran Petrol Şirketi yaklaşık 50 enerji projesi için yabancı şirketlerin başvurularını almaya başlamıştır. Avrupa'dan Royal Dutch Shell, Total, Eni gibi şirketlerin yanında Rus ve Çinli yatırımcılar anlaşmalarda yer almaya çalışırken Amerikan Exxon ve Chevron gibi şirketler, İran'a yönelik ABD'nin yatırım kısıtlamaları nedeniyle, projelere başvuruda bulunamamaktadırlar. Tom DiChristopher, "The Billion-Dollar Gold Rush to Tap into Iranian Oil", **CNBC**, 03.11.2016. <https://www.cnbc.com/2016/11/03/the-billion-dollar-gold-rush-to-tap-into-iranian-oil.html> (11.05.2017).

⁵⁷³ Esfandiyar Batmanghelidj, "How Rex Tillerson's Oil Industry Politics Could Boost the Iran Deal", <http://www.bourseandbazaar.com/articles/2016/12/10/new-secretary-of-state-rex-tillerson-doesnt-believe-in-sanctions> (11.07.2017).

Reformcu eğilimlerle, ABD'deki ana akım siyasi partilerin ortak noktalarını temsil etmektedir.⁵⁷⁴

Buna ilave olarak, kapitalist üretim mantığının “en vahşisi” kabul edilen *Coca-Cola*'ya karşı *Zamzam-Cola* üreten İran, düşman kabul ettiği rakibinin üretim mantığını ulusal ölçekte taklit etmektedir. Elde edilen kârın bir bölümünün Filistin'e yardım kampanyalarına gitmesi, alternatif bir piyasa “etiğini” ifade etmektedir.⁵⁷⁵

Hatemi yabancı yatırımcıları İran'a, petrol kaynaklarının araştırması, yeni rafineriler ve petrol boru hattı yapımı konularında yatırım yapmaya çağırıştır.⁵⁷⁶ ABD'nin çelişkili yaklaşımı ve İran'ın ticari faaliyetlerini engelleme çabalarına karşın Hatemi döneminde, (1007-2005) Avrupa, Rusya ve Japonya merkezli firmalar, İran'da doğalgaz ve petrol endüstrisine, 12 milyar dolarlık yatırım yapmayı kararlaştırmışlardır. Bu dönemde, Ervand Abrahamian ifadesiyle; “Tahran borsasına avro cinsinden para akıyordu.”⁵⁷⁷ 2003 yılında Uluslararası Para Fonu, (IMF) Tahran yönetiminin uygulamaya koyduğu mali reformlar nedeniyle, İran'ın notunu yükseltmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşma, İran'ın küresel ekonomik sisteme entegrasyonu için yeni bir aşamadır. Bu aşamada tartışılan konular, İran'ın Dünya Bankası ve IMF ile uyumlu mali yapısının oluşturulması, ikili ticari ilişkiler için engellerin ortadan kaldırılması ve finansal sorunların ortadan kaldırılmasıdır.

İran'a karşı yürütülen ekonomik ambargonun nedenlerinden biri, Tahran yönetimlerinin ideolojik eğilimi ve nükleer programı konusunda cezalandırmak olup diğer neden de İran'ın ithalat ve ihracatına kısıtlama getirerek iç piyasada fiyatların yükselmesini sağlamak ve toplumsal olarak rejime yönelik tepkinin ve muhalefetin güçlenmesi için alan açmaktır. Bu şekilde, İran'da orta sınıf ve genç nüfus harekete geçerek rejimin toplumsal zemininin aşama aşama zayıflatılması beklenmekteydi.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Haenni, 2011, s.135.

⁵⁷⁵ Haenni, 2011, s.75.

⁵⁷⁶ Abrahamian, 2008, ss.245-246.

⁵⁷⁷ Abrahamian, 2008, ss.245-246.

⁵⁷⁸ Anderson, 2015, s.123.

İlginç olan nokta ise, ekonomik ambargonun ortadan kalkması ve ekonomik olarak İran'ın Batı ile entegrasyonundan da yine aynı sonuç beklenmektedir.

Dış politikada baskı, iç siyasal sistemi dönüştürmek için bir araç olarak kullanılabilir. Soğuk Savaş dönemi kendi karakteri gereği iç ve dış politika ayrılığını desteklemiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan dünya sistemi, özellikle sermaye hareketleri açısından, sınırları muğlâk hale getirmiş ve ulus devletin giderek tasfiye edilmesini öneren bir yapıya bürünmüştür. İran'ın nükleer anlaşma sonucunda küresel sermaye sistemine hızlı bir şekilde entegre olmak istediği göz önünde bulundurulursa, ekonomik “merkeze” kademeli olarak uyum sağlayarak, siyasal dönüşüm sürecine gireceği varsayılabilir.

2.4.Nükleer Gerilim ve Uluslararası Toplumla Uzlaşma Çabası

Nükleer teknoloji ve özellikle nükleer silahlar, diğer konvansiyonel silahların aksine her zaman dünyanın tümünün geleceği ile ilgili küresel risklerden biri olmuştur. Bu silahların yıkıcı etkisi tüm savaş hukuku ve kurallarını uygulanamaz hale getirmektedir. Çünkü nükleer silahlar kitlesel düzeyde insan topluluklarını ve diğer canlıları yok etme kapasitesine sahiptir. Başta ABD olmak üzere nükleer silahların geliştirilmesini sağlayan devletler, bu silahların “rasyonel” kabul edilemeyecek ülkeler tarafından üretilmesini, Pakistan ve Hindistan gibi bazı istisnalar dışında, engellemeye çalışmışlardır. Nükleer silaha sahip olmak, “rasyonel” aktör olarak kabul edilen ülkelerin tekelinde olmalıdır düşüncesi, askeri olmaktan ziyade siyasi bir duruşu temsil etmektedir. Bu bakımdan, nükleer teknoloji onu “mantıklı kullanabilecek” aktörlere tanınmış bir ayrıcalık konumundadır. Süregiden nükleer krizin altında yatan mantık, silahların yaratacağı hasarlardan ziyade küresel hâkimiyet dengesini değiştirecek olmasına dayanmaktadır.

İran'da nükleer teknolojinin alt yapısı, Soğuk Savaş döneminde ABD desteğine bağlı olarak şekillenmiştir. ABD ve İran arasında 1957 yılında “Barış için Atom Programı” adını taşıyan bir anlaşma imzalanmıştır. 1958 yılında ABD'nin ve müttefiklerinin desteği ile İran Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (UAEA) üye olmuş ve 1967 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı (Non

Proliferation Treaty-NPT) imzalamıştır. İran'ın nükleer faaliyetleri 1970'li yıllarda hız kazanmış, Buşehr, Darhüveyn, İsfahan ve Arak'ta çeşitli nükleer tesisler inşa edilmiştir. İran'da nükleer tesislerin geliştirilmesine ABD, Fransa ve Almanya katkı sağlamışlardır.

Nükleer teknoloji ve alt yapının geliştirilmesi konusunda Batının Tahran yönetimine verdiği açık destek, Devrim sonrası gündemden düşmüştür. İran-Irak Savaşı'nın başlaması ile İran nükleer çalışmalarına ara vermiştir. Irak ile savaş sona erdikten sonra İran, nükleer kapasitesini geliştirmek için yeni arayışlar içine girmiştir. İlk olarak 1986 yılında Arjantin ile İran arasında müzakere ve anlaşma süreci başlamış ancak ABD'nin baskıları sonucunda Arjantin süreci dondurmak sorunda kalmıştır.⁵⁷⁹ İran yönetimi daha sonra Çin ve Rusya⁵⁸⁰ üzerinden nükleer alt yapısını geliştirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda İran, 1995 yılında Rusya ile bir nükleer reaktör karşılığında 1 milyar dolar değerinde bir anlaşma yapmıştır. ABD'nin itirazlarına karşın 21 Şubat 1998 tarihinde Rusya, İran'da devam ettirdiği nükleer santral kurma faaliyetlerini genişletme kararı almıştır. Bu bağlamda Buşehr nükleer santralının tamamlanması için 800 milyon dolarlık bir anlaşma sağlanmıştır. İran nükleer kapasitesini geliştirme konusunda, ABD ile AB ve ABD ile Rusya arasındaki rekabeti kullanarak, önemli ölçüde nükleer bilgi ve teknoloji altyapısını oluşturmayı başarmıştır.

İran nükleer teknoloji ile küresel düzeyde bir “nükleer kışa” hazırlanmıyorsa, ekonomik ve askeri gücün kendisine yeteri kadar güvenlik sağlamadığına inanmaktadır. Öte yandan, ekonomik alanda rahatsızlık verici durgunluk ile birlikte yaşam düzeyinde meydana gelen olumlu gelişmelerin vaat edilenin altında kalması, sürdürülebilir bir eğilim de değildir. Ancak kırılgan ilişkilerin temelinde yatan konulardan biri, İran'ın nükleer programıdır.

1979'dan itibaren ABD'yi “büyük şeytan” olarak tasvir eden İran'ın ideolojik yaklaşımı, ABD açısından tahrik edici niteliktedir. Öne çıkan mesele ise, ruhban

⁵⁷⁹ Demir, 2007, ss.213-214.

⁵⁸⁰ İran açısından, Rusya ve Çin nükleer altyapının geliştirilmesi için önemli birer müttefiklerdir. Bunun yanında İran, silah sanayisi ve uçak gibi önemli alımlarını iki ülkeden yapmaktadır. Örneğin İran, 4 Ocak 1996 tarihinde Rusya'dan 700 milyon dolarlık uçak almak için anlaşmaya varmış, 6 Ocak 1996 tarihinde de Basra Körfezinde Çin yapımı 1 cruise füzesinin testini yapmıştır. Dolayısıyla İran açısından, Rusya ve Çin, Batının tecrit politikasına karşı, güçlü müttefikleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Amerikan basınına 1980'lerden sonra İran, Kuzey Kore'den Nodong II füzeleri satın almış ve bu füzeleri yer altında inşa edilen sığınaklara yerleştirmiştir.

rejiminin stratejik bir silah olarak kabul edilen nükleer başlıklı füzelere sahip olma yolundaki reel adımlarıdır. Sırf nükleer silah konularına dair haklara sahip bir güçler oligarşisi tarafından kurulan NPT'nin (Non-Proliferation Treaty) amacı, bu türden gelişmelerin önüne geçmektir. Genel hukuki standartlardan farklı olarak, pratikte bir devlet ABD'nin realist hedeflerine yeterince uyum sağladığı sürece, Washington söz konusu ülkenin NPT bağlamındaki ihlallerini görmezden gelebilmektedir. Örneğin, Hindistan ya da Pakistan'ın nükleer silahlara sahip olması, ABD açısından cezalandırılması gereken bir durum olarak kabul edilmemiştir. Pratikteki bu yaklaşım, nükleer silahların yayılması konusundaki isteklerin güçlenmesine neden olan bir gelişmedir.⁵⁸¹ Çünkü küresel hukuki normların, pratik olarak ihlal edilmesinin yolu bir kez aşılınca, diğer rakip devletlerin de benzer talepleri olması muhtemeldir.

Ancak, Birleşik Devletler için İran başka bir meseledir. İlk olarak İran rejimi, kendisine düşman olarak ABD tarafından 'temsil' edilen Batı'yı seçmiştir. ABD'nin, Tahran yönetiminin nükleer kapasitesini engelleme çabasının diğer bir nedeni de, tahmini olarak yüzeli veya daha fazla nükleer füze fırlatma⁵⁸² sistemiyle donatılmış olan İsrail'in bölgedeki nükleer tekelinin ortadan kalkma ihtimalidir.⁵⁸³

İran açısından nükleer bir güç olmak, NATO ve ABD'nin Ortadoğu gündemine karşı bir sigorta poliçesi niteliği taşımaktadır. Bu ülke açısından nükleer teknoloji bir çeşit güvenlik kalkanı anlamına gelmektedir.⁵⁸⁴ ABD ile İran ilişkilerinde düşmanlık noktasına varan nükleer teknoloji konusunda İran, bu teknolojiye sahip olma hakkının olduğunu ve bu haktan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.

Bunun yanında nükleer silah edinmek gibi bir amacının olmadığını da vurgulayan İran, başta ABD yönetimleri olmak üzere Batı dünyasını ikna edememekteydi. İran'ın nükleer silah edinme ihtimali, bölgeyi yeni bir dengesizlik ortamına sürüklerken, İsrail'in yanında Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri de bu

⁵⁸¹ Örneğin İran rejimi, nükleer kriz konusunda toplumun desteğini almak için ABD tarafından uygulanan çifte standartı basın, cami ve mescitlerde sürekli gündemde tutmaya çalışmış ve konuyu "ulusal onur" meselesi olarak tanımlamıştır. Demir, 2007, s. 115.

⁵⁸² İsrail'in nükleer kapasitesi konusunda kesin bir bilgi yoktur. 2008 yılında eski ABD Başkanı Jimmy Carter Tel Aviv yönetiminin 150'den fazla nükleer silaha sahip olduğunu açıklamıştır.

⁵⁸³ Anderson, 2015, ss.122-123.

⁵⁸⁴ Prashad, 2012, s.236.

olasılıktan kaygı duymaktadırlar. Bölgedeki kargaşa ortamı nedeniyle, yeni krizlerin çıkmaması için çözüm arayışları da her dönem canlı tutulmuştur.⁵⁸⁵

Bush yönetimi, İran'ı nükleer hedeflerinden vazgeçirmek için daha çok ekonomik yaptırımları ön plana çıkarmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi,⁵⁸⁶ ekonomik yaptırımları dünya çapından güçlendirmek için, 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) ve 1835 (2008) sayılı dört karar almıştır. 2008 yılında da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK), İran'dan açık ve güvenilir işbirliği talep etmiştir.⁵⁸⁷

Uluslararası düzeyde İran'a yönelik artan baskı, ekonomik ambargo yetersiz kalırsa askeri müdahale tehdidinin İsrail ve ABD tarafından aralıklarla tekrar edilmesi, İran'ın direncini ortadan kaldırmazken, ABD'nin Irak'tan sonra İran'a askeri müdahale imkânı da zayıflamış görünmektedir. İran, Irak'ın işgali sonrası bölgesel nüfuzunu arttırmış ve İran'a yönelik Basra Körfezi'nde dengeleyici bir güç de kalmamıştır. İran, Irak'taki Şiiiler ile yakın temas halinde de olduğundan, elinde ABD'ye karşı güçlü kozların olduğuna dair bir inanca sahiptir. Nükleer kriz konusunda İran, ABD ile pazarlığa açık bir pozisyonu da tamamen dışlamamış, Washington yönetiminin yanında, AB, Rusya, Hindistan, Çin ve BM katılımıyla çok taraflı bir anlaşma fikrine yakın davranmıştır. ABD Başkanı Barak Obama'nın, 2010 yılının haziran ayında İran'la görüşmeye açık olduğunu ifade etmesi ile yeni bir döneme girilmiştir.⁵⁸⁸

ABD-İran nükleer uzlaşısında belirleyici olan bir diğer faktör küresel siyasal dengelerdir. BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Çin ve Rusya engeli nedeniyle, ABD hükümetinin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) oy birliği ile bir karar alınmasını sağlaması oldukça zordur. 2010 yılında Rusya, İran'ın uzlaşmaz bir tutum alması ve nükleer silah edinmek istediği yönünde kanıtların bulunması nedeniyle ABD'nin yaptırım siyasetine yaklaşmıştır. Ancak Çin, 2009 yılı verilerine göre 21

⁵⁸⁵ Abrahamian, 2008, ss.253-254.

⁵⁸⁶ 2006 yılında ABD'nin isteği doğrultusunda, İran yönetimi ile yaşanan nükleer kriz i değerlendirme yetkisi, Uluslararası Atom Enerji Kurumu'ndan (UAEK) Birleşmiş Milletler Güvenli Konseyi'ne (BMGK) devredilmiştir. Telatar, 2012, s.58.

⁵⁸⁷ Gawdat Bahgat, "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge", **Parameters**, 2009, pp.95-108, s.96. <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/08winter/bahgat.pdf> (12.08.2016).

⁵⁸⁸ Primakov, 2010, ss.422-423. İran ile ABD arasında müzakerelerin başlamasından önce 2002 yılında İngiltere, Almanya ve Fransa ile İran arasında nükleer konusunda uzlaşma arayışları başlamıştır. Bu bağlamda 2003 yılında "Tahran Bildirisi" olarak anılan protokol imzalanmıştır. Bu dönemde Hatemi yönetimi, geçici olarak nükleer faaliyetlere ara vermiştir. AB ülkelerinin sözlerini tutmaması ve 2005 yılında İran'da Ahmedinejad'ın seçilmesi ile nükleer uzlaşma akamete uğramış ve İran yeniden nükleer faaliyetlerine başlamıştır. Demir, 2007, ss.215-216.

milyar doların üzerinde ticaret hacmine sahip olduğu İran'a karşı ekonomik yaptırım konusunda isteksiz davranmıştır. Bunun üzerine yaptırım kalemlerinden enerji sektörü ve petrol ihracatının muaf tutulmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁹

Ayrıca Fransa ve Almanya'nın da askeri müdahaleye mesafeli olduğu bilinmektedir. İlave olarak 2006 yılı Şubat ayında Köln ve Stuttgart'a iki Alman şirketinin İran'a uranyum zenginleştirici maddeler sattığı haberleri Alman basınına yansımıştır.⁵⁹⁰ 1996 yılında Senatör Al D'Amato, Almanya'nın İran'ın borçlarını yeniden yapılandırmak suretiyle, Tahran yönetiminin askeri tehdidini sübvansetmekle suçlandığı da göz önüne alınırsa, askeri müdahale konusunda küresel bir uzlaşa, çok düşük bir ihtimal olduğu söylenebilir. Beyaz Saray da askeri müdahaleden ziyade, ABD yanlısı görülebilecek ılımlı siyasal eğilimleri desteklemek ve İran'ı mümkün olduğu kadar tecrit politikası ile uzlaşa zeminine çekmeyi ümit etmiştir. Bu bağlamda 2013 yılındaki seçimlerin öncesinde Ruhani'ni seçmenlere, İran'ın nükleer başarılarından vazgeçmeden, ekonomik yaptırımların kaldırılması ve uluslararası tecridin sonlandırılması sözünü vermiştir. Kamuoyunun desteğini alan Ruhani, lider Hamaney'in radikal şekilde muhalefet etmesini önleyerek anlaşma zemininin oluşmasını sağlamıştır.⁵⁹¹

P5+1 ile İran arasında yapılan nükleer anlaşma, özellikle ABD yönetimi tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Ancak İran, anlaşmaya bağlı olarak yapması öngörülen bütün adımları atmıştır. Bunun yanında Batılı güçler açısından anlaşmanın İran siyasetinde yaratması beklenen yumuşama, tam olarak gerçekleşmemiştir. İnsan hakları ihlalleri ve füze testlerinin devam ediyor olması, BM eski Genel Sekreteri Ban Ki-Moon tarafından Anlaşma'nın "yapıcı ruhuna" aykırı olarak nitelendirilmiştir. Buna rağmen İran, ağır su reaktörlerini azaltmış, UAEK gözetiminde Arak'daki nükleer tesise de çimento dökmüştür. Bu bağlamda, ABD ile İran arasında resmi diplomatik ilişki olmadan doğrudan iletişime geçmek için çeşitli kanallar açılmış bulunmaktadır.⁵⁹²

⁵⁸⁹ Telatar, 2012, s. 61.

⁵⁹⁰ Demir, 2007, s.122.

⁵⁹¹ Alcaro, agk.

⁵⁹² Carol Morello, "Assessing the Iran Nuclear Deal One Year After It Was Reached", **Washington Post**. 13 Temmuz 2016. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/assessing-the-iran-nuclear-deal-one-year-after-it-was-reached/2016/07/13/cf3de73a-4828-11e6-acbc-4d4870a079da_story.html (13.07.2016).

P5+1 (İngiltere, ABD, Çin, Fransa, Rusya ve Almanya) ülkeleri ile İran arasında nükleer müzakereler sonucunda, 24 Kasım 2013 tarihinde geçici bir anlaşma imzalanmış, 2015 yılında da nihai anlaşma ortaya çıkmıştır. İran nükleer anlaşmayla, askeri üslere "kontrollü girişine" izin vermiş, uranyum zenginleştirmede kullanılan santrifüj sayısını üçte iki oranında azaltmayı kabul etmiş, anlaşma imzalandıktan sonra 10 içinde uranyum stoku yapmamayı taahhüt etmiştir. Nükleer anlaşma, İran'a yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılmasını, karşılıklı esir değişimini ve İran'ın nükleer kapasitesini kontrol altına almayı hedeflemiştir.

Diğer taraftan Ortadoğu'da genel istikrarsız yapı da düşünüldüğünde, bölgesel dengeler açısından anlaşmanın çoklu sonuçları olabilir. Bu nedenlerle nükleer anlaşma büyük jeopolitik değişikliklerin habercisi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹³ Öte yandan, özellikle İran açısından anlaşma ile verilen taahhütler yerine getirilmezse küresel ölçekte büyük bir itibar kaybı yaşanacağından,⁵⁹⁴ "küresel kamuoyunun" İran yönetimin niyetleri konusunda daha fazla şüpheye düşmesi de ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle nükleer anlaşma, aslında ülkelerin birbirlerine vaatlerinden daha fazlasını ifade etmektedir. ABD ve İran'ın diplomatik çözüme yönelmesi, ulusal ve uluslararası "kamuoyunun" daha fazla bölgesel kriz istememesinin de bir sonucudur. Çünkü savaş ve istikrarsızlığın, daha çok toplumlara etkileyen bir yüzü daha ortaya çıkmış veya bu durum artık gözden kaçırılmaz bir hale gelmiştir. Diğer bir deyişle, savaş ve müdahalenin sonuç alıcılığı konusunda, "kamuoyunu" ikna etmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Nükleer anlaşma, bir taratan Afganistan ve Irak müdahalelerinin ardından Amerikan liderliğini yeniden tanımlama çabası,⁵⁹⁵ İran açısından ise "küresel kamuoyu" önünde kendi meşruiyetini yeniden yaratma anlamlarına gelmektedir. Nükleer anlaşma, fiili ve askeri olarak Ortadoğu'da rol alan İran için dünyaya verilen barış ve uzlaşma mesajı da sayılabilir. Bu bağlamda uzun süre dışlanmış ve çeşitli ekonomik ve politik angajmanla uğraşmak zorunda kalmış bulunan İran rejiminin radikal ideolojik söylemi, güncel siyasal nedenlere indirgenerek geçici bir

⁵⁹³ Riccardo Alcaro, "The West and the Middle East After the Iran Nuclear Deal", IAI (Istituto Affari Internazionali), <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1525.pdf> (12.05.2017).

⁵⁹⁴ Burns, agk.

⁵⁹⁵ Burns, agk.

tezahür olarak küresel kamuoyuna takdim edilebildiği ölçüde ülke hakkında Batı kamuoyundaki iyimserlerin oranı da nispeten çoğalacaktır.

Nükleer anlaşmayla birlikte, İran'ın uluslararası topluma karşı “sorumlu bir aktör” olarak katılması beklenmektedir. Bununla birlikte, İran'ın emperyal ruhu ve bölgesel emelleri de, Batılı güçler için hâlâ soru işaretleri taşımaktadır. Buna göre, İran hegemonik amaçları olan devrimci bir güç olarak algılanmakta ve bölgede belirli bir egemenlik arayışı bulunduğu düşünülmektedir.

Obama yönetimi, nükleer anlaşma yoluyla yalnızca İran'ın nükleer faaliyetlerini kontrol etmeyi değil, anlaşmanın “aşkın” bir etkisinin olacağı beklentisini de taşımaktadır. Normalleşen ilişkilerin küresel sistemin kural ve normlarına İran'ın uyum sağlamasını teşvik edeceği düşüncesi, ABD'nin esas amaçlarındandır. İran'ın bölgesel nüfuz arayışından vazgeçmesi için nükleer anlaşma, bir ikna yöntemi olarak benimsenmiş görünmektedir.⁵⁹⁶

Nükleer anlaşma Amerikan siyasetinde Demokrat Partinin, İran'da ise büyük ölçüde Reformcuların siyasi iradesini yansıtmaktadır.⁵⁹⁷ İran'da siyasal güç merkezinin hâlâ dini liderin kontrolünde olması ve Devrim Muhafızları'nın fevkalade güvensiz duran bir “inzivada” bulunması, ikili ilişkilerin normalleşme potansiyelinin de sorgulanmasına neden olmaktadır. İran'ın ulusal güvenlik stratejisinde, Devrim Muhafızları'nın gözle görünür bir etkisi bulunmaktadır. Amerikalı denizcilerin gözaltına alınması, BM Güvenlik Konseyi'nin kararına rağmen balistik füzelerin test edilmesi ve Hürmüz Boğazı'nda Amerikan savaş gemilerine yakın füze fırlatılması, nükleer anlaşmanın ve daha genel anlamda ikili ilişkilerin geleceğinde iç siyasi faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini gösteren örneklerdir. Suriye, Lübnan ve Irak krizleri üzerinden, ABD ile ilişkilerde rehine krizi dönemine geri dönmek, militer

⁵⁹⁶ Soner Çağaptay, James F. Jeffrey, Mehdi Khalaji, “Iran Won't Give Up on Its Revolution”, **The New York Times**, 26 Nisan 2015. <http://www.nytimes.com/2015/04/27/opinion/iran-wont-give-up-on-its-revolution.html> (06.05.2016).

⁵⁹⁷ ABD'de ve İran'da ikili ilişkilerin gelişmesine muhalif gruplar bulunmaktadır. ABD siyasetinde etkili olan İsrail lobisi, Tahran yönetimine belli konularda karşı olan İran kökenli diaspora ve neoconlarla, İran'daki aşırı Muhafazakârlar, iki ülke ilişkilerinde aşılması gereken engeller olarak öne çıkmaktadır. Ekinci, 2009, s.301.. Örneğin İran'da Hatemi cumhurbaşkanı olduğunda, ABD'de bulunan 52 Amerikan Yahudi örgütü ortak bir mektup kaleme alarak Başkan Clinton'dan İran'a karşı uygulanan yaptırımların askıya alınmamasını istemişlerdir. Aynı şekilde, Bankacılık Komitesi Başkanı D'Amato, Senato'da çoğunluk lider Lott ve Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Jesse Helms ABD'nin yaptırımlardan geri adım atmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.

devrimci güçler açısından,⁵⁹⁸ kendi ulusal belirleyiciliklerini korumak için cazip bir yol kabul edilebilir. Aynı zamanda İran’da devlet içi hizipler tarafından, nükleer anlaşma ile varılan mutabakata hile karıştırılması, ABD ile ilişkilerin normalleşmesini engellemek için izlenebilecek stratejilerdendir.⁵⁹⁹

Örneğin Rafsacani’nin, Twitter hesabından 23 Mart 2016 tarihinde paylaştığı “yarımın dünyası diyalog dünyasıdır, füze dünyası değildir” açıklamasına karşılık olarak dini lider Hamaney bu söylemin bilinçsizlik değilse ancak “ihamet” olabileceğini belirtmiştir. Hamaney nükleer teknoloji ve silahlar konusunda görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir,

Eğer İran Devleti, sadece teknoloji ve müzakere peşinde olur, savunma gücüne sahip olmazsa, küçük bir devletin tehdidi karşısında bile geri adım atmak zorunda kalır. İran tüm araçlardan istifade etmelidir. Ben herkesle olmasa da siyasi diyaloga karşı değilim. Dünya sathında siyasi diyalogu kabul ediyorum. Bugün hem füze, hem de müzakere zamanıdır.⁶⁰⁰

İki ülke arasında şüphelerin devam ettiğinin bir başka kanıtı olarak, İran Milli Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Şemhani, ABD’nin nükleer anlaşma ve bölgedeki gelişmelerde yapıcı bir tutum içinde olmadığını açıklamasıdır. Şemhani’ye göre, "Kutsal savunmada bir destana imza atan şehitlerin direniş kültürü benzersizdir. Bu kültür siyasi, savunma, bilim ve sosyal alanlarda bugünkü gençlere rehberlik"⁶⁰¹ edecektir. Nükleer anlaşmadan sonra İranlı yetkililer, sıklıkla ABD’ye güvenilemeyeceğini dile getirmektedirler. Ayrıca Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi anlaşmanın İran’ın kırmızıçizgileri ile çeliştiği ve çok fazla taviz verildiği gerekçesi ile eleştirmiş, akabinde Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, varılan anlaşmanın İran’ın lehine olduğunu

⁵⁹⁸ İran’da Devrim sonrası devletin, güçlü ve çok boyutlu bir askerileşme sürecine girdiği söylenebilir. Resmi ordu ve polis gücüne ilave olarak iç güvenliği sağlayan *Besiç* ve Devrim Muhafızları ile dış operasyonlara katılan Kudüs Gücü Komutanlığı, İran’ın güvenliğinden sorumlu kurumlardır. Bunlar siyasi denetimin dışında ve doğrudan ruhani lidere bağlı olarak faaliyet göstermektedirler. Bu kurumlar militer yapısının dışında siyasi ve ideolojik olarak rejimin doktriner çekirdeğinin oluşturulduğu organizasyonlar olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca askeri örgütlenmeler ve güvenlikle ilgili kurumlarda görevi sona erenler daha sonra siyaset alanında da faaliyetlerine devam edebilmektedirler. Örneğin Hasan Ruhani ve Muhsin Rızai gibi önemli isimler sözü edilen kurumlarda etkin rol almışlardır.

⁵⁹⁹ Burns, agk.

⁶⁰⁰ Hamaney’den Rafsancani’ye Ağır Eleştiri, 30 Mart 2016. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/hamaneyden-rafsancaniye-agir-elestiri-242052.html> (08.01.2017).

⁶⁰¹ **Amerika'ya Karşı Ciddi Kararlar Alınacak**, Mehr Haber Ajansı.

30 Eylül 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861374/Amerika-ya-kar%C5%9F%C4%B1-ciddi-kararlar-alc%C4%B1nacak> (11.10.2016).

açıklamıştır.⁶⁰² ABD'nin İran konusundaki yaklaşımına bağlı olarak nükleer anlaşma, İran rejiminin dengesini istikrarsızlaştıran bir anlam taşımaktadır. Nükleer teknoloji dışarıda büyük ve küçük düşmanlara gözdağı vermek, içeride ise Rejimi sorgulayanların direnişini ortadan kaldırmak şeklinde işlevselleştirildiğinde, siyasal düzenin “yeniden kazanılmasına” zemin hazırlayacaktır.

Nükleer anlaşma İran siyasetini etkilediği gibi Amerikan politikasında derin bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Obama yönetimi, İran'la nükleer uzlaşma çabaları nedeniyle özellikle Cumhuriyetçi kanattan, İsrail'den ve Yahudi lobisinden yoğun eleştiri almıştır. 2010 yılında Cumhuriyetçi Mitch McConnell, AIPAC'de (The American Israel Public Affairs Committee) yaptığı konuşmada, nükleer faaliyetlerin silah üretimi düzeyine ulaşması durumunda İran'a karşı askeri güç kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Cumhuriyetçilere yakın olan The Heritage Foundation araştırmacılarından James Phillips nükleer anlaşmayı, Birleşik Devletlerin bölgedeki geleneksel müttefiklerini uzaklaştırdığı, benimsenen pasif tutumun İran'daki sertlik yanlılarını cesaretlendirdiği ve ABD'nin ulusal menfaatlerine aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Phillips'e göre Obama yönetimi, uluslararası hukuku ihlal etme, terörizmi destekleme ve “radikal” Şiiliğe dayalı rejimi ihraç etme konusunda uzun bir geçmişi olan İran'a esas itibarıyla yasalara saygılı bir devlet gibi davranmakta ve daha büyük risklerin önünü açmaktadır.⁶⁰³ Woodrow Wilson International Center direktörlerinden Robert S. Litwak, anlaşmanın ikili ilişkilerde büyük bir aşama anlamına gelmediğini, esas hedefin Tahran yönetiminin ideolojik yapısını dönüştürmek olduğunu iddia etmektedir. Tahran açısından nükleer anlaşma, devrimci devletten sıradan bir devlete dönüşmek ve küresel ilişkilerini yeniden düzenlemek için bir araç, ABD yönetimi açısından ise, İran dış politikasının objektif olarak değişmesi veya rejim değişikliği için bir aşamadır.⁶⁰⁴ Nükleer anlaşmaya yönelik iki ülkedeki derin krizlerin arkasında, anlaşmanın stratejik boyutu yatmaktadır.

⁶⁰² Çitlioğlu, 2015, s.88.

⁶⁰³ James Phillips, “The Dangerous Regional Implications of the Iran Nuclear Agreement”, **Background**, Report No 3125, 2016, <https://thf-reports.s3.amazonaws.com/2016/BG3124.pdf>, (11.03.2017)

⁶⁰⁴ Robert S. Litwak, “Nuclear Diplomacy with Iran: A Deal, Not a Grand Bargain”, **Wilson Center Viewpoints**, 2015, No. 80, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/nuclear_diplomacy_with_iran_deal_not_grand_bargain_0.pdf (11.06.2017).

Bu bağlamda Ocak 2016 tarihinde Amerikan denizcilerinin rehin alınması sonrası bir krizin çıkmaması, iki ülkedeki hassas dengeleri bir kez daha su yüzüne çıkarmıştır. ABD askerlerinin İran karasularını ihlal ettiği gerekçesiyle rehin alınması ve askerlerin görüntülerinin yayınlanması iki ülke arasında gerilime neden olmuş ancak Obama yönetiminin olayı kınamaması ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani ile Dışişleri Bakanı Zarif'in çabaları sonunda kriz, çözüme kavuşturulmuştur. Bu bağlamda her iki taraftan da, ABD-İran ilişkilerine, farklı endişelerle yaklaşan, devlet içinde güç merkezlerinin bulunduğu iddiaları da güçlenmiştir.⁶⁰⁵

Son olarak ABD'de Kasım 2016'da yapılan seçimler sonucunda 19. yy burjuva düşüncesini hatırlatan ve *merkantilist* eğilimler taşıyan Trump başkan seçilmiştir. İran ve ABD arasındaki krizin anahtarı konumundaki nükleer uzlaşmayı, çeşitli şekillerde eleştiren Trump, anlaşmanın şartlarının yeniden müzakere edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁶ Bunun yanında Ocak 2017 itibarıyla Savunma Bakanı olan James N. Mattis de anlaşmayı eleştirmiş, fakat daha sonra Trump ile çelişen açıklamalar yapmıştır. Bakan, gelen yönetimin nükleer anlaşmaya saygı duyması gerektiğini belirtmiştir. General Mattis'e göre, nükleer anlaşma kusurlu bir silah kontrolü anlaşmasıdır ve bir dostluk antlaşması da sayılamaz. Ancak Amerika söz verirse, ona uymalı ve müttefikleri ile birlikte çalışmalıdır. Ruhani ise, Anlaşmanın çok taraflı olduğunu hatırlatarak yeniden müzakerenin "bir gömleği pamuğa geri dönüştürme" çabası olacağını belirtmiştir. Ruhani, aynı zamanda anlaşmadan sonra İran'ın petrol ihracının 32-33 milyar dolardan 70 milyar dolara yükseldiğini belirterek, iç siyasette nükleer uzlaşmayı sorgulayan güç merkezlerini eleştirmiştir.⁶⁰⁷

İran yönetimi için nükleer silah elde edilmesinin ulusal stratejilerin bir parçası mı, yoksa bir pazarlık konusu mu olduğu meselesi halen tartışılmalı bir konudur.

⁶⁰⁵ **The New York Times**. "A Safer World, Thanks to the Iran Deal", 17 Ocak 2016. <http://www.nytimes.com/2016/01/18/opinion/a-safer-world-thanks-to-the-iran-deal.html?action=click&contentCollection=Opinion&module=RelatedCoverage®ion=Marginalia&pgtype=article> (12.03.2016).

⁶⁰⁶ İran'la yapılan Nükleer Anlaşma konusunda, Amerikan toplumunun önemli bir bölümünün kararsız olduğu bilinmektedir. Bkz. David Adesnik, "FPI B Biletin:Publin Opinon and the Nuclear Deal with Iran", <http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-bulletin-public-opinion-and-nuclear-deal-iran> (16.09.2015). Yapılan kamuoyu araştırmalarında çelişkili sonuçlar çıkmakla birlikte, Amerikan toplumunun İran ve ABD ilişkilerine karşı soru işaretleri Trump'ın konuyu seçim kampanyası sırasında da gündeme getirmesine neden olmuştur.

⁶⁰⁷ Thomas Edrbrink, Trump Can't Renegotiate Iran Nuclear Deal, Rouhani Says. 17.01. 2017. **The New York Times**. https://www.nytimes.com/2017/01/17/world/middleeast/iran-trump-nuclear-deal.html?_r=0 (17.01.2017).

Obama döneminde nükleer sorunun ayak izlerinin, değişen güç dengeleri arasında ikinci plana düşmesi bile, İran açısından önemli bir kazanımdır. İstikrarsızlıklar, bu yönüyle İran'ın nüfuz alanının genişletilmesi için bazı fırsatlar yaratmıştır.

2.5.Küreselleşme ve Değişim Dinamiklerinin Yarattığı Yakınlaşma

İran politik kültürü ile mevcut siyasi ve kurumsal yapı, iç ve dış politikadan kaynaklanan gelişmelere göre şekillenmiştir. Küreselleşme süreci ise, siyasal alanda İran'ı farklı düzeylerde etkilemiştir.

ABD-İran ilişkilerinde ekonomik ve siyasi alanın kendi dinamiği, tabloyu tümüyle açığa çıkarmaz. Küreselleşme ile birlikte toplum, kentleşmenin, teknolojik gelişmelerin ve özellikle iletişim teknolojisinin etkisiyle, hükümet uygulamaları hakkında doğru ve çeşitli bilgiye ulaşma imkânlarına kavuşmuştur.⁶⁰⁸ Bu nedenle iç ve dış politikada siyasal gelişmeler dinamik toplumsal kesimleri harekete geçirebilmekte, sivil toplumun devletten tecrit edilmesi ise daha zorlaşmaktadır. Böylelikle “Batı karşısında İslam” gibi genellemeler, siyasetin kaba hatları olarak ılımlı toplumsal katmanları ikna etmekte yetersiz kalmaktadır.

Örneğin İran açısından, kısmen açık ilişki ağlarına sahip bulunan üniversiteler, rejime ve devlete yabancılaşmanın “yuvası” ve merkezi konumdadırlar. İran'da 1999'da öğrenci hareketlerinin güçlü olduğu dönemde öğrenciler, medya üzerinden de örgütlenmiş ve ISNA'yı (Iranian Students News Agency-İran Öğrenci Haber Ajansı) kurmuşlardır. Üniversitedeki etkinlikler ve öğrencilerle ilgili konuların yanında ulusal ve uluslararası sorunlarla ilgili yayın yapan ISNA reformist eğilimlerini devam ettirmekte ve aynı zamanda İran'da bağımsız kabul edilen medya kuruluşlarından sayılmaktadır. ISNA özellikle Ahmedinejad döneminde yoğun baskı ile karşılaşmıştır. Aslında, Şah dönemi için de aynı şeyi söylemek mümkündür ve Devrim sonrası 1980 yılında, üniversitelerin Devrim ideolojisine uygun hale getirilmesi için iki yıl kadar bir süre kapalı kalması sağlanmıştır.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ Masoud Ghaffari, Amir Masoud Sharamnia, “Globalization and the Democratic Turn in Iran”, **J. Humanities**, 2005, Vol. 12 (1), pp.83-95. p.90. http://ejjh.modares.ac.ir/article_5388_a2884359e128a4b306b67b32a6eca2da.pdf (18.07.2016).

⁶⁰⁹ Onat, 2013, s.150.

Kurucu girişimlerin çoğunda, statükoyu tasdik etmekte zorlanan kesimlerin baskı altına alınması genel bir eğilimdir. Hiyerarşik, otoriter ve merkeziyetçi yapının dayattığı dışlama sistemi, bir taraftan da toplumla devlet arasındaki mesafenin artmasına yol açmaktadır. Hepsinden daha önemlisi, yönetime sadık insanlara şiddetle ihtiyaç duyulmasının arka planında yatan derin güvensizlik söz konusudur. Güvenliğin öncelikli kabul edilmesi, siyasal alan açısından yeterince esnek bir yapının henüz mevcut olmadığını da göstermektedir.

İran-İrak savaşının (1980-1989) kayıpları ve yarattığı aşırı militarizmle olgunlaşmış devlet yapısı ile farklı talep ve bilinci olan yeni toplumsal kesimler arasında yaşanan belirli bir gerilim, rejimin ‘öz savunma kuvvetlerini’ tahrik etmeye devam etmektedir. Lourau’ın ifadesi ile “kendi iktidarına bağlı tüm toplumsal ilişkilere eşdeğer bir biçim dayatmak için tüm ideolojik kaynaklardan yararlanan devlet, devlet aygıtı ile devletin ideolojik aygıtları arasındaki farkı gereksiz kılan bir baskı aracına”⁶¹⁰ dönüşebilmektedir. İran’da 2009’da protestolarda ön planda olan Yeşil Hareketin ve sonrasında yaşananların da gösterdiği gibi, siyasal krizin bir ateş fırtınasına kısa sürede dönüşmesi de bunun sonuçlarından biri sayılabilir. Buna karşın, sistemin “tekdüze” olmaya zorlayan yapısı nedeniyle, geleneksel normların yerine bireyci davranış biçimlerinin çekiciliğinin arttığı da gözlemlenebilir.

İran’da küreselleşme eğilimden anlaşılması gereken, yeni bir değerler sistemi değilse bile, aile ilişkilerinde değişim, piyasa ekonomisi ve tüketim toplumu olma gibi, bazı yönelimler açısından Batı tarzı toplumsal ve ekonomik dönüşmedir.⁶¹¹ İran devleti ve toplumu, evrensel normlardan kendisini tamamen soyutlamış değildir. Aile ilişkilerinin ve toplumsal ilişkilerin geleneksel moral değerlerden nispeten soyutlanma eğilimi taşıyor olması, geleneğin ve devlet ideolojisinin kendisini ikame etmek için daha fazla korku yaratmasına neden olabilecek bir gelişmedir. Kurumsal bütünleşme ve yurttaşlık fikrine dayalı devletin daha fazla güç kullanıma yönelmesi, bizzat kendi temellerinin de hedef alındığı bir dönemin önünü açabilir. Bu durumda, siyasal aktörlerin tercihlerinin yeni bir kompozisyonda ortaya çıkması mümkündür. Bu nedenle de İran siyasetinin saf bir muhafazakârlık veya reformculuk katmalarına bölerek analiz

⁶¹⁰ Lourau, 2001, s.29

⁶¹¹ Khosrokhavar, Roy, 2013, s.93.

etmek gittikçe zorlaşmaktadır. Örneğin İran'da Batı karşıtı olarak kabul edilen siyasi çevreler, ülkenin siyasi ve kültürel kodlarının Şii inancına dayalı kalmasını istemekte, ancak ekonomik açıdan küresel sisteme katılmak eğilimindedirler.

Bununla birlikte küreselleşme, “kültür savaşları” kavramsallaştırmasına tamamen aykırı bir yaklaşımı da ifade etmemektedir. İlave olarak, küreselleşmenin ekonomik olarak “merkezlerinin” olduğu söylenebilirse de kültürel olarak tek bir merkezin belirleyiciliği bulunmamaktadır. *Batılılaşma*, *Doğululaşma* ve popüler kültürün çeşitli unsurlarını taşıyabilen karmaşık bir tablo olarak küreselleşme “ortak bir kültüre” dayanmamaktadır.

Toplumda kendi kimliğinden kopma korkusunun ortadan kalkması veya azalması, kendi kültürüne duygusal bağlılık zorunluluğunu da zayıflatıcı niteliktedir. Böylelikle hem ekonomik entegrasyon hem de kültürel olarak esnek mücadelenin mümkün olduğu paradoksal bir ilişki çerçevesinde, İran'ın küresel sisteme yaklaşma imkânı bulunmaktadır. Bu nedenle İran'da, devlet otoritesinin üstüne titrediği Şii kimliğinin, toplumsal olmaktan ziyade dogmatik ve kurumsal bir niteliğe gerilemesi ihtimali, devlet ve “periferi” ilişkisinin yeniden değerlendirilebileceği alanlardan birisidir. Örneğin Humeyni sonrası resmi olarak “Mesihçi militanlık”, siyasi açıdan dayanaksız bir düşünce sistemi ve pratik haline gelmiştir.

Diğer taraftan Reformcular, sivil toplum kuruluşları, dernekler, tiyatrolar ve kültür merkezlerine devlet fonlarından büyük miktarda ödenek ayırmış, kadınların devlet bursu ile yurtdışında eğitim almalarının önünü açmış, ABD'nin onaylamadığı Birleşmiş Milletler'in Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Sözleşmeyi imzalamışlardır. Aynı zamanda Humeyni'nin yakın çevresinden olan Ayetullah Yusuf Senai de kadın haklarına tam destek verdiğini belirtmiştir.⁶¹² Reformcu siyaset, devlet merkezli olmaktan çok egemen ekonomik sınıfın çıkarları ile uyumlu ve aynı zamanda sivil alanın özerkliğini öne çıkaran bir eğilimi benimsemiştir. Reformcular devletin ideolojik çizgilerini ve yetkileri yeniden belirleme arayışını belli ölçüde hayata geçirebilmişlerdir. İran'da örgütlü bir “sivil topluluk” yaratmayı hedefleyen reformcu arayışlar, devlet dışı sosyalleşme ve kurumsallaşma ağlarına da

⁶¹² Abrahamian, 2008, s.257

güçlendirmektedir. Örneğin Asef Bayat'a göre, Hatemi döneminde (1997-2005) STK'ların sayısı 2500'e kadar yükselmiştir. STK'lar yalnızca temel toplumsal gereksinimleri karşılamayı değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal hakları genişletmeyi sağlayabilen devlet dışı bir güç merkezini temsil etmektedir.⁶¹³ Bu şekilde dolaylı olarak egemenliğin organizatörü ve garantörü konumundaki devletin mutlak hâkimiyetinin yerine, göreceli özerkliğinin sınırlarının ve niteliğinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Küresel siyasal alanda devletlerin nasıl algılandığının yanında, toplumların yapısı, karakteri ve doğasının ne şekilde değerlendirildiği de önem taşımaktadır. İran toplumu ile yönetenlerin yaklaşımları arasında çelişkilerin olduğu algısı, Batılı kamuoyunda belli bir kesim tarafından dile getirilmektedir. Buna göre Batı kamuoyunda İran toplumu, tarihsel olarak köklü bir medeniyete sahip, evrensel değerleri, siyasal çoğulculuğu benimseyen ve siyasal olarak da temsil kabiliyetine sahip güçlü ve dinamik bir orta sınıfa sahip olarak tanımlanabilmektedir. Baskıcı ve totaliter bir rejimi reddeden bir toplumun varlığına politik gözlemcileri ikna edebilmek, İran'la siyasal uzlaşma fikrini güçlendirebilecek niteliktedir. İran Devrimi'nin yarattığı siyasal ve sosyal mobilizasyonun yerini küreselleşmenin yarattığı yeni arayışların aldığını söylemek mümkün görünmemekle birlikte, farklı sosyal kesimlerin seslerini daha fazla yükselttiğini söylemek mümkündür.

ABD öncülüğünde modern rejimlerin demokratiklik seviyesini ölçmek için kurgulanan bir dizi kıstaslar, küresel normlar haline gelmiştir. Küresel siyasal merkezlerin amacına yeteri kadar uygunluk gösterme gayreti olan ülkelerin ölçülmesi için serbest seçimler ve bu seçimlerin meşruiyetinin olması, temsili demokrasinin olduğunun göstergesidir. Bunun yanında, muhalefete ve diyaloga açık olmak da rejimin tartışılması için yeterli bir unsur olup, otoriterlik, diktatörlük, totaliterlik ve tiranlık eğiliminin açıklanması için bir kıstas olarak kabul edilmektedir. Düşünce ve ifade özgürlüğü, seçimlere katılım ve oylama istatistikleri kadar önemli sayılmaktadır.⁶¹⁴ Bu bağlamda, küreselleşmenin sosyal ve siyasal krizleri hafifletici veya derinleştirici çeşitli

⁶¹³ Bayat, 2006, s.98-102.

⁶¹⁴ Bauman, 2013, s.19.

etkileri, bilhassa devlet ve toplum etkileşimini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. İran'da da bu etkileri çeşitli şekillerde gözlemlemek mümkündür.

SONUÇ

Hegemonya ve güç dengesi kavramları hakkında geniş bir literatür olmasına rağmen, genel olarak iki kavrama zıt anlamlar yüklenmiştir. Realizme göre hegemonya kavramı, asimetrik güç olarak tanımlanmakta olup güç dengesi de iktisadi, askeri ve siyasi güç dağılımı bakımından birbirine yakın devletlerin olduğu sistemi açıklamak için kullanılmıştır. Diğer taraftan hegemonya kavramı tarihsel bağlamı itibarıyla, askeri ve ekonomik gücün ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda, hegemonya ve güç dengesi durumunun, birbirini içermeye potansiyeli göz ardı edilmiştir. Hegemonik sistemin yapısı ve işleyişi dikkate alındığında, hiyerarşik bir ilişkiden ziyade kolektif bir mekanizma ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede normlar, değerler ve kurumlar aracılığıyla, ortaya çıkan iktidar biçimi, iktidar paylaşımına dayalı bir görünüm taşır.

Her iki kavram, uluslararası ilişkilerin ve siyasal yapıların değişimi hakkında farklı ihtimaller üzerine düşünme ve analiz etme imkânı yaratmaktadır. Küresel sistem ve ikili ilişkiler, çok boyutlu bir nitelik kazandığından yeni dinamiklerin ve dolaylı etkenlerin yorumlanmasında, farklı değişkenleri göz önünde bulundurmaya zorunluluğu, kavramları indirgemeci bir bakış açısıyla değerlendirmekten kaçınmayı gerektirmektedir. Bu nedenle kavramların tarihsel bağlamını, tek referans olarak ele almak yerine güncel ve küresel gelişmelere açık kapı bırakan bir yorum ile değerlendirmek, ilişkilerin doğasını yakından kavramaya hizmet edebilir. Bu tez çalışmasında, ABD-İran ilişkileri sözü edilen teorik bakış açısıyla yeniden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın üç temel varsayımı bulunmaktadır.

-ABD ve İran arasında, ideolojik bir düşmanlıktan ziyade, iç ve dış politikadaki süreçlere ve değişimlere bağlı dinamik bir ilişki biçimi vardır.

-Sözkonusu dinamik ilişki, ikili düzeyde, gerilim ve yumuşama süreçlerinin kontrollü şekilde gelişmesine zemin yaratmaktadır.

-İç ve dış dinamiklerin, ikili ilişkileri sadece çalışma düzeyinde değil, ilişkileri yeniden inşa etme süreçlerinde de güçlü bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Bu çerçevede Tahran-Washington ilişkilerinde, güvensizlik ve çatışma döngüsünün aşılması, egemen düzenin direncine de neden olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, simetrik bir ilişkiler sistemi aramak yerine, iç politika eğilimlerine bağlı değişimleri gözlemlemek, çeşitli ihtimalleri ön görmekte elverişli olabileceği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ülkelerin iç dinamiklerini, güç dağılımı bakımından “haritalandırmak”, geleceğe dair öngörüler de bulunmak için kritik önem taşımaktadır.

ABD'nin dış politikasını belirleyen iç dinamikler çeşitlilik göstermektedir. Bu dinamikler arasında toplumsal eğilimler, devlet yapısını şekillendiren fikirler ve tarihsel süreç ve ülke içerisinde etkili güç merkezleri öne çıkmaktadır. Diğer taraftan Amerikan dış politikasında gözlemlenen değişimler, güç dengesinin ve dağılımının olduğu, çatışan ve çelişen çıkarların bulunduğu ülkenin siyasi yapısının bir sonucu olarak kabul edilebilir.

ABD'de toplumsal eğilimler ve dış politika konusundaki fikirler, kamuoyu yönlendirmeleri, küresel sistemin güncel durumu, tehdit algısı, “ortak düşman” ve “ortak değerler” belli ölçüde şekillendirmekle birlikte, etnik kimlik, ekonomik durum veya dini eğilimler de belirleyici bir konumdadır. Örneğin, Latin seçmenler, ekonomik ve siyasi vaatlerin yanında Latin Amerika ile ilgili konularını da yakından takip etmektedirler. Diğer taraftan Yahudi gruplar, Ortadoğu ile ilgili meselelerde parti ve başkanların yaklaşımlarını dikkate alabilmektedirler. Bu durum seçmeleri, “ortak düşman” etrafından birleştirme stratejisinin giderek zayıflamasının bir sonucudur.

Amerikan dış politikasına belirleyici unsurlardan biri de tarihsel İngiliz mirasına belli ölçüde dayalı Amerikan devlet sistemidir. ABD kendi sistemini, dini, siyasi ve ekonomik özgürlükler açısından ideal bir model olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış, Amerikan sisteminde sabit bir fikir olarak devam etmekle birlikte, Washington yönetimleri, askeri veya siyasi araçlara dünyaya yön vermek veya geri çekilme eğilimi gösterebilmektedir. Toplumsal siyasal tercihler, ABD dış politikasında hangi eğilimin belirleyici olacağına etki ederken, kurulu devlet düzeni ve siyasal aktörler arasında çelişkiler ve çatışma ortaya çıkabilmektedir.

Amerikan dış politikasında etkili gc merkezlerinden bir diğeri, kamuoyu oluşturma potansiyeline sahip sivil örgütlerdir. Bu örgütler, dış politika konusunda her geçen gün daha fazla önem taşımaktadırlar. Amerikan sisteminde düşünce kuruluşları, lobiler ve sivil örgütlenmeler, doğrudan değilse de dolaylı araçlarla dış politika konusunda kamuoyu üzerinde etkili olabilmektedir.

ABD ve İnan yönetsel, siyasi ve tarihsel olarak farklı süreçlere sahne olmuştur. Ancak ABD'ye benzer şekilde, İnan'da da dış politika tercihlerinde tek bir aktörden bahsetmek mümkün değildir. İnan devrim sonrası, siyasi açıdan sınırlı bir demokratik model geliştirmiş, devrim öncesi devlet sistemini dönüştürmüş ancak tarihsel birikimi tamamen reddetmemiştir. Bu nedenlerle, İnan'ın dış politikasına süreklilikler ve değişimler gözlemlenmekte, toplumsal ve siyasi beklentiler dış politika tercihlerine etki edebilmektedir.

Örneğin İnan toplumunda, 1980'li yıllarla mukayese edildiğinde "ortak düşman" anlayışı önemli lde terk edilmiştir. Bu bağlamda, dış politikada Reformcuların ve Muhafazakârların tercihleri birbirinden oldukça farklılaşabilmektedir. "Ortak düşman" fikrinin zayıflaması, ekonomik çıkarları ve siyasi tercihleri farklı etnik, dini, siyasi, ekonomi ve toplumsal kesimlerin, kendi bakış açılarını ifade etmelerine de zemin hazırlamıştır.

Bunun yanında dış politikayı şekillendiren en önemi husus, İnan devlet sistemi ve devletin hafızasında yer alan şiilik ve dil ekseninde fars milliyetçiliği perspektifidir. Tahran dış politika da, ulusal çıkarlar ve jeopolitik öncelikler ile ideolojik ve dini eğilimleri, belli lde uzlaştırmıştır.

Her iki ülkenin sahip olduğu farklı dinamikler, Tahran- Washington ilişkilerinde kendisine zemin bulmaktadır. ABD, askeri ve ekonomik açıdan azımsanamayacak bir potansiyele sahip olup uluslararası alanda dolaylı müdahale ve uluslararası küresel kurumlardaki etkisi nedeniyle önemli bir konumdadır. Askeri müdahaleler, önce Vietnam ve sonra Irak'ta olduğu gibi Amerikan gücünün zayıflaması ile sonuçlanmıştır. İnan ise, bölgesel olarak anahtar bir ülke konumunu, ekonomik ve askeri yeteneklerinden ziyade bölgesel ağlardan yararlanma kapasitesine borçludur.

Bölgesel ağların yanında her iki ülke de doğrudan veya vekiller vasıtasıyla Ortadoğu’da etkin olabilmektedirler.

ABD-İran ilişkileri, 1979 sonrası genellikle “soğuk” kalmıştır ve yakınlaşma çabaları da birbirini ideolojik nedenlerle dış tehdit olarak görme “zorunluluğu” tarafından akamete uğramıştır. Ancak İran-ABD ilişkilerinde, tarihsel olarak öne çıkarılan çatışma geçmişi, iki ülke arasındaki bütün etkileşimi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İki ülkenin ilişkileri dönemsel olarak, 1979-1989 arası ideolojik gerilim dönemi, 1989-2001 siyasi gerilim ve ekonomik ambargo süreci ve 2003-2009 rekabet ve işbirliği dönemi ve 2009-2016 arası ikili ilişkilerde yumuşama dönemi sınıflandırılabilir.

Tahran-Washington ilişkilerinde 1979-1989 tarihleri arasında, siyasi gerilimin düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde, elçilik baskını, 10 Ağustos 1979 tarihinde 9 milyar dolarlık silah anlaşmasının iptali, İran’dan petrol ithalatının durdurulması ve İran’ın ABD’de bulunan varlıklarının dondurulması ilişkilerin çok boyutlu olarak bozulmasına neden olmuştur. Rehine krizi nedeniyle 1980 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesine karar verilmiştir.

Hem ABD’nin hem de İran’ın ikili ilişkilere yaklaşımı, karşı tarafın politik bir kompozisyon olarak ele alındığını göstermektedir. Dış politika oluşumunda dönemsel reflekslerin kontrollü bir şekilde gelişmesine zemin hazırlayan söz konusu bakış açısı, farklı aşamaları savaş veya çatışma zeminine evrilmeden aşabilmeyi de olanaklı kılmaktadır.

Devlet mekanizmalarının yanında ikili ilişkilerde devlet dışı aktörlerin yaklaşımı son derece önem taşımaktadır. İlk olarak, ABD-İran ilişkilerinde toplumun ve piyasanın verdiği sinyaller önem taşır. Washington-Tahran arasında yakınlaşmaya bağlı olarak ikili ilişkilerde, tahakküm görünümü bulanıklaşmaktadır. Küresel sisteme tam anlamıyla dâhil olma, İran devletine ve toplumuna bağlayıcılıkları ve sorumlulukları olan bir “fırsat” olarak sunulmaktadır. Sermaye bileşenlerinin “kurucu işlevi”, ikili ilişkilerin canlı tutulması ve onarılmasında yön verici araçlar olarak belirlenmiştir.

İkili ilişkilerde belirleyici konumda bulunan diğer güç merkezi, uluslararası kuruluşlardır. Çoğunluğunu ekonomi ve güvenlik misyonu taşıyan kurumların oluşturulduğu uluslararası kuruluşlar, uluslararası hukukun icra organları görevini yürütmektedirler. Karar alma mekanizmalarında, ABD mali katılımı ve askeri kapasitesi nedeniyle, diğer üye ülkelere nazaran kararları etkileme ve kurum politikasını belirleme konusunda baskın bir güce sahiptir. Uluslararası kurumlar ve hukuk, Tahran-Washington ilişkilerinin asimetrik güç boyutunu ifade etmektedir. Örneğin 20 Temmuz 2015 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İran'a yönelik tüm yaptırımların kaldırılması kararını İran- ABD arasındaki nükleer krizin sona ermesi neticesinde vermiştir.

Son olarak İran kuşkuya neden olabilecek pek çok göstergeye sahip olmasına rağmen ABD, AB ve İsrail ile "barışçıl" ilişkileri zorlayan bir ülke konumunda da değildir. Esas can alıcı nokta ise, İran'ın bölgesel olarak yaşanan savaş ve karmaşa durumunda bile Batı ile doğrudan karşı karşıya gelmemeye özen gösteren bir strateji sergilemesidir. ABD'nin Irak işgali ile Ortadoğu'da kabaca ortaya çıkan dengede önceliklerin sırası değişmiş, İran politik nüfuz alanını genişletmiş ve ABD-İran ilişkilerinin stratejik önemi, bölgesel ve küresel ölçekte bir konu haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abrahamian, Ervand. **Modern İnan Tarihi**. Dilek Şendil (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Acemoğlu, Daron, James A. Robinson. **Ulusların Düşüşü**. Faruk Rasim Velioğlu (çev.). İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2014.
- Achcar, Gilbert. **Kaynayan Orta Doğu**. Rida Şimşekel (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.
- Afary, Janet. Kevin B. Anderson. **Foucault ve İnan Devrimi**. Mehmet Doğan (çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Agnew, John. **Hegemony: the New Shape of Global Power**. Philadelphia: Temple University Press, 2005.
- Ahmed, S. Akbar. **Postmodernizm ve İslam**. Osman C. Denizteki (çev.). İstanbul: Cep Kitapevi, 1993.
- Ali, Tarık. **İmparatorluk, Direniş ve İsyân**. Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Arjomand, Said Amir. **After Khomeini**. New York: Oxford University Press: 2009,
- Amin, Samir. **Modernite, Demokrasi ve Din**. Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk (çev.). Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2006.
- Anderson, Peery. **Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri**. Barış Baysal (çev.). Ankara: Natobene, 2015.
- Arnove, Anthony. **İrak'tan Çekilmenin Mantığı**. Osman Akınhay (çev.). İstanbul: Agora Yayınları, 2006.
- Arrighi, Giovanni, Beverly J. Silver. "Introduction", Craig Calhoun (Ed.). **Chaos and Governance in the Modern World System** içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, ss. 1-36.
- Arrighi, Giovanni, Po-keung Hui, Krishnendu Ray, Thomas Ehrlich Reifer. "Geopolitics and High Finance", Craig Calhoun (Ed.). **Chaos and Governance in the Modern World System** içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, ss. 37-96.

- Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein. **Sistem Karşıtı Hareketler**. Celal Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Barber, R. Benjamin. **McWorld'e Karşı Cihat**. Eser Birey (çev.). İstanbul: Cep Kitapları, 2003.
- Barnet, J. Richard, Ronald E. Müller. **Evrensel Soygun: Çokuluslu Şirketlerin Gücü**. Osman Deniztekin (çev.). Ankara: E Yayınları, 1976.
- Baudrillard, Jean. **Amerika**. Yaşar Avunç (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Bauman, Zygmunt. **Akışkan Aşk**. Işık Ergüden (çev.). 2. Baskı. İstanbul: Versus Yayınları, 2012.
- Bauman, Zygmunt. **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm**. F. Doruk Ergun (çev.). İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Bauman, Zygmunt. **Modernlik ve Mühpemlik**. İsmail Türkmen (çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Bayat, Asef. **Ortadoğu'da Maduniyet**. Özgür Gökmen, Seçil Deren (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Beşiriye, Hüseyin. **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**. Mehmet Koç (çev.). İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.
- Biermann, Werner, Arno Könn. **Kapitalizmin Suç Tarihi**. Bülent Özçelik (çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- Black, Jeremy. **Savaş ve Dünya**. Yeliz Özkan (çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2009.
- Bonfeld, Werner, John Holloway. **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi**. Münevver Çelik, A. Rıza Güngen, Cumhur Atay A. Serkan Mercan (çev.). İstanbul: Otonom Yayınları, 2007.
- Bosch, Juan. **Pentagonizm**. Babur Kuzucu (çev.). İstanbul: Ant Yayınları, 1969.
- Braudel, Fernand. **Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı**. Mehmet Ali Kılıçbay (çev.). İstanbul: İmge Yayınları, 2004.
- Brzezinski, Zbigniew. **Amerika ve Dünya**. moderatörler: David Ignatius, Brent Scowcroft. Manolya Aşık (çev.). İstanbul: Profil Yayınları, 2012.
- Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Çöküş**. Gül Keskil, Gülsev Pakkan (çev.). 3. Baskı. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1994.
- Brzezinski, Zbigniew. **The Grand Chessboard**, Basic Books, 1998.

- Butler, Judith. “Dinamik Sonuçlar”, Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Zizek (ed). **Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik** içinde. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayın, 2009, ss. 291-310.
- Butler, Judith. “Evrenseli Yeniden Sahnelemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları”, Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Zizek (ed.). **Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik** içinde. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları, 2009, ss. 19-55.
- Buzan, Barry. **People, State and Fear**. Brighton: Harvester Press, 1983.
- Calhoun, Craig. **Milliyetçilik**. Bilgen Sütçüoğlu (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Castells, Manuel. **Ağ Toplumunun Yükselişi**. Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Castells, Manuel. **Kimliğin Gücü**. Ebru Kılıç (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Chomsky, Naom. **ABD Terörü**. Taha Cevdet (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Chomsky, Naom. **Amerikan Müdahaleciliği**. Taylan Doğan Barış Zeren (çev.). 3. Basım. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2002.
- Chomsky, Noam, Herman S. Edward. **Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası**. Ender Abadoğlu (çev.). 2.Basım. İstanbul: BgstYayıncılık, 2012.
- Chossudovsky, Michel. **Amerika'nın 'Terörizme' Karşı Savaşı**. Alparslan Işıklı (çev.). İstanbul: İmge Kitapevi, 2010.
- Cleveland L. William. **Modern Ortadoğu Tarihi**. Mehmet Harmancı (çev.). İstanbul: Agora Yayınları, 2008.
- Cook, A. Steven. **Yönetmeden Hükmeden Ordular**. Bahar Şahin (çev.). İstanbul: Hayy Kitap, 2008.
- Coşar, Hümeyra. “İran'ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Beka Sorunu”, Soyalt Tamçelik (ed). **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri** içinde. Ankara: Gazi Kitapevi, 2014, ss. 101-130.
- Curbin, Henry. **İslam Felsefesi Tarihi**. Hüseyin Hatemi (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Çağlayan, Selin. **İran:Mehdi'yi Beklerken**. İstanbul: Cinius Yayınları, 2012.
- Çetinkaya, Y. Doğan. “Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler”, Doğan Y. Çetinkaya (ed). **Ortadoğu: Devrim, Direniş, Emperyalizm** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 13-63.

- Çitlioğlu, Ercan. **İran'ı Anlamak**. Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Dabashi, Hamid. **Islamic Liberation Theology**. London: Routledge, 2008.
- Dabashi, Hamid. **The Green Movement in Iran**. New Brunswick: Transaction Publishers, 2011.
- Dardot, Pierre, Christian Laval. **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Demirtaş, Erdem. **Ortadoğu'da Devlet ve İktidar**. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Demir, Abu Şehmuz. **Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu**. İstanbul: Eksen Yayıncılık, 2007.
- Diner, Dan. **Mühürlenmiş Zaman**. Sabir Yücesoy (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Djalili, Muhammad Reza, Thierry Kellner. **Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye**. Hande Güreli (çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Doğan, Hatice. "İran Siyasi Tarihi", Soyalp Tamçelik (ed). **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri** içinde. Ankara: Gazi, 2014, ss.3-58,
- Douglas, Farah. "Iran in Latin America: An Overview", Cynthia Arnson, Haleh Esfandiari, Adam Stubits (ed). **Iran in Latin America: Threat or 'Axis of Annoyance'?** içinde, The Woodrow Wilson International Center, 2008. ss. 13-24.
- Ebadi, Şirin. **İran Uyanıyor**. Eda Aksan (çev.). İstanbul: Sis Yayıncılık, 2013.
- Edgell, Stephen. **Sınıf**. Didem Özyiğit (çev.). Ankara: Dost Kitapevi, 1998.
- Ehteshami, Anoushiravan, Raymond A.Hinnebusch. **Syria and Iran Middle Powers in a Penetrated Regional System**. New York: Routledge, 2002.
- Ekinci, Arzu Celalifer. **İran Nükleer Krizi**. Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- Ertuna, Can. **Arap İsyancıları Güncesi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Flemes, Daniel. **Regional Leadership in the Global System**. Burlington: Ashgate Publishing, 2010.
- Fraser, T. G, Andrew Mango, Robert Mcnamara. **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**. Fusun Doruker (çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.
- Fraser, Ronald. **1968: İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı**. Kudret Emiroğlu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 1988.

- Fromm, Erich. **Özgürlükten Kaçış**. Şemsa Yegin (çev.). 4.Basım. İstanbul: Payel Yayınları, 1996.
- Fukuyama, Francis. **Güven**. Ahmet Buğdaycı (çev.). Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Fukuyama, Francis. **Neo-Conların Sonu**. Hasan Kaya (çev.). İstanbul: Profil Yayınları, 2006.
- Fukuyama, Francis. **Ulus İnşası**. Hasan Kaya (çev.). İstanbul: Profil Yayınları, 2006.
- Gerger, Haluk. **ABD, Ortadoğu, Türkiye**. 5.Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Giddens, Antony. **İleri Topluların Sınıf Yapısı**. Ömer Baldık (çev.). İstanbul: Birey Yayınları, 1999.
- Gramsci, Antonio. **Hapishane Defterleri Seçmeler**. Kenan Somer (çev.). İstanbul: Onur Yayınlar, 1986.
- Haenni, Patricke. **Piyasa İslamı**. Levent Ünsaldı (çev.). Ankara: Maki Basın Yayın, 2011.
- Hakyemez, Cemil. **Osmanlı-İran İlişkileri ve Şii Sunni İttifakı**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Hale, William. **Türk Dış Politikası**. Petek Demir (çev.). İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Halliday, Fred. **Middle East in the International Relations**. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**. Barış Yıldırım (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Hardt, Michael, Antonio Negri. **İmparatorluk**. Abdullah Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Harvey, David. **Yeni Emperyalizm**. Hür Güldü (çev.). İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Heywood, Andrew. **Siyasi İdeolojiler**. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan (çev.). Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Hoffer, Eric. **Keskin İnançlılar**. Erkil Günur (çev.). Ankara: Tur Yayınları, 1978.
- Hook W. Steven, John Spanier. **Amerikan Dış Politikası**. Özge Zihnioğlu Tanırlı (çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014.
- Hopkins K.Terence, Immanuel Wallerstein. **Geçiş Çağı**. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya (çev.). İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.

- Hopkins, K. Terence, Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?”, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein (ed). **Geçiş Çağı** içinde. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya (çev.). İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, ss. 9-24.
- Hourani, Albert. **Arap Halkları Tarihi**. Yavuz Alagon, Tanıl Bora (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Hourani, Albert. **Batı Düşüncesinde İslam**. Celal A. Kanat (çev.). İstanbul: Doruk Yayınları, 2010.
- Huntington, P. Samuel. **Asker ve Devlet**. K. Ugur Kızılaslan (çev.). İstanbul: Salyangoz Yayınlar, 2007.
- Huntington, P.Samuel. **Medeniyetler Çatışması**. Mehmet Turhan, Y. Z.Cem Soydemir (çev.). İstanbul:Minerra Yayınları, 2006.
- Hüseyin, Asaf. **İran’da Devrim ve Karşı Devrim**. Taha Cevdet (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- JR. Moore, Barrinton. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**. Şirin Tekeli, Alaettin Şenel (çev.). Ankara: Verso Yayınları, 1989.
- Kennedy, Paul. **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü**. Birtane Karanakçı (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001.
- Keshavarzian, Arang. **Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace**. Edinburgh: Cambridge University Press, 2007.
- Keskin, Arif, Beril Dedeoğlu, Emre Bayır, Gökhan Bacık, Gökhan Çetinsaya, Mehmet Ögütçü, Mustafa Özcan, Ufuk Şanlı, Sinan Oğan. **Hedef Neden İran**. Hazırlayan Mehmet Tuncel. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.
- Khosrokhavar, Farhad, Oliver Roy. **Bir Devrimin Tükenişi**. İsmail Yezguz (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Kinzer, Stephen. **Ezberbozmak**. Sulhiye Gültekingil (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Kinzer, Stephen. **Şah’ın Bütün Adamları**. Selim Önal (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kissinger, Henry. **Diplomasi**. İbrahim H. Kurt (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Kubalkova Vendulka, Nicholas Greenwood Onuf, Paul Kovert. **İnternatılional Relations in Cunstructival World**. New York: M.E.S.H.A.R, 1998.

- Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe. **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**. Ahmet Kardam, Doğan Şahiner (çev.). İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.
- Laclau, Ernesto. **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**. Ertuğrul Başer (çev.), 3. Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları, 2012.
- Laclau, Ernesto. **İdeoloji ve Politika**. Hüseyin Sarıca (çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- Lefebvre, Maxime. **Amerikan Dış Politikası**. İsmail Yerguz (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Lewis, Bernard. **Ortadoğu**. Selen Y. Kölay (çev.). İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2006.
- Linz, J. Juan. **Totaliter ve Otoriter Rejimler**. Ergun Özbudun (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2008.
- Lordon, Frédéric. **Kapitalizm, Arzu ve Kölelik**. Akın Terzi (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Lourau, Rene. **Bilinçaltında Devlet**. Işık Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Machiavelli, Niccolò. **Prens**. Leyla Tonguç Basmacı (çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014.
- Mansfield, Peter. **Ortadoğu Tarihi**, Ümit Hüsrev Yolsal (çev.). İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Mearsheimer, John. **The Tragedy of Great Power Politics**. New York: Norton, 2001.
- Mills, Wright. **İktidar Seçkinleri**. Ünsal Oskay (çev.). Ankara: Bilgi Yayınları, 1974.
- Mitchell, Timothy. **Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil**. London: Verso, 2011.
- Moin, Baqer. **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**. Osman Cem ÖnerToy (çev.). Ankara: Elips Yayınları, 2005.
- Moles, Abraham. **Belirsizliğin Bilimleri**. Nuri Bilgin (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Morgenthau J. Hans. **Politics Among Nations**. New York: Alfred A. Knopf, 1948.
- Münkler, Herfried. **İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı**. Zehra Aksu Yilmazer (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Neocleous, Mark. **Güvenliğin Eleştirisi**. Tonguç Ok (çev.). Ankara: Notabene, 2014.

- Nevins, Allan, Henry Steele Commager. **ABD Tarihi**. Halil İnalçık (çev.). 6. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Obama, Barack. **The Audacity of Hope: Thoughts on Reclaiming the American Dream**, New York: Crown Publishers, 2006.
- Oğuz, Sami, Ruşen Çakır. **Hatemi'nin İran'ı**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Oppenheimer, Franz. **Devlet**. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu (çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- Üstün, İsmail Safa, **İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.
- Pati, Roza. **Due Process and International Terrorism**, Boston: Martinus Nijhoff, 2009.
- Pehlevi, Farah. **Anılar**. Rukiye Öke (çev.). İstanbul: Dünya Kitapevi, 2004.
- Petras, James, **Küreselleşme ve İmparatorluk**. Saim Özen (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006.
- Piketti, Thomas. **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**. Hande Koçak (çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm**. Ayşe Buğra (çev.). 9. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Prashad, Vijay. **Arap Baharı, Libya Kışı**. Şükrü Alpagut (çev.). İstanbul: Yordam Kitap, 2012.
- Primakov, Yevgeni. **Rusların Gözüyle Ortadoğu**. Olga Tezcan (çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Rafsanjani, Haşimi. **Hatıralar**. Hakkı Uygur (çev.). İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Rancière, Jacques. **Siyasalın Kıyısında**. Aziz Ufuk Kılıç (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Rawls, John. "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", Hannah Arendt, Ronald Dworkin, Jürgen Habermas, Johan Galtung, Martin Luther King, John Rawls, Hans Saner, Henry David Thoreau. (der). **Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik** içinde. Yakup Çoşar (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, ss. 54-75.
- Reifer, Thomas, Jamie Sadler. "Devletlerarası Sistem", Terence K.Hopkins, Immanuel Wallerstein. **Geçiş Çağı** içinde. Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya (çev.). İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, ss. 25-56.
- Rodrik, Dani. **Akıllı Küreselleşme**. Burcu Aksu (çev.). Ankara: Efil Yayınevi, 2011.

- Ryan, Michael, Douglas Kellner. **Politik Kamera**. Elif Özsayar (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati**. Özlem Okur (çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.
- Scott, C. James. **Tahakküm ve Direniş Sanatları**. Alev Türker (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Sen, Amartya. **Kimlik ve Şiddet**. Ahmet Kardam (çev.). İstanbul: Türk Hengel Yayınları, 2006.
- Singh, Rubert. **Barack Obama's Post- Amerikan Foreign Policy**. New York: Bloomsbury Publishing, 2012.
- Stiglitz, E Joseph. **Globalization and its Discontents**. New York: W.W.Norton, 2003.
- Stubitt, Adam. "Introduction", Cynthia Arnson, Haleh Esfandiari, Adam Stubitts (ed). **Iran in Latin America: Threat or 'Axis of Annoyance'?** içinde. The Woodrow Wilson International Center, 2008, pp.1-13.
- Sweezy, M. Paul. **Kapitalist Gelişim Teorisi**. Aslan Başer Kafaoğlu (çev.). Eriş Yayınları, 2014.
- Şahin, Haluk. **Elektornik Prangalı Kadın: Fügen Gülertekin**. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2006,
- Şeriatı, Ali. **Kapitalizm**. Yakup Arslan (çev.). İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Şeriatı, Ali. **Ali Şiası Safevi Şiası**, Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Taşkın, Yüksel. "İran: Yol Ayrımında Bir Devlet ve Toplum", Y.Doğan Çetinkaya (ed). **Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 219-267.
- Therborn, Göran. **İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı**. İrfan Cüre (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları, 2008.
- Üşür, Serpil. **Din, Siyaset, Kadın ve İran Devrimi**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.
- Vickers, Adrian. **Komünistlerden İslamcılara: Bir 20.Yüzyıl Tarihi: Endonezya**. Atilla Tuygan (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Wallerstein, Immanuel. **Amerikan Gücünün Gerileyişi**. Tuncay Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Waltz, Kenneth, George H. Quester. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**. Ersin Onulduran (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.4.

- Weede, Erich. **Güç Dengesi, Küreselleşme ve Kapitalist Barış**. Murat Saraçlı (çev.). Ankara: Liman Kitapları, 2012.
- Wood, Meiksins Ellen. **Kapitalizmin Kökeni**. A. Cevdet Aşkın (çev.). Ankara: Epos Yayınları, 2003a.
- Wood, Meiksins Ellen. **Sermaye İmparatorluğu**. Sami Oğuz (çev.). Ankara: Epos Yayınları, 2003b.
- Wright, Ronald. **What is America?** Philadelphia: DA CAPO Press, 2008.
- Yergin, Daniel. **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**. Kamuran Tuncay (çev.), 3. Basım. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2003.
- Zepezauer, Mark. **CIA'nın Büyük Operasyonları**. Hasan Böğün (çev.). İstanbul:Kaynak Yayınları, 2001.
- Zijderveld, C. Anton. **Soyut Toplum**. Cevdet Cerit (çev.), 2. Basım. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- Zinn, Howard. "Sonsöz: Amerikan İstisnacılığı Üzerine", Anthony Amove. **Irak'tan Çekilmenin Mantığı** içinde. Osman Akınbay (çev.) İstanbul: Agora Yayınları, 2006, ss. 133-146.
- Zizek, Svajov. **Ödünç Alınan Irak Çaydanlığı**. Mehmet Öznur, Sibel Erduman (çev.). İstanbul: Encore, 2004.

Sürelî Yayınlar-Sempozyumlar

- Arends. J. Frederik M. "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik". Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları". Burcu Yavuz (çev.). **Uluslararası İlişkiler**, 2009, Cilt 6, Sayı 22, s. 3- 33.
- Caferian, Resul. "Geçmişten Günümüze Kum Kenti". Metin Bozan (çev.). **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2007, Cilt: 9, s. 27, ss. 309-322.
- Kılıç, Selda. "İran'da İlk Anayasal Hareket:1906 Meşrutiyeti". **A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2002, Cilt.20, Sayı. 32, ss.143-161.
- Köse, Hasan Hüseyin. "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi". **The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies**, 2015, Volume: 1, Issue: 2, ss.53-89.
- Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiilik", **Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu**. 27-29 Eylül 2013, Çorum, ss. 141-164.
- Öçal, Şamil. "Retoriğin Kışkırtıcı Gücü: Ali Şeriatî'de Din, Modernizm ve Geleneğin Özgürleştirici Yorumu". Bayram Ali Çetinkaya (ed). **Dini ve Felsefi Metinler**

Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu. Bildiri Kitabı içinde. Cilt: 1. İstanbul, 2012. ss.349-362.

- Parlak, Zafer. “Kendi Anılarında Türkiye’de Bulunan Amerikan Barış Günüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci”. **Kebikeç**, 2015, No. 39, ss. 291-314.
- Robinson, I William. “Globalization, the World System, and “Democracy” Promotion in U.S. Foreign Policy”. **Theory and Society**. 1996. Vol. 25. Issue 5. pp. 615-665.
- Telatar, Gökhan. “Barak Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”. **Akademik ORTA DOĞU**, 2012, Cilt 7, Sayı 1, ss.53-78.
- Salehzadeh, Alan. “Iran’s Domestic and Foreign Policies”. Strategian Laitos. **Working Paper**, Seino 48. 2013. ss.1-38.
- Salihi, Emin. “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi”. **Bilge Strateji**, 2011, c. 2, s. 4, ss. 83-292.
- Sarıkaya, Yalçın. “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”. **TASAV**, Rapor no:2, 2012, ss.1-44.
- Sinkaya, Bayram. “İran’da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları’nın Yükselişi”. **Ortadoğu Etütleri**, 2010, Cilt 1, Sayı 2, ss. 115-142.
- Sümer, Gültekin. “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”. **Uluslararası İlişkiler**, 2008, Cilt5, Sayı 19, ss.119-144.

Elektronik Kaynaklar

- ABD, İran Bankalarına Yaptırımların Kaldırılması için Destek Verdi, Mehr Haber Ajansı, 30 Eylül 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861382/ABD-%C4%B0ran-bankalar%C4%B1na-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1n-kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-i-%C3%A7in-destek> (Erişim Tarihi 15.10.2016).
- Adesnik, David. “FPI B Biletin:Publin Opinon anda the Nuclear Deal with Iran”, <http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-bulletin-public-opinion-and-nuclear-deal-iran>. (Erişim Tarihi, 16.09.2015).
- Ahmedinejad:Yahudi Soykırımı İsrail İçin Bahane, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Aralık 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/ahmedinejad-yahudi-soykirimi-israil-icin-bahane-3648276> (Erişim Tarihi, 12.08.2017).
- Alcaro, Riccardo. “The West and the Middle East After the Iran Nuclear Deal”. **IAI** (Istituto Affari Internazionali), 2015, <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1525.pdf> (Erişim Tarihi, 12.05.2017).

- Aleksandr Dugin'e Göre 21. Yüzyılda Rusya'nın Avrasya Politikası Nasıl Olmalı?, 21 Mart 2013, <http://politikaakademisi.org/2013/03/31/aleksandr-dugine-gore-21-yuzyilda-rusyanin-avrasya-politikasi-nasil-olmalı/> (Erişim Tarihi 14.11.2017).
- Amerika'ya Karşı Ciddi Kararlar Alınacak, **Mehr Haber Ajansı**, 30 Eylül 2016. <https://tr.mehrnews.com/news/1861374/Amerika-ya-kar%C5%9F%C4%B1-ciddi-kararlar-al%C4%B1nacak> (Erişim Tarihi, 11.10.2016).
- Antoniades, Andreas. "From 'Theories of Hegemony' to 'Hegemony Analysis' in International Relations". **49. ISA Annual Convention Panel: Hegemony, Security, and Defense in IR**, 28 March 2008, San Francisco. <https://core.ac.uk/download/files/109/2709786.pdf> (Erişim Tarihi 16.02.2016).
- Atmaca, Gül. "Sistemle Çatışma Sürecinde İran'da Muhalif Din Adamları". **ORSAM**, 05.10.2010. <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/1180?s=orsam%7Cturkish>, (Erişim Tarihi 12.05.2107).
- Bahgat, Gawdat. "United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge". **Parameters**, 2009, pp.95-108. <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/08winter/bahgat.pdf> (Erişim Tarihi 12.08.2016).
- Bates, R. Thomas. "Gramsci and the Theory of Hegemony". **Journal of the History of Ideas**. 1975. Vol. 36. No. 2, pp. 351-366. <https://ondercetin.files.wordpress.com/2011/04/bates-1975.pdf> (Erişim Tarihi 25.02.2016).
- Batmanghelidj, Esfandyar. "How Rex Tillerson's Oil Industry Politics Could Boost the Iran Deal". <http://www.bourseandbazaar.com/articles/2016/12/10/new-secretary-of-state-rex-tillerson-doesnt-believe-in-sanctions> (Erişim Tarihi, 11.07.2017).
- Batı Asya'da Amerika'nın Siyaseti Yenilgiye Uğramıştır. **Mehr Haber Ajansı**, 23 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861603/Bat%C4%B1-Asya-da-Amerika-n%C4%B1n-siyaseti-yenilgiye-u%C4%9Fram%C4%B1-c5%9Ft%C4%B1r> (Erişim Tarihi. 23.10. 2016).
- Baylis, John. "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". **Uluslararası İlişkiler**, 2008, Cilt 5, Sayı 18, ss. 69-85. <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2011/06/UIde-Guvenlik-Kavrami.pdf> (Erişim Tarihi. 12.02.2016).
- Bellofiore, Riccardo, Alan Freeman, Hugo Radice. "Yuvarlak Masa:Küreselleşme ve Güç İlişkileri". **Praksis**. 2011, No 11, ss. 235-249. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-11.pdf> (Erişim Tarihi.12.12.2015).

- Beyer, Cornelia Anna. "Hegemony and Power in the Global War on Terrorism". E. Fels et al. (eds.). **Global Power Shift**, 2012, pp.29-41, www.springer.com/.../9783642250811-c1.pdf (Erişim Tarihi, 11.04.2016).
- British Empire, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/British_Empire (Erişim Tarihi, 12.12.2017).
- Burns, Nicolas. "Talk to Tehran, but Talk Tough", **The New York Times**. 18 Ocak 2016. <http://www.nytimes.com/2016/01/19/opinion/talk-to-tehran-but-talk-tough.html> (Erişim Tarihi, 17.06.2016).
- Campbell, David. **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**. Manchester:Manchester University Press, 1992. http://www.ssu.edu.tr/uploads/Article-14_6YXVKCpU.pdf (Erişim Tarihi, 26.04.2016).
- Carnoy, Martin. "Gramsci ve Devlet". **Praksis**, 2001, Sayı, 3. ss. 252-278. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/003-Carnoy.pdf>. (Erişim Tarihi, 08.06.2016).
- CIA, "The World Factbook", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html> (Erişim Tarihi,12.01.2017).
- CIA Yetkilisi: En Büyük Umudumuz Şii-Snni Savaşı, 01.02.2017, <https://www.timeturk.com/cia-yetkilisi-en-buyuk-umudumuz-sii-sunni-savasi/haber-434874> (Erişim Tarihi, 12.11.2017).
- Cooper, Helene. "U.S. Strategy in Iraq Increasingly Relies on Iran", **The New York Times**. 05 Mart 2015. <http://www.nytimes.com/2015/03/06/world/middleeast/us-strategy-in-iraq-increasingly-relies-on-iran.html> (Erişim Tarihi, 03.05.2016).
- Cox, W. Robert. "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory". **Millennium-Journal of International Studies**, 1981, Vol. 10. No. 2. pp.126-155 https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/public-docs/Internationale_Beziehungen/cox.pdf (Erişim Tarihi 12.11.2015).
- Cox, W. Robert. "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method". **Millennium:Journal of International Studies**, Vol. 12, No. 2, pp.162-175. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/03058298830120020701> (Erişim Tarihi, 15.12.2015).
- Çagaptay, Soner, James F. Jeffrey, Mehdi Khalaji. "Iran Won't Give Up on Its Revolution", **The New York Times**. 26 Nisan 2015. <http://www.nytimes.com/2015/04/27/opinion/iran-wont-give-up-on-its-revolution.html> (Erişim Tarihi, 06.05.2016).

- DiChristopher, Tom. "The Billion-Dollar Gold Rush to Tap into Iranian Oil", **CNBC**, 03.11.2016. <https://www.cnn.com/2016/11/03/the-billion-dollar-gold-rush-to-tap-into-iranian-oil.html> (Erişim Tarihi, 11.05.2017).
- Destradi, Sandra. "Regional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership", **Review of International Studies**, 2010, Vol. 36. Issue, 4. pp.903-930. <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=7918503> (Erişim Tarihi 27.11.2015).
- Doyle, Michael. "Liberalism and World Politics". **The American Political Science Review**, 1986, Vol. 80. No. 4. pp. 1151-1169. <http://www.ir.rochelleterman.com/sites/default/files/doyle%201986.pdf> (Erişim Tarihi 01.04.2016).
- Dugin: Rusya İnan ile Stratejik Müttefik, Kürdistan'a Karşı Pragmatik, <http://tr.zer.news/2017/11/rusya-iran-kurdistan-aleksandr-dugin.html> (Erişim Tarihi, 13.11.2017).
- Echoes of the Cold War, <https://worldview.stratfor.com/themes/echoes-cold-war> (Erişim Tarihi, 12.11.2017).
- Edrbrink, Thomas. "Trump Can't Renegotiate Iran Nuclear Deal, Rouhani Says". **The New York Times**. 17.01. 2017. https://www.nytimes.com/2017/01/17/world/middleeast/iran-trump-nuclear-deal.html?_r=0. (Erişim Tarihi 17.01.2017).
- Ethnic and Religious Minorities in Iran, 2014, <http://unpo.org/downloads/936.pdf> (Erişim Tarihi, 12.11.2017).
- ExxonMobil and Iran did business under secretary of State nominee Tillerson, **USA Today**, 9.01.2017, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2017/01/09/exxonmobil-and-iran-did-business-under-secretary-state-nominee-tillerson/96359776/> (Erişim Tarihi, 11.05.2017)
- Friedman, George, "4 Maps that Explain Iran's Place in the Middle East", 17.10.2016. <http://www.mauldineconomics.com/editorial/4-maps-that-explain-irans-place-in-the-middle-east> (Erişim Tarihi, 18.01.2017) .
- Funk, C. Nathan, Abdul Aziz Said. "İslam and the West: Narratives Conflict and Conflict Transformation". **International Journal of Peace Studies**, 2004, Vol. 9, No. 1. pp.1-28. http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol9_1/Funk&Said_91IJPS.pdf (Erişim Tarihi 13. 04.2016).
- Fülberth, Georg, Michael R. Krätke. **Kapitalizm Üzerine 9 Soru**. Söyleři Murat Çakır. <http://www.antimai.org/bs/rosa9soru.htm> (Erişim Tarih. 12.06.2016).

- Ghaffari, Masoud, Amir Masoud Sharamnia. "Globalization and the Democratic Turn in Iran". **J. Humanities.** 2005, Vol. 12, NO.1, pp.83-95. http://eijh.modares.ac.ir/article_5388_a2884359e128a4b306b67b32a6eca2da.pdf (Erişim Tarihi, 18.07.2016).
- Gold, A. David, Clarence Y.H. Lo, Eric Olin Wrihgt. "Marksist Kapitalist Devlet Teorilerinde Son Gelişmeler". Yasemin Berkta (çev.). **Birikim Dergisi.** Cilt. 21, Sayı, 40. http://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/21/marksist_kapitalist_devlet_teorilerindeki_son_gelismeler_david_a_gold_clarence_y.h_lo_eric_olin_wright.pdf (Erişim Tarihi 12.04.2016).
- Habib, Nader. "The Impact of Sanctions on Iran-GCC Economic Relations", <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB45.pdf>, (Erişim Tarihi, 11.06.2016).
- Hamaney'den Rafsancani'ye Ağır Eleştiri, 30 Mart 2016. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/hamaneyden-rafsancaniye-agir-elestiri-242052.html> (Erişim Tarihi 08.01.2017).
- Herbert, Bob, "America the Fearful", **The New York Times**, 15 Mayıs 2006. <http://www.nytimes.com/2006/05/15/opinion/15herbert.html> (Erişim Tarihi 15.06.2016).
- Hersh, M. Seymour. "Huge C.I.A Operation Reported in U.S. Against Antiwar Forces, Other Dissidents in Nixon Years", **The New York Times**, 12 Aralık 1974. <http://www.nytimes.com/1974/12/22/archives/huge-cia-operation-reported-in-u-s-against-antiwar-forces-other.html> (Erişim Tarihi 12.10.2017).
- Hıdır, Özcan. "Ortadoğu'da Etnik Bloklaşma ve Suudi Arabistan Şiileri", 16 Kasım 2017, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/ortadogu-da-etnik-bloklaşma-ve-suudi-arabistan-siileri/967060?amp=1> (Erişim Tarihi, 16.11.2017).
- Hofstadter, Richard. **The Paranoid Style in American Politics and Other Essays.** Massachusetts:Harvard University Press, 1996. <http://www.micciacorta.it/wp-content/uploads/2013/05/Hofstadter-1996-Paranoid-Style-American-Politics-1-to-40.pdf> (Erişim Tarihi 11.05.2016).
- Iran Political Maps, <http://iranpoliticsclub.net/maps/maps11/> (Erişim Tarihi, 12.09.2017).
- Israeli Counterterror Chief's Son Blames US for His 1988 Assassination, **The Times of Israel**, 31 Mayıs 2014, <https://www.timesofisrael.com/israeli-counterterror-chiefs-son-blames-us-for-his-1988-assassination/>, (Erişim Tarihi, 21.10.2017).
- One Person's Story: Hitoshi Igarashi. <http://www.iranrights.org/memorial/story/24015/hitoshi-igarashi#sthash.7Ofqk7wv.dpbs>, (Erişim Tarihi, 12.06.2017).

- İran ve Deutsche Bankası Arasında Yeni Dönem Başladı. **Mehr Haber Ajansı**. 23 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861605/%C4%B0ran-ve-Deutsche-Bankas%C4%B1-aras%C4%B1nda-yeni-d%C3%B6nem-ba%C5%9Fad%C4%B1> (Erişim Tarihi 23.10.2016).
- İran ve Dünya Bankaları Arasındaki İlişkiler Normalleşecek. **Mehr Haber Ajansı**. 13 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861512/%C4%B0ran-ve-d%C3%BCnya-bankalar%C4%B1-aras%C4%B1ndaki-ili%C5%9Fkiler-normalle%C5%9Fecek> (Erişim Tarihi, 15.12.2016).
- Kar, Mehrangiz. “Reformist Islam versus Radical Islam in Iran”. **The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World: Working Paper**. 2010. <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/30197/1/Reformist%20Islam%20Versus%20Radical%20Islam%20in%20Iran.pdf?1> (Erişim Tarihi 21.01.2016).
- Kitchen, Nicholas. “The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arab Spring”. pp. 53-58. http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR011/FINAL_LSE_IDEAS_UnitedStatesAndTheArabSpring_Kitchen.pdf (Erişim Tarihi 12.02.2016).
- Knutsen, L. Torbjørn. “The Rise of Balance-of-Power as an Ordering Institution”. **The 6th Pan-European Conference on International Relations University of Turin**, Italy 12-15 September 2007. <http://www.eisa-net.org/bebruga/eisa/files/events/turin/Knutsen-The%20Rise%20of%20Balanceof%20Power%20as%20an%20Ordering%20Institution.pdf> (Erişim Tarihi 11.03.2016).
- Ladas, P. Stephen. “Pan American Conventions on Industrial Property”. **The American Journal of International Law**. 2012. Vol. 22. No. 4, pp. 803-821. https://www.wcl.american.edu/faculty/farley/pactuf/ladas_panamericanconventions.pdf (Erişim Tarihi, 21.05.2016).
- Litwak, S. Robert. “Nuclear Diplomacy with Iran: A Deal, Not a Grand Bargain”. **Wilson Center Viewpoints**, 2015, No. 80, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/nuclear_diplomacy_with_iran_deal_not_grand_bargain_0.pdf. (Erişim Tarihi, 11.06.2017)
- Marshall, Jonathan, Peter Dale Scott, Jane Hunter. “The Iran Contra Connection”, <http://jejoekiru.ru/bapub.pdf> (Erişim Tarihi, 12, 06. 2016).
- McCarthy Dönemi: ABD’de Cadı Avı. 12 Nisan 2012. <http://www.serenti.org/mccarthy-donemi-abd-de-cadi-avi/> (Erişim Tarihi. 11.01.2016).
- Miliband, Ralph. “State, Power and Class Interest”, 2011, pp. 57-68. <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Soc924-2011/Miliband%20-%201983%20State%20Power%20and%20Class%20Interests%20NLR13404.pdf> (Erişim Tarihi 23.04.2016).

- Mobile Cellular Subscriptions,
<http://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS.P2?locations=IR>. (Erişim Tarihi 10.10.2016).
- Morello, Carol. “Assessing the Iran Nuclear Deal One Year After It Was Reached”, **Washington Post**. 13 Temmuz 2016.
https://www.washingtonpost.com/world/national-security/assessing-the-iran-nuclear-deal-one-year-after-it-was-reached/2016/07/13/cf3de73a-4828-11e6-acbc-4d4870a079da_story.html (Erişim Tarihi 13.07.2016).
- Morgenthau, J. Hans. “The Balance of Power”. 1947, pp.237-257.
https://blackboard.angelo.edu/bbcswebdav/institution/LFA/CSS/Course%20Material/SEC6302/Readings/Lesson_5/Morgenthau.pdf (Erişim Tarihi 12.03.2016).
- Mousavian, Seyed Hossein, Reza Nasri. “Obama Needs to Protect the Iran Deal”, **The New York Times**. 20 Haziran 2016.
<http://www.nytimes.com/2016/06/21/opinion/obama-needs-to-protect-the-iran-deal.html> (Erişim Tarihi. 22.07.2016).
- Muhsinpur, Behram. “İran’da Eğitimin Dünü ve Bugünü”, Hilmi Baş (çev.). 20.12.2014, <http://www.islamdusuncesi.net/iranda-egitimin-dunu-ve-bugunu-86h.htm> (Erişim Tarihi, 12.01.2017).
- Naseer, Rizwan, Musarat Amin. “Balance of Power: A Theoretical Explanation and Its Relevance in Contemporary Era”. **Berkeley Journal of Social Sciences**. 2011. Vol. 1. No. 10. pp. 1-16.
<http://www.berkeleyjournalofsocialsciences.com/novdec3.pdf> (Erişim Tarihi 12.03. 2016).
- National Humanities Center: America in Class, “The Twenties in Political Cartoons:The Red Scare”, 2012.
<http://americainclass.org/sources/becomingmodern/divisions/text8/politicalcartoonsrs.pdf> (Erişim Tarihi, 16.02.2016).
- Organization American States**, “Our History”,
http://www.oas.org/en/about/our_history.asp. (Erişim Tarihi, 12.06.2016).
- Oğuz, Sami, “Büyük Bir Düşün Sorunu: Natık Nuri'nin Yenilgisi”, Birikim Dergisi, Sayı. 101, 1997, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4673/buyuk-bir-dusun-sorunu-natik-nuri-nin-yenilgisi#.WYXwXBXyIU> (Erişim Tarihi, 11.04.2017).
- Üstün, İsmail Safa. “İran İslam Cumhuriyeti”.
www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/84/77
(Erişim Tarihi, 12.06.2016).
- Iran's Religious and Ethnic Diversity, <https://tr.pinterest.com/pin/436849232577737126/>.
(Erişim Tarihi, 12.01.2017).

- İran’da Rejim ve Devrim Muhafızları, **BBC Türkçe**, 15.02.2010,
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100215_revolutionaryguards.shtml
, (Erişim Tarihi, 12.04.2017).
- Patel, Ameer. “The End of the Unipolar International Order? **Stanford Journal of East Asian Affairs**, 2006. Vol. 6. pp. 12-25.
<http://web.stanford.edu/group/sjeaa/journal61/china1.pdf> (Erişim Tarihi 17.01.2016).
- Political Cartoons About Iran,
<http://middleeast.org/mereport/go.php?bWlkZGxlZWZzdC5vcmd8fG1lcnx8aHR0cDovL3d3dy5hbnZhcmkub3JnL2NvbHMvUG9saXRpY2FsX0NhcncvRvb25zX2Fib3V0X0lyYW4uaHRtbA==> (Erişim Tarihi, 17.02.2016).
- Phillips, James. “The Dangerous Regional Implications of the Iran Nuclear Agreement”. **Backgrounder**, Report No 3125, 2016, <https://thf-reports.s3.amazonaws.com/2016/BG3124.pdf>, (Erişim Tarihi, 11.03.2017).
- Population Distribution by Race/Ethnicity, Mart 2016 (CRPS; Annual Social and Economic Supplement) <http://www.kff.org/other/state-indicator/distribution-by-raceethnicity/?currentTimeframe=0&sortModel=%7B%22colId%22:%22Locati on%22,%22sort%22:%22asc%22%7D>. (12.04.2017).
- Rafsanjani: Rusya’nın Suriye’ye Müdahale Etmesiyle Amerika’nın Müdahale Etmesi Arasında Hiçbir Fark Yok!, 6 Ekim 2015.
<http://www.gundemanalizi.com/tag/rusyanin-suriyeye-mudahale-etmesiyle-amerikanin-mudahale-etmesi-arasinda-hicbir-fark-yok>. (Erişim Tarihi 18.01.2017).
- Riley, Dylan. “Hegemony, Democracy and Passive Revolution in Gramsci’s Prison Notebook”. **California Italian Studies Journal**, 2011. Vol. 7.
<http://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/faculty/Riley/hegemonydemocracy.pdf> (Erişim Tarihi 24.03.2016).
- Robinson I. William. “Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller”. Erdem Türközü (çev.). **Praksis**. No. 8. ss.125-168.
<http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/008-05pdf> (Erişim Tarihi 11.01.2016).
- Ruhani'den İşsizlik Konusunda Özeleştiri. 22. Ekim 2016.
<http://tr.mehrnews.com/news/1861592/Ruhani-den-i%C5%9Fsizlik-konusunda-%C3%B6zele%C5%9Ftiri> (Erişim Tarihi 22.10.2016).
- Shalom, Stephen. “ABD ve İran-İrak Savaşı”. Ozan Aksoy (çev.). 1990.
<http://bgst.org/dunya-temel-metinler/abd-ve-iran-irak-savasi> (Erişim Tarihi, 12.02.2017).

- Scherrer, Christoph. "Double Hegemony"? State and Class in American Foreign Economic Policymaking".
https://www.unikassel.de/fb05/fileadmin/groups/w_150705/publikationen/AmSt_double_hegemony.pdf (Erişim Tarihi 02.02.2016).
- Semiz, Yaşar, Birol Akgün. "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde ABD-İran İlişkileri", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**. 2005, Sayı, 9. ss.163-181.
sead.selcuk.edu.tr/sead/article/download/368/36 (Erişim Tarihi 11.09.2016).
- Seal, Barry. https://en.wikipedia.org/wiki/Barry_Seal (Erişim Tarihi, 12.11.2017).
- Snidal, Duncan. "The Limits of Hegemonic Stability Theory". **International Organization**. 1985. Vol. 39. No. 4. pp. 579-614.
http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/mia/users/Imene_Ajala/public/International%20Institutions%20and%20Regulation/S3/snidal_hegemony.pdf (Erişim Tarihi 11.03.2016).
- Stewart, Scott. "The Convert Intelligence War Against Iran".
<https://worldview.stratfor.com/article/covert-intelligence-war-against-iran> (Erişim Tarihi, 12.11.2017).
- Stoddart, C. J. Mark. "Ideology, Hegemony, Discourse: A Critical Review of Theories of Knowledge and Power". **Social Thought & Research**. Vol. 28. pp.191-225.
<https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/5226/STARV28A9.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi 12.03.2016).
- şahit, Babek. "İran'da Resmi Bir Araştırmaya Göre İran Türkleri'nin Nüfus Dağılımı", 10.02.2017, <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim Tarihi, 10.10.2017).
- Telli, Azime. "Bir Enerji Devinin Uyanışı: Yaptırımlar Sonrası Dönemde İran Enerji Diplomasisi". **BİLGESAM**. 2016. No. 1300, ss. 1-9.
<http://www.bilgesam.org/incele/2362/-bir-enerji-devinin-uyanisi--yaptirimlar-sonrasi-donemde-iran-enerji-diplomasisi/#.Vz8zDWLTIU> (Erişim Tarihi, 12.05.2016).
- The Geopolitics of Iran: Holding The Center of a Mountain Fortress,
<https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-iran-holding-center-mountain-fortress> (Erişim Tarihi, 14.11.2017).
- The New York Times**. "A Safer World, Thanks to the Iran Deal", 17 Ocak 2016.
<http://www.nytimes.com/2016/01/18/opinion/a-safer-world-thanks-to-the-iran-deal.html?action=click&contentCollection=Opinion&module=RelatedCoverage®ion=Marginalia&pgtype=article> (Erişim Tarihi, 12.03.2016).
- The Rise of Iran as a Regional Power: Shia Empowerment and its Limits,
<http://www.nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/iran-regional-power-tehran-islamic/EN/index.htm>. (Erişim Tarihi, 12.01.2017)

- The University of California, "Relocation and Incarceration of Japanese Americans During World War". 2015, <http://www.calisphere.universityofcalifornia.edu/jarda/historical-context.html> (Erişim Tarihi, 02.03.2016).
- Toth L Ferenc. Hans-Holger Rogner. "Oil and Nuclear Power: Past, Present, and Future". **Energy Economics**. 2006, Vol. 28, pp. 1–25. https://www.iaea.org/OurWork/ST/NE/Pess/assets/oil+np_toth+rogner0106.pdf (Erişim Tarihi 11.03.2016).
- Treaty of Utrecht, <https://archive.org/stream/cu31924027872021#page/n3/mode/2up> (Erişim Tarihi, 25.04.2016).
- Trowell, John. "Military Power and Use Force". www.mercury.ethz.ch/serviceengine/.../14.pdf. (Erişim Tarihi 12.03.2016).
- Tyler, E. Patrick. "Threats and Responses, News Analysis: A Deepening Fissure", **The New York Times**. 6 Mart 2003. <http://www.nytimes.com/2003/03/06/world/threats-and-responses-news-analysis-a-deepening-fissure.html> (Erişim Tarihi 05.03.2016).
- Tziampiris, Aristole. "Balance of Power and Soft Balancing", Aristole Tziampiris. **The Emergence of Israeli-Greek Cooperation** içinde, 2014. pp.21-37. http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-12604-3_2#page-1 (Erişim Tarihi,15.04.2016).
- U.S. State Department Issues Report on Human Rights Sanctions on Iran, 17 05 2017, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/05/270925.htm> (Erişim Tarihi, 22.10.2017).
- Vasconcelos, de Álvaro. "Multilateralising Multipolarity II Between Self-interest and a 'Responsible Power' Approach", Luis Peral (ed). **Global Security in a Multipolar World** içinde. Paris: Institute for Security Studies, 2009, No 118, pp. 5-15. <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp118.pdf> (Erişim Tarihi 08.04.2016).
- Yalçınkaya, Alaeddin. "Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusunda Önerileri Ne Kadar Uygulandı?". **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, 2014**, ss. 705-723. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-309-2014070739sosbilkongre59.pdf>. (Erişim Tarihi, 17.06.2017.).
- Wageneni S. Van James . "A Review of Congressional Oversight, Critics and Defenders". <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/97unclass/wagenen.html>. (Erişim Tarihi, 12.10.2017).

Waltz, N. Kenneth. "Structural Realism After Cold War". **International Security**, 2000, Vol. 25, No. 1, pp. 5–41. http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf (Erişim Tarihi, 17.03.2016).

World Bank, "World Development Report 1997: The State in a Changing World", 1997, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5980/9780195211146_overview.pdf?sequence=22&isAllowed=y (Erişim Tarihi 06.03.2016).

World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/IT.CEL.SETS.P2?locations=IR>. (Erişim Tarihi 25.04.2016).

Xing, Li. "The Crisis of Hegemony and Counter-Hegemony Under Transnational Capitalism". 2006. http://vbn.aau.dk/files/12561173/the_crisis_of_hegemony.pdf (Erişim Tarihi 21.04.2016).

40 Maps that Explain the Middle East, <http://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east> (Erişim Tarihi, 12.02.2017).